

4/2010

SOUKROBÉ
DĚJINY

SOUDOBÉ DĚJINY

XVII / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBE DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jiří Křestan,
Vítězslav Sommer, Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma,
Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Praha
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Drážďany
Eva Hahnová, Augustfehn
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Zdeněk Kárník, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křestan, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Montpellier
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Praha
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)

Autoři

Jan Bečka (1981)

interní doktorand a přednášející na Katedře amerických studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Jeho odborný zájem se týká americké zahraniční politiky po druhé světové válce, zvláště ve vztahu k Asii, studené války v Asii a současného politického, hospodářského a společenského vývoje v jihovýchodní Asii.

Vojtech Čelko (1946)

v letech 1990–1993 byl ředitelem Domu slovenské kultury v Praze, od roku 1994 je zaměstnán v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., kde měl na starost především *public relations* a organizační záležitosti. Jako historik se věnuje zejména dějinám česko-slovenských vztahů ve 20. století a československému exilu po roce 1948, publikuje v českých a slovenských kulturních a historických časopisech.

Martin Franc (1973)

vědecký pracovník Masarykova ústavu – Archivu Akademie věd ČR, v. v. i., a Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a zároveň šéfredaktor časopisu pro kulturní historii *Kuděj*. Zabývá se kulturními dějinami v 19. a 20. století, zejména dějinami stravování a konzumu a dějinami životního stylu po roce 1945. Kromě řady dalších studií publikoval monografii *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století* (Praha 2003) a edici *Úderná skupina? Výprava českých lékařů a přírodovědců do SSSR v roce 1950 ve světle dopisů Ivana Málka* (Praha 2009).

Jiří Knapík (1975)

vedoucí Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě. Zabývá se zejména kulturní politikou v Československu po roce 1945, k níž publikoval biografii *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše* (Přerov 2000), slovník *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* (Praha 2002) a monografie *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950* (Praha 2004) a *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956* (Praha 2004). Slezské problematice ve 20. století se věnoval v pracích *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1948* (Praha 2004) a „*Slezský konzulát*“ v Praze: *Od Slezanu ke Slezskému kulturnímu ústavu 1906–1945* (spoluautorka Jarmila Knapíková, Opava 2010).

Miroslav Kryl (1943)

profesor historie na Katedře politologie a filozofie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Zabývá se dějinami totalitních a autokratických režimů

a ideologií, zvláště rasismu a antisemitismu, poměry a osudy vězňů v koncentračním táboře Terezín a také osobností a dílem spisovatele Jiřího Weila. Kromě dalších studií a edicí publikoval monografii *Osudy vězňů terezínského ghetta* (Brno 1999).

Tomáš Pavlíček (1972)

odborný pracovník Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze. Zabývá se zejména sociologií literatury a problematikou literárního života v 19. a 20. století. Autorsky se podílel na čtyřsvazkových *Dějínách české literatury 1945–1989* (Praha 2007–2008).

Petr Sedlák (1980)

historik, je zaměstnán jako učitel na základní škole. Zajímá se o antropologické a psychosociální perspektivy výzkumu v soudobých dějinách a bezprostředně poválečné dějiny každodennosti, zejména v konfrontaci české společnosti s převratnými změnami a rozkladem tradičního způsobu života.

Pavel Skopal (1972)

odborný asistent Ústavu filmu a audiovizuální kultury Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a na Vysoké škole Konrada Wolfa pro film a televizi v Postupimi. Věnuje se především výzkumu dějin filmové recepce, komparativnímu studiu filmové distribuce, uvádění a recepce v Československu a Německé demokratické republice v letech 1945–1970 a lokálním dějinám filmové kultury v Brně.

Luboš Veselý (1978)

absolvent Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, působí na Ministerstvu zahraničních věcí České republiky a věnuje se moderním dějinám střední a východní Evropy.

Obsah

Studie a eseje

- Tomáš Pavlíček Spisovatelské instituce
v období krize demokracie (1934–1939) 565
- Martin Franc – „Na člověka najíždíme další čtvrtletí“
Jiří Knapík *Volný čas v českých zemích v letech 1948–1956* 613
- Pavel Skopal Za „vysokou ideovou úroveň“, a/nebo za vyšší tržby?
*Filmová distribuce v českých zemích z hlediska konfliktu
ideologických a hospodářských cílů (1945–1968)* 641
- Luboš Veselý Proti „fašistickým bandám UPA“
Ukrajinci v propagandě lidového Polska 667

Recenze

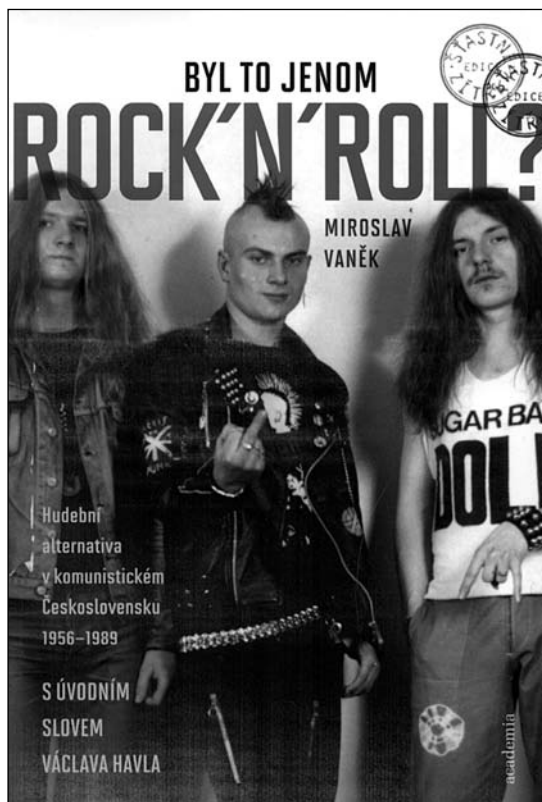
- Martin Franc Překvapivě pestrý obraz života za „normalizace“
„*Obyčejní lidé*“ ve výzkumu orální historie 702
- Petr Sedlák Krátké 20. století, které změnilo Ouběnice
a tradiční venkov 707
- Jan Bečka Čechoslováci na válečných polích Indočíny 713
- Miroslav Kryl Síla naděje 719
- Vojtech Čelko „Malé dejiny“ v pohľadoch veľkého historika 723

Kronika

- Berlínská výstava o Hitlerovi a jeho Němcích (Petr Sedlák) 729
- Třetí ročník Letní školy soudobých dějin (Jan Randák) 732

Anotace 736

Resumé 743

Jak rocková hudba ovlivnila tři generace československé společnosti?

Obsahovala politický či mobilizační potenciál, který dopomohl k pádu komunistického režimu?

Byla tímto režimem sama zpolitizována?

Nebo tvořila jen jeden z „ostrůvků svobody“, který mladým lidem pomáhal snadněji přežít?

Jaký vliv na ni měly západní vzory

a jak se ke zdejším posluchačům dostávaly zahraniční nahrávky?

Miroslav Vaněk v této publikaci sleduje z pohledu historika vývoj rockové hudby v Československu od počátku v roce 1956 do návratu svobody v roce 1989.

Všimá si přitom zejména politických a širších společenských souvislostí, represí proti nezávislé hudební scéně a její koexistence s oficiální kulturou.

Vydalo nakladatelství Academia v roce 2010

Spisovatelské instituce v období krize demokracie (1934–1939)¹

Tomáš Pavlíček

Ale jinak rád bych řekl, že se mi nelíbí dělit literaturu na pravou a levou. (...) Byl bych pro centrum. Střed, který zachycuje všechn národní život v celé šíři jeho rozvlnění, měl by být spisovatel, a ne exponent nějaké politické pravice nebo levice.

F. X. Šalda

Uvedená slova (nejen ve své době) nejrespektovanější literárněkritické osobnosti, převzatá jako motto následujícího příspěvku,² výstižně charakterizují faktor, který výrazně ovlivňoval českou literární scénu již od počátku třicátých let 20. století. Dynamika jejích proměn byla rostoucí měrou spoluutvářena politickými či kulturně-politickými aspekty, což poznamenalo do jisté míry i dobové spory o estetické programy a koncepce. Reakci na danou situaci lze přitom sledovat napříč generační či skupinovou příslušností autorů. Zřetelná potřeba spisovatelů vyjádřit se ke společenskému dění, jeho kořenům i perspektivám, se promítla především do

---

1 Studie vznikla v rámci grantového projektu Grantové agentury ČR „Z literárního života druhé republiky (1938–1939)“, registrační číslo 405/04/1094. Argumentace pasáží týkajících se činnosti Obce československých spisovatelů za druhé republiky z původní podoby této studie byla převzata Jaroslavem Medem, hlavním řešitelem tohoto projektu, do publikace *Literární život ve stínu Mnichova: 1938–1939* (Praha, Academia 2010). Příslušné pasáže z tohoto důvodu do přítomného vydání zařazuji v přepracované podobě.

2 Stát a ulice. In: *Šaldův zápisník*, roč. 7, č. 4 (1933–1934), s. 101–107, zde s. 106 (reprint Praha, Český spisovatel 1994).

publicistiky. Právě zde byly nejčastěji tematizovány problémy dramaticky se měnící situace (nejen) ve středoevropském prostoru. Na stránkách dobových kulturních a kulturně-politických periodik se množí úvahy o krizi demokracie a erozi stávajícího uspořádání světa. S obavami jsou zde reflektovány výrazné společenské otřesy, zhmotněné nejprve hospodářskou krizí, již během jejího pozvolného odeznívání vystřídalo nebezpečí stále razantněji vystupujících totalitárních a autoritativních koncepcí rozličné provenience. Zároveň – a to lze označit za novum v tvůrčím vývoji přinejmenším některých výrazných autorských osobností – proniká obdobná tematika i do samotné umělecké práce.³

Obavy z budoucího vývoje, jež v závislosti na rychle se měnící situaci zasahovaly i všední životy obyvatel, se ovšem vzhledem ke zvláštnímu postavení spisovatelů promítly i do jejich aktivizace občanské. Dělo se tak formou utváření specifických institucí, jež svým programem reagovaly na aktuální politické dění a jako aktivní činitel do něj hodlaly i vstupovat. Právě tato reakce přitom představuje oproti předchozímu vývoji jisté novum a ústřední bod zájmu předložené statě.

Dynamiku proměn kulturní oblasti ve sledovaném období již starší bádání zkoumalo na příkladě dvou institucí – Obce československých spisovatelů a Národní kulturní rady.⁴ Podrobnější průzkum dobových pramenů si v této studii vynutil doplnění o stručnou charakteristiku epizodní existence institucí dalších: Kulturní rady Strany národní jednoty, již předcházely poněkud nejasné zprávy o formování Státní kulturní rady. V následujícím výkladu je formou historického přehledu zachycena geneze těchto korporací od roku 1934. Zabývám se zde personálním složením, jež určovalo jejich profil, analyzuji texty prohlášení, jimiž vstupovaly do veřejného dění, a snažím se postihnout i jejich vzájemný vztah. Hned na úvod je ovšem třeba poznamenat, že šlo o instituce rodící se v různých historických podmínkách a sledující odlišné cíle.

Insigniáda a veřejná vystoupení spisovatelů v třicátých letech

Osmadvacátého listopadu 1934 zveřejnily denní listy *České slovo*, *Lidové noviny*, *Národní osvobození*, *Prager Presse*, *Právo lidu* a *Rudé právo* prohlášení nazvané „Manifest československých spisovatelů“, s doplňujícím podtitulem „Vyzýváme

3 Namátkou připomeňme v této souvislosti jen některá díla, např. pseudonymně vydávané Nezvalovy básně z 30. let (cykly sonetů a balad Roberta Davida) či Seifertovu sbírku *Osm dní*, reagující na smrt T. G. Masaryka. K zesilování této tendence dochází zejména v pomnichovském období, kdy denní tisk přináší řadu básnických reflexí událostí československého podzimu 1938. (Charakteristika prací nejvýraznějších autorů z pomnichovské doby i rámcové postížení celku vydávaných textů viz VALOUCH, František: *Čas v poezii, poezie v čase*. Olomouc, Votobia 2005, s. 75–97. Naposled stručně s odkazy na literaturu viz též MED, J.: *Literární život ve stínu Mnichova*, s. 207–211.)

4 Odkazy na sekundární literaturu jsou uváděny průběžně v dalším výkladu.

k obraně proti útoku fašistů“. Jeho otisk doprovázely podpisy více než šedesáti básníků, novinářů, univerzitních pedagogů a dalších reprezentantů převážně české intelektuální scény, kteří tak reagovali na pouliční nepokoje, jež v Praze propukly po rozhodnutí o předání historických insignií a dalších symbolů z vlastnictví pražské německé univerzity do správy univerzity české.⁵

Nepokoje, zahájené demonstrativním protestem studentů a pedagogů německé univerzity, eskalovaly ve dnech 24. až 26. listopadu 1934 demonstracemi a potyčkami v ulicích Prahy.⁶ Během prvního dne obsadili němečtí studenti ve snaze zabránit vydání symbolů Karlova učení historickou budovu univerzity, v níž byly insignie uloženy. Čeští nacionální studenti do ní po protestních pochodech Prahou násilím vnikli, zdevastovali zařízení některých místností (zejména Slovanského semináře), po zásahu policie ji však byli nuceni opustit. V odpoledních a večerních hodinách se konaly další manifestační pochody městem, při nichž byly demolovány výkladní skříně a budovy různých kulturních a společenských institucí. Akce byly namířeny jednak proti institucím německým (německá divadla a kina), jednak proti politickým oponentům radikálních pravicových sil (Lidový dům a redakce *Práva lidu*, spolek Mánes, Osvobozené divadlo). Také v dalších dnech se nepokoje přenesly do ulic hlavního města, demonstranti útočili opětovně na sídla německých a českých levicových či s levicí sympatizujících institucí i na pokojné chodce. Došlo i na útoky antisemitsky motivované (napadení synagog v centru města) a demonstranti skandovali kromě nacionalistických i antisemitská hesla. Šestadvacátého listopadu se sice uskutečnilo předání insignií, při veřejném shromáždění v nové budově právnické fakulty byly ovšem zbity desítky levicově smýšlejících zástupců studentské veřejnosti. Téhož dne se odehrála další masová demonstrace, zakončená střetem tisícového průvodu s příslušníky bezpečnostních složek na Václavském náměstí. Násilí v ulicích Prahy doznávalo s menší intenzitou i ve dnech následujících.

Do akce se v průběhu kritických dnů zapojily stovky policistů, došlo k řadě zranění a zatčeno bylo sto dvacet šest osob, většinou nestudentů. Mezi iniciátory střetů

---

5 Rozhodnutí o přenesení insignií na půdu české univerzity bylo výsledkem aktivity dvou rektorů Karlovy (české) univerzity. Profesor Karel Domin – člen fašistické Vlajky a později poslanec za Národní sjednocení – v době působení v rektorské funkci (1933–1934) nechal zanést budovy Karolina (jež byly sídlem německé Karlo-Ferdinandovy univerzity a v nichž byly insignie uloženy) do pozemkových knih. Teprve poté mohl jeho nástupce v rektorském úřadě, profesor Josef Drachovský, požadovat plné uplatnění zákona z roku 1920 (obecně známého jako „lex Mareš“ – podle jeho navrhovatele filozofa Františka Mareše), dle něžž byla česká univerzita plným a jediným dědicem Karlova učení, tedy i jeho historických odznaků.

6 Vylíčení dění za insigniády v souvislosti s veřejným vystoupením spisovatelů viz VESELÁ, Gabriela: K protifašistickému vystoupení spisovatelů v tzv. insigniádě v roce 1934. In: *Česká literatura*, roč. 33, č. 6 (1985), s. 543–556. Text interpretuje události v souladu s dobovou ideologií. O insigniádě též detailně a bez obdobných ideologických zkreslení pojednává studie: PFAFF, Ivan: První protifašistický manifest českých intelektuálů. In: *Český časopis historický*, roč. 91, č. 2 (1993), s. 247–267.

Potyčka před Právnickou fakultou Univerzity Karlovy při takzvané insigniádě v listopadu 1934 (repro ze 4. svazku Dějin Univerzity Karlovy, který v redakci Jana Havránka a Zdeňka Pousty vydalo nakladatelství Karolinum v roce 1998)

patřili reprezentanti českých fašistických kruhů (generál Radola Gajda, poslanec Antonín Chmelík či profesor Karel Domin), násilí vyvolávaly především organizované skupiny českých fašistických bitkařů. Propagandisticky se situaci snažila využít zejména krajní politická pravice, jež se v téže době koncentrovala do nového politického subjektu – Národního sjednocení.⁷

Již zmíněný manifest Obce československých spisovatelů byl nejvýraznějším veřejným vystoupením zdejší literární veřejnosti od roku 1918. Navazoval ovšem zejména na sérii iniciativ, jež od počátku třicátých let za výrazné účasti intelek-

⁷ Popis těchto událostí a odkazy na další literaturu viz KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky 1918–1938*, sv. 2: *Československo a České země v krizi a v ohrožení 1930–1935*. Praha, Libri 2002, s. 272–276. K formování Národního sjednocení srv. PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, Práh 1999, zejména s. 141–155.

tuálních kruhů stále častěji zasahovaly do společenského života Československa a jež reagovaly na překotné dění na domácí i zahraniční scéně. Již v letech 1931 a 1932 tak byly v tisku zveřejněny protesty proti zásahům prováděným střelbou do demonstrujících dělníků v Košútech a Frývaldově i proti průběhu soudního projednávání těchto incidentů. V létě 1932 otiskla komunistická *Tvorba* provolání „Všem, kdož jsou ochotni bojovat proti hrozícímu nebezpečí války!“, iniciované v souvislosti s připravovaným mezinárodním kongresem na podporu boje proti fašismu. Obdobným způsobem bylo domácí veřejnosti oznámeno také konání další mezinárodní akce o rok později. Desátého března 1933 se konal večer Levé fronty (jeho svolavatelem byl komunistický publicista Ladislav Štoll, řízením večera byl pověřen poslanec za KSČ Bohuslav Vrbenský), na němž zazněly mimo jiné příspěvky Otokara Fischera, Zdeňka Nejedlého a Františka Xavera Šaldy. Významnou a dobovým tiskem podrobně reflektovanou událostí bylo poté zejména protifašistické shromáždění uspořádané 12. května 1933 v budově Plodinové burzy v Praze, ježmuž předsedali spisovatelé Vladislav Vančura, Bohumil Příklad, Josef Kopta a Ivan Olbracht, malíř Emil Filla a novinář Ivan Sekanina.⁸ I zde zazněly příspěvky reprezentantů univerzitní obce (F. X. Šaldy, Otokara Fischera, Jana Blahoslava Kozáka či Inocence Arnošta Bláhy), mezi referenty ovšem přední místo zaujali čeští a němečtí komunističtí publicisté a spisovatelé (František Halas, Závist Kalandra, Egon Erwin Kisch či Franz Carl Weiskopf). Záslužné a účinné akce na podporu uprchlíků a lidí ohrožených důsledky ekonomické krize představovaly především aktivity takzvaného Šaldova komitétu a Čapkova iniciativa nazvaná Demokracie dětem. Zmíněná veřejná vystoupení byla většinou motivována zájmem o osud lidí postižených důsledky hospodářské recese a obavami ze stále hrozivější se rýsujícího ohrožení státu zvnějšku, většina z nich však měla rovněž svůj zřetelný kontext politický. Při jejich pořádání rovněž mnohdy figurovala aktivita jednotlivých politických uskupení spojených s postavami organizátorů. Účast na podobných akcích spisovatelské veřejnosti byla tedy často chápána i jako prostředek k získání kreditu, respektive k upevnění pozic příslušných stran na dobové politické scéně.

Nejaktivnější a prostřednictvím vlastních médií nejmilitantněji vystupující část organizátorů těchto akcí představovaly – jak je patrné i z výše uvedených zmínek – intelektuální kruhy úzce spjaté s komunistickou stranou. Důvody jejich angažovanosti v těchto záležitostech byly pochopitelné. Sociální požadavky tvořily ústřední prvek ideologie krajní levice a nacismus – v komunistické terminologii ovšem figuroval především obecnější a „dialekticky“ interpretovatelný (a také interpretovaný)⁹ pojem „fašismus“ – reprezentoval nejnebezpečnějšího nepřítele, jenž

---

8 Tuto akci i další zmíněná veřejná vystoupení intelektuálů z 30. let přibližuje v duchu marxistické ideologie práce: HYRŠLOVÁ, Květa: *Česká inteligence a protifašistická fronta: K bojům a svazkům třicátých let*. Praha, Melantrich 1985, s. 13 n.

9 Analýza variability pojmu „fašismus“ v rétorice komunistů viz RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002. Autor

svou mocenskou expanzí a programovým protikomunistickým zaměřením ohrožoval životní zájmy revoluční strany proletariátu. Komunističtí agitátoři ke svému veřejnému působení ve zmíněných oblastech mohli kromě tiskového aparátu a organizačního zajištění poskytovaného stranou využívat také bezprostředních kontaktů se stranickými kolegy jiných národností (zejména českých Němců), kteří byli organizačně přiřčeni ke KSČ a hráli v ní od počátku její existence důležitou úlohu.¹⁰ Těsné personální provázání, stejně jako internacionální povaha marxistické ideologie, umožňovaly akceschopnost strany v Němci obývaných oblastech, jež byly těžce postiženy důsledky hospodářské krize a následně vleklé ekonomické stagnace. Sudety jako místo sociálního konfliktu a politické nestability se zároveň staly prostorem přímé konfrontace komunistů se stoupenci německých nacionalistických sdružení a politických subjektů, z nichž do popředí postupně vystupovala Sudetoněmecká vlastenecká fronta (*Sudetendeutsche Heimatsfront*), později Sudetoněmecká strana (*Sudetendeutsche Partei – SdP*) Konrada Henleina. Angažovanost v tomto prostoru i otevřené střety, jež ve vyostřené atmosféře propukaly, slibovaly levicovému politickému extremismu potřebnou medializaci jeho činnosti a vzrůst počtu potenciálních sympatizantů, stoupců revolučního programu i voličské a členské základny.¹¹ Motivace jejich oponentů z opačné strany politického spektra byla ostatně obdobná.

---

zde vysvětluje mj. koncepci „sociálfašismu“ (zejména s. 96–98), namířenou proti sociální demokracii a jejím klíčovým organizacím, např. odborům. Ta zůstávala v platnosti jako direktiva KSČ až do roku 1935, kdy se po uzavření československo-sovětské smlouvy postupně změnil oficiálně deklarovaný postoj strany ke státu a sociální demokracii. Ani tento postoj však nebyl stabilní a jednoznačný, pro postup KSČ byl fakticky směřodatný jediný cíl – proletářská revoluce: pozice zaujímaná v letech 1935–1938 představovala pouze změnu její strategie na cestě za dosažením tohoto cíle. Pojem fašismu ovšem komunistická rétorika užívala i v dalších kontextech a ve vztahu k dalším demokratickým politickým subjektům. Kromě „fašizace buržoazní moci“ (*tamtéž*, s. 97) byla za fašistickou v souvislosti s návrhy zmocňovacího zákona v létě 1933 označována např. i „diktatura Hradu“ (srv. KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky 1918–1938*, sv. 2, s. 83 – viz pozn. 7). Pregnantně postoj komunistů k liberální demokracii i po nástupu Hitlera k moci vyjadřuje úryvek z článku Paula Reimanna (později Pavla Reimana) otištěného v *Komunistické revue* v únoru 1933: „Jen zmatení maloměštáci mohou věřit, že zřízení fašistické diktatury je zásadním obratem. Konstatování Komunistické internacionály, že mezi demokracií a fašismem není zásadního rozdílu, je i zde nyní úplně správné.“ (Citováno podle: KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny země Koruny české*, sv. 14. Praha – Litomyšl, Paseka 2002, s. 213.)

- 10 „Komunistická strana v Československu vznikala od periferie k centru, tzn. od hnutí marxistické levice národnostních menšin k českému dělnickému hnutí a k Praze, centru politického života v zemi.“ (RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 54.)
- 11 Takto hodnotí angažmá komunistů rovněž novější historiografie: „Popravdě činnost komunistů v boji proti fašismu často nemálo škodila. Vytvořili v tomto směru nemalou iniciativu a téměř vždy, když se něčeho zúčastnili, stavěli se akci do čela, nebo se o to úporně snažili. Nejen proto, že jim bylo hegemonistické myšlení vlastní, ale především proto, že skutečný cíl Kominterny,

Iniciativně a v podstatě souběžně s komunistickými intelektuály postupovala i skupina spisovatelů vyloučených v roce 1929 z KSČ po kolektivním protestu proti nástupu Gottwaldova stalinistického vedení (Josef Hora, Marie Majerová, Helena Malířová, Stanislav Kostka Neumann, Ivan Olbracht, Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura). Přes zmíněnou roztržku zůstávala v blízkém osobním kontaktu se členy strany a její postoj nadále do značné míry určovala marxistická ideologie. V této skupině autorů ovšem nadále docházelo, zejména ve druhé polovině třicátých let, k posunům a diferenciaci. Někteří z nich (Marie Majerová, S. K. Neumann či Vladislav Vančura) se v reakci na oficiálně deklarovanou proměnu politiky KSČ opět se stranou sblížovali. Jiní (Jaroslav Seifert), mimo jiné v souvislosti s problematickou koncepcí socialistického realismu (prosazovanou od roku 1935 programově Kominternou jako umělecká doktrína) či v souvislosti s politickými procesy v Sovětském svazu, se posouvali do středu politického spektra a tendovali zejména k sociální demokracii. Právě sympatizanti sociálních demokratů či referenti jejich tisku (Antonín Matěj Píša) podobně jako příslušníci legionářské levice a redaktoři i přispěvatelé jejich periodik, novin *Národní osvobození* a časopisu *Čin* (František Götz, Josef Kopta, Jaroslav Kratochvíl, Karel Nový a další), tvořili další významná uskupení levicových reprezentantů spisovatelské veřejnosti, jež se angažovala ve veřejných vystoupeních druhé poloviny třicátých let.

Třetí klíčové seskupení představovali liberálové z okruhu Karla Čapka (zejména Eduard Bass, František Langer, Karel Poláček) a nezávislé osobnosti domácí kulturní scény z univerzitních (mj. F. X. Šalda, Otokar Fischer či J. B. Kozák) a dalších intelektuálních kruhů.

Veřejné prohlášení spisovatelů k napjaté politické situaci připravovali patrně nezávisle na sobě ještě před eskalací situace na počátku listopadu 1934 Karel Čapek i levicoví intelektuálové. Mělo reagovat na agresivní publicistické výpady tisku koncernu Jiřího Stříbrného, agrárnického *Venkova*, *Národních listů* a *Fronty* Karla Horkého proti umělcům nejružnější generační i světonázorové příslušnosti. Dalšími důvody byly útoky na Vítězslava Nezvala, který obdržel za sbírku *Sbohem a šáteček* státní cenu za literaturu, a akce proti Osvobozenému divadlu, během nichž nacionalisté a čeští fašisté narušili průběh představení hry *Kat a blázen*.

Dvanáctého listopadu vyšly v komunistických *Haló novinách* a v legionářském *Národním osvobození* články S. K. Neumanna a Karla Nového vyzývající ke společné spisovatelské akci. Rekapitulaci dosud izolovaně publikovaných příspěvků

---

který chtěli naplňovat, zněl jasně: organizujte protifašistické akce proto, abyste je mohli vést a využít k našim cílům.

Jakmile stáli komunisté nějaké akci v čele, bylo vzhledem k jejich protidemokratické orientaci jasné, že má jít pouze o další snahu povalit demokratický systém a nastolit místo něj diktaturu proletariátu.“ (KÁRNÍK, Z.: *České země v čle První republiky 1918–1938*, sv. 2, s. 268 – viz pozn. 7.)

Univerzitní profesor, literární kritik a historik F. X. Šalda (1867–1937) představoval prototyp nezávislého angažovaného intelektuála s nezpochybnitelnou autoritou v kulturně-politických bojích první republiky. Fotografie z přelomu dvacátých a třicátých let je převzata ze sborníku *Literární archiv, roč. 29, vydaného ke 130. výročí Šaldova narození a 60. výročí jeho úmrtí (Praha, Památník národního písemnictví 1997)*

napadne pálit si prsty za komunisty a vyznávat všemi údy těla spásu v demokracii. Program každé fronty, která by zabrala co nejdříve, by musil být takový, aby byl nesen nejenom uvnitř této země, ale který by působil i proti nebezpečí vnějšímu. Chci říci, že jakákoli fronta by musela stát na půdě této země, že by musila být nesena programem v podstatě národním, že by musila mít co největší platnost, tj. že by

na toto téma přetisklo o den později *Rudé právo*.¹² Ústřední list komunistické strany poté zveřejnil pod názvem „Jednotnou protifašistickou frontu kulturních pracovníků“ ukázkou z obdobně formulované výzvy Antonína M. Píši. Text byl ovšem doplněn charakteristickým redakčním komentářem: „A jedině jednotná protifašistická fronta kulturních pracovníků, jedině souručenství se socialistickým dělnictvem, se všemi pokrokovými vrstvami ... může postavit hráz proti fašistickému teroru. Lišíme se ovšem s A. M. Píšou v jeho názoru na demokracii. Nevěříme, že takováto demokracie zaručuje obranu proti fašismu.“¹³

Organizátoři prohlášení oslovili v týchž dnech Bedřicha Fučíka jako mluvčího a kritika skupiny katolických intelektuálů převážně mladší generační příslušnosti (Jan Čep, Miloš Dvořák, Emanuel Frynta, Albert Vyskočil, Jan Zahradníček). Fučík přes svůj jednoznačně nesouhlasný postoj k proklamacím a jednání krajní politiké pravice formuloval velmi tvrdé podmínky možného společného vystoupení. Rekapituloval je v dopisu Jaroslavu Durychovi: „...ani nás ne-

12 St. K. Neumann a Karel Nový volají po protifašistickém sjednocení spisovatelů. In: *Rudé právo* (13.11.1934), s. 4.

13 PÍŠA, A. M.: Jednotnou protifašistickou frontu kulturních pracovníků. In: *Tamtéž* (14.11.1934), s. 4.

musila velmi a velmi respektovat katolíky, které by nesměla považovat jenom za taktický přívěšek pro dobrou shodu atd. Z toho by pak plynuly další věci dosahu spíše politického, jako postavit se na stanovisko tohoto státu, že by se připustila demokracie jako 'existenční minimum', jak věc formuloval F. X. Šalda.¹⁴ Jednání o veřejném vystoupení spisovatelů ovšem nadále pokračovala.

Atmosféru ve spisovatelských kruzích těsně před eskalací situace ještě vyostřil spor ohledně obsahu neautorizovaného fragmentu rozhovoru Otto Rádl s literárním kritikem Františkem Götzem. Text byl otištěn v *Přítomnosti* jako součást ankety ke sporům o takzvanou levou a pravou literaturu a obsahoval konfrontační poznámky o „zbahnělé morálce pravice“ a neexistenci „jediného velikého spisovatele“ na pravici. Ačkoliv Götz vzápětí uvedené ostré výroky dementoval s vysvětlením, že byly zkesleny nepřesným záznamem redaktora a chvatností rozhovoru, který měl být navíc použit k jinému účelu, rozpoutala se kolem něj další série publicistických střetů. Na rozhovor reagoval velmi podrážděně mimo jiné dramatik Jaroslav Hilbert, jemuž Götz podobným způsobem odpověděl.¹⁵ Do již tak napjaté situace zasáhly události insigniády. V bouřlivé atmosféře následujících dní formulovali organizátoři text prohlášení Obce československých spisovatelů, otištěného ve výše zmíněných periodikách v následujícím znění:

Podepsaní členové Obce čsl. spisovatelů odsuzují události, k nimž došlo v těchto dnech v pražských ulicích, i násilné skutky proti spoluobčanům jiného jazyka a náboženského i politického vyznání.

Vyzýváme k obraně proti organizovanému útoku fašistů na svobodu ducha, proti útoku, který přejímá metodu nereakčnejších a povaze našeho národa hluboce cizích hnutí.

---

14 Citováno dle edice korespondence „Adresát Bedřich Fučík“. In: *Revolver revue*, č. 40 (1999), s. 121–194, zde s. 159, dopis Bedřicha Fučíka Jaroslavu Durychovi do Olomouce z 13.11.1934. Fučíkova formulace „stát na půdě této země“ je odkaz nebo parafráze vztahující se k Šaldovu výroku z polemik s komunisty: „stojím na půdě republiky“ (viz Několik slov dodatkem k mému „Militarismu a pacifismu“. In: *Šaldův zápisník*, roč. 6, č. 1–2 (1933–1934), s. 62 (reprint Praha, Český spisovatel 1994). Narážky na nebezpečí vnější i vnitřní mířily rovněž na komunisty, mj. na jejich tehdejší oficiálně proklamovaný postoj k otázce obrany země, vyjádřený zároveň v zamítavém stanovisku k vojenskému rozpočtu. Ostrá dikce Fučíkova dopisu souvisí patrně částečně i s autorovou stylizací vzhledem k adresátovi listu – Jaroslavu Durychovi, vášnivému polemikovi a pamfletistovi. Postoj Bedřicha Fučíka k demokracii i k levicovým konceptům byl postojem kriticky soudícího intelektuála, jeho samotného ovšem (i díky jednání ve funkci ředitele nakladatelství Melantrich, kde otevíral mj. publikační prostor řadě levicových intelektuálů, s nimiž ho leckdy pojily i blízké přátelské vazby) vnímala převážná část odborné veřejnosti spíše jako reprezentanta umírněných pozic. I proto v pomnichovském období vyvolalo velkou pozornost a řadu negativních komentářů jeho veřejné angažmá ve spojitosti s projektem Národní kulturní rady.

15 Viz mj. texty Františka Götze v *Národním osvobození* „Prohlášení dramaturga F. Götze k útokům Nár. listů“ (13.11.1934, s. 5) a „Odpověď Jaroslavu Hilbertovi“ (15.11.1934, s. 6).

Zvláště odsuzujeme, že tyto útoky byly obráceny proti institucím kulturním a že zneužily universitního sporu, rozjitřeného německými nacionály, k zneuctění dobrého jména hlavního města a našeho státu.

Vyzýváme veškerou demokratickou a protifašistickou veřejnost, všechny pracující vrstvy a zejména pokrokovou a vzdělanou mládež bez rozdílu politického přesvědčení, aby na svých místech a svými prostředky rozhodně čelily kulturnímu, politickému i sociálnímu nebezpečí takových organizovaných reakčních útoků.

Spisovatelé, umělci a intelektuálové, kdož se k tomuto projevu připojujete, oznamte svůj souhlas redakci tohoto listu.¹⁶

Samotné prohlášení Obce československých spisovatelů bylo při otištění většinou doplněno komentářem upřesňujícím jednotlivé formulace či vyzdvihujícím konkrétní pasáže. Antonín Matěj Píša v *Právu lidu* zdůraznil „ojedinělou závažnost“ vystoupení, jež vyplývala ze zastoupení různých generací spisovatelů, z jejich rozmanité umělecké příslušnosti i politického přesvědčení. Připomněl snahu iniciátorů oslovit jak českou, tak německou veřejnost a poukázal na souvislost mezi pouličními nepokoji a děním na politické scéně, zejména v pravicových kruzích. Část Píšova komentáře byla věnována i spornější části textu manifestu, v níž organizátoři (jeho slovy) „vyzývají k pohotovosti pokrokovou a vzdělanou mládež v pocitu souručenství, neboť duchovní tvorba znamená věčné mládí národní duše a ustavičné spění kupředu“.¹⁷ Píšův doprovodný text však obsahoval i jednostran-

16 Manifest československých spisovatelů: Vyzýváme k obraně proti útoku fašistů. In: *Rudé právo* (28.11.1934), s. 1. Pod prohlášením byli podepsáni Jan Bartoš, Karel Josef Beneš, Božena Benešová, Konstantin Biebl, Josef Čapek, Karel Čapek, Jan Čarek, Otokar Fischer, Jiří Frejka, František Götz, Josef Gregor Tajovský, Hana Gregorová, František Halas, Jan Herben, Adolf Hoffmeister, Miloš Holas, Jindřich Honzl, Josef Hora, Jindřich Hořejší, Egon Hostovský, Jaromír John, Závěš Kalandra, Edmond Konrád, Karel Konrád, Josef Kopta, Jan Blahoslav Kozák, František Kupka (správně Kubka – pozn. TP), Jaroslav Kratochvíl, František Václav Krejčí, Petr Kříčka, František Langer, Marie Majerová, Helena Malířová, Michal Mareš, Jiří Mařánek, Jan Mukařovský, Zdeněk Nejedlý, Stanislav Kostka Neumann, Vítězslav Nezval, Laco Novomeský, Miloslav Novotný, Karel Nový, Ivan Olbracht, Ferdinand Peroutka, Antonín Matěj Píša, Karel Poláček, Ján Rob Poničan, Ferdinand Pujman, Marie Pujmanová, Josef Rybák, Václav Řezáč, Jaroslav Seifert, Emil Svoboda, František Xaver Šalda, Jindřich Štyrský, Karel Scheinpflug, Karel Teige, Anna Marie Tilschová, Josef Toman, Karel Toman, Josef Träger, Vladislav Vančura, Jan Weiss, Vilém Závada. Počet otištěných podpisů se v jednotlivých listech lišil. Uvádím údaje, s nimiž pracuje poslední syntetický pokus o zpracování této problematiky – heslo Evy Strohsové věnované Obci československých spisovatelů in: OPELÍK, Jiří a kol.: *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce*, sv. III/1: M–O. Praha, Academia 2000, s. 629–633. V seznamu podepsaných, otištěném v *Rudém právu*, chybí jméno Fráni Šrámka. Týdeník *Tvorba*, jednak kvůli delším lhůtám redakční uzávěrky, jednak vzhledem k nedostatečné koordinaci evidence nových podpisů (jméno Karla Dostala, uvedené *Tvorbou*, bylo v prvních seznamech v denních listech opomenuto), uveřejnil pod provoláním dne 30.11.1934 seznam 37 signatářů, o týden později pak přetiskl jména dalších 171 osob, jež k prohlášení připojily svůj podpis.

17 PÍŠA, Antonín M.: Spisovatelé veřejnosti a studentstvu. In: *Právo lidu* (28.11.1934), s. 1.

nou, ideologicky podbarvenou a konfliktní pasáž směřující mimo samotné prohlášení spisovatelů: „Není třeba zvlášť zdůrazňovat, že socialistické dělnictvo vítá spisovatelskou obec v řadách společného zápasu proti všem formám a projevům fašistické reakce, která v dnešní době nezaměstnanosti a sociální bídy vybičovává šovinistické vášně, aby zakryla temné cíle svých kapitalistických mecenášů.“¹⁸ Konfrontačním způsobem vystoupení Obce podpořil v *Národním osvobození* i spisovatel Karel Nový, jenž ve svém příspěvku mimo jiné uvedl: „Troufalý postup uměle naočkovaného fašismu vyprovokoval čsl. spisovatele, aby hledali obrany. Ta jest především v jednotě. Na platformě demokracie sešli se spontánně všichni ti, kdož znamenají v kolektivu národní práce položku kladnou. Od Karla Tomana, Fráni Šrámka, Gregora Tajovského, F. X. Šaldy, Hory, Kopty do Vančury a Nezvala.“¹⁹ Vzhledem k obvykle militantní dikci ústředního komunistického deníku komentoval text prohlášení Obce překvapivě vstřícně šéfredaktor *Rudého práva* Stanislav Budín. Spisovatelské vystoupení chápal jako spojení kulturní veřejnosti do „jednotné protifašistické fronty“²⁰

Literární kritik, publicista a básník Antonín Matěj Píša (1902–1966), ve třicátých letech redaktor sociálnědemokratického deníku Právo lidu, patřil k reprezentantům umírněné kulturní levice (repro z fotoarchivu Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze)

18 Tamtéž.

19 K. N. [= NOVÝ, Karel]: Hráz reakci. In: *Národní osvobození* (28.11.1934), s. 1. Obdobnou formulaci – „Vše, co tvoří soudobou českou kulturu a umění, jest na levici“ – použil Nový mimochodem již na počátku listopadu 1934 v souvislosti s útokem fašistů na uvedení hry *Kat a blázen* v Osvobozeném divadle (srv. TÝŽ: Nápor pravice na svobodu umění. In: *Tamtéž* (11.11.1934), s. 1).

20 Slovní spojení „jednotná fronta“ v tomto případě pochopitelně nebylo použito náhodou. Na podzim 1934 probíhaly v českém levicovém tisku intenzivní debaty o možném utvoření

a jako její vstup na politickou scénu. Z komunistických pozic rekapituloval dění posledních měsíců a konstatoval: „Zuřivý vztek Poledního listu dokazuje, že manifest zapůsobil tam, kam byl namířen. Pánové z Národního sjednocení se budou muset smířit s okolností, že česká literatura, vše, co je v ní hodnotného, patří do tábora protifašistů.“²¹

Definitivní text prohlášení s prvními podpisy nabídli organizátoři k podpisu Bedřichu Fučíkovi, který záležitost telefonicky konzultoval s Jaroslavem Durychem. Fučík nakonec prohlášení podepsat odmítl a důvody svého rozhodnutí i okolnosti vzniku manifestu pro Durycha rekapituloval korespondenčně: „Tři neděle jsem mluvil a vylezl z toho takový pitomý manifest... Pánové měli trochu horké hlavy (já tam nebyl). Po třech nedělích to dali za ¼ hodiny dohromady, a dopadlo to takto: řekl jsem jim, že nepodepisuji hlouposti, že to pokládám za krajně hazardní a nebezpečné proto, že je to polovičaté a že je to na koleji, na které nemáme co dělat, že demonstrace byly vyvolány nešikovností vlády a nebyly potlačeny policejním ředitelstvím. Protestovat proti demonstracím nemá smyslu, slovo spisovatelovo se zde musí v ruchu ulice ztratit. (...) Projev sám nenese nic ze spisovatelské výsostnosti, nýbrž je dělán způsobem všech tzv. levých manifestů. Je na něm vidět úplně řemeslo a ošuntělost. Z toho důvodu jsme to nepodepsali ani já, ani Vyskočil, ani Čep. (...) Jsem přesvědčen, že spisovatelé mohou mluvit jenom do kulturních věcí, ty si musí hájit zuby nehty, a prostřednictvím kulturních věcí provozovat politiku ve vyšším smyslu: provozovat politiku národa, a nikoli stran a podobných svinstev. (...) Jde o to, aby ve chvíli nebezpečí – a to my zde cítíme přece jen víc než Vy tam – zde někdo byl, kdo by promluvil jako hlas této země a jako její svědomí. Doba není snad ještě tak zlá, aby se tento hlas nemohl narodit.“²² Bedřich Fučík ani další z mladších katolických autorů se po odmítnutí podpisu do záležitostí Obce – v souladu se zásadou formulovanou v dopise Durychovi – již nezapojovali.

---

jednotného uskupení socialistických stran po vzoru francouzské, italské či španělské levice. Toto jednání ovšem opětovně ztroskotávalo na hegemonistických tendencích a strategickém vyčkávání komunistů. Jejich vedoucí představitelé byli tehdy v Moskvě či v ilegality a zástupci v čele s Janem Švermou neměli k dispozici jednoznačné direktivy Kominterny. Mnozí komunisté však považovali vzhledem k hrozivě se měnící situaci na mezinárodněpolitické scéně jednotné vystoupení zejména se sociálními demokraty za nutnost, což mělo za následek i zmírnění konfrontačního tónu *Rudého práva* a dalších tiskovin KSČ vůči „buržoaznědemokratickému“ státu a některým jeho politickým subjektům. Klement Gottwald a další členové vedení strany po svém návratu ovšem tvrdě prosazovali direktivy protichůdné a při následné čistce byl mj. zbaven místa i tehdejší šéfredaktor ústředního listu komunistů Stanislav Budín. (Srv. např. GROMAN, Martin: Stanislav Budín – komunistka bez legitimace. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 3 (2004), s. 9–44; RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, zejména s. 121–131 – viz pozn. 9.)

21 BUDÍN, Stanislav: Manifest spisovatelů proti fašismu. In: *Rudé právo* (29.11.1934), s. 4.

22 Adresát Bedřich Fučík, s. 162 n., dopis B. Fučíka J. Durychovi z 28.11.1934 (viz pozn. 14).

Po 28. listopadu ovšem k prohlášení Obce československých spisovatelů své podpisy připojovaly desítky dalších sympatizantů, i nadále především příznivců politického liberalismu a rozličných uskupení blízkých levici. Týdeník *Tvorba* ve dvou číslech z 30. listopadu a 8. prosince přinesl seznam jmen celkem dvou set osmi signatářů; zatím poslední monografická studie k tématu uvádí celkový počet dvou set jednašedesáti podpisů jednotlivců a osmapadesáti korporací nejrůznějšího druhu.²³ V druhé fázi přitom manifest podpořili především výtvarníci, hudebníci, historici, publicisté a ostatní reprezentanti širší kulturní veřejnosti. Sporné pasáže textu spisovatelského prohlášení, patrně však ještě více tendenční komentáře, které vyzdvihovaly důležitost a výjimečnost počínu, ovšem vyvolaly i nesouhlasné reakce zástupců té části spisovatelské veřejnosti, jež k prohlášení svůj podpis nepřipojila.

Nejagresivněji proti manifestu vystoupil generál Rudolf Medek, který spisovatelskou akci z nacionalistických pozic napadl v příspěvku otištěném 29. listopadu 1934 v *Národních listech*. Pobouření a vlnu nesouhlasu vyvolala zejména jeho proslulá replika o koncentračních táborech: „Věru, nechtěl bych vidět ten obraz, kdy Karel Čapek, S. K. Neumann a A. M. Tilschová spolu s Jindřichem Vodákem a Vítězslavem Nezvalem cvičí ‘klencáky’ v nějakém koncentračním táboře. Nechci to vidět! Nechci! Ale kamarádi, štvete-li takto československou kulturní veřejnost, rozdělujete-li dělníky duševní práce na levici a pravici, zatímco nám všem šlo o velkou kulturní práci pro celý národ, pak si přičítejte vinu, shledáte-li, že vás národ nepotřebuje.“²⁴ Medkův článek ve svém jádru ovšem směřoval proti samotné formulaci textu spisovatelského prohlášení a autorům rovněž vyčítal, že jejich postoj bude propagandisticky zneužit nacistickými studentskými kruhy. Následné razantní odmítavé reakce účastníků spisovatelského vystoupení (vedle Karla Čapka bezprostředně reagovali i A. M. Píša, Karel Nový a Josef Hora) se soustředily především na provokativní pasáže Medkova článku. Karel Čapek konstatoval věcné omyly Medkova prohlášení (podle Medka text manifestu nezmínil iniciační roli provokativního jednání německé univerzitní obce) a požadoval od autora

---

23 PFAFF, I.: První protifašistický manifest českých intelektuálů, s. 251 (viz pozn. 6).

24 Rudolf Medek k projevu Obce čs. spisovatelů. In: *Národní listy* (29.11.1934), s. 1. Medkův text vzbudil ovšem ohlas nejen ve spisovatelských kruzích. Projednávala jej i poslanecká sněmovna a byl přitom předmětem bouřlivých debat. Komunistický poslanec Dvořák Medkův článek využil pro obhajobu odmítavého postoje KSČ v otázce vojenského rozpočtu: „Jakpak je možno hlasovat pro zvýšení rozpočtu na armádu, již vedou takovéto živly? Je možno spoléhat se na to, že Medkové budou nás hájit před svým kolegou Hitlerem? (...) Jestliže takto důsledně proluštíme Medkův případ, je třeba znovu energicky žádat: ‘Okamžité vyčištění policie, četnictva a armády od fašistických živlů!’“ (Co s generálem Medkem? Žádáme vyčištění armády od fašistických živlů. In: *Rudé právo* (2.12.1934), s. 5.) Medek byl poté předvolán k ministru obrany, jenž ho upozornil, „aby ve svých projevech zachovával určitou míru“ (citováno podle: RULF, Jiří: *Literáti: Příběhy z dvacátého století*. Praha – Litomyšl, Paseka 2002, s. 36).

vysvětlení, jak byl míněn výrok o koncentračních táborech.²⁵ Píša zdůraznil, že Medkova hrozba koncentračními tábory je přiznáním „k fašistickým tendencím a hitlerovským metodám“ a jeho výrok jako výrok politický „není jen projevem spisovatele, nýbrž také generála čs. armády“.²⁶ Takřka shodně článek komentoval Karel Nový v *Národním osvobození*: „Z celého Medkova projevu číší zrovna, jak už i on, který dosavad pro mnohé platil za barda pravého českého nacionalismu, za české lví srdce, jest už prosáklý hitlerismem...“²⁷ Horova reakce upozornila na souvislost Medkových výhrůžek koncentračními tábory s postoji radikálních složek české společnosti. „Nemysleme si, že je to u našeho národního barda pouhý básnický obraz. Náladový lyrik problepl tu pouze to, co pomalu zraje v hlavách naší zfašizované buržoazie, jejímž vzorem je Hitler, tolikrát v jejím bulvárním tisku velebený. Ne demokratická diskuse, ale koncentrační tábor pro odpůrce je tajnou, hýčkanou touhou našich rasistů, kteří úplně zapomněli, že jsou Češi, ve svém nadšení pro hakenkrajclerské metody násilí. Básníci někdy vyslovují to, co u jiných teprve klíčí. Totéž se tady neblaze podařilo Rudolfu Medkovi a my mu za naivní upřímnost ze srdce děkujeme.“²⁸

Ve své replice se Medek snažil vysvětlit, že poznámka o koncentračních táborech byla míněna jako „karikatura“, opětovně však zaútočil na projev spisovatelů, který označil za „negramotný“.²⁹ Upozornil přitom na souvislost projevu Obce československých spisovatelů s dikcí komunistů: „Obsah jsou bolševické a polobolševické fráze, jeho sloh či forma daleko nedosahuje úrovně ‘děldopů’.“³⁰ Na výraznou účast komunistů při formulaci manifestu demokratické kulturní veřejnosti poukázal i básník Jaroslav Kolman Cassius ve Stříbrného *Poledním listu*.³¹ Ač Kolman Cassius i Medek patřili mezi stoupence pravicových a národně-konzervativních postojů, z reakcí dalších odpůrců spisovatelského vystoupení je patrné, že právě výhrady vůči spojení Obce s komunisty a jejímu nejasnému postoji k nacionálním projevům, jež narůstaly úměrně vzrůstajícímu vnějšímu ohrožení státu, se staly hlavními důvody, proč bylo spisovatelské vystoupení i nadále problematizováno.

25 K. Č. [= ČAPEK, Karel]: Odpověď Rudolfu Medkovi. In: *Lidové noviny* (30.11.1934), s. 5.

26 PÍŠA, A. M.: Československý generál o koncentračních táborech. In: *Právo lidu* (30.11.1934), s. 1.

27 NOVÝ, Karel: Dopis Národních listů od Rudolfa Medka pro Karla Čapka. In: *Národní osvobození* (30.11.1934), s. 4.

28 HORA, Josef: Rudolf Medek věští koncentrační tábory. In: *České slovo* (30.11.1934), s. 4.

29 TÝŽ: „Československý generál o koncentračních táborech“. In: *Národní listy* (2.12.1934), s. 3.

30 Tamtéž. Výrazem „děldopové“ se označovali takzvaní dělničtí dopisovatelé, kteří v představách části komunistických kulturních činníků ztělesňovali budoucnost komunistické literatury.

31 KOLMAN CASSIUS, Jaroslav: S občany proti literatuře. In: *Polední list* (29.11.1934), s. 2.

O největší rozruch po zveřejnění manifestu Obce československých spisovatelů se postaral svou reakcí spisovatel a generál Rudolf Medek (1890–1940), ředitel Památníku osvobození v Praze na Žižkově. Následné polemiky z něj učinily jednoho z tribunů kulturní pravice. Fotografie zachycuje Medka při proslovu na oslavě šedesátých narozenin starosty Umělecké besedy, spisovatele Františka Skácelíka (sedícího zcela vlevo) v Alšově síni v Praze dne 25. listopadu 1933 (repro z fotoarchivu Literárního archivu Památníku národního písemnictví)

V souvislosti s akcí Venkov na záchranu československých dětí,³² pořádanou agrární stranou, vystoupil s dalším konfliktně laděným příspěvkem Josef Knap, programový mluvčí ruralistů. Jeho článek „Manifest země proti manifestu kavárny“ přibližoval právě probíhající kampaň na podporu dětí z rodin postižených důsledky hospodářské krize.³³ Snahu organizátorů této pomoci a její ústřední heslo „V naší republice

32 Tato akce byla v agrárním tisku organizačně připravována a inzerována zhruba od poloviny listopadu. Měla vyvrcholit ve dnech 16.–17.12.1934 „velkou veřejnou a národní sbírkou peněžitou“, již před tímto datem ovšem byli potenciální dárci oslovováni, aby posílali libovolné částky na bankovní účty zřízené k tomuto účelu. (Srv. inzerát Venkov na záchranu československých dětí. In: *Venkov* (22.11.1934), s. 4.)

33 KNAP, Josef: Manifest země proti manifestu kavárny. In: *Tamtéž* (2.12.1934), s. 3.

nesmějí děti hladovět“ poté postavil do kontrastu se spisovatelským manifestem, který na tíživé problémy současnosti nereaguje. Knapův příspěvek byl formulován úmyslně provokativně a v duchu ideologie agrarismu vyzdvihoval proti časovým aspektům života moderní společnosti hodnoty vztahu k půdě a tradici, přesahující horizont všednodennosti: „To je hlas kořenů, hlas země, hlas půdy, nezávislé na chvilkových heslech dne, obrácené od minulosti do budoucnosti.“³⁴ Odmítavě na něj zareagoval Josef Hora, jenž označil autorův postup za demagogický. Karel Čapek zároveň autorovi oprávněně vytkl, že opomíjí angažovanost spisovatelů v rámci iniciativy Demokracie dětem, jež proběhla nedlouho před listopadovými událostmi. Knap v odpovědi přetiskl Čapkův dopis, zmínil Horovu repliku a formuloval své výhrady vůči postupu Obce československých spisovatelů. Text vyzdvihuje patrně hlavní důvody, jimiž byl ve skutečnosti motivován i předchozí Knapův článek: „Píšete (Josef Hora – pozn. TP), že Váš, podle mého názoru kavárenský manifest, který ochotně podepsala řada spisovatelů komunistického vyznání, je projevem ‘vášnivě volajícím po demokracii’. Nemohu si pomoci, musím mít podivné mínění buď o jejich komunismu, nebo o jejich vášnivém volání po demokracii. (...) Říkáte (Karel Čapek – pozn. TP) na konci dopisu velmi vážná slova, že ‘nebylo by dobrým dílem klást odcizení mezi národ a jeho spisovatele’. Ano, to je podle mého názoru to nejhlavnější. Bojím se však, že k odcizování už dochází. Váš spisovatelský manifest byl takový a tak stylizovaný, že musil vyvolat mezi spisovateli jiného ideového založení nový spisovatelský manifest, který se právě připravuje. Tento manifest hlásá nezapomínati odkazů tradice, zdůrazňuje službu duchu národa ... vítá národní uvědomění mladých lidí. Plně souhlasím s těmito zásadami, přesto však bych ani takový manifest nepodepsal, neboť kdybychom podepisovali takto dál, budeme krmít národ inflací manifestů a nechutnými doprovody k nim. Ohlédněte se, doktore Čapku, co způsobil jeden jednostranný manifest. Spisovatelé nebo jejich náhončí a příznivci si splájí, div se nedenuncují. Co v dnešní vážné a těžké době si o nich může pomyslit národ, nesnižují se v jeho očích sami, neodcizují se mu sami?“³⁵

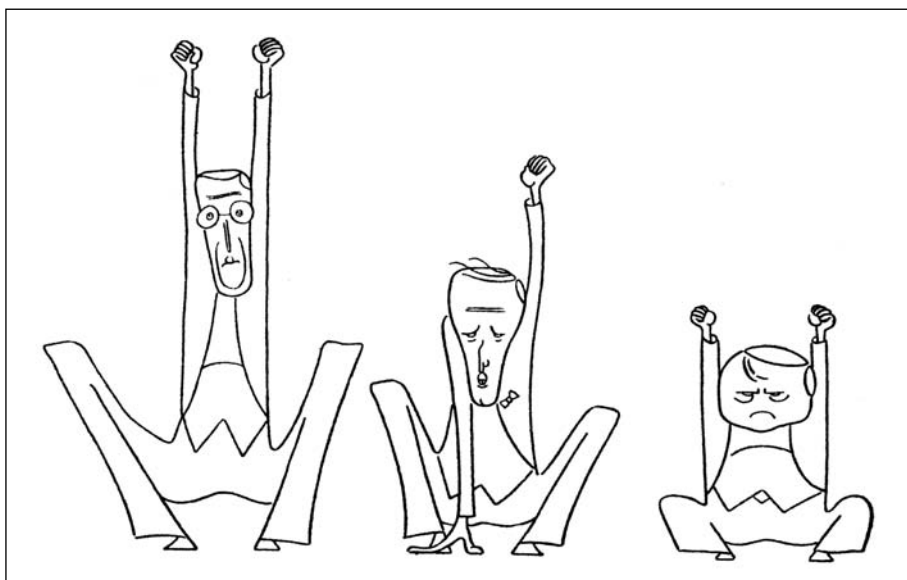
Provolání reagující na vystoupení Obce československých spisovatelů, o němž se Knap zmínil, otiskly 8. prosince 1934 pod názvem „Slovo k československému národu“ *Národní listy*, Stříbrného *Nedělní list* a další obdobně názorově profilovaná periodika, registrovala ho ovšem i většina listů jejich ideových oponentů.³⁶ Provolání vzniklo v řadách členů podpůrného spolku spisovatelů Máj a podepsali je

---

34 Tamtéž.

35 KNAPE, Josef: Dopis Karla Čapka i odpověď Horovi. In: *Tamtéž* (7.12.1934), s. 5.

36 Text prohlášení zněl takto: „Nemůžeme mlčet v době vzniklých zmatků. My, podepsaní českoslovenští spisovatelé, jdeme k metám budoucnosti, *nezapomínajíce odkazů tradice*, z nichž povstala konečně naše svoboda. Odsuzujeme ty, kteří porušují svévolně zákon, nikoli ony, kteří, vyprovokováni odbojnou zpupností, manifestují pro jeho právo. Neschvalujeme násilnosti, k nimž dochází všude při hromadných projevech ze strany nezodpovědných živlů. Odmítá-

„Josef Hora, Jindřich Hořejší a Vilém Závada cvičí klencáky.“ Karikatura z cyklu Františka Bidla (1895–1945) Z československého koncentráku aktuálně reagovala na článek, v němž Rudolf Medek předestřel vizi signatářů Obce československých spisovatelů jako budoucích arestantů koncentračního tábora (repro z Bidlovy čítanky, kterou uspořádal a sestavil Vladimír Thiele. Praha, SNKLHU 1959)

především zástupci starší spisovatelské generace. Z významnějších autorů se k provolání, jež je jednostranné a bylo vědomě připravováno jako nesouhlasná odpověď na iniciativu Obce,³⁷ přihlásili například Ignát Herrmann, Hanuš Jelínek, Antonín Klášterský, Emanuel Lešehrad, Josef Svatopluk Machar či Gabriela Preissová. Mezi signatáři se neobjevilo jméno Rudolfa Medka ani Jaroslava Kolmana Cassia. „Manifest“ starší spisovatelské generace byl sice v několika případech ironicky glosován³⁸

---

me dělení literatury podle politických hledišť na literaturu pravou a levou. Jsme přesvědčeni, že jediným měřítkem literatury může být její umělecká a mravní hodnota.

Máme v úctě každý projev národního smýšlení, tím radostněji u našeho studentstva, které se vrací k národní práci. Chceme sloužit duchu národa ve smyslu hesla Nerudova, že jen *branami vlastního národa se dostáváme do zahrad velkého světa*. Víme, že z národa rostou kořeny naší kulturní i politické budoucnosti a další svobody, která nesmí být již nikdy prohrána. (Slovo k československému národu. In: *Národní listy* (8.12.1934), s. 3.)

37 Z tohoto důvodu je sporné hodnocení prohlášení ve studii Gabriely Veselé „K protifašistickému vystoupení spisovatelů v tzv. insigniádě v roce 1934“, s. 549 (viz pozn. 6).

38 „Pak jsme četli v novinách projev, nazvaný ‘Slovo k československému národu’, který měl být odpovědí politické pravice na manifest Obce čs. spisovatelů: Tento projev podepsalo několik

a Eduard Bass poukázal na přílišnou obecnost a nekonkrétnost jeho formulací, část spisovatelské veřejnosti (Josef Hora, A. M. Píša) se však k němu postavila tolerantně, či alespoň nekonfliktně.

V době jeho zveřejnění již komentáře tisku k insigniádě postupně doznávaly. Jednu z posledních výraznějších akcí představovalo shromáždění svolané Spolkem posluchačů filosofie na 11. prosince do velkého sálu Radiopaláce na Vinohradech. Zazněly zde projevy několika signatářů manifestu Obce (F. X. Šalda, Josef Kopta, Otokar Fischer, Vladislav Vančura, J. B. Kozák, Vítězslav Nezval) a byly čteny pozdravy spisovatelů, kteří se shromáždění neúčastnili (mj. Karel Čapek), organizátoři přednesli rovněž pozdrav pařížského Protifašistického výboru.³⁹ Nejpodnětější z přednesených příspěvků byl projev F. X. Šaldy, který v pozmeněné podobě vyšel pod názvem „Stát a ulice“ v *Šaldově zápisníku*.

V úvodní pasáži článku zachytil Šalda historické pozadí (lex Mareš, odklady jeho prosazení) i aktuální vnitropolitický kontext (utvoření Národního sjednocení) boje o insignie. Upozornil rovněž na populistické rysy politického subjektu, který se během nich konstituoval, na jeho snahu získat příznivce i „ulici“ k prosazování vlastních zájmů. Situaci, kterou bouře hrozily vyvolat na mezinárodním poli (zejména ve vztahu českých Němců a třetí říše), charakterizoval Šalda jako nebezpečnou. Nacionalismus, jenž se projevil v rámci insigniády, označil za slabošský v kontrastu k nacionalismu sebejistému, opřenému pevně o tradici a ochotnému čelit za všech okolností vnějšímu nebezpečí. Poté formuloval obecnější zásady svého postoje k aktuálnímu dění: „Podepsal jsem ten projev, poněvadž neutíkám nikdy ze své varty a protože vzplanutí tzv. nacionalismu na pražských ulicích pokládám ne za sílu, nýbrž za slabost, ne za pravdu, nýbrž za klam. Ale jinak rád bych řekl, že se mi nelíbí dělit literaturu na pravou a levou. (...) Stojíme před věcmi zcela velkými a otřesnými, to jest před takovými, které si budou žádat zcela nového zorného úhlu, zcela nového hodnocení. Práv bude jim moci býti jen opravdový střed. To jest čocka, která sbírá v sobě rozptýlené paprsky a promítá je do jediného ohniska.“⁴⁰

---

literárních nul a 'zabudlých Slávů': úhrnný věk osob podepsaných pod tímto 'Slovem' – nesmírně konfusním a žalostným – obnáší, jak spočítal Adolf Hoffmeister, 4083 let a průměrný věk jejich je 60 roků.“ (Tge [= TEIGE, Karel]: Obec československých spisovatelů. In: *Doba*, roč. 1, č. 5–6 (1935), s. 211.)

39 Tento pozdrav a též pohled zpráv o akci v denním tisku je přetištěn ve studii G. Veselé „K protifašistickému vystoupení spisovatelů v tzv. insigniádě v roce 1934“, s. 549 (viz pozn. 6).

40 ŠALDA, F. X.: Stát a ulice, s. 106 n. (viz pozn. 2). Střed, o němž Šalda v příspěvku píše, ovšem není stabilním politickým středem, ale jistým pomyslným dynamickým bodem, stanoviskem vymoženým usilovným duchovním snažením, intelektuální prací spočívající ve zvažování tradice, okolností a možností současnosti i perspektiv budoucího dění. Nejlépe je jeho vyjádření možno sledovat na samotné Šaldově publicistice ve 30. letech. Jeho *Zápisník* prakticky v každém čísle obsahuje polemické příspěvky zaměřené proti psaní v duchu strnulých politických doktrín, bez ohledu na jejich příslušnost k levici či pravici. Souběžně s akcemi spisovatelů probíhala např.

Tento postoj se Šalda snažil prosadit i praktickým jednáním. Jako nejrespektovanější osobnost dobové české literární scény oslovil spisovatele různých politických sympatií, estetického profilu i světonázorového zaměření s výzvou ke společnému setkání, na němž by se pokusili formulovat zásady společné spisovatelské platformy, jež by měla reprezentativní složení. Podle vzpomínky Bedřicha Fučíka se jej zúčastnili Karel Čapek, František Langer, Josef Hora, Jaroslav Seifert, František Halas, Jan Čep, Vladislav Vančura, Ivan Olbracht a Bedřich Fučík. Setkání však nepřineslo žádné výsledky a bylo ukončeno kontroverzním proslovem Vladislava Vančury. Neúspěch akce, především však jistá pasivita při jednání, svědčily o komplikovaných a vyostřených vztazích v literárních kruzích

„Dojde ke slavnostnímu smíření literární pravice s levicí ve Smetanově síni, s hlavními řečníky Hilbertem a Karlem Čapkem.“ Takto si představoval své „poselství na mírový rok 1935“ po odeznění vášní insigniády a následných kulturních rozbrojů karikaturista František Bidlo (repro z Bidlovy čítanky)

i Šaldova ostrá debata na téma individualismu a kolektivismu s komunistickým básníkem, překladatelem a literárním vědcem Bohumilem Mathesiem. Dotýkala se mj. i poměrů v Sovětském svazu a jednání Maxima Gorkého v souvislosti se sjezdem sovětských spisovatelů a programem socialistického realismu. Po několika replikách Šalda debatu uzavřel s poukazem na dogmaticnost Mathesiových příspěvků, přičemž pregnančně formuloval svůj postoj k aktuálnímu dění i jeho obecnější dimenzi: „Nebylo by přehradu mezi mnou a Gorkým, kdybych byl slepým a hluchým přitakavačem všech těch pětiletok a kdybych se rozplýval nad lidmi, kteří se v literatuře opíjejí názvoslovím technickým a inženýrským. Ale já chci mít k Rusku poměr kritický a ne fanouškovský; *inde irae*. Gorkij usměrňuje dnes literární práci ruskou k stalinismu, jako ji usměrňují jiní literáři v Německu k hitlerismu. Jenže: nelíbí-li se mi 'glajchšaltován' literatury v Německu, proč by se mi mělo líbit v Rusku? Kritik má už ten sakramentský malér, že musí měřit stejným loktem Petrovi jako Pavlovi. (...) Můj čtenář mne musí nejen číst, musí se mnou i myslet a spolupracovat: spolumyslet rozumem i srdcem. Jistě nikdo rozumný neočekával, že jeden z nás dvou v této diskusi přesvědčí druhého. Člověk si svůj názor nekonstruuje jen z hypotéz a z teorií, nedosoudí se ho logikou, nedobere se ho logickými dedukcemi; je výsledek *celé životné zkušenosti*, a v ní jsou i věci, které není možno opsat logicky a svést na logické jmenovatele. Ale snad přece jsem zde něco ze svých názorů zpřesnil.“ (TYŽ: Odtroubeno! In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 7–8 (1934–1935), s. 239–247, zde s. 246 n.)

i o jisté neochotě překročit bariéry, jež jednotlivé skupiny spisovatelů v polovině třicátých let oddělovaly.⁴¹

Vystoupení Obce československých spisovatelů na podzim 1934 se odehrálo v atmosféře stupňujícího se napětí mezi dvěma tábory autorů. Původní členění literární veřejnosti na tříšť drobných skupinek vázaných často jen na jediný kavárenský stůl, spojených blízkými ideovými, estetickými či politickými východisky, doznávalo od počátku třicátých let významných změn. I ovzduší otevřeného setkávání a prolínání těchto skupinek se postupně vytrácelo. Vyostřování mezinárodní a vnitropolitické situace, překotné společenské dění a snaha výraznějším způsobem zasáhnout do jeho běhu vedly k rekonstituci a striktnějšímu uspořádání literárního pole. Jednotlivci byli nuceni začlenit se do širšího sociálního kolektiva, v němž bylo možné nejen sdílet vyhraněný pohled na aktuální dění, ale v němž bylo rovněž možné vlastní představy o budoucím směřování aktivně prosadit. Krystalizačními centry tohoto pohybu se staly odmítavé postoje k dvěma totalitním ideologiím doby – fašismu a komunismu. Ač zůstávaly tábory „antifašistů“ či „antikomunistů“ vnitřně i nadále názorově diferencovány, místo vůle k volné diskusi o uměleckých i společenských problémech doby se v nich upevňovala jistá míra vnitřní skupinové solidarity. I proto byly s pokračujícím časem hůře akceptovatelné postoje a myšlenky nemnoha osobností snažících se abstrahovat od uzavřeného myšlení v rámci jednoho ideového systému. Polarizace, krystalizace a uzavírání se literární či umělecké veřejnosti do protichůdných seskupení během druhé poloviny třicátých let nabíraly na intenzitě. Sřety kolem manifestu spisovatelů k insigniádě přitom tvořily jednu – nikoli nevýznamnou – fázi tohoto procesu.

Obec československých spisovatelů v období mnichovské krize a po vzniku druhé republiky

Po insigniádě a jejích dozvucích zmizela Obec československých spisovatelů z povědomí širší veřejnosti. Teprve během roku 1937 podle vzpomínek Václava Černého navázala kontakt s Mezinárodní asociací spisovatelů na obranu kultury (*Association International des Écrivains pour la Défence de la Culture* – AIE).⁴²

41 FUČÍK, Bedřich: Vzpomínka na F. X. Šaldou. In: *Rodná krajina básníkova. (Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 6.)* Praha, Triáda 2003, s. 337 n. Vančura údajně na závěr setkání pronesl proslov končící „okřídleným heslem, jeho okřídlenou hvězdou z Východu“. Na to prý Šalda reagoval slovy: „No, tak je konec schůze. Sežerete nás! Sežerete nás!“ (Tamtéž.) Tato scéna podle Fučíka způsobila dokonce přerušení přátelských styků mezi Šaldou a Vančurou. Spíše než provokativní prohlášení Vladislava Vančury je ovšem pro pochopení situace zásadnější pasivní atmosféra na schůzi a neplodnost Šaldou iniciovaného projektu.

42 ČERNÝ, Václav: *Paměti, sv. 2: Křik koruny české 1938–1945. Náš kulturní odboj za války.* Brno, Atlantis 1992, s. 32.

Doklady k počátkům této spolupráce se dosud nepodařilo dohledat, spojení se zahraničím ovšem rozhodně existovalo v souvislosti s účastí levicových autorů na mezinárodních setkáních pořádaných asociací i dalšími protifašistickými a protiválečnými sdruženími.⁴³ V roce 1937 se Jaroslav Kratochvíl spolu s Egonem Erwinem Kischem a Ladislavem Novomeským zúčastnil kongresu spisovatelů, jehož jednání probíhala v Barceloně, Valencii a Madridu. Patrně díky tomu byl pak Kratochvíl v prvních květnových dnech roku 1938, v napjaté mezinárodní atmosféře před první československou mobilizací, vyzván zástupci asociace, aby s ní československá spisovatelská veřejnost navázala přímý kontakt a přispívala do jejího pravidelného měsíčního zpravodaje.⁴⁴

Výsledkem této aktivity byly příspěvky otištěné v cyklostylovaném zpravodaji *Lettre de France*, jenž vycházel jako součást revue *Europe*; zprávy pak byly šířeny do třiceti zemí, v nichž měla asociace své sekce. Pro zpravodaj byly na jaře a v létě 1938 přeloženy dva „dopisy z Československa“, jejichž autory byli Karel Čapek a Ladislav Novomeský.⁴⁵ O třetí příspěvek byl požádán zástupce českých Němců (navrženi byli Ernst Sommer, Ludwig Winder, Wolfgang Bretholz a profesor Rippe), text se však nepodařilo získat. K zaslání dalšího článku byl poté vyzván slovenský, maďarsky píšící literární kritik a publicista Zoltán Fábry. Svůj příspěvek přislíbil na září 1938, kvůli nemoci jej však rovněž nedodal.⁴⁶ Kromě zprostředkování textů z československé strany koordinoval Jaroslav Kratochvíl i pořízení českých překladů příspěvků vznikajících ve Francii. Díky této aktivitě byly přeloženy

---

43 V roce 1935 se např. Vítězslav Nezval a Karel Čapek účastnili ustavujícího kongresu zmíněné asociace v Paříži. Jednání však poznamenaly „četné spory a také manipulace ze strany agentů Kominterny, která se snažila ovládnout protifašistické hnutí“, a Nezval zde nemohl přednést svůj projev na obranu surrealismu. (Srv. GROMAN, M.: Stanislav Budín – komunista bez legitimace, s. 26 – viz pozn. 20. Nezval své zážitky z kongresu vypsál v básnické próze *Ulice Gît-le-coeur*. Praha, Fr. Borový 1936.) Členy asociace se poté stala pouze skupina Blok a Spolek slovenských spisovatelů (srv. heslo „Obec československých spisovatelů“ Evy Strohsové v *Lexikonu české literatury*, sv. III/1, s. 630 – viz pozn. 16).

44 Tři dopisy Jaroslava Kratochvíla v této záležitosti zveřejnil Radko Pytlík ve studii „Cesty socialistického románu“. In: *Česká literatura*, roč. 33, č. 3 (1985), s. 193–204, zde s. 202 n.

45 Zatímco Čapkův příspěvek pojednával o úloze spisovatele v národních dějinách a souzněl s dobovou atmosférou i silící aktivizací intelektuálů ve věci ohrožené země (*Lettre de France*, č. 1, červen 1938), Novomeského text vyzdvihoval poněkud netakticky odlišnost historického a kulturního vývoje Slováků, slovenského jazyka i slovenské literatury a byl pointován vizí budoucí velikosti národa založené na společenském pokroku, za nějž již v přítomných chvílích bojují slovenští spisovatelé (*Lettre de France*, č. 2, červenec 1938).

46 *Literární archiv Památníku národního písemnictví*, Praha (dále LA PNP), fond (f.) Obec československých spisovatelů, korespondence cizí, složka Zoltán Fábry, inv. č. LA 36/82/0241 a LA 36/82/0242, korespondenční lístky Zoltána Fábryho Vladimíru Bernáškoví z 13.8. a 17.9.1938. Vladimír Bernášek vykonával v tomto prvním období funkci nehonoraného sekretáře Obce československých spisovatelů.

a částečně v domácím tisku i uveřejněny statě Henri-René Lenormanda „Divadelní rok v Paříži“, Louise Aragona „Nová francouzská epopej“ a článek René Laloua „Důležitost překladu“.

Květnové navázání kontaktů s Mezinárodní asociací spisovatelů na obranu kultury se kromě zmíněných článků promítlo především do snahy o reaktivizaci Obce československých spisovatelů. Podle zprávy Jaroslava Kratochvíla, určené patrně okruhu českých intelektuálů zajímajících se o užší spolupráci se zahraničím, měla být „se souhlasem a z popudu Karla Čapka ... obnovena činnost Obce nebo Sdružení čl. spisovatelů pod předsednictvím Josefa Hory, který už tuto věc prodjednává“.⁴⁷ Hlavním cílem přitom bylo vytvořit československou pobočku asociace. Sám Kratochvíl se ve zprávě – kvůli nutnosti udržovat kontakt s Paříží – označil za „dobrovolného jednatele“ této dosud neexistující sekce.⁴⁸ K jejímu založení poté skutečně došlo, ovšem až v červenci 1938, kdy se pařížské konference asociace zúčastnila delegace ve složení Vítězslav Nezval, Ján Rob Poničan a Imre Forbáth.⁴⁹ Při vlastním jednání konference bylo ostatně Československo opakovaně připomínáno (především v souvislosti s napjatou mezinárodní situací, zmíněna však byla i smrt literárního historika a překladatele Otokara Fischera, jenž byl rovněž členem tohoto sdružení). V české verzi zmíněného oběžníku byl poté přetištěn Aragonův projev přednesený v rámci jednání.

Na veřejnosti Obec československých spisovatelů znovu samostatně vystoupila především v září 1938; o bezprostřední kontinuitě s děním v jarních měsících téhož roku svědčí skutečnost, že v jejím čele opět figurovali Karel Čapek, Josef Hora a Jaroslav Kratochvíl. Tito tři autoři svolali na 9. září schůzi spisovatelů, jejíhož jednání se dle zápisu zúčastnilo osmadvacet zástupců různé generační, skupinové i politické příslušnosti a na níž bylo rozhodnuto „zaslat dopis francouzským, anglickým a jiným organizacím spisovatelů“.⁵⁰ Podle vzpomínek Václava Černého se na

47 *Tamtéž*, rukopisy vlastní, inv. č. LA 36/82/0291, zpráva Jaroslava Kratochvíla začínající slovy „Členy Association internationale...“ (překlad zprávy je datován 28.5.1938).

48 *Tamtéž*.

49 Václav Černý ve svých memoárech označuje složení delegace za „spíše hádankovité než účelné“ (ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 32 – viz pozn. 42). I z koncepce seznamu pisatelů „dopisů do Francie“ je patrné, že delegace měla být sestavena podle národnostního klíče, nepodařilo se však získat zástupce českých Němců a reprezentanta Podkarpatské Rusi.

50 *LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši (Stanislavy) Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0274, záznam z 9.9.1938. Zápis (pořízený patrně dodatečně) zachycuje tato jména účastníků: Karel Nový, Josef Toman, Adolf Hoffmeister, Ivan Sekanina, Vladimír Bernášek, Marie Pujmanová, František Nechvátal, Václav Černý, Jaroslav Kratochvíl, František Langer, Karel Toman, Josef Hora, Josef Kopta, F. C. Weiskopf, Josef Kodíček, Emanuel Lešehrad, Miroslav Rutte, Edmond Konrád, František Götz, Frank Tetauer, Ondřej Sekora, Jindřich Štyrský, Karel Teige, František Halas, Miloš Jirko, Josef Fischer, Vladislav Vančura, Bohumil Mathesius.

autorství vlastního projevu spolu s ním podíleli ještě Bohumil Mathesius a František Halas, při jeho formulování pak byl použit i text literárního kritika Miroslava Rutteho.⁵¹ Prohlášení, jež Rutte přinesl již na první jednání Obce, bylo obsáhlejší a jeho adresátem měla být i domácí veřejnost. Výsledný text manifestu naproti tomu byl sevřenější a směřoval pouze ke čtenáři zahraničnímu. První redakcí prošel na schůzi vybraných zástupců následujícího dne dopoledne,⁵² v odpoledních hodinách pak přinesl Josef Hora toto znění Jaroslavu Durychovi. Ten provedl do textu několik zásahů, opakovaně připomněl zejména nutnost pečlivé stylizace manifestu a svůj podpis podmínil souhlasem ministerstva zahraničí. Horovi dokonce navrhl možnost zformulovat jiné prohlášení, jehož autory by byli sami dva.⁵³ Jedenáctého září pak vyrazil Josef Hora spolu s Ivanem Sekaninou do Strže u Dobříše za Karlem Čapkem, který text definitivně upravil a schválil. Po dalších domluvách, zejména po souhlasu Rudolfa Medka (s nímž o věci jednal Adolf Hoffmeister), bylo definitivně zajištěno i svolení Jaroslava Durycha. Počet signatářů se nakonec rozšířil ještě o Jana Čepa, Josefa Knapa a Jaroslava Seiferta.

Prohlášení Obce československých spisovatelů připomíná okolnosti, za nichž se zrodilo samostatné Československo, a zdůrazňuje aktuální význam tohoto státu ve středoevropském prostoru („poslední výspa demokracie“). Podepsaní čeští a slovenští autoři, jejichž výběr byl i pro zahraniční intelektuální obec reprezentativní (vyvážený například i z hlediska světonázorové orientace signatářů),⁵⁴ poté upozorňují, že důvody blížícího se válečného konfliktu nespočívají v postupu politické reprezentace Československa. Ponechávají na úvaze mezinárodní veřejnosti, „kde je poctivá ochota k míru a spravedlnosti a kde je dobovačná zvučle, používající všech prostředků násilí a lži“. Nejdůležitějším bodem manifestu je pak apel na zá-

51 ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 33 (viz pozn. 42).

52 Účastnili se jí i zástupci ruralistů (Jan Čarek a Josef Knap), kteří nebyli na předchozí schůzi přítomni.

53 „Udělal bychom ... to jako dva básníci spolu, to ostatní jsou kecalové mimo Medka, který je zase ale někdy moc divoký. To můžeme udělat jen my dva. My dva, vy jste levičák, já pravičák, shodli bychom se na tom a mohli do toho dát ten kumšt a sílu. Takhle je to jen kavárenské blábolení.“ (LA PNP, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0274, záznam z 10.9.1938.)

54 Manifest podepsali Josef Čapek, Karel Čapek, Jan Čarek, Jan Čep, Václav Černý, Jaroslav Durych, Hana Gregorová, František Halas, Adolf Hoffmeister, Josef Hora, Hanuš Jelínek, Peter Jilemnický, Josef Kopta, Josef Knap, Jaroslav Kvapil, František Langer, Emil B. Lukáč, Marie Majerová, Bohumil Mathesius, Rudolf Medek, Vítězslav Nezval, Laco Novomeský, Ivan Olbracht, Ferdinand Peroutka, Marie Pujmanová, Miroslav Rutte, Jaroslav Seifert, Anna Marie Tilschová a Vladislav Vančura. Jistou slabinou byla ovšem neúčast autorů německých a maďarských, vzhledem k nutnosti rychle reagovat na vývoj situace a k předpokládaným komplikacím při jednáních s nimi však jejich zapojení do akce patrně nebylo ani reálné. Dokládá to i pozdější snaha Aloyse Skoumala oslovit spisovatele Hanse Watzlika (srv. ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 36–38 – viz pozn. 42).

stupce zahraničních spisovatelských kruhů, aby objasnili nejširším vrstvám veřejnosti ve svých zemích situaci. Manifest uzavírá varovné memento: „Nikdo nezavírej oči před tím, že po nás by došlo na jiné národy a země.“⁵⁵

Význam manifestu „K svědomí světa“ spočíval zejména v tom, že se jednalo o první skutečně jednotné vystoupení spisovatelské veřejnosti od vzniku samostatného československého státu. Prohlášení, přeložené do deseti jazyků a distribuované nejen přes tiskové kanceláře, ale i prostřednictvím sítě Penklubů,⁵⁶ přetiskly přední britské, francouzské i další deníky a reagovaly na ně i nejrůznější spisovatelské organizace. Ještě v průběhu mnichovské krize byly na adresu Obce československých spisovatelů doručeny odpovědi a vyjádření solidarity podepsané zástupci britských spisovatelů, samostatně prohlášení uveřejnil exilový Ochranný svaz německých spisovatelů se sídlem ve Francii, proklamací reagovalo rovněž pařížské ústředí Mezinárodní asociace spisovatelů na obranu kultury.⁵⁷

Aktivita Obce československých spisovatelů v dalších zářijových dnech se vyznačovala podobnou proměnlivostí jako vývoj jednání o osud Československa. Za účasti jedenácti členů sdružení byla již 16. září projednávána koordinace plánovaných akcí s dalšími institucemi a byly zvažovány návrhy na zapojení zástupců národnostních menšin do činnosti Obce.⁵⁸ Antonín Hartl, literární historik, editor a překladatel, byl například jako pracovník ministerstva zahraničí osloven, aby zprostředkoval kontakt s autory z Podkarpatské Rusi, Aloys Skoumal pak navrhoval „poslat apel na německé spisovatele, v první řadě na sudetoněmecké ... dále na něm[ecké] spisovatele v říši, pokud je kdo zná, psát jim a vysvětlit naše stanovisko“.⁵⁹ Obdobně

55 Viz Projev československých spisovatelů k svědomí světa. In: *Lidové listy* (13.9.1938), s. 2.

56 Na zajištění překladů se podílel mj. básník Josef Palivec, jemuž byly příslušné exempláře prohlášení předány na ministerstvo zahraničí, kde byl zaměstnán. Penkluby poté oslovila česká pobočka této mezinárodní organizace.

57 Texty těchto prohlášení spolu s deklaracemi Obce československých spisovatelů a se stručným popisem její činnosti přetiskl ještě v prosinci 1938 ve dvou číslech *Kritický měsíčník* (viz S. J. [= JÍLOVSKÁ, Staša]: Čeští a slovenští spisovatelé ve dnech krize. In: *Kritický měsíčník*, roč. 1, č. 8 (1938), s. 380 a 382–384; č. 9–10 (1938), s. 457–460).

58 Obec podle Evy Strohsové měla již od 16. září svůj přípravný výbor v sestavě „předseda J. Hora, jednatel J. Kratochvíl, pokladník R. Medek, členové K. Čapek, J. Čarek, V. Černý, A. Hoffmeister, J. Knap, E. Lešehrad, K. Nový, M. Pujmanová, M. Rutte, V. Vančura“ (srv. příslušné heslo v *Lexikonu české literatury*, sv. III/1, s. 631 – viz pozn. 16).

59 Ztroskotala ovšem snaha oslovit Hanse Watzlika jako zástupce sudetoněmeckých autorů. Dle Václava Černého především proto, že v dopise, jenž byl Watzlikovi odeslán, „chybí jen zmínka, že je poslán jménem širšího spisovatelského kolektivu“ (ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 36–38 – viz pozn. 42). Rozhodnutí o této formě komunikace s německými autory ovšem padlo již na zmíněné schůzi. Marie Pujmanová totiž na Skoumalův návrh oslovit je reagovala slovy: „To v této chvíli není vhodné, jako bychom se chtěli smířovat. Ne oficiálně. Jen osobním dopisem.“ Všichni přítomní poté s tímto názorem vyjádřili souhlas. (Viz *LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0274, záznam z 16.9.1938.)

zaměřené náměty (zejména požadavek koordinovat postup se Slováky a Němci)⁶⁰ se poté objevily i na následující schůzi, konané již po dramatických otřesech na mezinárodní i domácí scéně. Tyto otřesy souvisely zejména s Hitlerovým diplomatickým nátlakem během jednání s britským ministerským předsedou Nevillem Chamberlainem, následným přijetím anglo-francouzského ultimáta a obratem, který nastal po godesberských jednáních a souhlasu západních velmocí s mobilizací Československa. Třiadvacátého září tak sice bylo rozhodnuto svolat valnou hromadu Obce československých spisovatelů, na níž by došlo k jejímu skutečnému ustavení (organizací byli pověřeni Josef Hora, Jaroslav Kratochvíl a Rudolf Medek), vzhledem k mobilizaci a následné absenci řady členů Obce v Praze však musela být schůze odložena. Ze zachovaných dokumentů dále vyplývá, že se již do té doby podařilo získat podporu naprosté většiny tehdejších českých literárních seskupení i volných okruhů spisovatelů soustředěných kolem jednotlivých časopisů.⁶¹

V den přijetí mnichovského verdiktu se účastníci dalšího jednání Obce československých spisovatelů⁶² usnesli odeslat stručné protestní prohlášení proti rozhodnutí velmocí. Jeho znění ihned koncipovali a text po drobnějších úpravách zaslali redakcím většiny domácích kulturních časopisů a novin. Překlady byly zaslány rovněž na adresy institucí, s nimiž byli spisovatelé v kontaktu. Ministru Hugovi Vavrečkovi, do jehož kompetence spadala koordinace propagandy státu, byl text prohlášení doručen s dodatkem, že je zároveň „chystáno větší provolání k československému národu, ale vyčkáváme ještě, jak se v nejbližších dnech věci utvářejí“.⁶³ Ve dnech, kdy pohraniční oblasti Čech a Moravy postupně obsazovala německá armáda, se zástupci Obce podíleli na koncipování společného prohlášení kulturních, uměleckých a společenských organizací, jež na půdě Umělecké besedy inicioval Zdeněk Kalista.⁶⁴

---

60 V archivu Obce československých spisovatelů jsou zachovány koncepty dopisů Paulu Lepinovi jako zástupci Ochranného svazu německých spisovatelů (*Schutzverband deutscher Schriftsteller*), v Československu působící stavovské organizace německy píšících autorů, a Emilu Boleslavu Lukáčovi, reprezentujícímu Spolek slovenských spisovatelů (*tamtéž*, záznam z 16.9.1938).

61 Ještě k 20.9.1938 si Staša Jílovská sepsala seznam ruralistů (většina z třinácti uvedených autorů je na něm „odškrtnuta“), táž strana jejího záznamníku obsahuje rovněž lakonickou glosu „celý Blok (Václavek)“ (*tamtéž*).

62 Byli to Václav Černý, Adolf Hoffmeister, Josef Hora, Jaroslav Kratochvíl, Emanuel Lešehrad, Marie Majerová, Ladislav Novomeský, Karel Nový a Ivan Olbracht (*tamtéž*, záznam z 30.9.1938).

63 *Tamtéž*.

64 Přípravu a okolnosti vzniku tohoto prohlášení iniciátor podrobně popsal ve svých vzpomínkách (KALISTA, Zdeněk: *Po proudu života*, sv. 2. Brno, Atlantis 1996, s. 433–437). Kalista uvádí odlišný název provolání – „Celému civilizovanému světu“, v *Lidových novinách* byla výzva 9.10.1938 otištěna pod titulem „Československá kultura celému vzdělanému světu“. Tento text pracuje s podobou názvu používanou v dokumentech Obce československých spisovatelů.

„Svobodník Halas odnáší raněného generála Medka z lité bitvy.“ Karikatura z Válečné kroniky Františka Bidla odrážela jednotu spisovatelů různých kulturních táborů v době příprav na obranu země (repro z Bidlovy čítanky)

První verzi prohlášení navrhl organizátor setkání, na schůzích konaných v prvních dnech po Mnichovu pak bylo doplněno. Při jednání v Umělecké besedě (3. října 1938) Kalista zdůraznil, že plán vystoupení významných českých a slovenských kulturních korporací konzultoval s ministerstvem zahraničí a získal k němu svolení. Dodal rovněž, že cílem není pouhé vnější vyjádření protestu, ale „měl by se tu položit základ k organizaci širší“. Vlastní projednávání se neslo ve vypjaté atmosféře. Někteří řečníci požadovali zostření formulací, Jaroslav Durych například zdůrazňoval, že v návrhu „není ... upřesněna otázka viny, musí se hledat viník, pak konkrétněji uvažovat, co do budoucnosti“. Josef Hora doporučoval potlačit historickou argumentaci a „zdůraznit sociální moment, my jsme národ slabý [a] chudý, velký národ nás ochuzuje o hosp[odářské] prostředky“. ⁶⁵ Řadu dalších připomínek z jednání měla pak za úkol vložit do textu „komise“, jejímiž členy byli kromě

65 LA PNP, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0274, záznam ze 3.10.1938.

Zdeňka Kalisty též Albert Pražák, Ján Smrek, Emil Filla a Ivan Olbracht.⁶⁶ Sešla se 4. října v kavárně Slavia a účastníci na ní stylizovali novou verzi prohlášení, která byla ještě téhož dne přednesena širšímu plénu v Umělecké besedě. Po krátké debatě, při níž se zvažovala zejména otázka podepsaných korporací (především pak, mají-li být podepsány i spolky polské či německé),⁶⁷ byl text odsouhlasen a předán k překladům.

Manifest vyjadřuje nesouhlas s nespravedlivým mírem uzavřeným na úkor Československa. Vyzdvihuje úsilí Čechů a Slováků o dohodu s německými spoluobčany, jež však bylo zcela negováno agresivním tlakem mocného souseda a jeho výbojnou politikou. Rozhodnutím o odtržení pohraničních oblastí byla dle autorů nenávratně zničena kulturní jednota země a bylo poškozeno historické právo dané „nepopiratelným faktem naší autochtonnosti v celém českém prostoru“. Ztráta pohraničí pak přináší tragické hospodářské a vojenské důsledky pro budoucí život země. Manifest je zakončen výzvou a varováním: „My, představitelé duchovního světa českého a slovenského, prohlašujeme, že se nikdy nevzdáme svých práv ke své historické půdě, k svobodnému životu na ní a k možnosti snesitelného hospodářského vývoje, třebas nás přesila hmotná navenek donutila k uznání svých nároků. Uvědomte si, že jest vaší povinností, abyste v tomto duchovním boji stáli všemi silami při nás pro skutečný mír, zabezpečující život a právo všem. Neboť vězte, že náš osud postihne i vás, nebudete-li dosti rozhodně odepíratí metodám násilí a nátlaku, jimiž jsme byli zdeptáni.“⁶⁸

Připravované zapojení spisovatelů do plebiscitu, který se měl konat v souvislosti s takzvaným pátým pásmem záboru, zkrachovalo. Místo plebiscitu bylo z Berlína rozhodnuto o bezpodmínečném obsazení sporných lokalit, obývaných již převážně etnicky českým obyvatelstvem. Otázka slovenských pohraničních oblastí a části území Podkarpatské Rusi byla svěřena mezinárodní arbitráži. I toto rozhodnutí bylo ovšem chápáno jako porážka československé věci. Pesimistická atmosféra se poté do značné míry promítla i do jednání první říjnové schůze Obce československých spisovatelů, na níž stále ještě nebyli přítomni ti členové, kteří během mobilizace narukovali ke svým jednotkám.

Jednání se zaměřilo v první řadě na koordinaci práce sdružení s národními gardami, jež měla spočívat zejména v publicistické činnosti spisovatelů na podporu morálky národa a v koncipování duchovního programu, který by dokázal překle-

66 Srv. PRAŽÁK, Albert: *Politika a revoluce: Paměti*. Praha, Academia 2004, s. 53 n. Pražák ve své krátké vzpomínce na toto jednání chybně uvádí J. V. Sedláka jako dalšího účastníka schůzky. Průběh jednání podrobně zaznamenala Staša Jílovská, její zápis obsahuje i seznam přítomných (viz *LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0274, záznam ze 4.10.1938).

67 K tomu nedošlo, zejména z toho důvodu, že by se dalším jednáním ztrácel čas (*tamtéž*).

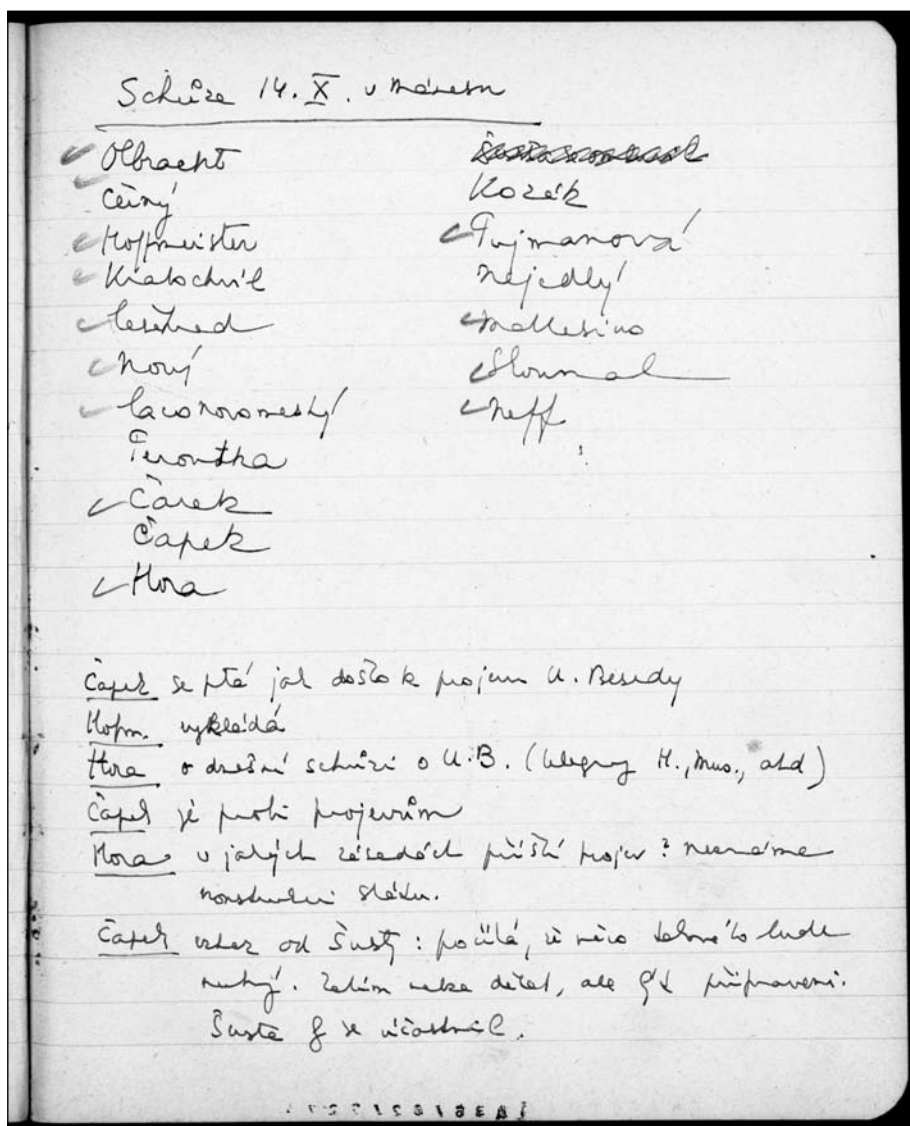
68 Citováno podle 2. svazku *Pamětí Václava Černého*, s. 40 (viz pozn. 42).

nout kritické období po kapitulaci. Obecně se však zdálo, že větší aktivita a odhodlání k akci byly na straně zástupců národních gard, spisovatelé spíše pasivně souhlasili s jejich návrhy. Na schůzi přinesl Miroslav Rutte text vlastního prohlášení určeného zahraničním intelektuálům. S četnými odkazy na historický vývoj v něm vyjadřoval zásadní protest proti postupu berlínského mezinárodního výboru, který namísto nestranného řízení a koordinace při obsazování pohraničních oblastí (v Mnichově stanovených pouze rámcově) jednal zcela podle přání Německa.⁶⁹ Nové hranice proto byly určovány pouze s ohledem na strategický zájem třetí říše, což pro československý stát znamenalo katastrofu. Rutteho provolání uzavírala výzva zahraniční kulturní obci: „Učiňte, aby vaše vlády vymohly opravy dnešních hranic, nám dočasně a překotně vnučených, tak aby náš stát mohl hospodářsky a komunikačně existovat. Zabraňte, aby zločin byl dokonán a aby národ, jenž tolik obětoval, byl zničen za svou důvěru ke spojencům a vydán bez ochrany světovládě, jež zítra ohrozí i vás.“⁷⁰ Prohlášení však nakonec nebylo publikováno, jednak kvůli nesouhlasu některých účastníků schůze (Zdeněk Kalista upozorňoval, že se kryje s prohlášením kulturních korporací), jednak kvůli rychlému vývoji událostí: velmi brzy bylo totiž zřejmé, že podobné protesty nemají nejmenší naděje na úspěch.

Měnící se společenská atmosféra, provázená tiskovými kampaněmi namířenými proti první republice a jejím reprezentantům, poté poznamenala schůzi Obce československých spisovatelů konanou 14. října 1938. Účastnil se jí po svém návratu ze Strže u Dobříše i Karel Čapek, ani on však nebyl schopen dát jednání zásadnější impuls a překonat bezradnost a pasivitu, která na ní vládla. Čapek nejprve vyjádřil nesouhlas s provoláním kulturních institucí zformulovaným na půdě Umělecké besedy i obecně s jakýmikoliv projevy. Z následné debaty byl poté patrný nesouhlas mezi přítomnými spisovateli (jednání se přitom neúčastnil nikdo z katolíků ani ruralistů) v otázce veřejných vystoupení. Adolf Hoffmeister konstatoval: „Na projev se tlačí z několika míst, např. U[mělecká] b[eseda]. To je nebezpečí, protože s jeho zněním nebudeme asi souhlasit. Návrhy vycházejí hl[avně] od Rutteho a od Medka.“ Poznámky dalších účastníků, zejména Josefa Hory, Karla Nového a Ivana Olbrachta, dále dokládají, že levicovní autoři se cítili ohroženi kampaněmi bulvárního tisku. K aktivitě a obraně vyzýval Jaroslav Kratochvíl, nesouhlasící s mlčením. Čapek naproti tomu doporučoval řešit situaci spíše soukromou cestou: „Jde o to, lze-li čelit nákaze bulvárních plátků. Znovu radím dopis redakcím a vydavatelstvím s 20–30 podpisy. Ne otevřený, soukromý.“ Na to Olbracht reagoval poznámkou: „Máte malou fantazii, Čapku, což u Vás vidím poprvé v životě.“ Účastníci se dále zabývali cenzurou, která již omezovala možnosti publicistických polemik, pouštěla však některé agresivní výpady vůči levici a liberálům z Čapkova okruhu. Defenzivu, v níž se Obec ocitla,

69 Srv. GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 15–23.

70 *Tamtéž*, s. 41 n.

Rukopisný záznam ze schůze Obce československých spisovatelů konané 14. října 1938 v pražském Mánesu, jak jej pořídila do svého zápisníku překladatelka a publicistka Staša (Stanislava) Jílovská (1898–1955) (repro z fondu Obce československých spisovatelů, Literární archiv Památníku národního písemnictví)

dokládá i Kratochvílovo shrnutí závěrů z debaty: „1) Na manifestu se neshodneme, 2) Jednotlivci ať píší články, 3) Zákrok u úřadů.“⁷¹

Na pasivitu ve spisovatelských kruzích si poté v souvislosti s jednáním zástupců Obce československých spisovatelů s členy kruhu spisovatelů při Vojenském ústavu vědeckém stěžoval i Josef Knap.⁷² Změny v postoji části autorů k Obci byly současně signalizovány v tisku. Například agrárnícký *Venkov* již 23. října otiskl noticku s textem: „Obec čs. spisovatelů, která se právě ustavuje a v jejímž přípravném výboru nacházíme opět většinu starých známých jmen z literární levice, má ctižádost státi se ústřední korporací všech československých spisovatelů. S jakými cíli, není známo... Dovídáme se však, že členství v Obci odmítli až dosud tito spisovatelé: gen. Rudolf Medek, Jan Čarek, Josef Knap, Václav Renč, J. V. Sedlák, František Lazický a Miloš Jirko.“⁷³ Během dalších dnů následoval odchod těchto i dalších autorů z řad sdružení; kromě ruralistů a konzervativně či nacionalisticky orientovaných spisovatelů se jednalo zejména o katolíky (Jan Čep, Jaroslav Durych, Bedřich Fučík, Jan Zahradníček). Jakub Deml navíc souběžně publikoval ironické verše namířené proti Obci, v nichž nechyběly ani antisemitské narážky.⁷⁴ Někteří z vystupujících členů své rozhodnutí individuálně zdůvodnili v novinových článcích, jiní svou rezignaci oznámili korespondenčně.⁷⁵ Závažnou událostí, která poškodila kredit Obce československých spisovatelů a na niž reagovala první tisková kampaň proti Obci, byla snaha dramatika Franka Tetauera a literárního kritika Josefa Kodíčka vyhnout

---

71 *LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0274, záznam ze 7.10.1938.

72 Knap situaci popsal v jednom ze svých nejproblematičtějších druhorepublikových článků (KNAP, Josef: Co dělá kulturní svět. In: *Brázda*, roč. 10, č. 42 (1938), s. 641 n.). Kromě zdůraznění chaotičnosti až „trapnosti“ projektů spisovatelů, kteří se snažili dodatečně zapojit do aktivit jiných institucí (zejména vojenských), totiž odsoudil „internacionalismus Penklubů, snobské evropanství Evropského literárního klubu, akce Levé fronty či Ligy pro lidská práva, nakladatelské programy s nenárodními odpadky západních kultur, nesrozumitelné úpadkové umění“.

73 Ne všichni! In: *Venkov* (23.10.1938), s. 4.

74 „Vaše pozvání pod marxistické pejzy a řetězy / považuji za aprílový žert / a jestli Pravda vítězí / sebere Vás všechny čert!“ (DEML, Jakub: Obci československých spisovatelů v Praze. In: *Aktivisté*, roč. 2, č. 1 (1938–1939), s. 1. Verše byly původně otištěny v bulvárních listech *Večer a Pražský list*.)

75 Publikován tak byl např. výše citovaný text Josefa Knapa (viz pozn. 72) a níže zmiňovaný článek Jana Čarka (viz pozn. 76). Kromě uvedených autorů se mezi odstoupivšími objevila i další jména – František Zavřel, Vincenc Červinka, Jan Opolský (pro nemoc), Růžena Jesenská, Miloslav Hýsek, Arne Novák, František Kovárna a Vilém Werner; pouze u zlomku autorů se v archivu Obce dochovaly datované dopisy, v nichž své vystoupení ohlašují (mj. Pavla Buzková 23.10., Jaroslav Marcha 27.10., Josef Pelíšek 21.10., Albert Vyskočil 24.10.). (*LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, korespondence vlastní přijatá.)

se mobilizaci. Záležitost se probírala na již zmíněné schůzi 14. října a z komentáře Karla Nového (doporučujícího mimo jiné vyloučení obou autorů z řad spolku) bylo patrné, že ji negativně vnímali i ti autoři, kteří jinak byli ochotni se na aktivitách spisovatelského sdružení i nadále podílet.

Kromě neschopnosti Obce československých spisovatelů nalézt novou programovou koncepci a nesouhlasu s jednáním zmíněných dvou literátů v době Mnichova sehrály v rozhodnutí některých odstupujících členů roli další motivy: rezignace související s dobovou atmosférou, vyostření skupinových animozit, jež po období horečné aktivity během příprav země na válečný konflikt znovu vystoupily na povrch,⁷⁶ a v některých případech patrně i touha po osobním prospěchu.⁷⁷ Velmi pravděpodobně se totiž již v této době rozvíjela aktivita politických kruhů v rámci formující se Strany národní jednoty, především pak bývalých členů vedení agrární strany, kde se s největší pravděpodobností rodil návrh na zformování nové instituce, o níž se zmiňuje další výklad. Vnitřní rozklad Obce československých spisovatelů a vnější útoky bulvárního tisku alespoň v první fázi korespondují s kampaní namířenou proti veškerým domácím stoupencům „levice“.⁷⁸ Část autorů, kteří vystoupili z Obce (například Jaroslav Durych či Rudolf Medek), se navíc těchto útoků aktivně účastnila.

Miroslav Rutte, který zůstával i nadále členem Obce, ač nesouhlasil s jejím směřováním, kriticky reagoval na rozhodnutí těch, kteří se rozhodli vystoupit: „Mimochodem ještě poznamenávám, že přípravných schůzí Obce se zúčastnila i řada spisovatelů z pravicových stran ... z nichž někteří oznámili teprve v neděli svůj odchod, že výbor je dosud provizorní a že teprve ustavující valná hromada

76 To je patrné např. z příspěvku Jana Čarka: „I když věřím, že bude jednou nutno ustavit jednotu československých spisovatelů, může k této jednotě dojít na zcela jiném podkladě, než jak bylo zamýšleno Obcí československých spisovatelů, kde ze 13 členů přípravného výboru jest nejméně 10 členů příslušníky bývalé literární levice.“ (ČAREK, Jan: Proč jsem vystoupil. In: *Venkov* (30.10.1938), s. 7.) Tímto článkem autor odpovídal na výzvu Obce a zdůvodňoval rozhodnutí ji opustit, což v textu výslovně uvádí. Není tedy pravdivé tvrzení Václava Černého, že na tuto výzvu instituce nedostala žádnou odpověď, a není ani pravda, že by se ruralisté skrývali za „nastrčené pisálky“ (ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 49 – viz pozn. 42).

77 Václav Černý v příslušné pasáži svých memoárů ostře útočí na katolíky a reaguje přitom zejména na dopis Alberta Vyskočila (neuvádí sice jméno, to lze ovšem identifikovat v archivu Obce na základě Černého citace z listu). Jejich jednání hodnotí těmito slovy: „Menšina, ale menšina toho stranického ražení, že jí od druhé republiky kynula naděje na vládu nad naším kulturním životem!“ (*Tamtéž.*) Tomuto soudu později oponoval Bedřich Fučík v polemickém komentáři k 2. dílu Černého *Pamětí* (srv. Samomluvy nad Křikem. In: FUČÍK, Bedřich: *Setkávání a mýjení. (Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 3.)* Praha, Melantrich 1995, s. 254).

78 Používání tohoto označení v dobových denunciačních kampaních, do nichž se zapojily zejména večerníky, Stříbrného tisk, fašistické tiskoviny, katolická *Obnova* a v některých případech i redaktoři *Venkova* (především Rudolf Halík či Ferdinand Kahánek), bylo ovšem „flexibilní“; zahrnovalo všechny odpůrce, tedy např. i liberálně smýšlející intelektuály.

V Praze, 24. října 1938.

Vážení,

Prosim, abyste s mou účastí v obci českých spisovatelů nepočítali. Většina jmen na úřadě podepsaných mi naničoviš, že byl se v obecnosti, v které jsem ustaven, ve věci obci ani nedorozuměl o věci, o které není žádného domlouvání a žádné dohody, neboť jak praví písmo, iudex est in terra domus sollicitudinis: inlex nos et vos chaos magnum firmatum est.

Jinak upamatujím se a ušel sil, aby se dal pokojně poučit ranami, které podle pravdy musíme nést, a s pomocí Boží a přátel, aby ovoce útrpení nebylo zmařeno.

Potoučí u Věm

Váš Albert Vyskočil

Jedním z autorů, kteří v pomnichovské době dali najevo svůj nesouhlas s činností Obce československých spisovatelů a rezignovali na členství v ní, byl Albert Vyskočil (1890–1966), katolický literární kritik, překladatel, esejista a editor (repro z fondu Obce československých spisovatelů, Literární archiv Památníku národního písemnictví)

měla dát spolku definitivní tvář. Nebylo tedy spíše účelné se pokusit o přestavbu než znemožnit hned v počátcích jakoukoli spolupráci?“ Jeho příspěvek byl ovšem především ostrou polemikou se Strážbrného *Poledním listem* a jeho denunciačním způsobem psaní: „Nestavím se nikterak za Obec, jak dnes se jeví... Ale nesouhlasím, aby jedno zlo bylo prostě léčeno zlem druhým, aby služebnost levici byla nahrazena služebností pravici, aby na místě kulturní orientace ruské byla u nás stejně nekriticky nastolena kulturní orientace německá.“⁷⁹

Rutteho postoj k Obci československých spisovatelů se ovšem radikálně změnil, poté co v příloze deníku *The Times* našel výzvu britského Penklubu ke sbírce ve prospěch českých spisovatelů. Svě zjištění zveřejnil 29. října v článku „Svět, kde se žebřá...“, otištěném v *Národních listech*. Ocitoval zde znění inzerátu (britští autoři žádali veřejnost o částku čtyři sta liber) a poznamenal, že toto „škemrání“ vrhá velmi negativní světlo na české spisovatele, celý případ pak označil za neslučitelný s národní ctí. Vyjádřil zároveň pochybnost, zda výzva skutečně vzešla z okruhu českých autorů a zda se tímto způsobem nesnaží získat finanční prostředky „nějaké sdružení německých, německo-židovských nebo rakouských emigrantů“, zneužívající tak aktuální konjunktury zájmu o Československo.⁸⁰ Požádal dále pražskou pobočku Penklubu, aby se k celé záležitosti vyjádřila. Na článek reagovali otevřeným dopisem Adolf Hoffmeister a Josef Hora, kteří uvedli, že celá záležitost vznikla z větší části nedorozuměním, a to v souvislosti s neformální Hoffmeisterovou žádostí adresovanou počátkem října britskému Sdružení spisovatelů za intelektuální svobodu (*Association of Writers for Intellectual Liberty*).⁸¹ Ani toto vysvětlení a některé další reakce zástupců Obce československých spisovatelů však v dané situaci nepomohly. V tisku se objevila řada článků napadajících postup českých spisovatelů⁸² a sám Miroslav Rutte na protest z řad Obce vystoupil. Situace

79 RUTTE, Miroslav: O té očistě a jiných naléhavých věcech. In: *Národní listy* (27.10.1938), s. 4.

80 TÝŽ: Svět, kde se žebřá... In: *Národní listy* (29.10.1938), s. 3.

81 Hoffmeister ji údajně soukromým dopisem požádal o 40 liber, přičemž se při „administrativní práci ... stala tragická chyba, která snad celá zavinila celé nedorozumění, přepsáním cifry 400 liber namísto 40 liber“. (*LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, korespondence vlastní odeslaná, inv. č. LA 36/82/0175, koncept dopisu Obce československých spisovatelů Miroslavu Ruttemu z 29.10.1938.) Do věci se poté zapojil britský Penklub, který vypsal zmíněnou sbírku. Hlavním důvodem žádosti byly patrně problémy se získáním financí na administrativní záležitosti spojené s provozem Obce. Adolf Hoffmeister ještě na sklonku září k tomuto účelu poskytl půjčku 2000 Kč a své peníze chtěl poté získat zpět. Jelikož nedorazila slíbená podpora z Vavrečkova ministerstva, rozhodl se oslovit britské partnery se žádostí o výpomoc. Aféru podrobně popsal též jeden z pamětníků (srv. ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 51 n. – viz pozn. 42).

82 Reakce přicházely z širokého spektra listů, jako byl *Pražský večer*, *Národní noviny*, *Polední list*, *Lidový deník*, *Lidové listy*, *Lidové noviny*. Ve *Venkově* o aféře jednostranně a bez potřebné míry tolerance referoval zejména Karel Koval (srv. kov [= KOVAL, Karel]: Kdo žebřal v Anglii pro české spisovatele? In: *Venkov* (2.11.1938), s. 6; TÝŽ: Obec čs. spisovatelů přiznává, že žádala o výpomoc v Londýně. In: *Tamtéž* (3.11.1938), s. 6). Svě závěrečné slovo k rozruchu okolo

se probírala na schůzi konané 21. listopadu 1938 v Mánesu, jíž se účastnili i noví členové, mimo jiné Josef Hais-Týnecký, Stanislav Hanuš, Bohumil Klička či Karel Scheinpflug. Na její úvod Josef Hora rezignoval na funkci předsedy přípravného výboru, většina přítomných však nesouhlasila a požádala ho, aby do oficiálního ustavení Obce ve funkci setrval. Z jednání bylo ovšem zřejmé, že aféra (jakkoli podle účastníků schůze „stranicky“ zneužitá) paralyzovala aktivitu sdružení; zazněly dokonce úvahy (Karel Scheinpflug), zda má vůbec za dané situace smysl v jeho činnosti pokračovat. Nakonec všichni přítomní vyjádřili souhlas s tím, že pokud se vyskytnou další publicistické útoky, nemá smysl na ně reagovat.

Plánované personální změny ve vedení přípravného výboru poté byly přijaty na schůzi Obce 2. prosince 1938. Na návrh Josefa Hory, který z vedení spolku odstoupil, se předsedou stal František Xaver Svoboda, reprezentant starší spisovatelské generace, která se začala více uplatňovat po zmíněné vlně odchodů z října a listopadu téhož roku. Další důležitý návrh z první prosincové schůze, totiž na přejmenování Obce československých spisovatelů na Obec českých spisovatelů, neprošel. Do dalších příprav valné hromady zasáhla překvapivá zpráva o smrti Karla Čapka. Nad jeho rakví se s ním jménem Obce rozloučil Josef Hora a řada dalších členů byla na pohřbu rovněž přítomna.⁸³

Na začátku roku 1939 pak bylo nutno řešit poměr Obce československých spisovatelů k Národní kulturní radě, instituci utvořené již za druhé republiky a sdružující mimo jiné autory, kteří z Obce vystoupili. Vzhledem k opakovaným upozorněním na připravované slučování veškerých spolků a korporací po vzoru integrace politických stran členové Obce na posledních schůzích (1. a 17. února 1939) jednali o možných partnerských organizacích. O záležitosti opakovaně referoval Karel Baling, předseda Ochranného sdružení autorského, jenž podle zápisu z posledního jednání uvedl, že „všechny spolky splynou do literární komory“. Doporučoval proto vstoupit do Syndikátu českých spisovatelů „s podmínkou, že členem Obce může být jen člen Syndikátu. Pak by mohla [Obec] spolupracovat odborově se Syndikátem, ve věcech kulturních a uměleckých samostatně.“⁸⁴ O návrhu se hlasovalo a byl jednomyslně přijat, k jeho realizaci však vzhledem k nacistické okupaci země už nedošlo. Jedním z dobově příznačných paradoxů historie Obce československých spisovatelů je, že ač se výrazným způsobem zapsala do dobového dění, oficiálně

---

aféry vyjádřil Josef Knap ve zprávě „Doslov k londýnskému žebrání“ (*Venkov*, 11.11.1938, s. 6), kde přivítal vysvětlující prohlášení předsedy Obce: „Hora prý dopis podepsal v návalu práce v kanceláři, takže ani nevěděl, co podepisuje. Rádi zaznamenáváme toto Horovo vysvětlení, poněvadž i my bychom neradi věřili, že by umělec tak vážný se mohl snížit k činu tak neblahému.“

83 Dle zápisků Staši Jílovské se jednalo o více než dvě desítky osob.

84 *LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0275, záznam ze 17.2.1939.

K článku literárního kritika a publicisty Miroslava Rutteho „Svět, kde se žebrá...“, otištěnému v Národních listech, vytvořil 12. listopadu 1938 v Národní obnově výtvarnou paralelu František Bidlo. Aféry s žádostí britskému Penklubu o finanční příspěvek pro Obec československých spisovatelů se týkají i sarkastické veršičky vytištěné vedle karikatury (repro z fondu Obce československých spisovatelů, Literární archiv Památníku národního písemnictví)

nikdy nebyla ustavena; do 15. března 1939 se totiž nepodařilo uspořádat její zakládající valnou hromadu.

Národní kulturní rada a Kulturní rada Strany národní jednoty

V předchozím výkladu byla již několikrát zmíněna instituce, která vystoupila na scénu během podzimních měsíců roku 1938. Její formování bylo od druhé poloviny listopadu ohlašováno zejména hlavními tiskovými tribunami Strany národní jednoty.⁸⁵ Autoři, kteří byli pod jejím programovým prohlášením podepsáni, většinou patřili mezi konzervativně orientované intelektuály, řazené dle politických sympatií k takzvané literární pravici. Důvody vzniku Národní kulturní rady, jak byla instituce nazvána, i proces jejího utváření dosud nebyly souhrnně zpracovány, jejich podrobnějšímu průzkumu ovšem dosud brání nedostatek pramenů. Archivní materiály, jež by umožnily toto téma podrobněji prozkoumat, se s největší pravděpodobností ne-

85 Viz např. Z národní kulturní rady. In: *Venkov* (22.11.1938), s. 4.

dochovaly.⁸⁶ Svědectví o Národní kulturní radě navíc nepodala ani většina osob, jež s ní byly spojeny: neobjevuje se ani v pozdějších publicistických a vzpomínkových textech Josefa Knapa, Rudolfa Medka či Jaroslava Durycha.

Václav Černý, jeden z rozhodných oponentů rady, podal toto vysvětlení jejího vzniku: „V té chvíli (v závěru roku 1938 – pozn. TP) u nás již plnou parou probíhala akce k zjednodušení veřejného života a podobná slučovací akce, nadmíru připomínající ‘zglajchšaltování’ provedené v říši, měla být uskutečněna i v českém kulturním životě: byl konán nátlak k fúzím, spolky umělců měly po dobrém či zlém vplynout do připravované Kulturní komory (Kulturkammer). Řízením zjednodušovacího procesu byla v kultuře pověřena či pověřila se nová Národní kulturní rada.“⁸⁷ Především ze závěrečné formulace „byla pověřena či pověřila se“ vyplývá, že tato instituce měla působit na pomezí politické sféry a iniciativy samotných umělců. Tuto domněnku ostatně potvrzuje také další zachované svědectví.

Historik Zdeněk Kalista, hlavní organizátor zmíněného manifestu kulturních organizací (Celému vzdělanému světu), dle svých vzpomínek již během jeho projednávání pojal myšlenku na zrod nové organizace: „Nešlo mi o nic menšího než udržet zástupce tvořivé inteligence, které se mi podařilo shromáždit na prvních dvou schůzích, pohromadě a vytvořit z nich instituci trvalejšího rázu – jakýsi kulturní parlament československý.“⁸⁸ Při schůzi delegátů majících zhodnotit ohlas manifestu byla zvolena komise, „která by vypracovala ... programové prohlášení precizující cíle, proč se zástupci kulturních korporací v shromáždění zastoupených chtějí sestoupiti v svaz, projednala prozatímní jednací řád a vyřešila aspoň provizorně finanční otázky s naším podnikáním spojené“.⁸⁹ Práce na projektu však dle Kalistových vzpomínek poté začala váznout. Vznikaly konflikty mezi zástupci jednotlivých korporací, účast na schůzích ochabovala a z neoficiálních informací bylo stále více patrné, že se v koordinaci s politickými místy rodí snaha o radikálně jiné uspořádání kulturního života. „Začalo se mluvit o tom, že ... Rudolf Beran zve k sobě různé kulturní

---

86 Neúspěšné bylo zatím pátrání ve fondech Strany národní jednoty a Národní rady české, uložených v Národním archivu v Praze, i v dochovaných osobních pozůstalostech autorů působících v Národní kulturní radě (zejména Jaroslava Durycha, Josefa Knapa, Františka Křeliny či Rudolfa Medka) v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

87 ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 55 (viz pozn. 42.)

88 KALISTA, Z.: *Po proudu života*, sv. 2, s. 437 (viz pozn. 64). V zápisech z jednání Obce československých spisovatelů 4.10.1938 se dochovala bohužel pouze poznámka svědčící o snaze udržet pohromadě zástupce korporací jednajících o manifestu: „Kalista: (...) Technické provedení, není třeba v plénu. Permanentní výbor, zvoliti někoho.“ (*LA PNP*, f. Obec československých spisovatelů, rukopisy vlastní, zápisník Staši Jílovské se záznamy ze schůzí Obce československých spisovatelů a dalšími záznamy (9.9.1938–15.11.1938), inv. č. LA 36/82/0274, záznam ze 4.10.1938.). Kalistův záměr koncipovat velkorysejší iniciativu ovšem dokládá již citovaný zápis z jednání v Umělecké besedě z 3.10.1938, kde se hovoří o „základu organizace širší“ (*tamtéž*).

89 KALISTA, Z.: *Po proudu života*, sv. 2, s. 440 (viz pozn. 64).

činitele a chce s jejich pomocí vytvořit novou kulturní instituci, která by podle jeho plánu řídila a modelovala další duchový život národa a státu. A pomalu se začaly vynořovat i konkrétní obrysy nové kulturní rady – hlavně pokud šlo o personální obsazení její.⁹⁰ Kalista dále líčí svou aktivitu a jednání s některými intelektuály, jež měla situaci zachránit. V rámci práce v Umělecké besedě za tím účelem opakovaně navštívil Rudolfa Medka a záležitost projednával rovněž s Arne Novákem, ale také s Josefem Čapkem, Vladislavem Vančurou, Josefem Horou či Emilem Fillou. Nakonec se ukázalo, že i v samotném Literárním odboru Umělecké besedy, jenž tvořil zázemí Kalistových aktivit, se začíná část členů přiklánět k projektu vyrůstajícímu z kruhů politických. „Nebyl to ani tak dosavadní předseda Jaroslav Durych (třebaže pro Durycha Kulturní rada rezervovala ve svých řadách čelné postavení), nýbrž spíše R. I. Malý.“⁹¹ Situace vedla k rozkolu v literárním odboru, který měl být vřazen do této nově organizované kulturní instituce, ke konfliktu mezi Malým a Kalistou i k definitivnímu zhroucení plánu na zřízení „kulturního parlamentu“.

Obdobně, ovšem s množstvím nepřesných dílčích údajů, na okolnosti formování Národní kulturní rady vzpomíná literární historik Albert Pražák. Patrně na jedné z přípravných schůzí „kulturního parlamentu“ podle něj vystoupili jazykovědec Oldřich Hujer a literární historik Miloslav Hýsek, kteří prohlásili, že není potřeba zastřešující instituce v této oblasti a že Česká akademie věd a umění, kterou na jednání zastupovali, se „obhájí sama“. Poté se údajně oba stali činovníky „Beranem zřízené Kulturní rady“. Pražák se ovšem především snaží vykreslit snahu eliminovat z dobového dění „pokrokovce“, socialisty a komunisty: „Všechny pozice v kultuře měly být obsazeny jen pravičáky. Agrární ideologie měla vládnouti.“⁹² Posledním svědectvím dokládajícím významnou aktivitu agrárních politiků v této záležitosti je noticka Bedřicha Fučíka, jenž v reakci na Černého memoáry hovořil o „Knapově úředně stanovené Kulturní radě“.⁹³

O tom, že katolický filozof a publicista Rudolf Ina Malý, šéfredaktor kulturně-politického čtrnáctideníku *Tak*, byl patrně klíčovou postavou při zrodu nové instituce, svědčí i několik dalších skutečností. Program Národní kulturní rady byl poprvé publikován právě v časopise *Tak* a Malý zajišťoval i přípravu dalších příspěvků, jež jeho otištění provázely. Jeho jméno figuruje v předsednictvu rady a opakuje se rov-

---

90 *Tamtéž*.

91 *Tamtéž*, s. 441.

92 PRAŽÁK, A.: *Politika a revoluce*, s. 57 (viz pozn. 66). Údaj o působení Oldřicha Hujera a Miloslava Hýska mezi vedoucími představiteli Národní kulturní rady se z jiných zdrojů nepodařilo potvrdit. Je možné, že Pražák – ač toto dění klade do úzké souvislosti s aktivitami Josefa Hory a Karla Čapka (mluví přitom o připravované instituci jako o „Kulturní radě“) – omylem spojil vzpomínky na dění na podzim 1938 s pozdějším formováním Kulturní rady SNJ, v níž patrně skutečně oba zmínění vědci působili a jež se později transformovala v Kulturní radu Národního souručenství.

93 FUČÍK, B.: *Samomluvy nad Křikem*, s. 254 (viz pozn. 77).

O NOVOU NÁRODNÍ KULTURU

Minulý měsíc byla usravena literární a umělecká třída Národní kulturní rady jakožto nové organizační středisko české kulturní práce. Třída sestává ze sekcí: filosofické i kulturně politické a beletristické, divadelní, hudební a výtvarnické. Dne 18. listopadu měli se zástupci všech sekcí k volbě svého představenstva, čímž z téhož dne ustanovení nové kulturní organizace je sice provedeno, ale ještě se značně doplní. Za členy třídního předsedstva byli zvoleni: Jaroslav Durych a Rudolf Medek. Předsedy jednotlivých sekcí jsou: R. I. Malý, Josef Knap, A. M. Brouil, Ot. Souček, Vincenc Benel. A dalšími předsídlními funkcionáři v jednotlivých sekcích: Jan V. Sedláček, Bedřich Fučík, J. O. Novotný, František Kropáč, František Lazecký, Růžena Vacková, Jan Bor, Luděk Mandauš, František Spilka, V. B. Aím, Pavel Džbáček, Oldřich Blážíček, F. Poděšva, P. Kovárna, František Kobíha.

Z hlavního programu

Rána, která stihla náš národ a stát, byla způsobena jak působením politickými, tak i vnitřním zmatkem v životě duchovním.

Považujeme za nutné vrátit se k pravé tradici našeho duchovního života. České národní obrození se bludně vykládalo jako plod pouhého západnického osvícenství; ve skutečnosti se dělo též silami národní tvůrčí vůle a náboženské vroucnosti po duchu doby románské a gotické. Hlásíme se k latinské jednotě křesťanské a k jejímu mravnímu řádu. Odmítáme materialismus ve všech podobách. Věříme v tisíciletou nepřetržitost národního vývoje, jejíž spínal k trvalému společenství chorál svatováclavský; z jeho žárů vyšlehl i píseň božích bojovníků.

Všechny mylné výklady minulosti budtež proto odklizeny, abychom mohli tvořiti nový kulturní život z věčných zdrojů své národní tradice. Budiž přezkoumáno dosavadní pojetí našich dějin i celá kulturní filosofie, budiž přezkoumáno, kde a čím se ruší tradiční spojitost duchovní tvorby od dob nejstarších až po dobu nejnovější.

Vymítejme ze vši tvorby rozkladnost, mravní otřlost, nízkost, zbabělost; veďme i v umění k smyslu pro čest, hrdinnost, kázeň, řád. Nebyl poražen národ, ale bludné ideje.

Základem všeho tvořivého života budtež sverchované hodnoty: vlast, země, národ, Bůh.

I.

Slovesnému umění náleží v duchovním životě národa poslání vůdčí. Bude stavět

na pravdách trvalých, bude ve své oblasti ze své moci a povahy uskutečňovat Boží řád a lásku k zemi, vlasti, národu; lásku k chudému a soucit s upřícnými; chce zůstávat strážcem života. Jedním ze základních tvůrčích činitelů je vůle opřená o tradici. Tradice není pouhé spočinutí na věcech hotových, ale znamená ustavičné úsilí o živé vidění světa a v ní se vytváří dílo, které se ústrojně vleče v řád. Díla vpravdě umělecká vyrůstají jen v ovzduší svobody a lze je soudit jen měřítky uměleckými. Svoboda však trvá jen v poslušnosti a věrnosti k hodnotám vyšším, nežli je umění samo. Knihy, které do národa zasévají mravní rozklad, lež a bezbožecství, nemají pravých hodnot a podlamují kázeň, hrdinství a duchovní i mravní nadšení. Všecko, co tyto hodnoty zlehčuje, znamená osobní libovůli a neodpovědnou improvizaci, nikoliv tvorbu a sílu z ducha a pravdy.

Na těchto předpokladech je nutno budovat novou, nezávislou a svébytnou kulturu.

Pokud jde o konkrétní požadavky, tu jsou některé z nich:

1. Knižní trh bude nutno účelně řídit v celém jeho rozsahu po stránce jakosti i množství.
2. Dobrá původní tvorba musí být podporována a chráněna; literární brak domácí i cizí, časopisecký i knižní budiž potlačován.
3. Z veřejných knihoven a z knihoven žákovských i z veškerého prodeje budtež vyloučeny všechny věci rozvatné.
4. Koncese literárních agentur budtež revizovány a po případě zrušeny.
5. Počet překladů bude třeba omezit a při-

Prohlášení Národní kulturní rady „O novou národní kulturu“, otištěné 20. prosince 1938 ve čtrnáctideníku Tak, se prezentovalo jako program usměrnění české kultury v duchu ideálů druhé republiky (repro z knihy Jana Rataje O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939. Praha, Karolinum 1997)

něž v ústředním orgánu Kulturní rady Strany národní jednoty (obdobně jako jména Oldřicha Blažíčka a Jana Vojtěcha Sedláka), která na projekt Národní kulturní rady navazovala.

Programové prohlášení Národní kulturní rady „O novou národní kulturu“⁹⁴ uvádí jako „členy třídního předsednictva“ (tedy patrně užšího vedení) Jaroslava Durycha a Rudolfa Medka. Mezi předsedy jsou pak jmenováni Rudolf I. Malý, Josef Knap, Antonín Matěj Brousil, Otakar Šourek a Vincenc Beneš, kteří byli v textu uvedeni jako vedoucí jednotlivých sekcí rady: filozofické, kulturněpolitické, beletristické, divadelní, hudební a výtvarnické. Dále jsou ve výčtu zmíněni „prezidiální funkcionáři“ Jan Vojtěch Sedlák, Bedřich Fučík, Josef Otto Novotný, František Kropáč, František Lazecký, Růžena Vacková, Jan Bor, Luděk Mandaus, František Spilka, Vojtěch Bořivoj Aim, Pavel Dědeček, Oldřich Blažíček, František Podešva, František Kovárna a František Kobliha. Fakticky se tedy jednalo o osobnosti činné v rozmanitých oborech a pocházející z několika okruhů intelektuální a umělecké veřejnosti – ruralistické autory a jejich souputníky, politicky spojené s bývalou agrární stranou, katolické tvůrce a intelektuály, konzervativce a členy různých odborů Umělecké besedy.

To se projevilo i na formulacích úvodních ideových tezí, jež hlásaly návrat k tradici. Ta měla být ovšem částečně reinterpretována, jak je patrné z tvrzení, že „české národní obrození se bludně vykládalo jako plod pouhého západnického osvícenství“. Vyzdviženy byly prvky „latinské křesťanské jednoty“ a svatováclavská tradice (ve spojení s ní byla ovšem uvedena i „píseň božích bojovníků“). Národní kulturní rada se ztotožnila s autoritativní představou revize kulturního a duchovního života i dědictví: „...mylné výklady minulosti buďtež proto odklizeny ... budiž přezkoumáno dosavadní pojetí našich dějin i celá kulturní filozofie.“ Zřetelně se tak distancovala od ideologie první republiky a přihlásila se k zásadám formulovaným v oblasti politické novou vládní garniturou. V návaznosti na dobové útoky proti avantgardě přitom v úvahách o umělecké tvorbě moralisticky zaútočila na „rozkladnost, mravní otrlost a nízkost“.

V samostatných kapitolách program soustředil pozornost na jednotlivé oblasti umění, z nichž nejvíce pozornosti věnoval literatuře („slovesnému umění“). Zde vyzdvihl tradiční tematiku literárních děl, zejména okruhy jako vlast, národ, země, Bůh. Zmínil sice nutnost tvůrčí svobody, ale s výhradou, že „svoboda trvá jen v poslušnosti a věrnosti k hodnotám vyšším, nežli je umění samo. Knihy, které do národa zasévají mravní rozklad, lež a bezbožectví, nemají pravých hodnot a podlamují kázeň, hrdinství a duchovní i mravní nadšení.“ Ve dvanácti bodech pak program rozebíral jednotlivé zásady, jimiž se mělo docílit proměny literární komunikace ve změněné společenské situaci.

Týkaly se v prvé řadě řízení knižního trhu, potlačování braku a cenzury knihoven i knižního trhu, odkud měly zmizet „všecky knihy rozvratné“. Dále měly být

94 O novou národní kulturu. In: *Tak*, roč. 2, č. 16 (1938), s. 233–236.

revidovány koncese literárních agentur a stanoveny limity počtu překladů ve vztahu k domácí produkci. Kulturní rada navíc žádala kontrolní hlas při formulování pravidel pro udělování státních, zemských a městských literárních cen i personální obměnu „institucí a organizací literárně-uměleckých, jakož i IV. třídy České akademie“. Stejně tak chtěla mít podíl na rozhodování o propagaci domácích literárních děl v cizině a o způsobu uvádění těchto děl v rozhlase, který „musí vychovávat ke správnému chápání i čtení díla básnického. A musí si ovšem všímat i literatury starší, ale nikoli jenom z hlediska literárněhistorického, nýbrž především z hlediska životnosti.“ Z literární produkce měla být vyzdvižena lidová básnická tvorba a adekvátně měla být rovněž zhodnocena díla zaměřená regionálně.

Podrobněji program rozváděl otázky lidové výchovy, která měla svým působením především akcentovat již naznačené tradiční hodnoty a pomáhat v „potírání literárního braku a literatury, jež má pochybnou mravní cenu“. Lidová výchova „povede k radostnější i vyšší víře v život a k tomu jí budou sloužit jen ta literární díla, která tuto víru podporují a množí“. V souvislosti s tím měl být nově formulován program Masarykova lidovému ústavu a změn se měla dočkat rovněž legislativa regulující provoz knihoven. Program Národní kulturní rady kromě toho navrhoval zavést kontrolu nákupů literatury do „velkých veřejných knihoven“. Značné pozornosti se dočkala též další instituce formující čtenářské a kulturní návyky, totiž škola. Návrhy v této oblasti se týkaly úprav školních učebnic a změn v hospodářském mechanismu jejich vydávání. Škola měla nadále vést „k lásce k uměleckému dílu“, ovšem samotná četba pro mládež měla rovněž podléhat kontrole. Prostor pro literární výchovu měl být v rámci školní přípravy rozšířen a na všech stupních více orientován na literaturu starší, neboť „vědomí o literární, kulturní a duchovní souvislosti národa se posiluje právě poznáním literatury. Je nutno změnit v tomto směru školské osnovy a vypracovat nové čítanky, revidovat a doplnit literární ukázky, opravit z nových hledisek a potřeb výklad literární minulosti. Ovšem i soudy o literární přítomnosti bude třeba svědomitě revidovat, protože do učebnic se dostal velmi často obraz zkreslený a neúplný.“ Stručná, ne zcela jasná noticka na závěr se týká státních a „poloúředních“ nakladatelství, jež měla být přeorganizována a jejichž provoz měl být po stránce ekonomické zefektivněn.

Disparátně vůči ostře formulovaným antimodernistickým, především však restriktivním požadavkům kladeným na literaturu ovšem působí programové teze sekce divadelní, na nichž měl patrně výrazný autorský podíl Antonín Matěj Brousil. Kromě vyzdvižení typických národních témat a „osobitého pojetí látek světových“ či důrazu na dramaturgii obrozenskou či slovanskou se zde objevil rovněž požadavek na uvádění repertoáru moderního. Zdůrazněna byla potřeba tvůrčí svobody v dramatické tvorbě, navrhované změny se ovšem měly dotknout správy divadel: „Žádáme, aby naše divadlo bylo vymaněno ze zájmů soukromopodnikatelských a stalo se plně záležitostí státní. Stát nechť projeví o ně větší zájem a zajistí si v něm větší vliv.“ V blíže nerozvedených bodech se zmiňovala otázka reorganizace pražského i mimopražského divadelnictví. Z obrany stávajících forem organizace divadel, jak byla formulována na stránkách dobového tisku, mimo jiné *Venkova*, však vyplývá, že ani na tuto oblast nebyly vzneseny výrazné restriktivní požadavky.

Dále se tento bod programu vyjadřoval k otázkám divadelní výchovy (konzervatoř, požadavky na odbornou přípravu dramatiků a režisérů, ale i divadelní kritiky, zmíněno bylo téma „pokusného divadelnictví“), spolupráce divadla a dalších médií (rozhlasu, filmu) a provozu divadel po stránce hospodářské. Následující paragrafy zakotvovaly potřebu chránit uměleckou práci po stránce právní a morální.

Také v pasáži věnované hudbě je patrná výše naznačená konzervativní a národní tendence programu: „Hudební tvorba ať vyvěrá z vědomí velké mravní a národní odpovědnosti. Jen takovým dílům nechť se dostane všestranné publicity a veřejné podpory.“ Zvláštní pozornost měla být věnována lidové hudbě, což se mělo odrazit i v hudební výchově. Ve vztahu k filmové hudbě a šíření hudby prostřednictvím gramofonových desek a dalších médií navrhoval program zavést cenzurní dohled, „aby se zabránilo nevhodným úpravám a neumělecké reprodukci význačných domácích skladeb“, a cenzuře měla podléhat i hudba zábavná.

Obdobně stylizovány byly rovněž teze výtvarné sekce, podle nichž „umění musí odvrhnout mrtvý formalismus, ateliérovou alchymii, nesmí být jen povrchním potěšením oka ani subjektivní a neodpovědnou hrou“. Principy moderní výtvarné tvorby měly být nahrazeny příklonem k domácí tradici a službě „vlasti a národu“. Program dále konkrétněji odkazoval na výtvarnou tradici 19. století, kdy „bylo naše umění nejčestější, nejnárodnější a nejhodnotnější, neboť mělo hluboce lidský důvod a cíl v budování pospolitosti našeho národa“. Na těchto prvcích pak bylo žádoucí stavět svébytnost výtvarného umění v soutěži s jinými národy. V jednotlivých bodech program nastiňoval dílčí kroky, jak k proměně výtvarného umění v tomto směru dospět. Po dohodě s vládou se měl vytvořit sbor odborníků „s právem zasahovat po stránkách věcných i osobních“, obdobně jako v požadavcích kladených na literaturu se měla státem subvencovaná propagace (v rozhlase či příspěvcích na zahraniční výstavy) „dít ve smyslu národním“. V souladu s tím se doporučovalo „zavést, doplnit nebo přebudovat výtvarnou výchovu ve školách národních, středních, odborných i vysokých a vnést ji plnou měrou do lidovýchovy“. Stejnému účelu mělo sloužit vybudování státní galerie, která by podporovala umění vyrůstající z tradice, a tato nová měřítka v posuzování výtvarného díla se měla promítnout do činnosti porot a komisí, jednotlivých muzeí a galerií či do veřejných zakázek na provedení výtvarných prací. Závěrečný bod programu se týkal památkového zákona, „který dá Památkovému úřadu donucovací moc a vytvoří síť památkové péče po celé zemi“.

V souhrnu tedy působí prohlášení Národní kulturní rady skutečně jako radikální narušení dosavadního směřování uměleckého vývoje, jako výrazně diskontinuitní okamžik, od něž měly být ve smyslu národní ideologie implantovány vnější požadavky do autonomní sféry umění. Prohlášení navíc podepsali umělci a intelektuálové, kteří ve svém oboru disponovali potřebným kulturním kapitálem, jehož mohli tímto způsobem využít k proměnám uměleckého pole, a tedy i tvorby samotné, v naznačeném směru. Ovšem již průvodní okolnosti zveřejnění programu svědčí o tom, že situace byla složitější.

Na první zmínky, jež o Národní kulturní radě proběhly tiskem, reagovalo 23. listopadu 1938 *Právo lidu* následující notickou: „Včera přinesly některé pražské listy zprávu, že se v minulých dnech ustavila literární a umělecká třída Národní kulturní

rady, jakožto 'nové organizační ústředny české kulturní práce'. Zároveň oznámily jména funkcionářů nové třídy a jejich sekcí v čele s Jar. Durychem a Rud. Medkem. Aby nedošlo k omylům, sluší [se] věcně podotknout, že v Národní kulturní radě a jmenovitě v její literární a umělecké třídě je zastoupena pouze část 'české kulturní práce', jak už o tom ostatně svědčí osobnosti obou čelných funkcionářů. Zatím to namnoze není část ani největší, ani nejzávažnější.⁹⁵ Tiskový orgán bývalé sociálně-demokratické strany, patrně někdo z autorů v redakci činných (působili zde mimo jiné Jaroslav Seifert či A. M. Piša), tak jednoznačně signalizoval nesouhlas části spisovatelských kruhů s činností a programem nové instituce.

Otištění programu v časopise *Tak* provázela další konflikt, který sice neproběhl sdělovacími prostředky, ale poznamenal vztahy mezi dvěma klíčovými autory, kteří byli pod tímto prohlášením podepsáni. Rudolf Ina Malý ve svém časopise za prohlášením Národní kulturní rady otiskl stať Bedřicha Fučíka „Pravá tvář české literatury“, jež se v přehledovém nástinu zabývala otázkou vztahu české literatury k tradici. Tento text si prostřednictvím ministerstva zahraničí Malý vyžádal pro anglicky tištěný bulletin *Foreign Revue*. Bez vědomí autora text upravil (doplnil mimo jiné seznamem „pravých“ autorů, který téměř kopíroval seznam členů Národní kulturní rady) a otiskl pod změněným názvem (původní titul zněl „Druhá tvář české literatury“), čímž posunul jeho význam. V lednu 1939 na to Fučík reagoval podrážděným dopisem Malému, v němž mimo jiné napsal: „...já z kulturní rady, do jejíhož okruhu jsem se trochu per nefas, trochu z apolitické blbosti dostal ... zase honem vycouval – a Vy jste byl ve schůzi, kdy jsem svou rezignaci zdůvodňoval.“⁹⁶ Nejen toto svědectví, ale především pasivita instituce – do konce trvání druhé republiky již nevystoupila s žádným novým prohlášením na veřejnost a *de facto* zmizela ze scény – dokládá, že patrně již v době zveřejnění svých programových tezí procházela zásadní proměnou a nejspíše i vnitřním rozkladem. Ve dnech 12. a 15. února sice *Venkov* přetiskl části jejího programu,⁹⁷ jednalo se však o doslovné citace ze zmíněného textu staršího. V souvislosti s novým uspořádáním kulturních záležitostí se o ní ještě v jarních měsících roku 1939 zmiňovala anonymní zpráva z *Národních listů*, která s odkazem na reorganizaci Národní rady uváděla: „Tuto rozsáhlou speciální organizaci Národní rady rozšíří ... v umělecko-kulturním

95 Národní kulturní rada. In: *Právo lidu* (23.11.1938), s. 6.

96 Viz FUČÍK, Bedřich: *Kritické příležitosti*, sv. 2: *Studie, stati a recenze z let 1933–1945*. (Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 2.) Praha, Triáda 2002, s. 382. Vztahy mezi členy Národní kulturní rady patrně poznamenala i další důležitá událost v kulturní sféře. Koncem roku 1938 byl Bedřich Fučík, zřejmě v důsledku slučování tiskových podniků bývalých politických stran a souvisícího tlaku bývalých agrárníků, propuštěn z místa ředitele Melantrichu (srv. FIRT, Julius: *Knihy a osudy*. Brno, Atlantis 1991, s. 138 n.).

97 K Národní kulturní radě. In: *Venkov* (12.2.1939), s. 9; Literární sekce Národní kulturní rady o svém poslání. In: *Tamtéž* (15.2.1939), s. 7.

Katolický filozof a publicista Rudolf Ina Malý (1889–1965), zároveň vysoký ministerský úředník a vydavatel revue Tak, byl patrně klíčovým spoluorganizátorem projektu Národní kulturní rady (repro z Fotoarchivu České tiskové kanceláře)

a vědeckém ohledu též Národní kulturní rada.⁹⁸

Kromě několika (většinou mnohoznačných) zmínek v programových prohlášeních nových politických subjektů či reprezentantů politického života, týkajících se nutnosti změn v kulturní oblasti, také nebyla z hlediska státních institucí až do roku 1939 patrná rozhodná snaha výrazněji a veřejně se angažovat ve skutečné reorganizaci kulturního života. Bezpodmínečná priorita ekonomických a zahraničněpolitických úkolů, před nimiž nejvyšší politické kruhy stály, nejspíše odsouvala zásahy v této oblasti na pozdější dobu. Teprve během ledna informovaly denní listy o snaze utvořit nový kulturněpolitický orgán – Státní kulturní radu. Již ze samotného názvu je patrné, že předchází iniciativa – přicházející sice zřejmě na podnět nejvyšších politických míst, přesto však podnikaná především z řad umělců a institucí úzce svázaných s jednotlivými oblastmi kultury – se plně přesou-

vala do sféry politické. Miroslav Rutte v článku v *Národních listech* informoval o návaznosti chystaného projektu na tyto dřívější iniciativy: „Již v listopadu minulého roku, když se počalo jednati o ústavě druhé republiky, zaslaly sdružené korporace umělecké i vědecké – bylo jich asi 40 – vládě petici, v níž žádaly, aby při budování nové ústavy bylo pamatováno i na umělce a kulturní pracovníky a byl zřízen zvláštní sbor, jenž by podával dobrozdání a měl poradní hlas ve všech otázkách týkajících se umění, vědy a národní osvěty. (...) Vláda vyhověla tomuto přání a hodlá zřídit Státní kulturní radu, která bude pravděpodobně přičleněna jako právoplatný poradní orgán buď ministerstvu školství a národní osvěty nebo přímo vládě.“⁹⁹

98 Národní rada – instituce práce. In: *Národní listy* (27.2.1939), s. 1.

99 RUTTE, Miroslav: Státní kulturní rada. In: *Tamtéž* (22.1.1939), příloha „Kultura“, s. 9.

Připravovaná instituce se měla členit do sekcí odpovídajících jednotlivým uměleckým a vědním oblastem a do její pravomoci měla spadat mimo jiné možnost „podávati návrhy na udělování podpor a stipendií, na rozdělení státních dotací, na zakupování uměleckých děl“.¹⁰⁰ Podstatné ovšem bylo, že se neměla stát centrálním orgánem, který by v sobě slučoval dosud nezávislé stavovské spolky a korporace. Státní kulturní rada měla naopak mít na zřeteli, „aby ty korporace, jež nejsou pouze úzká ideová nebo politická sdružení, nýbrž reprezentují skutečně jednotlivé kulturní obory na široké základně (Svaz čs. herectva, Dramatický svaz, Akademie, Společnost nauk atd.), byly přizvány k spolupráci a dáno jim právo, aby spolurozhodovaly o vlastních věcech“.¹⁰¹ Rutte opakovaně v článku zdůrazňoval nezávislost kulturní sféry, a to i v případech politicky zabarvených útoků na reprezentanty kulturní obce, neodpustil si však přitom antisemitskou narážku, která jeho teze odkazuje do dobově charakteristických mezí: „Bude úkolem těch, kdo budou rozhodovati o jejím definitivním ustavení, se postarati, aby odborní pracovníci, jejichž dlouholeté zkušenosti mohou být užitečné při budování národní kultury, nebyli ponecháváni stranou jen proto, že se někomu nelíbí jejich nos (myslíme ovšem ten árijský) nebo že někdo po straně je pomlouvá a osočuje z levičáctví, aby si usnadnil cestu pro vlastní ambice.“¹⁰² Nově vznikající kulturněpolitická instituce tak měla fakticky navázat na programové teze Národní kulturní rady a pohybovat se zcela v hranicích státní politiky „národního egoismu“, jak se utvářela v pomnichovském období. Velmi problematický v tomto ohledu byl klíč pro výběr prvních členů Státní kulturní rady, neboť je měly delegovat sekretariáty bývalých politických stran.¹⁰³ Rutte přitom kriticky poukazyval i na zbytečně vysoký počet jejích členů (uvažovalo se o pěti až sedmi sekcích, z nichž každá měla mít třicet členů), což fakticky mohlo vést k výraznému omezení její akceschopnosti.

Ani Státní kulturní rada se však nestala základem pro nové organizační uspořádání v oblasti kultury. O necelý týden později proběhla tiskem zpráva dementující údajnou aktivitu politických kruhů v tomto směru. *Večer*, patřící původně agrárnímu tiskovému koncernu Novina, napsal: „Na vytvoření Státní kulturní rady se nepomýšlí. Jde jen o zvědavé kombinace, které pramení z někdejšího podzemního sněmování kulturních pracovníků, z něhož vycházely některé podněty, které v rámci tehdy očekávaného stavovského zřízení chtěly položit základ k nové organizaci kulturní práce, ale vývoj se potom utvářel zcela jinak.“¹⁰⁴ Zmínky o Státní kulturní

---

100 Tamtéž.

101 Tamtéž.

102 Tamtéž.

103 Tato skutečnost mj. svědčí o problematické pozici nových politických uskupení – Strany národní jednoty a Národní strany práce – která v tomto ohledu nebyla vůbec zmiňována, zatímco fakticky již neexistující politické subjekty měly hrát rozhodující roli. I tato drobnost naznačuje, že dosavadnímu historiografickému zpracování sledovaného období stále schází detailní a objektivní analýza dění uvnitř klíčových politických institucí.

104 Citováno podle Kulturní rubriky v *Českém filmovém zpravodaji* z 28.1.1939, s. 6.

radě v tehdejší tisku poté skutečně mizí a na scénu vstupuje instituce jiná, organizačně již bezprostředně svázaná s vládnoucí druhorepublikovou stranou.

Pětadvacátého února 1939 se konala první pracovní schůze předsednictva Kulturní rady Strany národní jednoty. Předsedal jí vyšehradský kanovník a poslanec Bohumil Stašek, donedávna předseda české zemské organizace Československé strany lidové, kterou přivedl do Strany národní jednoty, a účastnil se jí také generální tajemník SNJ a poslanec Jindřich Žilka. Z tiskového zpravodajství vyplývá, že ani při této schůzce nepadlo žádné závažnější rozhodnutí, pasáže ze Staškova projevu ovšem svědčí především o potvrzení linie naznačené již v předchozích prohlášeních: „Cestu k úplné kulturní jednotě musíme připravit duchovní a kulturní prací. (...) Nebudeme pěstovat kulturu pro kulturu, umění pro umění, ale proto, aby sloužila národu, rozvoji všech jeho sil a přispívala k jeho šťastné budoucnosti.“¹⁰⁵ O den později přinesl denní tisk upřesňující zprávu, v níž byli rovněž jmenovitě uvedeni členové předsednictva Kulturní rady; kromě již zmíněného Bohumila Staška se jednalo o ruralistického prozaika a politického činovníka Antonína Matulu, poslance a bývalého rektora Karlovy univerzity Karla Domina, malíře Oldřicha Blažíčka, spisovatele Jana Vojtěcha Sedláka, Rudolfa I. Malého a lidovýchovné pracovníky Emila Syrového a Richarda Kazdu.¹⁰⁶

Je tedy zřejmé, že přímo v organizační struktuře vládnoucího politického uskupení měl být utvořen nový orgán, jenž by převzal koordinaci kulturní politiky. Že se fakticky jeho zrodem formovala instituce určující pravidla celého státního kulturního života, dokládá jedna z posledních novinových zpráv, jež se na toto téma objevily před německou okupací. Píše se v ní, že zástupci Kulturní rady Strany národní jednoty navštívili 3. března 1939 předsedu vlády Rudolfa Berana a ministra školství a národní osvěty Jana Kaprase. Bohumil Stašek jako předseda „nabídl její spolupráci státní školské a osvětové správě, jakož i těm ústředním úřadům, do jejichž pravomoci patří některé záležitosti kulturní, a současně požádal oba vládní činitele, aby učinili opatření, aby Kulturní rada, jakožto instituce strany státní, měla možnost účasti na přípravách osnov a na kulturní a školské politice vůbec“.¹⁰⁷ Oba uvedení politici v oficiálních projevech tuto iniciativu nové instituce uvítali. Ministr Kapras si navíc vyžádal, „aby mu bylo umožněno ve zvláštní konferenci projednati s činiteli Kulturní rady hlavní zásady kulturní a školské politiky státní“.¹⁰⁸ Ještě v osudových okamžicích zániku samostatného státu zveřejnily deníky stručnou noticku informující o chystaném svolání všech jedenácti sekcí Kulturní rady Strany národní jednoty, „které budou jednat o ideovém a kulturním programu a připraví pracovní rozvrh pro nejbližší dobu“.¹⁰⁹

105 Kulturní rada Národní jednoty. In: *Našinec* (26.2.1939), s. 2.

106 Kulturní rada Národní jednoty. In: *Národní listy* (26.2.1939), s. 2.

107 Předsednictvo Kulturní rady u předsedy vlády. In: *Tamtéž* (4.3.1939), s. 2.

108 *Tamtéž*.

109 pñj.: Činnost Kulturní rady Národní jednoty. In: *Tamtéž* (14.3.1939), s. 2.

Po 15. březnu 1939 se sice vývoj ubíral odlišným směrem, o jisté kontinuitě ve sféře kulturní politiky však svědčí programové teze Kulturní rady Národního souručenství z léta 1939, do nichž byly přejaty některé prvky z programu „O novou národní kulturu“. Jednalo se zejména o reorganizaci a centralizaci lidovýchovy, zřízení profesních komor divadelních umělců a hudebníků, reorganizaci pražského divadelnictví, zavedení nového systému hudebního školství či snahu o úpravu knižního trhu a větší podporu vybrané domácí literární produkce na úkor četby překladové.¹¹⁰

* * *

Dynamiku vývoje literárního života ve třicátých letech do značné míry určovaly specifické instituce, jejichž prostřednictvím se spisovatelská veřejnost aktivně zapojovala do dobového politického dění. První z nich, Obec československých spisovatelů, prošla třemi vývojovými stadii. V prvním, jehož těžištěm bylo angažmá v událostech takzvané insigniády na podzim 1934, se soustředila okolo několika autorských okruhů. Kromě seskupení liberálů kolem Karla Čapka a umírněné levice se k ní připojili také komunističtí intelektuálové. Vzhledem ke skupinovým animozitám se ovšem nepodařilo sjednotit celou spisovatelskou scénu a vystoupení Obce vedlo spíše k další polarizaci, zejména ve vztahu k takzvané literární pravici. Tento diferenační proces lze ve spisovatelské veřejnosti sledovat od konce dvacátých let a právě v období po roce 1933 nabíral na intenzitě.

Druhá fáze existence Obce československých spisovatelů spadá do dramatických týdnů mnichovské krize. Během ní instituce ve svých řadách soustředila reprezentanty všech skupin spisovatelské veřejnosti. Bylo to možné i díky tomu, že její aktivita směřovala do sféry (zahraničně)politické a minimální program, který si vytyčila, korespondoval s dílčími zájmy všech jejích složek. V tomto období Obec sama zformulovala či se podílela na formulaci (například v provolání „Celému vzdělanému světu“) několika manifestů adresovaných světové veřejnosti, jež v okamžiku ohrožení vlasti mobilizovaly zahraniční intelektuální kruhy.

Třetí fáze v činnosti Obce československých spisovatelů nastala po přijetí mnichovského diktátu. V atmosféře stupňujících se kampaní namířených především proti představitelům první republiky a levici se spisovatelská veřejnost výrazně štěpila, což se promítlo do složení a aktivit Obce. Do konce října z ní vystoupili autoři katoličtí, konzervativně orientovaní a skupina ruralistů. Jejich důvody souvisely s jistou pasivitou Obce v nové, značně nepříznivé společenské situaci, dále s oživením odstředivých skupinových tendencí a vzájemných animozit, a také s ambicemi některých odcházejících autorů. Obcí navíc vzápětí otrásla takzvaná korupční afé-

---

110 *Národní archiv* (Praha), f. Národní rada česká, k. 546, složka Předsednictvo a sekce Kulturní rady, 1940, inv. č. 319, Pracovní program Kulturní rady, rámcový program kulturní a školské práce Národního souručenství pro nejbližší dobu, červenec 1939. O kontinuitě s výše přiblíženými institucemi svědčí i personální složení předsednictva a jména dalších členů, také však např. organizační uspořádání korporace do dvanácti sekcí (oproti Kulturní radě SNJ tedy rozšířené o jedinou sekci).

Básník Josef Hora (1891–1945), jenž byl na podzim 1938 předsedou přípravného výboru Obce československých spisovatelů, při projevu nad rakví Karla Čapka dne 29. prosince 1938 na pražském Vyšehradě. Uprostřed (se sepjatýma rukama) strahovský opat Metod Zavoral, který pohřební obřad celebroval (repro z fotoarchivu Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze)

ra, která ji diskreditovala v očích široké veřejnosti. V posledních měsících druhé republiky pak do svých řad inkorporovala část reprezentantů starší spisovatelské generace a vedla jednání o svém sloučení se Syndikátem českých spisovatelů, které se však již neuskutečnilo.

Podstatně změněné poměry druhé republiky se staly živnou půdou pro formování alternativních, nicméně efemérních institucí umožňujících organizované kulturně-politické působení spisovatelů. Tak se rodila, patrně z iniciativy špiček agrární strany (později působících ve Straně národní jednoty), Národní kulturní rada, k níž se připojovali autoři opouštějící Obec československých spisovatelů. Konzervativní a nacionální orientace těchto intelektuálů spolu s ideologií vládnoucí politické strany vtiskla pečeť programovým tezím Národní kulturní rady. Požadovaly restriktivní zásahy ve většině oblastí kulturního života, proměny jeho institucí a výraznější podřízení státním orgánům, to vše v tradicionalistickém nacionálním duchu a s antimodernistickými akcenty. Národní kulturní rada však zároveň s publikací programových tezí zmizela ze scény, patrně v důsledku vnitřních neshod mezi jednotlivými členy a vývoje na domácí politické scéně, aby ji v posledních týdnech druhé republiky nahradila Kulturní rada Strany národní jednoty jako převážně politicky delegovaný orgán (nicméně integrující do svého vedení i některé představitele předchozí instituce), který měl být pověřen řízením kulturní oblasti. Některé programové teze zmíněných institucí se pak i přes zásadní politické změny, související s okupací země a vznikem Protektorátu Čechy a Morava, promítly do dalšího vývoje, neboť byly včleněny do kulturněpolitické koncepce Kulturní rady Národního souručenství.

„Na člověka najíždíme další čtvrtletí“

Volný čas v českých zemích v letech 1948–1956¹

Martin Franc – Jiří Knapík

Volný čas v „budovatelské epoše“

Poválečná evropská společnost bývá charakterizována občas také jako společnost volného času. Tento pojem odráží skutečnost, že po překonání akutních hospodářských problémů souvisejících s odstraňováním následků druhé světové války celkové zvýšení životní úrovně vedlo v řadě zemí k rychlému zvýšení objemu volného času, s nímž průměrní občané disponovali, a zároveň se silně rozšířil sortiment možností jeho trávení. Zdá se však, že Československo stejně jako jiné evropské státy východního bloku tento proces zasáhl až s určitým zpožděním. Navíc zdejší režimy se mnohem intenzivněji snažily zasahovat do volby způsobů trávení času mimo pracoviště a modelovat tak nový typ člověka v odlišných společenských podmínkách. V souladu se silně akcentovanými výchovnými prvky kulturní politiky měli lidé vyplnit rovněž dobu osobního volna kulturním způsobem.² Konkrétní

---

1 Citát užitý v názvu studie pochází z filmové komedie *Hudba z Marsu* režisérů Jana Kádára a Elmara Klose, natočené v roce 1955. Těmito slovy odpověděl předseda závodní rady nábytkářské firmy Mars na dotaz resortního ministra, jak závodní rada pečuje na pracovišti „o člověka“. (Informace o filmu viz *Český hraný film / Czech Feature Film*, sv. 3: 1945–1960. Praha, Národní filmový archiv 2001, s. 98 n. Film je dostupný i na DVD vydaném v roce 2008.)

2 Tento požadavek se výrazně prosazoval i v dalších zemích sovětského bloku (srv. např. KÜHN, Cornelia: *Grenzen der Unterhaltung: Zur „Hebung der Kulturniveaus“ in den 1950er Jahren*. In: HÄUßER, Ulrike – MERKEL, Marcus (ed.): *Vergnügen in der DDR*. Berlin, Panama-Verlag 2009, s. 253–270. Autorka zde připomíná význam recepce lidového umění v NDR pro tuto

naplňování toto požadavku bylo ovšem závislé na mnoha okolnostech; mezi ně přirozeně náležely poměrně jasné, i když v čase proměnlivé, představy o nových kulturních nárocích a možnostech. Ty se obecně označovaly jako „pokrokové“ a zbažené nejrůznějších „měšťáckých“ vlivů a dekadence, jimiž byla údajně zatížena a poznamenána kapitalistická společnost. Zároveň ovšem příliš radikální tendence k odstranění „měšťáckých“ zvyklostí mohly být – a v mnoha případech, zejména od poloviny padesátých let, také byly – „demaskovány“ jako pouhý povrchní a ve své podstatě rovněž měšťácký radikalismus.³ To se týkalo například vztahu ke kultuře chování a odívání na společenských akcích.

V prvních poválečných letech se tyto trendy ještě neprosazovaly s takovou přímocí jako v následujícím období. Odvrácenou stránkou osvobozené republiky se stal neutěšený stav národního hospodářství a problematická sociální situace řady regionů. Stát proto přirozeně kladl větší důraz na obnovu ekonomiky a rychlé dosažení předválečných standardů. Nelze přitom přehlédnout, že v bezprostředně poválečném období se v mnoha odvětvích hospodářská situace nevyvíjela příliš příznivě. Velký problém představovalo vysídlení velké německé menšiny a s tím spojená destabilizace v mnoha regionech. Není možné pominout ani potíže způsobené náhlou změnou vlastnických struktur mnohých podniků a následky zesíleného politického soupeření.

Jestliže mimopracovní dobu občanů poznamenávaly přirozené existenční starosti a problémy, přesto je třeba zmínit, že jedním z charakteristických znaků přechodu k mírovému stavu v květnu 1945 byla obnova večerního a nočního života. Svolávaly se nejen veřejné schůze, ale především se konala večerní divadelní a filmová představení, pořádaly se koncerty. Otevřely se i noční podniky, sloužící především příslušníkům hospodářské elity (včetně elit ze „šedé ekonomiky“). I v české a slovenské společnosti se projevovala snaha odraťovat se po tíživém období války pomocí uvolněné zábavy. I tuto stránku běžného života však komplikovala tehdejší sociální situace; měnová reforma na podzim 1945 se odrazila v „návštěvnícké

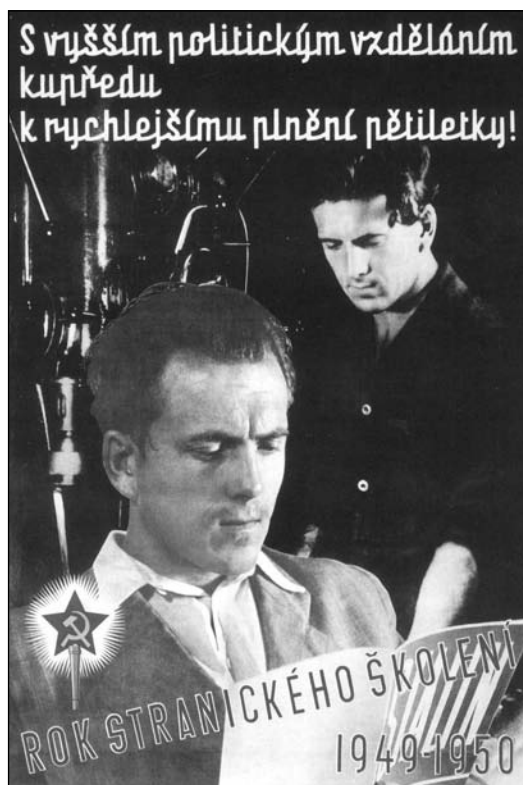
---

otázku, což lze vztáhnout i na poměry v Československu, stejně jako postřeh, že poválečný režim nenavazoval ani tak na tradice komunistického radikalismu jako spíše na představy sociálnědemokratické kulturní osvěty.

3 Dobová sociologie problematice volného času v českých zemích nevěnovala prakticky žádnou pozornost, což souviselo i s jejím hlubokým útlumem v první polovině 50. let. V rámci východního bloku na sovětské výzkumy Stanislava G. Strumilina z první poloviny 20. let navázal až v roce 1958 ekonom German A. Pruděnskij z Ústavu ekonomiky a organizace průmyslového závodu Sibiřského oddělení Akademie věd SSSR. I výzkum volného času v Československu zpočátku hodně ovlivnili ekonomové, jako např. Antonín Červinka. Rozkvět sociologie volného času v českém prostředí nastal až v druhé polovině 60. let, kdy své zásadní práce k této problematice vedle již zmíněného Červinky publikovala např. Blanka Filipcová, Milada Švigová nebo Radoslav Selucký. Velký ohlas v Československu měly práce francouzského sociologa Joffra Dumazediera. Naopak silné kritice byla vystavena díla dalších západních „klasiků“ této problematiky, jako např. Davida Riesmana, Georgese Friedmanna nebo Helmuta Schelského.

krizi“, která tvrdě dopadla především na divadelní scény. Naopak kina zaznamenávala až do roku 1949 značný a trvalý růst návštěvnosti.⁴ Již před rokem 1948 se prosazovaly různé prvky organizace kolektivního trávení volného času, zejména u pracujících a mládeže. Více či méně vědomě tak byly recipovány některé instituce a postupy z doby okupace. Výrazně se to projevovalo zejména u odborů, jejichž význam pro organizování volnočasových aktivit oproti meziválečné situaci mohutně vzrostl. Přejímány byly i struktury Veřejné osvětové služby nebo řada prvků spojených s Kuratoriem pro výchovu mládeže, přestože aktivisté obou institucí byli v poválečném období odsuzováni za svou pronaacistickou orientaci.

I když Československo v době svého vzniku patřilo mezi první státy světa, které zavedly osmihodinový pracovní den, k dalšímu zkracování pracovní doby po druhé světové válce až do roku 1956 nedošlo.⁵ Nadále tedy zůstávala týdenní pracovní doba v rozsahu osmačtyřicet hodin. I když se zdůrazňovalo právo občanů na odpočinek,

Oficiálním ideálem, s nímž vstupovala československá společnost do pounorové éry, byl uvědomělý obětavý komunist, který před osobními zájmy dává přednost potřebám kolektivu a ve svém volném čase zvyšuje své politické vzdělání, aby mohl o to lépe plnit pracovní úkoly (reprodukce plakátu Jana Bruknera a Vítězslava Tučného je převzata z publikace Moc obrazů, obrazy moci: Politický plakát a propaganda / Power of Images, Images of Power: Political Poster and Propaganda. Praha, Galerie U Křižovníků 2005)

4 JUST, Vladimír a kol.: *Divadlo v totalitním systému: Příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*. Praha, Academia 2010, s. 41; PIŠTORA, Ladislav: *Filmoví návštěvníci a kina na území České republiky*. In: *Illuminace*, roč. 9, č. 2 (1997), s. 63–65.

5 K problematice pracovní doby, svátečních dnů a dovolené srv. RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětská sociální státní: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010, s. 232–239.

kteří bylo v roce 1948 zakotveno i v Ústavě 9. května, v praxi převládla obava z dopadů zkracování pracovní doby na výkonnost a konkurenceschopnost ekonomiky. V poúnorovém období zůstávalo v kalendáři ještě deset státních svátků, na základě zákona z roku 1951 však byl zachován pouze jediný – „den osvobození Československa Rudou armádou“, tedy 9. květen. Do práce se ovšem nechodilo ještě v šesti dalších dnech pracovního klidu. Základní výměra dovolené činila v padesátých letech dva týdny, zvýhodnění však byli mladiství, horníci a také lidé, kteří v jednom podniku pracovali delší dobu. Naopak postupně se v padesátých letech odbourávala různá privilegia, jimž se těšili například dřívější státní zaměstnanci a podobně.

Přirozený akcent na důležitost budovatelské práce, se kterým se setkáváme především v druhé polovině čtyřicátých let prakticky ve všech evropských zemích zasazených světovým válečným konfliktem, nabral v Československu na „obrátkách“ na konci dekády, a zejména na počátku let padesátých. Cílem už nebyla obnova dřívějšího stavu, ale vybudování nové společnosti a zároveň příprava na rozhodující novou světovou válku. Jedním z určujících rysů komunistické propagandy se stal neustálý důraz na étos práce pro společnost. Tomu odpovídaly četné kampaně a hesla. Zmiňme třeba heslo „Republice více práce, to je naše agitace“, s nímž komunisté šli již do voleb v roce 1946, údernické hnutí nebo pověstné stavby mládeže. Opěvování byli hrdinové, kteří dávají přednost svému zaměstnání před soukromým životem a jsou ochotni „prací pro společnost“ věnovat i veškerý čas (tento námět zpracovávaly různé dobové umělecké žánry, uvedme například filmovou komedii *Stalo se v máji*). Je samozřejmé, že dlouhá pracovní doba příliš nepřála kultivovaným a složitějším formám odpočinku.⁶ Obecně se navíc dá říci, že adorování práce jako vrcholné formy seberealizace člověka vedlo k určité distanci vůči volnému času jako takovému – narozdíl od pozdějších dob v padesátých letech nebylo zvětšování jeho rozsahu jedním z nejdůležitějších požadavků a symptomů růstu životní úrovně, a dokonce se objevovala určitá tendence chápat jeho existenci jako nutné zlo, výhradně jako čas, v němž se prostřednictvím relaxace zajišťuje žádoucí zvyšování výkonu.⁷ Objem volného času u mnohých lidí, zejména u členů komunistické strany, výrazně snižovala i víceméně povinná veřejná angažovanost.

6 Mimo normální pracovní dobu se musela většina pracujících zúčastňovat různých povinné „dobrovolných“ pracovních brigád (v dolech, v zemědělství apod., případně různých „slavnostních“ nedělních směn v jejich závodech). Často se jednalo o fyzicky velmi vyčerpávající aktivity (jak je patrné např. ve filmové komedii *Racek má zpoždění* z roku 1950 – srv. *Český hraný film*, sv. 3, s. 266 n. – viz pozn. 1). V atmosféře ekonomické nivelizace se také jevila jako atraktivní způsob vydělávání peněz práce přesčas, často bez ohledu na její skutečnou potřebu. V nepřetržitých provozech (podle zprávy z roku 1956) pracovali lidé někdy i 56 hodin týdně, což znamená osm hodin denně bez dne volna.

7 Jako příklad můžeme uvést montéra Maška z komedie *Dovolená s Andělem*, který vlastně není schopen odpočívat a musí neustále pracovat.

Ta si vyžadovala účast na řadě různých schůzí, shromáždění a politických školení.⁸ V mnoha případech zcela pohlcovala veškerý osobní čas jednotlivců a způsobovala jim v každodenním životě závažné problémy.

I změny v organizaci hospodářství ovlivňovaly výrazným způsobem množství volného času, s nímž lidé disponovali. Zejména v některých prudce se rozvíjejících regionech značná část pracujících byla nucena dojíždět, často i mnoho hodin denně.⁹ Osoby převedené z práce v administrativě a ve službách do těžkého a těžebního průmyslu často zápolily s velkým fyzickým vyčerpáním, které značně limitovalo jejich způsoby trávení volného času. Dramaticky se vyvíjela situace mnoha žen, které musely nastoupit do pracovního procesu. Přes původní sliby, že dosavadní objem práce žen v domácnosti bude zásadně redukován díky rozvoji veřejných služeb, využití „výdobytků“ soudobé techniky a technologie (polotovary) a zásluhou převzetí péče o děti veřejnými zařízeními, naprostá většina žen už vzhledem k rodinným rozpočtům musela počítat se systémem „dvojí směny“, kdy ji po zaměstnání ještě čekal velký objem povinností spojených s chodem domácnosti a péčí o děti. Zúžení maloobchodní sítě a z něj vyplývající problémy při nakupování situaci dále zhoršovaly.¹⁰ Značná část mužů se do péče o domácnost a děti zapojovala ve shodě s dosavadním kulturním modelem jen velmi omezeně (mnozí muži navíc byli vytíženi vykonáváním veřejných funkcí). I proto se prohlubovala zřetelná genderová nevyváženost v objemu disponibilního volného času, která se poté udržovala v prakticky nezměněné podobě řadu let i desetiletí.¹¹ Ve velmi obtížné situaci se ocitali také kovozezemědělci, kteří všechen svůj volný čas museli věnovat udržení vlastního hos-

---

8 Specifickou formu zcela zpolitizovaného trávení volného času představovaly aktivity spojené s uměleckou agitací, především mládeže. Jednalo se obvykle o různé pěvecké, taneční či recitační soubory. Vystoupení a zkoušky těchto souborů u mnoha mladých lidí pohlcovaly zbytek volného času. Dobový pohled na tyto soubory a jejich činnost reprezentuje zejména proslulý hudební film *Zítřka se bude tančit* vůdce režiséra Vladimíra Vlčka z roku 1952 (srv. *Český hraný film*, sv. 3, s. 375 n. – viz pozn. 1).

9 Nejednalo se samozřejmě o nějaké české specifikum; s podobnými problémy se setkávali badatelé třeba i v sousední NDR, zejména u zaměstnanců mohutných chemických závodů v Halle a Lipsku (srv. např. NEUMEISTER, Klaus: *Keine Zeit mehr für die Freizeit? Eine medizinische Betrachtung über Arbeit, Freizeit und Erholung*. Berlin, Volk und Gesundheit 1966, s. 17 a 24).

10 Značné ulehčení v tomto směru měl přinést systém samoobsluh zaváděný od roku 1955. Nadále však zůstávala problémem řídká maloobchodní síť, zejména na nově budovaných sídlišťích, kde zaostávala tzv. občanská výstavba.

11 Srv. materiál „Tendence volného času a jeho využívání“, který zpracoval v roce 1965 kolektiv autorů pod vedením Antonína Červinky pro jednání ideologické komise ÚV KSČ (*Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) 1525 (Ideologická komise ÚV KSČ 1958–1968, původní označení fondu 10/5), svazek (sv.) 17, archivní jednotka (arch. j.) 72, bod 1). S odvoláním na šetření Státního úřadu statistického z roku 1961 se v materiálu uvádí, že zatímco muži mají z celkové doby 16,1 procento volného času, na ženy připadá pouze 7,7 procent. Péči o domácnost muži věnovali pouze 9,8 procent času, zatímco ženy 35,5 procent. Lze přitom odhadnout, že situace žen v 50. letech nebyla nijak snazší. Sice menší procento z nich vykonávalo stále zaměstnání, zajišťování chodu domácnosti si však vyžadovalo patrně více času než později

podárství.¹² Na druhé straně se však alespoň do určité míry zvětšil rozsah volného času pro bývalé živnostníky, kteří byli zbaveni starostí o svůj podnik, pokud však nemuseli vykonávat jinou práci, k níž neměli dostatečné schopnosti nebo kvalifikaci. Zrovna tak se postupně rozšiřoval prostor volného času pro družstevní rolníky, i když stále mnozí věnovali jeho velkou část péči o záhumenkové hospodářství.

Zejména po roce 1948 zaznamenáváme rychle sílící preferenci kolektivních forem odpočinku a organizovaného využívání volného času, většinou vázaného nějakým způsobem na pracovní zařazení jedince. Péče o volný čas byla silně diferencována – mnohem větší možnosti byly nabízeny pracujícím v preferovaných odvětvích, v těžebním a těžkém průmyslu. Na druhé straně pozorujeme příklon k určité nivelizaci v rámci pracovní hierarchie – ředitel či jiný představitel managementu stejně jako řadový zaměstnanec měli trávit svůj volný čas obdobným způsobem. Idealizované představy komunistického režimu bylo možné uplatňovat zvláště na výběrové závodní rekreaci.¹³ Dále byla za tím účelem, zejména při podnicích, zřizována různá kulturní, případně i zdravotnická zařízení¹⁴ a byly vyvinuty organizační procedury sloužící k prosazování nových, podle tehdejší interpretace „vyšších forem“ odpočinku.¹⁵ Jednoznačná byla tendence vyvést trávení volného

---

(obtížnější nakupování a shánění potravin i dalšího zboží, prakticky nulová vybavenost domácností přístroji atd.), i když hygienické nároky byly v mnoha domácnostech na nižší úrovni než později. Navíc v přežívajícím soukromém sektoru musely manželky velmi často svým mužům vydatně pomáhat.

- 12 Podobně na tom byli lidé, kteří si stavěli svépomocí své příbytky – i jejich veškerý volný čas pohltily stavební práce. Stavění jako jeden z hlavních způsobů trávení volného času na vesnici se stalo důležitým faktorem zejména v následujících desetiletích.
- 13 Nivelizace samozřejmě měla své limity, přesto však byla v českém, resp. československém prostředí patrně úspěšnější než v tradičně více hierarchicky členěné polské společnosti, kde mezi rekreanty jednoznačně převažovaly nedělnické „kádry“ a propojování jednotlivých sociálních skupin naráželo na značné překážky (srv. SOWIŃSKI, Paweł: *Wakacje w Polsce Ludowej: Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*. Warszawa, Wydawnictwo Trio – Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2005, s. 45–49). V českém prostředí nebyly kulturní rozdíly mezi dělníky a dalšími skupinami obyvatelstva tak propastné.
- 14 Klasickým příkladem zdravotnického zařízení pro státně organizované trávení volného času byla tzv. noční sanatoria, zřizovaná při některých velkých průmyslových podnicích. Sanatoria měla zajišťovat racionální rekonvalescenci pracovníků, aby byli schopni podávat maximální pracovní výkon a nebyli rušení nevyhovujícím domácím prostředím.
- 15 I v hierarchizaci forem trávení volného času se projevovalo dobové soustředění na pracovní výkon. Za nejvyšší formu se pokládalo sebevzdělávání a vůbec aktivity, které perspektivně zvyšovaly pracovní schopnosti. Naopak úplně na dno se propadly různé pasivní formy odpočinku a pouhé odreagování, které byly zpočátku považovány za přípustné pouze ve zdravotně nezbytném množství. Vztah k pasivním formám odpočinku však během 50. let začal procházet zřetelnou proměnou. Rozporně bylo hodnoceno poslouchání rozhlasu a později i sledování televize – jako součást sebevzdělávání byly uznávány různé naučné a vzdělávací pořady, naopak méně vítány byly zábavní programy (např. estrády), jejichž konzumace patřila spíše k pasivním způsobům trávení volného času.

času z prostředí rodiny a přesunout je do veřejného prostoru.¹⁶ To se projevovalo i v pojmání oslav různých tradičních svátků, když se kladl důraz na jejich společné trávení na lidových veselících¹⁷ a podobně. Jejich prostřednictvím se tak současně distribuovaly mnohé prvky marxisticko-leninské ideologie a státní propagandy. I zde silně působilo odvolávání na „sovětský vzor“.

Dosavadní kulturní stereotypy, spolková činnost a individuální trávení volného času, to vše bylo vnímáno jako „buržoazní přežitek“, či dokonce jako podezřelý znak negativního postoje k samotnému režimu.¹⁸ Velmi tvrdý úder směřoval proti kavárnám a nočním podnikům, vnímaným jako útočiště „bývalých lidí“, kteří se nechtějí zapojit do pilné budovatelské práce.¹⁹

Ještě negativněji bylo vnímáno „antikulturní“²⁰ trávení volného času. Do tohoto negativního komplexu patřilo například výtržnictví nebo alkoholismus, který představoval problém zejména na Slovensku, a z něj pramenící absentérství. Se značným podezřením pohlížela oficiální místa i na nonkonformní zábavy části mládeže, pro kterou se vžil název „páskové“. Tímto termínem se označovali mladí lidé, kteří obdivovali západní taneční hudbu (swing, boogie-woogie, později rock'n'roll) a obecně byli vnímáni jako nekritičtí přívrženci západního životního stylu, o němž

16 Vytvrale narušována byla i společná rodinná (vícegenerační) dovolená – zatímco dospělým, pokud dobře pracovali, byla určena výběrová odborová rekreace, děti putovaly na pionýrský tábor.

17 Vedle tzv. májových veselic se to týkalo také např. veselic Dědy Mráze. Je třeba zvážit, nakolik mohla ke kolektivnímu trávení Vánoc přispět i samotná figura Dědy Mráze, která se dala využít při kolektivním předávání dárků apod. Je však třeba zdůraznit, že různé kolektivní oslavy si lidé dokázali do určité míry přizpůsobit svým potřebám – vzájemně se bavili, vyprávěli si vtipy atd. Subjektivní prožívání různých oslav samozřejmě v archivních pramenech lze jen těžko vysledovat a dobová oficiální umělecká tvorba o něm také mnoho nevyovídá. Jsme tak odkázáni spíše na útržky rozmanitých vzpomínek přímých účastníků.

18 Například vznik spolku „Dobrovolný a svépomocný klub ovdovělých, svobodných a rozloučených žen a mužů – Sami mezi sebou“ v Místku byl ministerstvem vnitra v roce 1950 zamítnut s tím, že by jej mohlo být zneužito k soukromým výtěžným účelům a že „odporuje naprosto dnešnímu společenskému zřízení a nese všechny znaky buržoazních manýrů“. Ministerský referent žadatelům doporučil, aby „svouj přebytečnou energii věnovali raději některému pracovnímu úseku našeho pětiletého plánu“. (*Zemský archiv Opava*, f. Krajský národní výbor Ostrava, výměr ministerstva vnitra z 19.12.1950.)

19 Kritika nočních barů a kaváren jako míst, kde se soustřeďují „povaleči“ parazitující na práci produktivních vrstev (zejména dělníků), měla samozřejmě velmi hluboké kořeny stejně jako myšlenka řešit tento problém převýchovou za pomoci nucené manuální práce (podobné metody ztělesňovaly tehdy tábory nucených prací). Na druhé straně i perspektivní a nadaný člověk mohl upadnout do osidel flámování, z nichž mu bylo nutno pomoci. Komédie režiséra Miroslava Cikána *Pára nad hrncem* z roku 1950 vcelku konvenčně za vhodný prostředek považovala ženitbu (srv. *Český hraný film*, sv. 3, s. 199 n. – viz pozn. 1).

20 Jde o pozdější pojem, který používal v českém prostředí např. sociolog Radoslav Selucký. Objevoval se i v sovětské sociologické literatuře (srv. např. GRUŠIN, Boris A.: *Svobodnoje vremja: Aktualnyje problemy*. Moskva 1967).

však (přinejmenším podle dobové propagandy) měli jen velmi mlhavé představy.²¹ Subkultura navazující na dřívější „potápky“ byla obviňována nejenom jako „pátá kolona“ Západu, ale také z různých dalších nešvarů, jako fluktuantství nebo již zmiňovaného alkoholismu či absentérství. Od „páska“ byl už jenom krok k chuligánovi, který se dostával do přímého konfliktu se zákonem. Základním rysem „páskovství“ a chuligánství bylo organizování v neformálních seskupeních – partách, které byly vnímány jako semeniště kriminálního chování. Patrně nejznámější příklad představovali proslulí Vyšehradští jezdcí, souzení v roce 1953.²² Dobová propaganda problému dávala i „třídní“ rozměr a zejména „pásky“ spojovala s „bývalými lidmi“.

Hlavně v počátcích komunistického režimu organizované formy odpočinku provázal všudypřítomný povinný umělý optimismus a určitá sterilita, která vedla k postupnému otupování zájmu lidí a obecně k umrtvování lidové zábavy. Jasně patrná byla také téměř hysterická obava z průniku amerických a západoevropských vlivů, která se patrně nejvýrazněji projevovala v represi proti některým formám moderní taneční hudby.²³ V mnoha případech režim – s užitím jen drobných argumentačních posunů – navazoval na podobný přístup nacistických orgánů, což platilo zejména o některých skupinách mládeže zbožňujících jazzovou hudbu. Pozoruhodnou kontinuitu argumentace můžeme pozorovat také v oblasti četby, kterou zasáhly mohutné kampaně proti „literárnímu braku“ spojené s vyřazováním mnoha tisíc svazků z nabídky knihoven. Vedle politicky „závadných“ knih se přitom jednalo o čtenářsky velmi atraktivní dobrodružné příběhy (westerny či detektivní literaturu), venkovské romány či takzvanou červenou knihovnu.²⁴ Zejména pak distance od západních konzumních vlivů v mnoha ohledech přetrvávala mimořádně dlouho, hluboko do padesátých let či někdy i ještě déle.

Přestože první známky ústupu od silně ideologizovaného modelu trávení volného času pozorujeme už od roku 1952,²⁵ relativně nový přístup začal komunistický

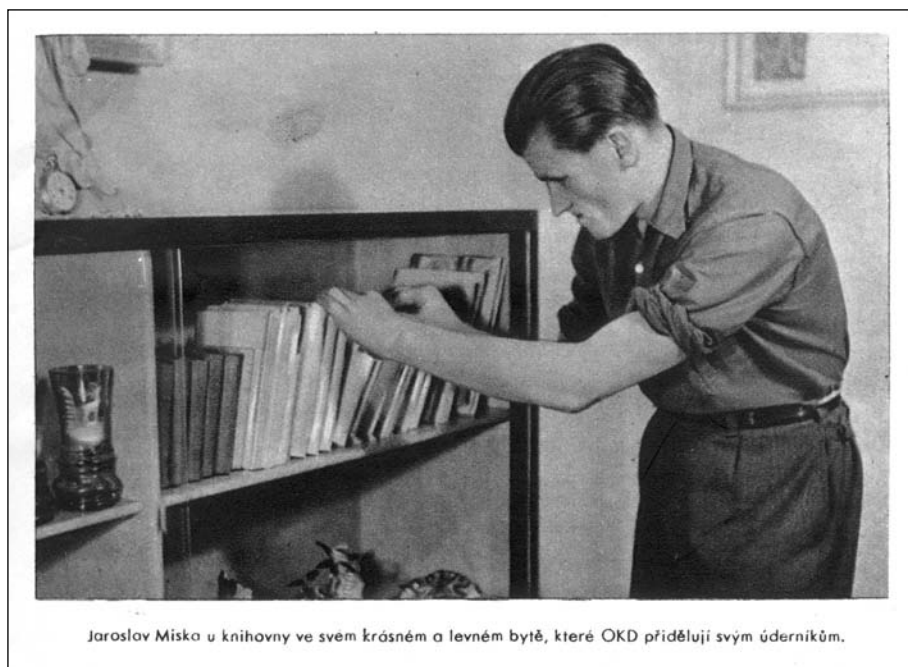
21 K tomuto fenoménu srv. KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek: Studie na živočišozpytném podkladě*. Praha, Mladá fronta 1954; srv. i BOUDNÝ, Jaroslav: *Trafouš byl náš život aneb Jak se bavila mládež v padesátých letech*. In: *Neviditelný pes*, 23.9.2006 (http://neviditelnypes.lidovky.cz/vzpominka-trafous-byl-nas-zivot-do1-/p_spolecnost.asp?c=A060922_184759_p_spolecnost_wag, staženo 2.6.2010). Zajímavý pohled na tehdejší subkulturu mladých lidí přináší v některých svých prózách spisovatel Josef Škvorecký.

22 Srv. ZEMAN, Jiří: *Skutečný příběh Vyšehradských jezdců*. In: *Reflex*, roč. 15, č. 19 (2004), s. 32–34.

23 Poněkud otevřenější vůči podnětům americké populární kultury byla od druhé poloviny 50. let polská společnost. Odtud také přicházela do českého prostředí řada podnětů v tomto směru.

24 K této problematice srv. JANÁČEK, Pavel: *Literární brak: Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno, Host 2004; ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Praha, Academia 2009.

25 Viz KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha, Libri 2006, s. 158 n. a 231.

Jaroslav Miska u knihovny ve svém krásném a levném bytě, které OKD přiděluje svým úderníkům.

Horník Jaroslav Miska, jeden z nejproslulejších úderníků počátku padesátých let u nás, prochází svou knihovničku v bytě přiděleném Ostravsko-karvinskými doły (repro z časopisu Plníme plán, 1951, č. 1).

režim uplatňovat až po vyhlášení takzvaného nového kurzu na podzim 1953. Podstatu změn kromě obecných proklamací v prohlášení nově jmenované vlády symbolizovala v oblasti kultury a osvěty zejména kritika takzvaných sucharů z úst ministra kultury Václava Kopeckého.²⁶ Volný čas jedince také začal pozvolna získávat statut legitimní součásti socialistické skutečnosti, postupně se rozšiřoval prostor k seberealizaci a také barvitějším možnostem naplňování volného času. To vše se stávalo určitým prostředkem snah mocenské reprezentace o obnovu důvěry k socialistickému zřízení. Hlavním a přesvědčivým zdrojem tohoto obratu se však nemohly stát pouhé deklarace veřejných činitelů, ale až pomalu se zvyšující životní úroveň obyvatelstva, která koneckonců představovala programový cíl režimu od roku 1954. V této souvislosti můžeme hovořit o počátcích konzumního přístupu

²⁶ KOPECKÝ, Václav: K některým otázkám naší kultury. In: *Rudé právo* (13.12.1953), s. 3. Také viz NA, f. 1494 (Zasedání ÚV KSČ 1945–1962, původní označení fondu 01), sv. 23, arch. j. 35; též f. 1519 (Václav Kopecký, původní označení fondu 100/45), sv. 3, arch. j. 132.

k využívání volného času, spojeného také s určitou rehabilitací středních vrstev (pomaleji tyto impulzy vstřebávalo dělnictvo a venkov) a jejich pojetím kultivovaného trávení volného času.

Ve druhé polovině padesátých let můžeme již hovořit přímo o programovém rozšiřování volného času v závislosti na zkracování pracovní doby. Komunistické vedení v interních diskusích o charakteru kulturního života však zatím stále setrvalo u konzervativních postojů a preferovalo jeho kolektivní formy i aktivní přístup samotných pracujících v různých kulturních činnostech namísto pasivního trávení volného času a pouhého příjmu zábavy. Charakteristicky se na toto téma na jaře 1956 vyjádřil ministr školství Ladislav Štoll, podle něhož by pracující neměli být jen konzumenty, diváky či posluchači, ale měli by se sami aktivně podílet na rozvoji kulturního života svou účastí ve „hnutí“ lidové umělecké tvořivosti.²⁷

Formy trávení volného času

Pokud komunistický režim preferoval organizované trávení volného času, musel pro ně také přirozeně vytvořit vhodné podmínky. Již v předúnorovém období začaly přímo na pracovištích vznikat závodní kluby Revolučního odborového hnutí.²⁸ Jejich význam pro organizování volného času vzrostl zejména na počátku padesátých let, kdy absorbovaly obrovské množství místních zájmových spolků. Na pozadí budovatelského patosu se tehdy o závodních klubech, které působily v těsné blízkosti pracovišť, dokonce hovořilo jako o „druhých domovech“ pracujících, v nichž se kromě kulturního osvěžení po práci lze učit správným návykům socialistického soužití.²⁹ Vedle toho byly budovány v některých obcích také vzorové kulturní domy jako střediska místního kulturního a společenského života. Po roce 1948 byl tento záměr vzhledem k nedostatku financí na novostavby modifikován a funkci kulturních domů přebíraly zejména zrušené soukromé provozovny. O zvýšení tempa výstavby nových kulturních domů se komunistické vedení začalo zasazovat až v souvislosti s „novým kurzem“ po roce 1953. I zde se přitom snažilo ovlivňovat volný čas občanů, kteří měli ke zřízení kulturního střediska v obci přispívat své-

27 NA, f. 1494, sv. 47, arch. j. 50, zápis ze zasedání ÚV KSČ 20.4.1956.

28 Na vesnici, zejména v pozdějším období, měly vznikat kluby JZD nebo vesnické kluby.

29 Význam závodních klubů v osvětové a budovatelské práci. In: *Osvětová práce*, roč. 4, č. 32–33 (1949), s. 13. Obecně viz POKORNÝ, Jiří: Die Betriebsklubs in der Tschechoslowakei 1945–1968. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (ed.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn, DDR 1945–1968*. München, R. Oldenbourg 2005, s. 263–275. Již na počátku příspěvku zmiňovaná filmová komedie *Hudba z Marsu* kritizovala závodní kluby za přílišný akcent kladený na vzdělávání dělníků a malý zájem o organizaci oddechové relaxační činnosti. Recenzent *Rudého práva* Jiří Plachetka však obvinil tvůrce snímku z neznalosti reálné situace. Ve skutečnosti se podle něj závodní kluby naopak často koncentrovaly výhradně na zábavu, zatímco propagaci nových pracovních metod a vzdělávací kurzy zanedbávaly. (Srv. PLACHETKA, Jiří: *Hudba z Marsu*. In: *Rudé právo* (3.6.1955), s. 3.)

pomocnými akcemi (Akce Z).³⁰ Podobný vývoj zaznamenáváme také při zřizování a budování nových sportovišť (Akce T, vyhlášená v červnu 1953). Organizováním samotné zájmové činnosti v kulturních domech pak byly od roku 1950 pověřeny osvětové besedy jako základní střediska kulturní a osvětové činnosti v obcích. Náhradou za zrušené spolky komunistický režim zakládal nové, masové a centrálně řízené organizace, jež měly kulturní trávení volného času vhodně ovlivňovat (Československý svaz mládeže, Pionýrská organizace ČSM, Československý svaz žen, Svaz pro spolupráci s armádou, Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Československý svaz tělesné výchovy).

Požadavek kulturního trávení volného času zcela přirozeně naplňovaly návštěvy uměleckých představení, muzeí, galerií a kulturních akcí,³¹ ať již ve městech či na venkově, kde však bylo podobných příležitostí podstatně méně. Také z tohoto důvodu se komunistický režim snažil od roku 1948 výrazně rozvinout svou koncepci takzvané demokratizace kultury, jež se v tomto případě projevovala snahou o plánovitě rozšiřování sítě kulturních zařízení (mimo jiné kinofikace a radiofikace), případně o jejich decentralizaci (divadelní síť). V souvislosti s proměnami kulturní politiky a pozvolným uvolňováním společenských poměrů v polovině padesátých let přitom pozorujeme důležitý posun ve vnímání funkce umění, konkrétně odklon od jeho přímočaře mobilizační a propagační role a postupné vyčleňování zábavního umění, které se mohlo prosazovat v masových komunikačních prostředcích (například populární hudba). Nepochybně se jednalo o určitý ústupek režimu, respektive o kompromis mezi jeho představami a tíhnutím většiny společnosti. Dobový pozorovatel tehdy v časopise *Květen* poznamenal, že rozštěpení zábavy a umění je jedním z typických rysů současné tvorby a mělo by být respektováno jako daný fakt. Podle jeho názoru se nyní jednalo o dvě odlišné kategorie, z nichž každá by měla být hodnocena svými vlastními měřítky, odpovídajícími jejich rozdílným úkolům.³² Do značné míry tabuizovány zůstávaly nadále akcenty spojované s americkou zábavní kulturou; západní trendy přicházely spíše v podobě impulzů z Francie a později i z Itálie, tedy ze zemí s rozvinutou komunistickou kulturní scénou.³³

Rozšířeným způsobem individuálního trávení volného byl ve sledovaném období poslech rozhlasu;³⁴ počet rozhlasových koncesionářů již od třicátých let rychle

30 Srv. STAŠEK, Jiří – STAŠKOVÁ, Hana: *Kulturní domy*. Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1957.

31 Významnou roli hrály různé bombastické výstavy se silným ideologickým nábojem, jako např. expozice „30 let KSČ“ v roce 1951.

32 Blíže viz FRANC, Martin: *Lid chce zábavu: Konzumní kultura v českých zemích v druhé polovině padesátých let 20. století* (rukopis z roku 2005).

33 Srv. HAVELKA, Jiří: *Čs. filmové hospodářství 1951–1955*. Praha, Československý filmový ústav 1972, s. 296; TÝŽ: *Čs. filmové hospodářství 1956–1960*. Praha, Československý filmový ústav 1973, s. 188.

34 Velmi často se rozhlas poslouchal jako kulisa i při práci, ať již doma nebo v zaměstnání. K politické a veřejné roli rozhlasu nověji viz HOLOMEK, Ondřej: *Rozhlasový odbor ministerstva*

stoupal a v desetiletí po únoru 1948 se plynule navyšoval od dvou milionů jednoho sta tisíc po historické maximum dva miliony čtyři sta čtyřicet tisíc koncesionářů. V programu vysílání Československého rozhlasu můžeme pozorovat určité napětí mezi kulturně-vzdělávací složkou (zdůrazněnou ještě vysíláním vesnického a závodního rozhlasu), preferovanou mocenskými orgány, a zábavními pořady, jako byly například estrády nebo taneční hudba, jimž spíše dávali přednost samotní posluchači. Zejména mladí posluchači proto často vyhledávali zahraniční stanice, které nabízely dostatek moderní taneční hudby, jako byly stanice AFN Munich nebo Radio Luxembourg. Od poloviny padesátých let začalo ovlivňovat sféru kulturního trávení volného času vysílání televize, jež se ovšem jako nové médium masové komunikace i zábavy prosadila až o něco později. Na tomto místě nicméně vyzdvihneme alespoň propagaci kolektivního sledování televizních programů v klubových zařízeních, což nebylo motivováno pouze momentální nedostupností přijímače běžným rodinám,³⁵ ale i přirozeným vyústěním režimních představ o kolektivním trávení volného času. Narozdíl například od sousedního Polska i v počátcích televizního vysílání v Československu jednoznačně dominoval kulturně-výchovný akcent a zábava hrála spíše podružnou úlohu.

Zcela charakteristickým průvodním jevem snah o zlidovění kultury po únoru 1948 se staly organizované masové návštěvy uměleckých představení. O jejich zajištění dbala specializovaná organizace Umění lidu a poté v letech 1950 až 1952 Kulturní služba pracujícím, jejíž funkci převzaly pak na sebe přímo odborové orgány. V souvislosti s požadavkem kulturního trávení volného času nelze opomenout ani systematickou osvětovou přednáškovou činnost, která se od poloviny padesátých let zcela programově rozvíjela jako významná forma vzdělávání dospělých. Na tomto poli se od roku 1952 realizovala zejména Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, navazující na dřívější působení lidových akademií. Kromě vysloveně ideologických cílů, modifikovaných potřebami režimu (ateistická propaganda, interpretace zejména moderních dějin), začala společnost, zvláště od druhé poloviny padesátých let, pod dojmem sovětských úspěchů klást důraz na popularizaci vědeckých poznatků, zejména v oblasti techniky a dobývání kosmu. Přednášky s touto tematikou se také těšily značnému zájmu občanů.³⁶

Organizovaná zábava zaznamenala po roce 1945, a zejména 1948 řadu formálních i obsahových změn. V souladu se snahou pojímat celou poúnorovou kulturní politiku jako součást „výchovy lidu“ byla na přelomu čtyřicátých a padesátých let

---

informací 1945–1953, s. 114 (rukopis rigorózní práce, obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v roce 2007).

35 Zejména v počátcích televizního vysílání bylo pořízení televizoru v Československu velmi nákladnou záležitostí.

36 Blíže viz VOLNÁ, Kamila: *Krajský výbor Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí v Ostravě v letech 1952–1965* (rukopis diplomové práce, obhájené na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě v roce 2009).

V televizi se od samého počátku těšily velkému zájmu diváků přenosy ze sportovních utkání. Běžnou praxí, hlavně v počátcích vysílání, byly návštěvy v rodinách šťastných vlastníků televizorů za účelem sledování programu. Snímek pochází z časopisu *Sportovní sláva* (1955, č. 1).

zahájena kampaň za odstranění „nevkusné“ lidové zábavy, s jejíž pomocí měly být usměrněny nejrůznější druhy tradiční lidové zábavy v duchu takzvané demokratizace.³⁷ Zábava a volný čas se přitom stávaly nedílnou součástí „budovatelského úsilí“ – měly sloužit k „načerpání nových sil k další práci“ a motivovat k lepším pracovním výkonům.³⁸ (S tímto pojetím se setkáváme i v úspěšné pohádce *Pyšná princezna* z roku 1952, v níž postava krále Miroslava prohlašuje: „Čím více lidí je na práci, tím více času zbývá na zábavu.“) Kromě vymezení nových vzorů zábavy státní orgány v roce 1949 přistoupily k přímé likvidaci soukromých provozovatelů podniků lidových zábav a k jejich převodu do zestátněných či komunálních podniků.³⁹ Tento proces byl v zásadě ukončen až na sklonku padesátých let.

37 Viz KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004, s. 310–312.

38 Srv. např. *Kulturní práce*, roč. 4, č. 20 (1949), s. 8.

39 Státní orgány rozlišovaly v oblasti lidové zábavy „programové podniky“ (cirkusy, varieté, artistické produkce) a „zábavné podniky“ (tzv. lidovou technickou zábavu).

I v případě organizované zábavy se „nový styl socialistického života“ měl prosazovat hlavně podporou kolektivních zábavních programů (zejména estrád), často pořádaných za alespoň částečné spoluúčasti samotných pracujících. Důležitou roli přitom hrály národní výbory (prostřednictvím osvětových besed), masové organizace a Hudební a artistická ústředna, která od roku 1950 (pod výmluvným heslem „Po staru se nelze ani bavit“) pořádala školení estrádních umělců, ale také kurzy pořadatelů lidových zábav.⁴⁰ Vedle trávení volného času zábavou ve větších kolektivech se těšily podpoře i takzvané malé formy lidové zábavy; jednalo se zejména o provozování společenských her ve veřejných prostorách. Kromě deskových her (šachy, dáma, halma, domino) k nim patřilo například sestavování hlavolamů. Napopak s velkou nedůvěrou až odmítáním se potýkaly karetní hry,⁴¹ což samozřejmě souviselo s celkově negativním přístupem režimu k hazardu jako nepřipustnému způsobu zmnožování majetku.⁴² To se koneckonců odrazilo také v problematickém postavení sázení a loterií v prvním období komunistického režimu. Obecně lze říci, že tyto aktivity začaly být částečně tolerovány v období takzvaného nového kurzu.

Zajímavé místo připadlo v oblasti zábavy šachům. Podle sovětského vzoru začala být zdůrazňována kulturněosvětová role této hry, jejímž prostřednictvím se mohli sdružovat zaměstnanci podniků, občané měst a obcí všech generací a profesí; šachovnice proto měly být k dispozici všude, kde se shromažďovali lidé, zejména v klubech osvětových besed a závodních klubech ROH. Zvláště iniciativně se na propagaci šachové hry už od roku 1945 podílelo Revoluční odborové hnutí. Masové rozšiřování šachu na půdě odborů dokonce konkretizoval cíl „vychovat“ v šachových klubech do roku 1953, tedy během prvního pětiletého plánu, padesát tisíc činných šachistů a další tisíce příležitostných zájemců.⁴³ Od tohoto přístupu se ovšem právě v roce 1953 začalo upouštět; po zřízení šachové sekce Státního výboru pro tělesnou výchovu a sport (předchůdce Československého svazu tělesné výchovy) přestalo být šachové dění součástí kulturněosvětových snah a vplynulo mnohem přirozeněji do oblasti tělovýchovy a sportu. Od poloviny padesátých let také ustávala dřívější honba za co nejvyšším počtem šachistů a důraz se přenesl opět na kvalitu šachové hry.

40 Viz DUMEK, Josef: Lidová zábava a osvěta, 2. In: *Osvětová práce*, roč. 4, č. 49–50 (1949), s. 14; TÝŽ: Pokyny pro uspořádání kursů pořadatelů lidových zábav. In: *Tamtéž*, č. 53–54, s. 21; DROZDOVÁ, Vlastimila: Po staru se nelze ani bavit. In: *Tamtéž*; NAUŠ, J.: Hudební a artistická ústředna všem pracujícím. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 17 (1950), s. 210.

41 DUMEK, Josef: Malé formy lidové zábavy. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 41 (1951), s. 835.

42 Nechuť k hazardním hrám však trvala i v pozdějším období – není náhoda, že nekalý způsob obživy charakterizující příživnictví reprezentovala v Trestním zákoně (č. 140/1961 Sb.) prostituce a opatřování prostředků prostřednictvím hazardních her (paragraf 203).

43 Viz KOTTNAUER, Čeněk: Šach v osvětě. In: *Československý šach*, roč. 43, č. 4 (1949), s. 49 n.; POKORNÝ, Amos: *Pět hodin šachu*. Praha, Práce 1950. V této souvislosti je třeba zmínit také paměti Ludka Pachmana *Jak to bylo* (Bělá pod Bezdězem, Aqua Alba 2001).

Svébytný typ kulturního trávení volného času představovala vnitřně značně diferencovaná *zájmová činnost* občanů, částečně také podněcovaná a finančně podporovaná státem. Rychlý rozvoj organizované zájmové činnosti po druhé světové válce přitom můžeme považovat za jeden ze znaků přechodu k moderní konzumní společnosti; zejména od poloviny padesátých let byl pak její rozmach spjat s jakousi renesancí střední třídy. Do té doby ovšem zájmovou činnost do určité míry deformovaly ideologické výstrelky spjaté s počátky režimu; i zde zaznamenáváme především umělé prosazování principů kolektivismu, nadměrné zdůrazňování takzvané lidovosti a sepětí s lidovými tradicemi, které se uplatňovalo zejména v případě zbytnělého „hnutí“ lidové umělecké tvořivosti. Velký důraz se kladl na vlastní uměleckou činnost, ať již se jednalo o ochotnické spolky, dělnické básníky a spisovatele či závodní orchestry.⁴⁴ Poúnorový koncept zájmové činnosti naopak tvrdě odmítal propojování individuálních zájmů s kumulací majetku, což se týkalo zejména tradičních forem sběratelství, jako byla numismatika či filatelie; tento odpor se zmírňoval až koncem padesátých let. Podporu naopak získávala filumenie, tedy sbírání nálepek ze zápalkových krabiček, která splňovala dobově typické požadavky na finančně nenáročné sběratelství.⁴⁵ Obecně přitom stále platilo, že režim preferoval ty zájmy občanů, které rozvíjely jejich znalosti (kromě oborů přírodních věd a technických dovedností to byla historická vlastivěda a umění) a současně formovaly pozitivní vztah k socialistické společnosti, takzvanému socialistickému vlastenectví a internacionalismu. Z toho důvodu například po krátkou dobu počátkem padesátých let blokoval rozvoj esperantismu a naopak podporoval Lidové kurzy ruštiny, jež tehdy probíhaly v masovém měřítku.

Také v zájmové činnosti se negativně odrazilo překotné administrativní rušení obrovského množství spolků, jež tvořily její přirozenou základnu. Napříště ji zastřešovaly zejména masové organizace (Revoluční odborové hnutí, Československý svaz mládeže) a osvětové instituce. Na platformě závodních klubů ROH a osvětových besed již krátce po roce 1948 působily nejen zmíněné šachové kluby, ale i soubory divadelních ochotníků, kluby fotoamatérů, hádankářů a křížovkářů, dále kroužky sběratelů různého zaměření, akvaristé, rybářské kroužky a řada dalších aktivit. Do poloviny padesátých let ovšem státní orgány nestanovily jednoznačné organizační formy pro zájmové činnosti s určitým hospodářským zázemím, tedy pro chovatele drobného zvířectva, rybáře, zahrádkáře a včelaře. Vedle takto orientovaných zájmových kroužků při závodních klubech ROH totiž stále působily i tradiční spolky (například v roce 1955 vedle sebe existovaly rybářské kroužky

---

44 Poslední příklad zachycuje již připomínaná komedie *Hudba z Marsu*. Příznačnou postavou snímku je v dané souvislosti hudební skladatel a umělecký poradce závodního orchestru Harry Karas (Oldřich Nový), který se jako umělec ve styku s lidem znovu nalézá a cítí se společensky užitečný. Umělecké patronáty nad okresy a podniky se staly běžnou praxí.

45 K tomu viz KNAPÍK, Jiří: „Duch Ženevy“ a filatelie v Československu: Mezinárodní výstava poštovních známek PRAGA 1955. In: *Kuděj*, roč. 11, č. 2 (2009), s. 4–29.

Oběžník

ODBORU SBĚRATELŮ ZÁPALKOVÝCH NÁLEPEK ŽE·K·ROH·TIBA-ZÁLABÍ
VE DVOŘE KRÁLOVÉ n.L.

PŘÍLOHA ZÁVODNÍHO ČASOPISU „*BUDUJEME ZÁLABÍ*“

Cesta k ozdravení našeho sběratelství.

V prvním čísle našeho "Oběžníku" jsme psali o akci sběratelů v Příbrami. Těm se skutečně podařilo prošlapat pěšinku, vedoucí k bezplatnému získávání novinek zápalkových novinek.

Dnes již dostávají novinky pro své členy zdarma. Podobně i sběratelé v Písku, i my ve Dvoře Králové n.Lab.

Stalo se tak díky neúnavnému úsilí příbramských, ale hlavně pochopením rozhodujících činitelů na ministerstvu příslušného resortu i pracovníků n.p. Orbis.

Děkujeme jim všem jménem všech sběratelů, za umožnění i vyjasnění cesty, vedoucí k ozdravení poměrů v našem sběratelství.

Jiří Šperk:

Nové úkoly sběratelských kroužků.

Téměř všichni sběratelé zápalkových nálepek, kterým se dostalo do rukou první číslo tohoto oběžníku, přivítali práci Odboru sběratelů zápalkových nálepek ve Dvoře Králové jistě s porozuměním. Vždyť se zde znovu vyskytuje možnost, že sběratelé budou pravidelně informováni o všem, co se děje ve filumeni naší i zahraniční.

- 9 -

Jednou ze zájmových činností, které si získaly v padesátých letech oblibu pro svou nenákladnost, byla filumenie, sběratelství nálepek z krabiček od zápalek. Kroužky filumenistů vznikaly na pracovištích a vydávaly si i své tiskoviny, jak o tom svědčí tato příloha závodního časopisu z podniku Tiba-Zálabí ve Dvoře Králové (foto ze soukromého archivu)

ROH, lidové rybářské spolky a pražská Jednota rybářů).⁴⁶ Zastřešující „jednotné“ zájmové svazy s celorepublikovou působností byly zakládány až v dalších letech.

Zvláštní odvětví zájmové činnosti představovaly aktivity spjaté s výchovou k brannosti. Na jedné straně je komunistický režim podporoval jako zvlášť „uvědomělý“ projev loajality, na straně druhé nemohl neusilovat o důslednou kontrolu všech dovedností civilních osob, které se dotýkaly obrany státu. Nejprve tedy byl (roku 1949) rozpuštěn Svaz brannosti, který v roce 1951 nahradil Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm). Sdružovali se v něm například motoristé a motocyklisté, sportovní letci, radioamatéři, letečtí modeláři nebo kynologové. Určitou organizační neujasněností procházela také tělovýchova; Československý svaz tělesné výchovy vznikl až v roce 1956.

Navzdory všem diskontinuitním tendencím (v hodnotovém, organizačním i personálním ohledu) si však v prvním poválečném desetiletí zájmová činnost udržela statut důležité součásti kulturního zázemí české společnosti. Projevilo se to mimo jiné relativně stabilním financováním v nových organizačních podmínkách a vydáváním řady specializovaných časopisů, nebo alespoň interních bulletinů.⁴⁷ V tomto smyslu se jí také v některých konkrétních oborech podařilo uhájit či získat vynikající pozice přinejmenším ve středoevropském měřítku. Z tradičních oborů uvedme alespoň hnutí hádankářů a křížovkářů nebo filatelii, která si od poloviny padesátých let opět začala dobývat mezinárodní renomé. Z nových oborů nelze opomenout výsledky českého (zejména leteckého) modelářství, ale i činnost desítek filumenistických kroužků, k nimž se tehdy hlásilo několik tisíc sběratelů.

Požadavek kulturního trávení volného času bylo možné vztáhnout nejen na dobu odpočinku po práci během všedních dnů, ale také na dobu dovolených. Obecně je možné říci, že komunistický režim usiloval o to, aby i dobu *sezonní dovolené* vyplňovala nejen fyzická relaxace, ale také vhodné formy sebezvzdělávání a poznávání, jež podrobněji rozpracovávala státní osvětová politika. Tento zájem odrážel například dobově typický přístup k využívání hradů, zámků a dalších památek, které nabývaly mimo jiné ideální možnosti zprostředkovat širokým vrstvám ideologickou interpretaci národních dějin a podobně.⁴⁸ Ačkoli první kroky k otevření hradů a zámků

46 Viz *Všeodborový archiv Českomoravské komory odborových svazů*, Praha (VOA), f. Ústřední kulturně-propagační oddělení ÚRO, karton (k.) 151, inventární jednotka (inv. j.) 142.

47 Z klasických oborů uvedme např. časopisy *Filatelie*, *Numismatické listy*, *Československý šach*. Předválečnou tradici měly také *Hádanka a křížovka* (vycházela od roku 1949, po zrušení několika spolkových periodik), *Elektronik – Radioamatér* (1948–1951, poté *Amatérské radio*) či *Akvaristické listy* (do roku 1951, pak od roku 1958 *Akvárium a terárium*). Od roku 1950 vycházel *Letecký modelář* (od roku 1963 pod názvem *Modelář*), od roku 1961 také *Železniční modelář*. Řadu aktivit na bázi Svazarmu podchycoval od roku 1953 *Obránce vlasti*. Závodní kluby ROH vydávaly řadu zpravodajů pro filumenisty.

48 Viz KNAPÍK, Jiří – ŠOPÁK, Pavel: „Procházel místnostmi, ze sešitu četl a rukama ukazoval...“ Státní hrady a zámky v letech 1948–1960. Mezi vědou a dovolenou. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, roč. 3, č. 3 (2010), s. 197–209.

Závodní klub národního podniku Solo - odbor filatelie - v Sušici

pořádá ve dnech 23. a 24. května 1953
v Sokolovně v Sušici

I. výstavku zápalkových nálepek

P O Ř A D: V sobotu dne 23. května o 16. hodině
ZAHÁJENÍ VÝSTAVY v Husově sále Sokolovny
Večer o 20. hodině bude uspořádána v sále Domu zdravotní péče Iy Solo
přednáška Sirkafská nálepka (Vznik, vývoj a posílání)
Přednáší a. František Kódl z Prahy.
V neděli dne 24. května bude
VÝSTAVA OTEVŘENA po celý den od 9. hodiny ráno do 19. hodiny večer.

Vstupné na přednášku: dobrovolný režijní příspěvek, na výstavku Kčs 5—,
děti v průvodu rodičů, nebo učitelů Kčs 1—

Přijďte se podívat na první výstavku tohoto druhu v Československu. Uvidíte zajímavé exponáty nálepek nejen sušických, ale i nálepek jiných závodů. Dále nálepky japonské, indické, ze zemí lidové demokratických a téměř ze všech států světa.

ZCT-04-53

První výstava zápalkových nálepek se konala v květnu 1953 v Sušici a uspořádal ji Závodní klub ROH národního podniku Solo Sušice, dominantního výrobce zápalek v Československu (foto ze soukromého archivu)

veřejnosti byly podniknuty už v roce 1949, výraznější zájem na jejich zpřístupňování stát projevil o něco později, v roce 1952 po reorganizaci systému památkové péče a zvýšení role národních výborů. I v tomto případě je však třeba poukázat na vliv politických změn při vyhlášení takzvaného nového kurzu v roce 1953. Další výrazný předěl pak tvoří druhá polovina padesátých let. S postupným rozmachem turismu, podporou zejména závodní rekreace ROH a rozvojem automobilismu se výpravy za památkami stávaly jednou z výrazně propagovaných součástí nového „socialistického životního stylu“. Zvýšený zájem přitom režim projevoval o kvalitu a ideovou spolehlivost průvodců na hradech a zámcích. Právě průvodci se setkávali po celá padesátá léta s permanentní kritikou odpovědných orgánů.

Tuzemské rekreační pobyty pracujících-odborářů už od roku 1945 zajišťovalo Revoluční odborové hnutí. Tyto pobyty se postupně v následujících desetiletích staly jednou z hlavních forem kulturního vyžití organizovaného jednotnými odbory, jež se významně podílely na provozování a budování zotavoven v turisticky vyhledávaných lokalitách. Poměrně rychle se vyprofilovaly dva základní typy rekreačních pobytů ROH pro dospělé, a to výběrová rekreace ROH a závodní rekreace. Do konce padesátých let měly výběrové rekreace specifický charakter, neboť byly poskytovány vybraným zaměstnancům pouze jako odměna za pracovní výkon, takže se

jich nemohli účastnit rodinní příslušníci; každoročně bylo na tyto pobyty vysíláno okolo čtvrt milionu rekreatantů. Výběrové rekreace ROH se vyznačovaly tím, že pro rekreaty byl zajišťován zvlášť určenými referenty (nepovinný) celodenní kulturní a sportovní program; nejčastěji se jednalo o organizované pěší túry, sportovní hry, kulturní představení, taneční večery, promítání filmů, besedy se sportovci, umělci, členy horské služby, lesníky (výjimkou nebyly ani diskuse samotných rekreatantů). Naopak závodní rekreace zajišťovaly jednotlivé podniky ve vlastních rekreačních zařízeních. Narozdíl od výběrových rekreací se pro účastníky společný program zpravidla nepřipravoval, záleželo pouze na rekreatantech, zda budou volný čas trávit individuálně nebo se domluví na kolektivních aktivitách (pěších túrách, kulturních programech a podobně). Pro tyto případy zde působil programový referent. Relativně masových měřítek však odborové rekreace dosáhly až v šedesátých letech.⁴⁹

Volný čas dětí a mládeže

Mimořádný zájem komunistický režim projevoval o děti a mládež. Tuto věkovou skupinu totiž vnímal jako nejsnáze manipulovatelnou a přístupnou nově prosazovanému systému hodnot. Ústy veřejných činitelů označoval při každé vhodné příležitosti nastupující generaci za jakousi avantgardu socialismu, v podstatě nezatíženou neblahým „dědictvím kapitalismu“. Jednoznačná byla přitom tendence vytvářet generačně oddělené formy trávení volného času, zvlášť pro dospělé a zvlášť pro děti.⁵⁰ Veškerý volný čas dětí byl přitom chápán jako potenciální prostor pro přípravu na „budovatelské poslání“. Je zajímavé, že režim zpočátku neváhal i v tomto případě užívat „třídní“ kritéria, když dělnickou mládež vyhlášoval za elitu mladé generace.⁵¹

Politizace však děti a mládež jako skupinu obyvatelstva zasáhla již v předúnorovém období. Nejviditelnější spory se vedly tehdy o jejich organizační podchycení, na něž si vedle Svazu české mládeže dělал nárok i Junák, Sokol a Orel. Ostré diskuse o charakteru (a tudíž i určitém ideovém rázu) zájmové činnosti dětí přitom naznačovaly další směr vývoje. Zmiňme na tomto místě alespoň polemiky o profilu tehdy nejoblíbenějšího týdeníku *Vpřed*, který byl (nikoli pouze z radikálně levicových pozic) kritizován za údajnou podbízivost a pokřívání vkusu mládeže.⁵²

49 VOA, f. Předsednictvo ÚRO, k. 75, inv. j. 420; též VEVEŘKOVÁ, Hana – HRDINA, Miroslav: *Závodní rekreace ROH*. Praha, Práce 1964; LABSKÁ, Helena: *Cestování jako alternativa trávení volného času v 60. letech 20. století v Československu* (rukopis diplomové práce obhájené na Vysoké škole ekonomické v Praze v roce 2008).

50 Zejména na konci 40. a na počátku 50. let se projevovaly silné snahy převést výchovu dětí a mládeže z rodin do internátního prostředí. Vzorem byly některé myšlenky sovětských pedagogů.

51 Srv. VOA, f. Organizační oddělení ÚRO, k. 55, inv. j. 233, Celostátní konference dělnické mládeže 1948.

52 Viz PÍREK, Zdeněk: *Čtenářské kluby Jaroslava Foglara*. Brno, Delfin 1990, s. 120–131.

S únorem 1948 pak do dětského světa vtrhly poměrně agresivní projevy státní ideologie; její největší nápor lze zaznamenat na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Jako univerzální vzory hrdinů byli dětem a mládeži předkládáni Pavel Morozov a Julius Fučík, kteří naplňováním socialistických ideálů prostoupili veškeré své aktivity a obětovali jim i svůj život. Tento idealizovaný obraz pak rozvíjela řada literárních postav, zejména sovětské literatury (například *Timur a jeho parta* Arkadije Gajdara), které provázely děti formou povinné školní četby.

Jednoznačný *aktivismus* dětí a mládeže, jehož podněcovatelem a garantem se měl stát zvláště „jednotný“ Československý svaz mládeže a jeho Pionýrská organizace, ztělesňovaly patrně nejvíce akce typu „Mládež vede Brno“ (1949–1950) a stavby mládeže, svými kořeny spočívající ještě v době předúnorové.⁵³ Účast na stavbě mládeže byla považována za ideál trávení volného času o prázdninách, jak o tom mimo jiné svědčí násilné skloubení tohoto motivu s velmi oblíbeným kresleným seriálem o Rychlých šípech v posledních dvou číslech tehdy zastavovaného časopisu *Vpřed*.⁵⁴ Účast na různých brigádách se předpokládala nejenom u dospívajících, ale často i u dětí školního věku, které se podílely například na sběru takzvaného amerického brouka, tedy mandelinky bramborové.⁵⁵

Postupné zmírňování ideologických faktorů, jež měly ovlivňovat volný čas dětí a mládeže, lze pozorovat až kolem poloviny padesátých let. Spíše však můžeme hovořit o odstraňování výstřelků z předchozího období, neboť režim stále zřetelně deklaroval zájem kontrolovat a ovlivňovat veškerou zájmovou činnost dětí i mládeže. Právě v této době, v únoru 1956, přijal Ústřední výbor KSČ usnesení „O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi“, považované za základní směrnici k organizované mimoškolní činnosti dětí. V souvislosti s otevřením tématu volného času dospělých (rodičů) na konci padesátých let a s postupnou modernizací života pak začala být formulována nová východiska i pro nejmladší generaci. Svou roli přitom hrála i proměňující se věková struktura členstva komunistické strany a z ní vyplývající větší ostražitost vůči možnému radikalismu mládeže.

Významný nástroj k ovlivňování volného času dětí a mládeže představovala přirozeně *škola*, kterou stranické dokumenty chápaly jako hlavního činitele v „zápasu o duši nejmladší generace“. Celý proces vzdělávání dětem vštěpoval nové hodnoty, učil je uplatňovat nejen ve škole, ale zejména při pestré mimoškolní činnosti.

Důležitou roli v tomto procesu sehrávala masová čtenářská akce Fučíkův odznak, zahájená na podzim 1949 a probíhající s určitými úpravami i v následujících

53 Viz NA, f. 1532 (Odborová komise ÚV KSČ a Odborové oddělení ÚV KSČ 1945–1957, původní označení fondu 40), sv. 15, arch. j. 228; BARTOŠ, Josef: *Československý svaz mládeže v letech 1945–1955*. Praha 1958, s. 99–102; PERNES, Jiří: *Mládež vede Brno: Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945–1950)*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 3 (2004), s. 45–60.

54 Viz *Vpřed*, roč. 3, č. 44 a 45 (1947–1948).

55 Srv. FORMÁNKOVÁ, Pavlína: *Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti*. In: *Paměť a dějiny*, roč. 2, č. 1 (2008), s. 22–38.

desetiletích.⁵⁶ Také občanská výchova měla školní mládeži vyložit zásady nové „socialistické morálky“; děti se tyto zásady učily uplatňovat i v rámci třídní samosprávy, a je charakteristické, že měly být přenášeny i mimo školu v duchu upevňování vazeb školy s praktickým životem. Při ovlivňování *mimoškolní činnosti* spolupracovaly školy zvláště s Československým svazem mládeže a jeho Pionýrskou organizací, které brzy po únoru 1948 získaly monopol na sdružování mládeže a dětí, popřípadě s tělovýchovnými a osvětovými institucemi. Cílem bylo vyplnit veškerý volný čas dětí po celý týden, včetně neděl i svátků, „kulturním a radostným kolektivním životem, který upevňuje jejich zdraví a bude mít příznivý vliv na vztah dětí ke škole a učení, k pionýrské organizaci a k prohlubování lásky k vlasti“.⁵⁷ Na druhé straně se však míra ideologizace v jednotlivých aktivitách značně lišila, přičemž ji významně ovlivňovala osoba dospělého vedoucího (či vedoucí).

Do druhé poloviny padesátých let se v českých zemích vyvinuly nové specifické formy zábavy a možnosti organizovaného trávení volného času. Utvářely se podle výše uvedených principů s přizpůsobením domácím tradicím, ale často také jako sovětský import. Společným jmenovatelem řady volnočasových aktivit dětí a mládeže bylo *kolektivní pojetí zábavy a vzdělávání, masovost zájmových činností*. Zejména v prvních poúnorových letech se úspěchy tohoto pojetí dokládaly statistickými čísly, což vedlo až k vynucování účasti na podobných akcích a ke zjevné samoúčelnosti, jež byla později (od roku 1952) oficiálně podrobována kritice.

„Vesnice mladých“ ve Vratimově, odkud v letech 1949–1952 každodenně vyrážely na ranní a odpolední směnu tisíce mladých lidí na stavbu Nové hutě Klementa Gottwalda v Ostravě, jedné z hlavních „staveb mládeže“

56 O Fučíkově odznaku podrobně viz BAUER, Michal: *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany, H&H 2003, s. 186–214.

57 O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi: Usnesení z 9. února 1956. In: *Od X. do XI. sjezdu: Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958, s. 209.

Typickým příkladem se stala Soutěž tvořivosti mládeže, která začala svou historii psát již krátce před únorem 1948 na půdě Českého svazu mládeže; v jejím rámci se prezentovaly nejrůznější umělecké kroužky, ale také mládežnické pracovní kolektivy. Právě porušování dobrovolnosti v zájmové činnosti a její přílišné usměrňování ostře kontrastovalo s předúnorovým obdobím, kdy se (od roku 1946) začal opět úspěšně rozvíjet fenomén čtenářských klubů, jejichž činnost přerušila nacistická okupace. Zejména zmíněný časopis *Vpřed* dokázal touto myšlenkou oslovit značnou část mládeže a nadchnout ji poetikou přírody, kamarádství a dobrodružství. Idea čtenářských klubů však byla do roku 1950 potlačena a nové aktivity je dokázaly v jejich spontánnosti jen stěží nahradit.

Zajímavý pokus o vytvoření *nového typu zábavy* mládeže představovaly „hrátky“ a „mevra“. Jednalo se o formu estrádního programu, v němž byl požadavek kolektivního pojetí naplněn tím, že jeho účastníci se neomezovali na roli pasivních diváků, ale sami se během programu zapojovali do pestrého pásma tvořeného hudbou, tancem, zpěvem, satirickými scénkami, kvízy, soutěžemi a podobně. „Hrátky“ zaznamenaly největší rozmach na přelomu čtyřicátých a padesátých let a po určitém útlumu byly jako „Hrátky mládeže“ znovu pořádány a propagovány od poloviny padesátých let.⁵⁸ „Mevra“, zábavní večery s kulturním programem, pak těžila z úspěchu mezinárodní výstavy rozhlasu konané v Československu na jaře 1948.⁵⁹

Mimoškolní činnost dětí však kromě zábavy zahrnovala i celou škálu jiných, převážně edukačních aktivit. Důležitou roli zde začaly plnit nově zřizované *školní družiny* s řadou *zájmových kroužků*,⁶⁰ které měly za cíl rozvíjet v dětském kolektivu zájem o technickou a uměleckou tvořivost. K organizovanému volnému času dětí v padesátých letech náležel také sport, chápaný jako předstupeň náročnější branné přípravy, pravidelné kampaně ve sběru odpadních surovin, dodávající mladé generaci iluzi podílu na podpoře národního hospodářství, nebo pěstitelství na školních pozemcích. Jen pomalu se od poloviny padesátých let (náhradou za zaniklého Junáka) prosazoval zájem o poznávání volné přírody a turistiku.

Možnosti trávení volného času dětí samozřejmě ovlivňovaly *rozdíly městského a venkovského prostředí*. Navzdory oficiálně prosazovanému trendu se život na venkově přibližoval městským vymoženostem jen pozvolna a nárazově (putovní kina, televize, pestrost kulturních akcí, motorizace). Hlavní snaha komunistického režimu, ovšem jen s velmi omezeným úspěchem, se zde upínala na odpoutání venkovských dětí od církevních tradic a zvyků. Mezi první kroky v tomto směru patřily

58 Reprezentativní ukázkou činnosti „hrátkařů“ zachycuje cyklostylovaný časopis *Hrátky*. Dále srv. Lh: *Hrátky mládeže*. In: *Osvětová práce*, roč. 10, č. 2 (1955), s. 30.

59 Srv. ŠEVČÍK, Jindra: Dělali jsme malé MEVRO. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 6 (1949), s. 8 n.; *Estrády při konferencích*. In: *Kulturní práce*, roč. 3, č. 19 (1949), s. 2.

60 Viz *Družiny školní mládeže*. In: *Naše domácnost*, roč. 6, č. 12 (1951), s. 178. Dobově specifickou formou se staly tzv. mičurinské kroužky; pod tímto ideologicky podbarveným názvem se však v některých případech skrývaly běžné přírodovědné kroužky.

Popularizace mládežnických folklorních souborů patřila k charakteristickým rysům budování komunismu a účast v nich byla velmi žádanou formou trávení volného času mládeže. Tento obraz „šťastného mládí“ pochází z filmu režiséra Vladimíra Vlčka Zítřka se bude tančit všude z roku 1952. Na scénáři se podílel tehdy velmi oblíbený básník Pavel Kohout, který napsal i text k ústřední písni filmu

zákazy provozovatelům podniků lidové technické zábavy navštěvovat církevní slavnosti během celého roku.⁶¹ Další úsilí se potom soustředilo na vybudování tradic nových slavností, jež svými termíny konkurovaly církevním svátkům; k tomu byly využívány všechny dostupné kulturněosvětové nástroje, nejnověji třeba kolektivní sledování televize v klubech. Například od roku 1956 měly být do několika dnů (od 1. až do 10. června) rozprostřeny slavnosti spojené s Mezinárodním dnem dětí (slaveným od roku 1950), což mělo zabránit účasti rodin s dětmi na slavnostech Božího těla. Od poloviny padesátých let pak komunistické vedení cíleně prosazo-

---

61 Viz KACÍŘ, Petr: Lidová technická zábava na severní Moravě a ve Slezsku v letech 1948–1960. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, č. 3. Opava, Slezská univerzita Opava 1997, s. 236.

valo, aby televize zařazovala v neděli dopoledne (v době nedělní mše) pořady pro děti a mládež; vznikla tak tradice platná v podstatě dodnes.⁶² Jestliže v českém prostředí tyto kroky byly víceméně úspěšné, například v sousedním Polsku podobný konkurenční souboj komunistické moci s mnohem silnější katolickou vírou byl daleko komplikovanější.⁶³

Ze sezonního hlediska bylo pro režim náročné především letní, prázdninové období, pro něž se možnosti organizovaného volného času teprve vyvíjely. Československý svaz mládeže i národní výbory měly pro děti ve městech zajišťovat sérii celodenních kolektivních činností, zejména vycházky, sportovní soutěže, táborové ohně, karnevaly, estrády, hry, dětská filmová představení, exkurze do zemědělských družstev, státních statků a traktorových stanic. Od padesátých let se pak začal rozvíjet fenomén letních *pionýrských táborů*.

Až do poloviny padesátých let se v Československu uplatňoval systém takzvané jednotné letní dětské rekreace. To znamenalo, že děti, zejména z měst a průmyslových oblastí, odjížděly na tábory ve skupinách, které se překrývaly se základními pionýrskými kolektivy ve školách. Organizaci letních táborů přitom zajišťovaly národní výbory. Například v roce 1951 se pionýrských táborů účastnilo asi tři sta tisíc dětí, z toho dvě třetiny v českých zemích. Tento centralizovaný systém se však ukázal jako velmi náročný pro státní správu a také nákladný pro státní rozpočet, proto došlo k jeho zásadní změně.⁶⁴ Vláda v září 1955 rozhodla, aby pořadatelsví dětských letních táborů převzaly společenské organizace, především však Revoluční odborové hnutí. Do provozu táborů tak byly vtaženy finanční fondy jednotlivých podniků a mnohem více se začalo využívat dobrovolné práce rodičů jako táborových pracovníků. Československo tak částečně aplikovalo systém uplatňovaný již v některých státech sovětského bloku, zejména v Německé demokratické republice, Polsku a v Sovětském svazu,⁶⁵ přičemž pionýrské tábory se stávaly jakousi obdobou rekreace pro dospělé, kterou rovněž zajišťovaly jednotné odbory. Proto se o nich

62 O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi, s. 210 (viz pozn. 57).

63 Velký střet v Polsku v tomto ohledu vyprovokoval 1. máj 1949, který připadl na neděli (srv. OSĘKA, Piotr: *Rytuły stalinizmu: Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*. Warszawa, Trio 2006, s. 95–102).

64 VOA, f. Předsednictvo ÚRO, k. 75, inv. j. 420, záznam z jednání předsednictva ÚRO 18.8.1965. Krátce se organizace dětských táborů po roce 1955 dotkla Helena Labská v rukopisu diplomové práce *Cestování jako alternativa trávení volného času v 60. letech 20. století v Československu*, obhájené na Vysoké škole ekonomické v Praze roku 2008. Organizaci a pojetí pionýrských táborů pro roce 1948 zachycuje např. kolektivní práce *Jak vést tábory a zotavovny* (Praha, Československý svaz mládeže 1950) a sborník *Prázdniny pionýrů* (Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1952). Částečně je v něm již zachycena kritika tzv. formalismu při práci s dětmi, zejména při ideové výchově.

65 Viz *Pionýrské tábory ROH*. Praha, Práce 1957, s. 5. Prosazení sovětské koncepce pionýrských táborů měl u nás napomoci překlad sborníku *Pionýrský tábor* (Praha, Mladá fronta 1954), který byl v SSSR publikován o dva roky dříve.

„Zájem o hodnotnou knihu je živý na celém našem venkově,“ hlásal popisek k tomuto obrázku z časopisu Plníme plán (1951, č. 10). Četba „hodnotných knih“ patřila mezi preferované formy trávení volného času a vyrovnávání kulturních rozdílů mezi městem a venkovem mezi deklarované cíle komunistické kulturní politiky

často hovořilo jako o takzvané dětské odborové rekreaci. Společně s novými pořadateli se od roku 1956 změnil i postup při utváření dětských kolektivů na táborech; namísto školních pionýrských skupin jezdily děti na tábory provozované podnikem, u něž byl zaměstnán alespoň jeden z rodičů. Na táborech tedy vznikaly zcela nové kolektivy.

Zvláštní formou, dostupnou však jen velmi omezené skupině dětí, především z nových společenských elit, byla účast na mezinárodních pionýrských táborech v zahraničí. Tím nejslavnějším byl bezpochyby sovětský Artěk na Krymu, otevřený již v roce 1925. Výběrové mezinárodní dětské tábory se ovšem pořádaly i v Československu. Zaznamenáváme rovněž snahy o organizování volného času v době zimních prázdnin, zde ovšem byla odezva o poznání slabší.

Od poloviny čtyřicátých a během padesátých let se na formování volného času dětí a mládeže stále více podílela *média*. Na dřívější tradice mohl navázat rozhlas a dětský tisk. Vysílání rozhlasu pro školy, zavedené u nás již koncem dvacátých let, se stalo výnosem ministerstva školství z léta 1949 povinné pro školy prvního

a druhého stupně, nicméně zachovalo si nadále značné formální kvality. Obsahovou stránku samozřejmě poznamenávaly nároky režimu, vyjádřené již v učebních osnovách. Na ostatním vysílání spolupracovala redakce pro děti a mládež s Československým svazem mládeže a rozhlas tak částečně ovlivňoval práci pionýrských skupin. Od roku 1953 se začal vysílat samostatný publicistický pořad *Pionýrská jitřenka*. Umělecké vysílání kromě koncertů pro mládež (od roku 1952) reprezentovala zejména tradiční nedělní odpolední pohádka a sobotní, zpravidla dobrodružná, hra pro mládež. Zájmovou činnost rozvíjely cestopisné *Pohledy do světa* (od roku 1951), pořad *U táborového ohně* (od roku 1954) a vědeckotechnické vysílání (*Paprsek*). Dětskou tvořivost oficiálně podněcovaly i časopisy pro děti a mládež. Ani ty se však, zvláště na přelomu čtyřicátých a padesátých let, neubránily výrazné politické tendenci, která přispívala k dojmu strojenosti a neživotnosti mnoha zveřejňovaných textů;⁶⁶ jmenujme zde *Mateřídoušku* (od roku 1945), *Ohníček* (od roku 1950) a pro starší zejména *Vědu a techniku mládeži* (v letech 1947–1954 pod názvem *Mladý technik*). Počátkem padesátých let se začala u nás také intenzivně rozvíjet filmová tvorba pro děti, zastoupená nejen kreslenými, animovanými i hranými pohádkami, ale i náročnější dramatickou tvorbou. Zejména v oblasti filmové pohádky vznikla dodnes velmi úspěšná díla (*Pyšná princezna* z roku 1952, *Byl jednou jeden král...* z roku 1954). Zcela nově se k nejmladší generaci obracela televize; redakce dětských pořadů sice zpočátku hledala svou tvář, od roku 1955 však začal být pravidelně vysílán *Pionýrský měsíčník*, respektive *Pionýrské aktuality* a v únoru 1956 televize uvedla první televizní inscenaci pro děti, *Robinsonku* na motivy románu Marie Majerové.⁶⁷

Závěrečné poznámky

Oficiální propaganda poučovacího Československa chápala volný čas velmi specifickým způsobem, respektive přijímala tuto oblast života se značnými rozpaky. V souvislosti s budovatelským étosem „nové společnosti“ se snažila minimalizovat rozsah volného času tráveného mimo dohled oficiálních institucí a souběžně využít volný čas jako rezervoár ke zvyšování pracovní výkonnosti, zejména formou relaxace či sebevzdělání. Režimní složky výrazně preferovaly kolektivní trávení volného času, a dokonce pro ně vytvářely řadu nových forem.

Tento základní rámec se začal postupně proměňovat až kolem poloviny padesátých let. Se změnou ekonomických a sociálních priorit komunistického režimu do-

66 Nejnověji se této problematice věnuje Štefan Švec v rukopisu dizertační práce *Dějiny českojazyčných časopisů pro děti v letech 1850–1989*, obhájené na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v roce 2010 (210 s. + 2 sv. kartotéky a příloh v rozsahu 785 s.).

67 Viz JEŠUTOVÁ, Eva a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům: Z osmi desetiletí Českého rozhlasu*. Praha, Český rozhlas 2003, s. 268–272; KÖPPLOVÁ, Barbara a kol.: *Dějiny českých médií v dattech: Rozhlas, televize, mediální právo*. Praha, Karolinum 2003, s. 201.

Brigády na pomoc národnímu hospodářství, zvláště při sklizni zemědělských plodin a sázení lesních porostů, zůstávaly prakticky až do konce socialistického Československa jedním z oceňovaných a téměř nevyhnutelných způsobů trávení času mládeže (repro z fondů Státního okresního archivu v Děčíně)

šlo v roce 1956 ke zkrácení pracovní doby, dosud mimořádně dlouhé. Spolu s tím se mimo jiné objevila potřeba nového pojetí volného času ve společnosti a začalo se upouštět od některých ideologicky vypjatých představ v tomto směru. Vznikal tak určitý prostor pro individualizaci volného času, který – zvláště v souvislosti s markantním zvyšováním životní úrovně a s otevíráním západním vlivům, výrazně patrným od šedesátých let – nabýval postupně i konzumních forem. K těmto procesům přispívalo i šíření technických vymožeností mezi obyvatelstvem; máme na mysli především různé spotřebiče usnadňující práci v domácnosti (lednička, pračka, kuchyňský robot, vysavač), rozvíjející se motorismus či prostředky masové zábavy (televizor, magnetofon, přenosný tranzistor). Nutnost hledat nové přístupy k organizování volného času vedla zainteresované oficiální instituce k určité aktivizaci a k tomu, že začaly chápat občany i jako klienty, o něž musely mezi sebou soupeřit a tak obhajovat svou pozici v systému.

Zejména v případě mládeže lze konstatovat pozvolný ústup od politicky a ideologicky motivovaných volnočasových aktivit, což bylo často provázeno jejich naprostou formalizací a totálním vyprazdňováním jejich původního obsahu. Tento jev byl přitom více či méně patrný i v ostatních skupinách společnosti. Režimní složky sledovaly proces depolitizace, narůstající apatie a svérázného přizpůsobování oficiálně preferovaných forem volnočasových aktivit individuálním potřebám s neskrývanou nelibostí a snažily se mu všemožně čelit. Někdy však musely sáhnout i ke kompromisním variantám, více zohledňujícím zájmy jednotlivců. Ani tyto režimní složky přitom nezůstaly imunní vůči společenskému vývoji a jejich pohled na význam volného času v životě jednotlivce i společnosti se tak rovněž proměňoval.

Studie vznikla za podpory projektu Grantové agentury ČR č. 409/09/0326 „Volný čas v českých zemích 1957–1967“.

Za „vysokou ideovou úroveň“, a/nebo za vyšší tržby?

Filmová distribuce v českých zemích z hlediska konfliktu ideologických a hospodářských cílů (1945–1968)

Pavel Skopal

„Znárodnili jsme nejen výrobu filmu ... znárodnili jsme také půjčování filmů, což znamená, že ani žádná cizí filmová agentura nemůže u nás svobodně rejdit a prodávati všelijaký brak, jak tomu bylo dříve, nýbrž že distribuci filmu má plně ve svých rukou stát, který se musí postarati o to, aby se i ty nejdražší filmy promítaly všude, a nikoli jen tam, kde se půjčení uhradí...“

Václav Kopecký, referát na 8. sjezdu KSČ, březen 1946¹

Jak naznačuje tento citát z projevu proneseného dva roky před komunistickým převratem, byla filmová distribuce prezentována již v předúnorovém období jako nástroj budování nové národní filmové kultury. Proces jejího očišťování od „braku“²

-
- 1 KOPECKÝ, Václav: Ideová výchova a kulturní politika strany: In: *Protokol VIII. sjezdu Komunistické strany Československa*. Praha, Ústřední výbor KSČ [1946], s. 113–124, citace s. 120; viz také Ideová výchova a kulturní politika strany: Z referátu Václava Kopeckého na VIII. sjezdu KSČ (březen 1946). In: ŠTÁBLA, Zdeněk – TAUSSIG, Pavel (ed.): *KSČ a československá kinematografie: Výbor dokumentů z let 1945–1980*. Praha, Československý filmový ústav 1981, s. 28.
  - 2 Tažení proti „brakové“ produkci se neomezovalo na film. Pro oblast literatury je podrobně analyzuje Pavel Janáček v knize *Literární brak: Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951* (Brno, Host 2004); srv. také SKOPAL, Pavel: Filmy z nouze: Způsoby rámcování filmových projekcí a divácké zkušenosti v období stalinismu. In: *Iluminace*, roč. 21, č. 3 (2009), s. 71–91.

přítom neměl být omezován komerčním hlediskem ziskovosti, či alespoň návratnosti. Ovšem plně a okamžitě podříditi praxi filmové distribuce cílům kulturní politiky Komunistické strany Československa nebylo možné ani poté, kdy získala výlučnou moc, a to především ze dvou vzájemně propojených důvodů: jedním byla setrvačnost nastavených distribučních mechanismů, udržovaná především smluvními závazky k zahraničním distributorům (také díky nim došlo k důslednější realizaci „očisty“ až téměř o dva roky později); druhý důvod spočíval ve finanční náročnosti udržování zestátněného domácího filmového průmyslu, napojeného z jedné strany na státní rozpočet a z druhé strany na hospodářské výsledky distribuce. Plné přizpůsobení distribuční praxe ideologickým záměrům tak bylo podvázáno ekonomickými kritérii. Dá se říci, že definování vhodného poměru mezi kulturněpolitickým a ekonomickým hlediskem se stalo ústředním a explicitně reflektovaným kritériem budování a dílčích změn distribučních praktik v celém zde sledovaném období 1948 až 1968 (a pochopitelně i poté).

Důraz na kulturněpolitickou hodnotu filmu – tedy jeho vnímání nejen z ekonomické, ale také z umělecké a politické stránky – je výrazně spjatý se samotným konceptem zestátnění, který byl připravován už za druhé světové války.³ Nabízí se proto také jako vhodné hledisko při popisu praktik uplatňovaných v tomto sektoru, které umožňuje podrobněji analyzovat důležité změny či odchylky, k nimž docházelo. Ty lze sledovat ve dvou liniích, reagujících na více či méně reflektované napětí mezi ideologickým formováním filmové kultury a hospodářskými požadavky filmového průmyslu. Jednu linii představují změny a regulace systému, koordinované stranickými a vládními orgány. Druhou linii pak tvoří snahy subjektů na různé úrovni organizace distribuce realizovat v rámci daného systému taková opatření, která jim umožní splnit uložené úkoly. Při takovémto detailnějším pohledu bude nutné revidovat tvrzení slovenské filmové historičky Evy Dzúrikové, která v dosud jediné monografii věnované historii filmové distribuce v Československu tvrdí, že díky maximální centralizaci řízení kinematografie „sa dovozná i distribuční politika ‘filmovej ideovosti, stranickosti a aktuálnosti’ realizovala bez zásadných problémov v praxi“.⁴ Ve skutečnosti je možné v období 1948 až 1968 rozeznat několik

3 Srv. ELBL, Jindřich: Jak byl znárodněn československý film: Patnáct let filmové politiky 1933–1948, 2. část. In: *Film a doba*, roč. 11, č. 8 (1965), s. 396–399; KLIMEŠ, Ivan: Kinematografie v rukou státu (1945–1959). In: SYLVESTROVÁ, Marta (ed.): *Český filmový plakát 20. století*. Brno – Praha, Moravská galerie v Brně – Ex libris Praha 2004, s. 86–94. Nutno ovšem poznamenat, že tato dvojí optika nahlížení na kinematografii – a z ní plynoucí střety zájmů a kompetencí – nebyla ničím novým a že se zřetelně projevovala již na přelomu 10. a 20. let 20. století (srv. např. HEISS, Gernot – KLIMEŠ, Ivan: Kulturní průmysl a politika: Československé a rakouské filmové hospodářství v politické krizi třicátých let. In: TÍŽ (ed.): *Obrazy času: Český a rakouský film 30. let*. Praha – Brno, Národní filmový archiv – Rakouský ústav pro východní a jihovýchodní Evropu, s. 303–391).

4 DZÚRIKOVÁ, Eva: *Dějiny filmovej distribúcie v organizácii a správe slovenskej kinematografie*. Bratislava, Fotofo 1996, s. 78.

fází, v nichž docházelo nejen ke změnám systému na základě pokynů ze stranických a vládních struktur, ale také k různým konfliktům, střetům zájmů a k aplikaci praktik, které měly oslabit vliv ideologického zadání a umožnit jejich uživatelům dosáhnout vlastních cílů.

Výzkum zaměřený na toto dvacetileté období by měl zviditelnit specifickou povahu mechanismů filmové distribuce, jejichž změny nejsou plně synchronizované s širšími politickými a společenskými procesy. Kromě toho ale tento přístup umožní sledovat praxi distribuce a zčásti i uvádění filmů nikoli pouze jako převodovou páku realizace kulturní politiky na základě ideologického zadání, ale současně jako místo střetu zájmů různých institucí, politických orgánů a více či méně nezávislých hospodářských jednotek – Československé filmové společnosti, respektive Československého (státního) filmu, krajské filmové správy či národních výborů. Jejich cílem nebylo jen naplňovat ideologické zadání, ale také prosazovat vlastní partikulární zájmy a hájit vlastní pozice v distribučním systému. Distribuce a uvádění filmů tedy nebudou popisovány jako hladká realizace „shora“ narýsovaných ideologických rámců a hospodářského kritéria plnění plánu, ale jako specifické procesy, které se na jednu stranu snaží oněm rámcům vyhovět, současně však generují odchylky, jsou místem, které klade hladkému průchodu ideologie odpor – ať už do určité míry záměrný, vyvolaný především ekonomickými zájmy určité instituce, nebo nezáměrný, způsobený specifičností distribučních mechanismů a struktury.

Období 1948 až 1968, na které se tato studie zaměřuje především, je vymezeno na počátku postupně se prosazujícími důsledky komunistického převratu ve filmové distribuci, na konci pak dočasným „vykolejením“ distribučního systému v závěru šedesátých let. Prudký výkyv jak v distribuční nabídce, tak v návštěvnosti vyvolaly především dva faktory: zaprvé to bylo zavedení nové soustavy ekonomického řízení od 1. ledna 1969, která přinesla větší zainteresovanost pracovníků distribuce na ekonomických výsledcích a představovala jeden z prvků reformy stávajícího socialistického systému;⁵ zadruhé byl zmíněný výkyv důsledkem vpádu intervenčních vojsk do Československa v srpnu 1968, který vyvolal reakci v podobě jak dočasného utlumení distribuce sovětských a „lidovědemokratických“ filmů, tak i manifestačního nezájmu o tuto produkci na straně publika.

Je však nutné se nejprve krátce zabývat situací v distribuci v prvních poválečných letech, protože už zde se zřetelně formovaly základní rysy systému budovaného po komunistickém převratu v únoru 1948. Kromě samotného aktu zestátnění filmového průmyslu ke dni 28. srpna 1945 a jeho důsledků bylo důležitou příčinou této částečné kontinuity i to, že filmový průmysl spadl pod komunisty ovládané minis-

---

5 Srv. HAVELKA, Jiří: *Čs. filmové hospodářství 1966–70*. Praha, Československý filmový ústav 1976, s. 22; viz také HOPPE, Jiří (ed.): *Dokumenty z archivu ÚV KSČ*. In: *Illuminace*, roč. 9, č. 1 (1997), s. 162–201, dokument č. 1 – Jan Fojtík předsednictvu ÚV KSČ: Zpráva o situaci v československé kinematografii s přílohou obsahující složení tvůrčích skupin a jejich ideově-uměleckých rad, 6.1.1970, s. 162–171.

terstvo informací a osvěty, takže distribuce filmů byla již tehdy silně ovlivňována politickými zájmy komunistické strany.

Ekonomické argumenty ve službách politických cílů (1945–1948)

Při poválečném zahájení provozu kin byl vedle jejich technického stavu hlavním problémem nedostatek vhodných filmů. K dispozici byly jednak pro poválečnou distribuci nepřijatelné filmy německé, jednak filmy sice české, ale s německými titulky, které byly vnímány jako „provokativní“; jejich odstranění přitom naráželo na technické problémy.⁶ Situaci měly řešit dovozní smlouvy, především s hollywoodskými studii a se sovětskou společností Sojuzintorgkino. Smlouva se sovětským filmovým průmyslem uzavřená v červenci 1945 extrémně zvýhodňovala sovětskou produkci a zajišťovala Sojuzintorgkinu šedesát procent hracích termínů v kinech a odběr nejméně stovky sovětských filmů v prvním roce smlouvy, s postupným navyšováním o pět procent ročně. Takový objem ovšem nebyl sovětský průmysl schopen ani zdaleka naplnit a nedostatek filmů pro distribuci nakonec vyřešila až dohoda s Filmovou exportní asociací (*Motion Picture Export Association – MPEA*), zastupující hollywoodská studia, která zajistila, že v roce 1946 bylo přijato do distribuce čtyřiatřicet a rok poté už dvaosmdesát amerických filmů (sovětských filmů se v roce 1947 promítalo osmatřicet a britských dvaatřicet).⁷ V počtu představení v roce 1946 americké filmy společně se západoevropskými téměř vyrovnaly sovětskou produkci a v roce 1947 už kinům dominovaly s bezmála padesátiprocentním podílem (v návštěvnosti dokonce dosáhly podílu 55,6 procent). Orientace komunisty ovlivňované distribuce na „slovanské země“, zejména Sovětský svaz, byla sice zjevná, nedařilo se ji však plně prosadit, také kvůli silnému tlaku poptávky obecnstva po amerických filmech i kritice v části tisku.⁸

Ovšem konkrétní distribuční praktiky měly být už v tomto období formovány preferováním sovětského filmu. Ústřední ředitel Československé filmové společ-

6 ANON: Proč dosud nehrají česká kina? Problém nových kopií a problém starých titulků. In: *Filmová práce*, roč. 1, č. 2 (1945), s. 1.

7 Srv. BLÁHOVÁ, Jindřiška: Praha není žádný Minsk: Proces výběru hollywoodských filmů pro československý trh po druhé světové válce. In: *Illuminace*, roč. 21, č. 3 (2009), s. 5–40; MAREŠ, Petr: Politika a „Pohyblivé obrázky“: Spor o dovoz amerických filmů do Československa po druhé světové válce. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 1 (1994), s. 77–96; TÝŽ: Všemi prostředky hájená kinematografie: Úvodem k edici dokumentu „Záznam na paměť“. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 2 (1991), s. 75–105.

8 Nejaktivnější v kritice komunistické politiky (nejen) v oblasti kinematografie byl lidovecký týdeník *Obzory*, proti kterému se pokusil zasáhnout ministr informací Václav Kopecký už na konci roku 1945 (srv. KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994, s. 8; DRÁPALA, Milan (ed.): *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000, s. 52–63).

nosti (Čefis) Lubomír Linhart v proslovu na schůzi krajských ředitelů kin 12. února 1947 takovouto orientaci podporoval vratkou argumentační konstrukcí o ekonomickém přínosu promítání sovětských filmů, vyplývající z údajně výhodné smlouvy se Sojuzintorgkinem – ta zajišťovala rozdělení půjčovního v paritním podílu mezi sovětského distributora a Čefis, zatímco ve smlouvě s MPEA byl stanoven poměr 35:65 ve prospěch americké společnosti. Podle Linharta představovala kina nejdůležitější příjmovou složku znárodněného filmu, a distribuce se tedy musela řídit kritériem „výhodnosti“: v daném případě to znamenalo dávat přednost československým filmům, z nichž se neodváděly žádné podíly do zahraničí, a po nich poskytovat prostor snímkům sovětským a švýcarským, které československý stát mohl uvádět do oběhu na základě výhodných smluv. Ty se podle Linharta měly dávat na program přednostně v termínech od pátku do pondělí,⁹ zatímco dosud se v těchto dnech nesprávně promítaly především filmy americké.

Linhartův argument účelově oslaboval důležitost oblíbenosti určitých národních kinematografií a jejich vyšší návštěvnosti. Chování diváků bylo v tomto pojetí prezentováno jako „návštěva kina“ (nikoli konkrétního filmu), která se odehrává především o víkend a kterou je možné mechanickými změnami programové nabídky lépe hospodářsky využít. Možnost diváka vychovávat a vést ho k žádoucím kulturněpolitickým hodnotám – mimo jiné pomocí „očisty“ distribuční nabídky – Linhart zatím jen naznačil v okamžiku, kdy hospodářské hledisko rozšířil o „ekonomizaci“ kulturní hodnoty filmu: „Nová filmová dovozní komise musí vyřadit všechny brak, tím spíše, když je ... i hospodářsky neúnosný. (...) Vyřadit v době co nejkratší ztrátové filmy zahraniční, a to nejen nemilosrdně všechny filmy hospodářsky ztrátové, ale spolu s nimi filmy, které současně jsou pro vývoj výchovy kulturní úrovně československého diváka i kulturně ztrátové.“¹⁰

Tato argumentace se vyskytovala i v korespondenci komunistického aparátu, z níž je patrné, že na distribuci byl vyvíjen tlak směřující k realizaci Linhartových pokynů.¹¹ Z archivních materiálů tak vyplývá zřejmá snaha prosazovat kulturněpolitické cíle – „podchytit“ diváky pro návštěvu sovětských filmů – přestože prozatím pod pláštěm cílů hospodářských, když přesun sovětských filmů na výhodnější víkendové termíny měl přinést vyšší tržby. Někteří komunističtí činitelé již tehdy hodnotili odsouvání sovětských filmů dokonce jako sabotáž: „...když přijde ruský film, tak se hraje ve všední den, kdy jsou dělníci v továrnách a v zaměstnání, takže

9 Programy kin se měnily v pátek, a pokud film nezůstal na programu celý týden, tak i v úterý.

10 *Národní filmový archiv*, Praha (dále NFA), fond (f.) Československá filmová společnost (nezpracováno), projev Lubomíra Linharta na schůzi krajských ředitelů kin 12.2.1947.

11 *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) 19/7 (Ústřední výbor KSČ 1945–1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické), archivní jednotka (arch. j.) 660, dopis vedoucího organizačního sekretariátu kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ Josefa Jonáše vedoucímu kulturního a propagačního oddělení Gustavu Barešovi ze 14.3.1947.

RUSKÁ OTÁZKA

Americký novinář ve spárech tiskového magnáta ◦ Film podle divadelní hry Konstantina Simonova

Režie a scénář: MICHAIL ROMM

Kulba: A. CHAČATURJAN

Kamera: B. VOLČOK

Hrají:

Harry Smith — VSEVOLOD AKSENOV

Jessie — JELENA KUZMINA

MacPherson — MICHAEL ASTANGOV

Gould — N. NAZVANOV

Morphy — B. TENIN

Další účinkují:

B. POSLAVSKIJ, M. BARABANOVA,

A. CINMAN, S. ANTIMONOV

Amerika r. 1946.

Na jednom z nevyvrážděných čekávkách sekretářka Jessie novináře Harryho Smitha, který přiláká na vyzvání MacPhersona, majitele novinářského trustu, a něhož oba pracují.

Toto shledání je jejich prvním setkáním po světové válce. Jessie sděluje svému snoubenci, že je pověřen napsat knihu o Rusku, za níž má dostat vysoký honorář. Za války vyšla již jedna Harryho kniha, v níž byly po pravdě a podle skutečnosti vylíčeny poměry v SSSR, jak je sám poznal Harry Smith ze svého pobytu. MacPherson ví, že Smith je oblíbeným publicistou, kterému každý Američan věří, a proto mu nabídní, aby napsal novou knihu, jejíž obsah by stoupl cílům válečných úhlád z Wall-Streetu proti Sovětskému svazu.

Po rozmlouvě s ostatními novináři Smith vidí, jak se změnila situace za tak krátkou dobu po válce. Mnohým je tato změna nepřijemná, nechájí však riskovat svou existenci a pílí o Rusku opak toho, co psali za války, protože to dnes vydělá. Radí mu, aby neváhal přimlouvat lákavou nabídku a aby napsal knihu, za níž má dostat 30.000 dolarů. Jessie, uzavřena životem, ve kterém se snažila dosáhnout stýž co stýž svého „malého štěstí“ ve vlastním domě, podporuje horlivě své kolegy.

Smith souhlasí, vymítuje si však, že bude právě tak objektivní jako ve své první knize. Odjíždí do SSSR a nový tříměsíční pobyt v Sovětském svazu ho jen ještě utvrdí v jeho názorech na rusky lid, který poznal za války v Simolenska a Gataška, i na jeho politiku. Píše knihu, jež má být odpovědí na závažnou otázku: „Chce SSSR válku?“

Je si vědom toho, že na jeho odpovědi závisí jeho osobní štěstí: život a Jessie v novém útlumém domě, koupeném na splátky.

Pravdivá odpověď přivádí MacPhersona k zúřlosti a ve snaze přimluvit Smitha, aby změnil smysl knihy, vyhrožuje mu vypovědí.

Smith však patří k jiným Američanům, než jsou MacPhersoni a Gouldi, a proto rozhodně odmítá. Nyní se seznámí s kapitalistickým způsobem, jak se zbavit nepohodlných lidí. Končí se jeho krátké „štěstí“, všichni se od něho odvrací, dokonce i rodinná Jessie, která se nemůže smířit se strážou blízkobyje a pohodi.

Na štěstí Smith, který nenalázá uplatnění v Americe Randalla Hearsta a MacPhersona, nachází je v druhé Americe — Americe Abrahama Lincoln a Franklina Delana Roosevelta, která chce slyšet pravdu a která ctili a věří, že nikdo si nepřepje válku méně, než Sovětský svaz.

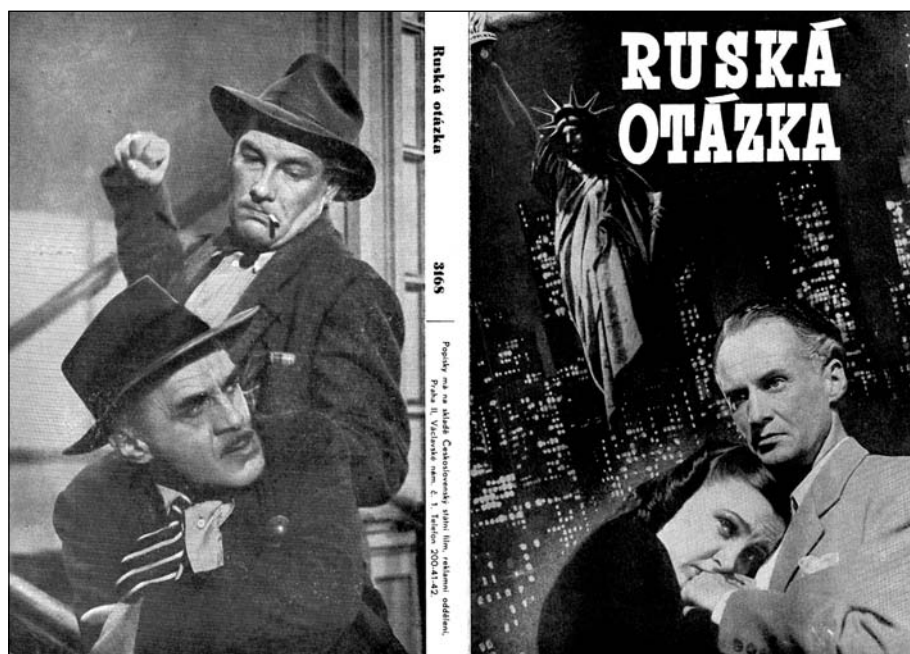
ČESKOSLOVENSKÝ STÁTNÍ FILM - DISTRIBUCE - ROZDĚLOVNA FILMŮ - PRAHA II, NÁRODNÍ TRÍDA 28 - TELEFON: 270.41.44, 385.41.47

Propagační leták k sovětskému filmu Ruská otázka. Propagandistický snímek natočil známý sovětský režisér Michail Romm podle divadelní hry Konstantina Simonova v roce 1947 (repro ze soukromého archivu)

nemají možnost ruské filmy vidět a jsou jim předkládány samé západnické různé úrovně. (...) Máme tušení, že nějaký reakcionář to dělá úmyslně, a proto jej musíme v krátké době z jeho činnosti vyřadit.“¹²

Již před komunistickým převratem je tedy možné vnímat sféru distribuce a uvádění filmů jako oblast, kde se křížily či účelově zaměřovaly ekonomické a politické zájmy, respektive kde byly formulovány kulturněpolitické směrnice s ekonomickým zdůvodněním. Tento taktický postup byl vynucen poměry, v nichž se komunistická strana dosud musela dělit o moc. Uzavírané smlouvy a výběr filmů pro distribuci byly předmětem široké veřejné diskuse a kritiky v dobovém tisku, takže kromě převažujícího levicového naladění poválečné společnosti a oficiální zahraničněpolitické orientace na spojenectví se Sovětským svazem a slovanské státy bylo nutné je zdůvodňovat ekonomickými zájmy (devizovými úsporami a finančním ziskem).

¹² *Tamtéž*, dopis Okresního sekretariátu KSČ v Jindřichově Hradci adresovaný kulturnímu a propagačnímu oddělení ÚV KSČ z 1.4.1947. Na tuto stížnost poukazyval zmíněný funkcionář Josef Jonáš v korespondenci s ředitelem Ústřední půjčovny filmů Josefem Hlinomazem.

Poválečné programy brněnských kin¹³ prozrazují, že pokyny preferovat sovětské filmy nebyly v letech 1947 a 1948 ještě uváděny důsledně do praxe, neboť americká a britská produkce ve víkendovém programu moravské metropole přetrvávala. Méně viditelné tlaky na programovou nabídku kin byly ovšem alespoň zčásti úspěšné a připravovaly již pozici pro dva hlavní cíle poúnorové distribuce: očistění národní filmové kultury od veškerého „braku“ a (pře)výchovu diváka, jeho nasměrování na aktivní, nejlépe opakovanou návštěvu žádoucích filmů, a tím sladění kulturněpolitických a hospodářských zájmů.

Následující tři roky byly ve filmové distribuci obdobím nejintenzivnější snahy o potlačení rozporů mezi hospodářským a kulturněpolitickým hlediskem. Zatímco hospodářský zájem předpokládal co nejvyšší návštěvnost, doprovázenou maximální hospodárností – tedy dosažení co nejvyššího počtu diváků na jedno představení – kulturněpolitický zájem stanovoval prioritu filmů domácích, sovětských, lido-

13 Tato studie je součástí širšího výzkumného projektu, který se zaměřuje především na dějiny lokální filmové kultury v Brně (srv. webovou stránku www.phil.muni.cz/dedur).

vědemokratických a v omezené míře „pokrokových“ filmů západních zemí, jakož i tomu odpovídající orientaci diváctva na tento okruh produkce. V letech 1949 a 1950 byla uplatněna konkrétní opatření, která měla pomoci sladit obě kritéria, tedy přivést maximum diváků na preferované filmy. Ideologická převýchova diváka, změna jeho návyků měla nakonec vést k ideálnímu stavu, kdy návštěvnost již nebude nutné udržovat masovým nábořem, ale kdy nová distribuční nabídka bude především odpovědí na již existující *poptávku*.

Neúspěšný pokus o vybudování nového typu národní filmové kultury (1948–1950)

Po únorovém převratu následovaly čistky ve filmovém průmyslu, ale v konkrétní nabídce kin ani v distribučním systému se změna režimu bezprostředně neprojevila. Ovšem v listopadu 1948 na celostátní konferenci Československého státního filmu (ČSF) definoval ústřední ředitel distribuce Jaroslav Málek její úkol jako „plánovité šíření filmového díla mezi lid“, při jehož plnění měli krajší ředitelé a vedoucí kin „pomáhat těm filmovým dílům, která jsou kulturněpoliticky hodnotná a státněpoliticky důležitá“, a to propagací a organizováním masových návštěv jejich představení. Oproti tomu se neměly organizovat návštěvy filmů, „které jsou oním nutným zlem, jež tady máme a se kterým se musíme ještě potýkat a vypořádat“, tedy filmů „únikových“.¹⁴ O půldruhého roku později stvrdilo tento úkol i usnesení Ústředního výboru KSC, které představovalo závaznou směrnici pro Československý státní film. Volalo se v něm po takové distribuci, která „vychovává diváky především našimi novými filmy, jakož i filmy sovětskými i filmy lidovědemokratických států“, o jejichž hromadnou návštěvnost se měly postarat masové organizace a orgány státní osvětové péče i školní správy.¹⁵

Pro splnění cíle – tedy výchovu diváka jeho nasměrováním na ideologicky vhodná díla a očištění distribuce od zbývajících přežitků předúnorové kulturní politiky (a tím vyloučení možnosti „chybné volby“ diváka) – byla přijata dvě zásadní opatření: Na začátku roku 1949 byla zahájena takzvaná kruhová distribuce, která zajišťovala rychlý oběh „distribučně nejzávažnějších filmů“ všemi takzvanými okruhovými kiny. A obsazované filmy byly zařazeny do čtvrtletních programových sledů, z nichž každý měl obsahovat šest československých a čtyři sovětské filmy; tři místa byla ponechána volná pro obsazování prováděné přímo Rozdělovnou filmů nebo pro „mimořádné případy“ (jako bylo například uvedení sovětského filmu *Ruská*

14 Z vystoupení ústředního ředitele distribuce Jaroslava Málka na konferenci Čs. státního filmu v listopadu 1948. In: *Zpráva o první celostátní podnikové konferenci Československého státního filmu*. Praha, [Československý státní film] 1948, s. 11–13.

15 Za vysokou ideovou a uměleckou úroveň československého filmu: Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSC o tvůrčích úkolech československého filmu. In: *Rudé právo* (19.4.1950), s. 3.

otázka). Tento model, fungující jen do poloviny roku 1953,¹⁶ přinesl největší míru centralizace a snahy eliminovat určitou nepředvídatelnost a nekontrolovatelnost, již do systému znárodněné kinematografie vnašelo programování.

V lednu 1950 byl proces ideologické „očisty“ kinematografie dovršen pozastavením distribuce všech filmů uvedených do oběhu mezi květnem 1945 a podzimem 1948 (s výjimkou sovětských snímků). Všechny takto vyřazené filmy podléhaly před případným znovuzařazením do distribuce novému cenzurnímu rozhodnutí.¹⁷ Rozpor mezi ideologickým a hospodářským zájmem – tedy mezi kulturněpoliticky žádoucí, dosud ale nízkou návštěvou „vhodných“ filmů na jedné straně a ideově „škodlivou“, díky vysoké návštěvnosti však hospodářsky přínosnou návštěvou filmů kapitalistické produkce – měl být tímto odstraněn; zůstával úkol zajistit „trvalou a masovou návštěvu pokrokových filmů“ v ideální situaci, kdy jiné nejsou vůbec programovány. V důsledku podstatné redukce premiérového profilu (v roce 1950 se promítalo čtyřiasedmdesát hraných filmů oproti dvaadevadesáti v předchozím roce a bezmála dvěma stům v roce 1947), nedostatku „vhodných“ filmů ze Sovětského svazu a lidovědemokratických zemí (podle předpokladů pouze dočasného) a celkového poklesu návštěvnosti (98,8 milionů diváků v roce 1950 oproti 122,2 milionům v předchozím roce) byla ovšem distribuce postavena před úkol zásadně změnit diváckou motivaci, vychovat diváka v nové „návštěvnícké tradici“, naučit ho (slovy zmíněného Jaroslava Málka) „navštěvovat nejen premiéry, nýbrž učit se z pokrokových filmů znovu a znovu a přetvořit tak dosavadní stav, podle něhož návštěvník navštíví film zásadně jen jednou“. Tím se film měl stát „opravdu majetkem pracujících, kteří jej budou chránit proti reakčnímu nebezpečí trapně nízké návštěvnosti tím, že se z těchto filmů budou v kinu učit a těšit v měřítku masovém“.¹⁸

V letech 1949 a 1950 se odehrával nejdůležitější pokus realizovat model nového diváka (který se učí znovu a znovu) a nové divácké kultury, formovaný v diskurzu (nejen) levicové filmové kritiky již před únorem 1948, především v debatě o filmovém „braku“ a „kýči“. Tento model spatřoval v návštěvě kina akt sebevzdělávání, ale také politického uvědomění. Návštěva sovětského filmu totiž měla být „manifestací za nerozborné přátelství se Sov[ětským] svazem“,¹⁹ takže ani nebylo důleži-

16 Okruhovát distribuce se ukázala jako „vývojově trvale neúnosná“ a pro rok 1953 už byly sestaveny jen dva čtvrtletní programové sledy (srv. HAVELKA, Jiří: *Výroční zpráva Čs. státního filmu za rok 1952*. Praha, Ústřední ředitelství ČSF – Filmový ústav 1964, s. 115).

17 Viz ČERNÍK, Artuš: *Výroční zpráva o čs. filmovnictví: Rok 1950*. Praha, Československý filmový ústav 1952, s. 175.

18 NA, f. 19/7, arch. j. 666, Zpráva o průběhu a výsledcích distribuce za rok 1949, určená pro schůzi Kulturní rady 28.4.1950.

19 *Moravský zemský archiv, Brno (MZA)*, f. G 604 (Krajský filmový podnik), nezpracováno, zápis ze schůze vedoucích kin z 28.1.1949, vystoupení brněnského krajského ředitele kin Bohuslava Hammera.

té, zda divák reprízovaný film náhodou již neviděl; naopak ignorování sovětských filmů bylo kvalifikováno jako „věc pochybné osobní prestiže ... nepřátel doby“.²⁰

Ani po provedení zmíněné revize distribuční nabídky pochopitelně nezmizely všechny „únikové“ filmy a snímky z produkce kapitalistických států, avšak diferenciací nabídky, rozkládající se z hlediska stranických orgánů na škále mezi preferovanými a nežádoucími filmy, byla silně omezena. Distribuční sektor, svázaný navíc centrálním programováním, se tím také stal předvídatelnějším. I nadále bylo ovšem vhodné motivovat pracovníky kin, aby zajišťovali návštěvy „hodnotných“ filmů, a tak byl zaveden prémiový systém pro vedoucí kin; kromě toho se vypisovaly soutěže v návštěvnosti, osvětové oddělení Rozdělovny filmů mělo provádět nábor na pokrokové filmy, při uvádění „významných“ sovětských filmů jako *Pád Berlína* nebo *Tajné posláni* byl vydán pokyn uvádět v ostatních kinech jen obehnané filmy, které by nepoutaly zájem diváků.²¹ Důležitější ale bylo vytvoření administrativních a institučních mechanismů zajišťujících dostatečnou návštěvu – tak byla zřízena funkce krajského propagačního referenta, jehož úkolem bylo „vychovávat diváka a zvyšovat návštěvnost“, a propagační mašinerie se soustředila na filmy „pokrokové“, tj. z československé, sovětské a lidovědemokratické produkce (například v roce 1949 na ně bylo vydáno dvaosmdesát procent propagačních nákladů).²² Právě tyto mechanismy ovšem představovaly potenciálně nedokonalý nebo zcela nefunkční článek v systému, jak to prozrazují například stížnosti, že ani komunističtí funkcionáři nenavštěvují preferovaná představení²³ nebo že nefungují podnikové patronáty nad konkrétními kiny.²⁴

Ve „Zprávě o průběhu a výsledcích distribuce za rok 1949“, určené pro schůzi Kulturní rady, ředitel filmové distribuce Jaroslav Málek uvedl, že došlo k jejímu „vyproštění z amerického závazku distribuční nesvobody“, že západní filmy už slouží jen jako doplněk do premiérového profilu a „programová potřeba“ byla snížena na sto jeden film²⁵ – přecházelo se tedy, řečeno tehdejším slovníkem, od extenzivní k intenzivní distribuci, spočívající na častém reprízování. Pro srovnání je vhodné uvést, že například ve druhé polovině třicátých let jen import do Čes-

20 BROŽ, Jaroslav: Chodíme do kina bez předsudků. In: *Svět práce*, roč. 5, č. 20 (1949), s. 10.

21 MZA, f. G 604, zápis z pracovní porady filmové subkomise při školském odboru Krajského národního výboru v Brně z 12.12.1950.

22 ČERNÍK, Artuš.: *Výroční zpráva o čs. filmovnictví: Rok 1949*. Praha, Československý filmový ústav 1952, s. 160.

23 MZA, f. G 604, zápis z krajské pracovní konference Brněnského kraje z 28.11.1950.

24 Například nad akci „Týden revolučního filmu“ převzal záštitu Svaz československo-sovětského přátelství a slíbil zajistit stoprocentní návštěvu. Avšak podle stížnosti vznesené na krajské pracovní konferenci Brněnského kraje 28.11.1950 návštěvnost dosáhla pouhých 3,6 procent! (*Tamtéž.*)

25 NA, f. 19/7, arch. j. 666, Zpráva o průběhu a výsledcích distribuce za rok 1949, určená pro schůzi Kulturní rady 28.4.1950. Kulturní radu v čele s Václavem Kopeckým zřídilo v září 1948 předsednictvo ÚV KSČ.

koslovenska činil kolem tří set filmů ročně. A také plány pro poválečnou, státem kontrolovanou distribuci předpokládaly dovoz dvou set až dvou set padesáti filmů za rok.²⁶ Málek ve zmíněné zprávě přiznával, že „hrozí další pokles návštěvnosti“ a že „je nutné se tím vážně zabývat [jak] z hlediska kulturněpolitického poslání filmu jako prostředku masového uvědomování, povznášení a zábavy, tak i z hlediska hospodářské soběstačnosti podniku“.²⁷ Na jednu stranu tedy připouštěl specifčnost hospodářských zájmů, které nelze plně ztotožnit s plněním úkolů kulturní politiky, vedle toho ale neopomněl odkázat na závazné usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ, podle nějž je „vážným úkolem strany, jakož i masových organizací, orgánů státní osvětové péče i školní správy, aby se soustavně staraly o masovou návštěvu československých a sovětských i všech druhých pokrokových filmů“.²⁸

Obavy vyjadřované v Málkově zprávě se brzy naplnily, když v roce 1950 návštěvnost filmových představení výrazně poklesla ze 129 milionů diváků v roce 1948 na 98 milionů. K poklesu návštěvnosti přitom docházelo navzdory organizování masových návštěv a hromadnému prodeji vstupenek, především ve školách nebo velkých průmyslových závodech. Že se nedaří dosáhnout stanoveného ideologického cíle, prozrazují údaje, podle nichž představení sovětských filmů zhlédlo průměrně 148 diváků, zatímco v případě „ostatní“ (nesocialistické) produkce to bylo 228 diváků.²⁹

Na rok 1951 Jaroslav Málek ohlásil rozšíření programu „barevnými velkofilmy, které vedle zábavy budou divákovi přinášet i poučení, a filmy dubovanými, které pomohou, zejména venkovskému obyvatelstvu, pochopit obsah filmu“.³⁰ Sliboval i větší tematickou pestrost, která měla do kin vrátit diváky „únikových filmů“ a přesvědčit je o významu filmů „pokrokových“. K oněm barevným velkofilmům měla jistě v nabídce roku 1951 patřit velmi populární historická veselohra *Císařův pekař – Pekařův císař*, ale také rakouský film *Jaro na ledě*. Ten dosáhl za celou dobu uvádění v českých kinech návštěvnosti více než tři miliony diváků a stal se tak doposud nejnavštěvovanějším „západním“ filmem uvedeným od konce druhé světové války. Nabídka „pestřejšího programu“ představovala zřejmě způsob, jak se Čes-

26 Viz ELBL, Jindřich: Jak byl znárodněn československý film. In: *Film a doba*, roč. 11, č. 8 (1965), s. 396–399, zde s. 399.

27 NA, f. 19/7, arch. j. 666, Zpráva o průběhu a výsledcích distribuce za rok 1949, určená pro schůzi Kulturní rady 28.4.1950.

28 Za vysokou ideovou a uměleckou úroveň československého filmu (viz pozn. 15).

29 Viz HAVELKA, Jiří: *Čs. filmové hospodářství 1945–50*. Praha, Československý filmový ústav 1970, s. 228.

30 MZA, f. G 604, zápis z krajské pracovní konference Brněnského kraje z 28.11.1950. Dabing byl tedy zjevně chápán jako forma diferenciací programové nabídky, která měla zvýšit atraktivitu především sovětských filmů (až do roku 1953 se dabovaly výhradně filmy ze SSSR a lidově-demokratických zemí); řada stížností na špatnou čitelnost titulků nebo na to, že diváci na venkově je nestíhají číst, to dokládá. Specifický problém představovaly dětské sovětské filmy, u kterých se doporučovalo, aby vedoucí kina před představením dětem vysvětlil děj.

koslovenský státní film hodlal vypořádat s úkolem, který mu pro druhou polovinu roku 1951 uložilo ministerstvo informací a osvěty – „vyvážit finanční hospodaření“, tj. zastavit pokles tržeb, které byly za první pololetí toho roku o šedesát milionů korun nižší, než předpokládal plán. Návštěvnost preferovaných filmů mělo i nadále zajišťovat například opatření, že ve stejnou dobu nebudou uváděny filmy pro diváky atraktivnější – což ovšem jednotlivé správy kin pokaždé nedodržovaly.³¹

Od roku 1951 se pak začaly postupně uplatňovat některé nové distribuční praktiky. Tyto změny byly výsledkem přiznání neúspěchu v budování jakési ideální filmové kultury, která měla být založena na „novém“ divákovi, jenž nehledá v kině pouze zábavu, ale především poučení. Hospodářským vyjádřením tohoto neúspěchu byl pokles tržeb z 389 milionů korun v roce 1948 na 245 milionů v roce 1950. V následujícím období se pak rozpor mezi kulturněpolitickými a hospodářskými požadavky na distribuci reflektoval mnohem výrazněji, což se odráželo v některých konkrétních opatřeních i náznacích konfliktů mezi Československým státním filmem a vládními či stranickými orgány.

První decentralizace, zavedení „rozšířených programů“ a konflikt se státními orgány (1951–1956)

V roce 1951 začal Československý státní film uplatňovat ve sféře distribuce různá opatření, která měla využít určité diferenciací nabídky a zvýšit tržby. Málkem slibované „barevné velkofilmové“, konkrétně *Jaro na ledě a Císařův pekař – Pekařův císař*, byly uváděny za „zvýšené jednotné vstupné“ (vstupné nebylo odstupňované do tří kategorií podle vzdálenosti sedadla od plátna, ale všechny lístky se prodávaly za nejvyšší cenu stanovenou pro kino dané kategorie). V následujících dvou letech se takto promítaly i další snímky: rakouský *Dítě Dunaje*, západoněmecký *Tygr Akbar*, švédský *Tančila jedno léto* a francouzský *Očima vzpomínek*. V roce 1953 bylo „zvýšené jednotné vstupné“ zrušeno, místo něj se však mnohem více filmů uvádělo v takzvaném rozšířeném programu, tedy za normální vstupné zvýšené o jednu korunu.³² Ještě v roce 1953 bylo takto uvedeno šestnáct filmů, z toho tři velmi populární české (*Afrika I*, *Anděl na horách* a *Plavecký mariáš*), v ostatních případech šlo o filmy západní produkce (například *Fanfán Tulipán*, *Kde supi neletají* nebo *Ďáblova krása*). Za uvádění vybraných filmů s korunovým příplatkem byl ale Československý státní film ostře kritizován pro porušení státní disciplíny ze strany ministerstva kultury, Státního úřadu plánovacího a Úřadu předsednictva

31 Svědčí o tom např. oběžník Československého státního filmu, který upozorňuje, že došlo k „závadám při programování“ filmu podle románu Antonína Zápotockého *Vstanou noví bojovníci*, když ve stejnou dobu se konaly filmové premiéry, které na sebe strhávaly pozornost diváků (MZA, f. G 604, zápis z pracovní porady filmové subkomise při školském odboru KNV v Brně z 12.3.1951).

32 NA, f. 867 (Ministerstvo kultury 1953–1956), karton (k.) 141, inventární číslo (inv. č.) 196.

vlády; uvedené instituce požadovaly zrušení tohoto opatření a „přísné vyšetření věci“. Československý státní film se hájil mimo jiné snahou „připojovat k ideologicky slabším filmům kulturněpoliticky hodnotné filmové dodatky, jež by při jiné formě uvádění nebyly většinou návštěvníků zhlédnuty“³³ (v první fázi po zavedení rozšířených programů se jako „dodatky“ promítaly sovětské dokumentární filmy, například *Sovětská Moldávie* nebo *Altajským krajem*). Československý státní film se takto zřejmě snažil nahradit chybějící valorizaci vstupného, dostal se ovšem do rozporu s byrokratickými pravidly řízení a vyvolal u vládních orgánů také obavu z negativní reakce obyvatelstva na tuto formu zdražení. Zvýšené vstupné zůstalo nakonec zachováno, protože jeho zavedení nevyvolalo ani pokles návštěvnosti, ani masové stížnosti diváků – ti byli naopak vděční za zpestření nabídky, i když připojeným dokumentům se část publika snažila vyhnout.³⁴

Oživení distribuční nabídky v letech 1953 až 1956 je zřetelně patrné i ze statistiky počtu představení.³⁵ V tomto období rostl nepřetržitě počet představení západních filmů a v letech 1955 a 1956 došlo i ke skokovému navýšení celkového počtu představení. Příčiny těchto změn byly zřejmě dvě, byť vzájemně provázané. První spočívala v určité liberalizaci kulturní politiky, která se projevovala také v aktivnějších kulturních stycích se západoevropskými zeměmi.³⁶ Vedle toho zde působil ekonomický tlak na zvyšování tržeb: ministerstvo kultury reagovalo na tento požadavek Státního úřadu plánovacího vypracováním plánu „Zvýšení rozsahu kulturních služeb v roce 1956“, podle něž se mělo zvýšení tržeb dosáhnout zavedením širokoúhlého formátu do tuzemských kin (širokoúhlé filmy se měly promítat se zvýšeným vstupným), rozšířením hracího profilu kin (zvýšením počtu představení), využíváním rozšířených programů s vyšším vstupným a zrušením slevy pro příslušníky armády.³⁷ Opětovné utužení politického režimu o dva roky později přineslo jak odklad rozšiřování širokoúhlého filmu, tak i pokles počtu hracích termínů filmů západní produkce. Růst celkového počtu filmových představení se sice v roce 1958 také zastavil, ale i nadále se udržoval vysoko nad úrovní roku 1955.³⁸

Snaha o diferenciaci distribuční nabídky a její využití pro zvýšení tržeb se ovšem příliš nedotkla programování putovních kin, která zajišťovala promítání v nekinofikovaných oblastech. Venkov byl objektem zvláště intenzivní snahy využívat film pro vzdělávací a kulturněpolitické působení, což se projevovalo například organizací

33 *Tamtéž*.

34 Srv. SKOPAL, P: *Filmy z nouze* (viz pozn. 2).

35 Viz graf č. 1 na konci této studie.

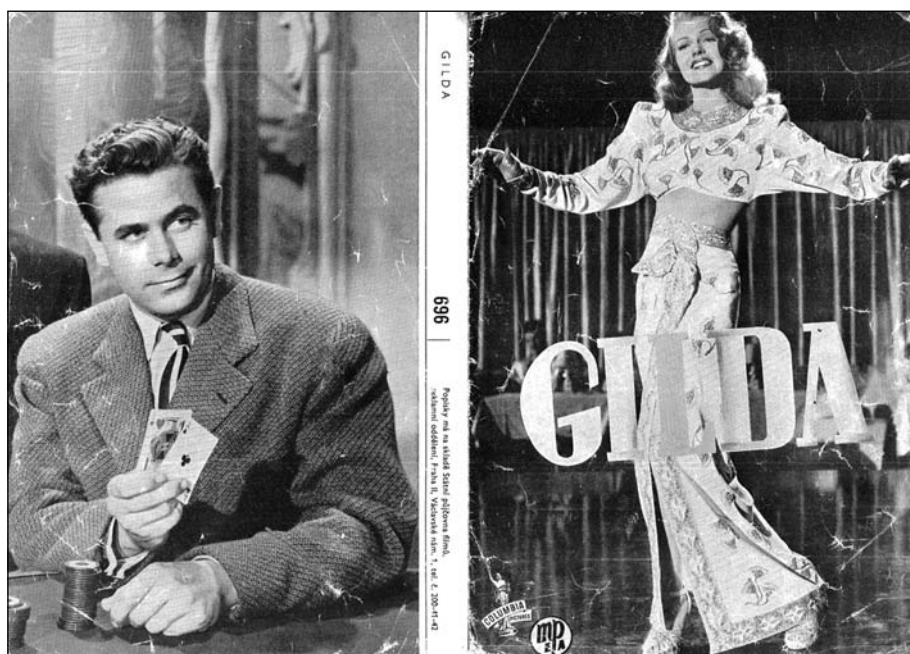
36 K celkové charakteristice změn kulturní politiky v těchto letech viz KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři*. Praha, Libri 2006, s. 247–253.

37 Srv. BATISTOVÁ, Anna: „Na širokém plátně klid“: Přípravy na zavedení širokoúhlého formátu v české kinematografii (1953–1956), s. 81 n. (Disertační práce obhájená na Masarykově univerzitě v Brně roku 2008.)

38 Viz graf č. 1 na konci této studie.

V roce 1952 nastala první, ovšem velmi omezená decentralizace filmové distribuce, když se programování přesunulo na krajská ředitelství, jež však byla součástí Československého státního filmu. Kromě toho si částečnou kontrolu programování pojistilo ministerstvo informací a osvěty přípravou kulturněpolitického plánu distribuce, který se sice netýkal „úseku normálního programování kin“, výrazně jej ale formoval vytvořením podrobného kalendáře kulturněpolitických akcí a významných výročí. Tento plán určoval, jaké filmy je nutné hrát například k výročí smrti Vladimira Iljiče Lenina (měly být uvedeny všechny sovětské filmy o Leninovi a celý týden měly převládat v programu sovětské filmy), v době oslav Mezinárodního dne žen (nasazovat se měly především ty sovětské filmy, v nichž „významnou postavou je bojující a budující žena“), na Den sovětského letectva (kdy musely být uvedeny obnovené premiéry filmů *Pilot Čkalov*, *Zkušební pilot* a *Dívčí letka*) a podobně.⁴¹

41 NA, f. 861/0/1 (Ministerstvo informací – dodatky 1945–1953), k. 134, inv. č. 471, Kulturněpolitický plán distribuce filmů na r. 1952.

Až rozsáhlá decentralizace v roce 1957 vnesla do filmové distribuce hospodářské zájmy dvou nových prvků systému: národních výborů, které se staly vlastníky kin (tržby z představení tvořily důležitou součást jejich rozpočtů), a „chozrasčotních“ krajských filmových podniků, jež fungovaly jako střední článek mezi národními výbory a Československým státním filmem. Programování se tak začalo odehrávat na více úrovních a stalo se předmětem zostřeného dohledu a kritiky jak ze strany Československého státního filmu, tak především vládních a stranických orgánů. Přitom v roce 1956, tedy rok před decentralizací, výrazně vzrostl počet nově uvedených celovečerních programů zařazených do kategorie „ostatní“ (na dvaapadesát oproti třiatdvaceti v roce 1955) a tomu odpovídajícím způsobem stoupla i návštěvnost (ze 129 milionů na 146 milionů diváků).⁴² Splnění plánu návštěvnosti i tržeb na sto pět procent ovšem vedlo k výraznému navýšení plánu na následující rok, což vytvářelo tlak na nově vzniklé krajské filmové podniky a motivovalo je k častému nasazování divácky přitažlivých, avšak z hlediska „kulturněpolitických cílů“ problematických filmů západní produkce. Další zdroj konfliktu zájmů spočíval v tom, že kina byla po decentralizaci v majetku národních výborů, do jejichž rozpočtu směřovalo šedesát procent tržeb z promítání filmů.⁴³ Kromě toho krajské národní výbory sestavovaly plány výkonů kin a určovaly tedy hospodářský rámec pro činnost krajských filmových podniků. Hned od počátku fungování nové distribuční soustavy se tak vytvořila situace, která vyostřila nesoulad mezi hospodářskými zájmy jednotlivých subjektů podílejících se na distribuci a tržbách na jedné straně a mezi kulturněpolitickými úkoly, jež měla distribuce plnit, na straně druhé. Priority „chozrasčotních“ podniků a stranických orgánů se dostaly do konfliktu, který si pak brzy vyžádal zásah ze sekretariátu ÚV KSČ.

Decentralizace distribuce a obnovení ideologické kontroly (1957–1960)

Při reorganizaci kinematografie byly v lednu 1957 zřízeny hospodářské organizace Ústřední půjčovna filmů a Československý filmexport. Zároveň byly dosavadní krajské filmové správy nahrazeny krajskými filmovými podniky, jež řídily krajské národní výbory. V první fázi (do konce března) byla na filmové podniky převedena i kina, ta poté ale přešla s veškerým majetkem (včetně provozních budov a pozem-

42 Nejúspěšnější byly francouzské snímky *Hrabě Monte Christo* a *Červený a černý* – statistice návštěvnosti i tržeb ovšem napomohlo to, že oba filmy se uváděly jako dvojprogramy za dvojnásobné vstupné a do bilance se každá jejich návštěva počítala dvakrát.

43 Zbývajících 40 procent hrubé tržby tvořilo „půjčovné“; z něj si 89 procent nechávala Ústřední půjčovna filmů a 11 procent sloužilo ke krytí nákladů krajských filmových podniků (srv. NA, f. 05/3 (Ideologické oddělení ÚV KSČ 1945–89), svazek (sv.) 11, arch. j. 69, Usnesení orgánů ÚV KSČ a jiné materiály k otázkám filmu; viz také NESVEDA, Albert: K problematice plánování v kinech. In: *Filmovým objektivem: Měsíčník pro filmové amatéry a promítače*, roč. 3, č. 4 (1963), s. 61 n.; TÝŽ: *Ekonomika provozu kin*. Praha, Ústřední feditelství Čs. filmu 1963, s. 90).

ků) do správy městských a místních národních výborů, které napříště zajišťovaly i provoz a administrativu kin.⁴⁴ Že šlo o skutečně významnou změnu, měl naznačovat i návrat k označení „půjčovna“ filmů – předtím užívaný pojem „rozdělovna“ totiž sugeroval, jako by uvnitř distribučního systému neexistovaly obchodní vztahy.

Jak jsem už zmínil, vyžádal si nový systém brzkou korekci distribuční praxe podle kritérií stranického centra. Za podklad zde sloužila zpráva „O současných kulturněpolitických problémech filmové distribuce“, kterou 17. září 1957 předložilo ideologické oddělení ÚV KSČ. Konstatovalo se v ní, že větší pestrost filmových programů spojená se zvýšením počtu premiér byla v roce 1956 „veřejností vřele přivítána“. Autoři zprávy neviděli jako problém ani to, že nejvyšší návštěvnosti na představení dosáhly snímky z kapitalistických zemí, protože „mezi těmito filmy je řada významných filmů, které pomáhají v kulturněpolitické výchově našeho lidu“. Ovšem v prvním pololetí roku 1957 byly už údajně tyto filmy při programování opomíjeny a „největší počet představení je dáván okrajovým filmům z těchto produkcí. ...krajské filmové podniky se snaží plnit vysoký finanční plán zvyšováním počtu představení na doplňkové filmy západních produkcí,“ což však nepřináší kýžený efekt, neboť plnění plánu se nedaří. Příčinu prudkého růstu návštěvnosti filmů ze Západu a poklesu diváckého zájmu o filmy české a sovětské spatřovali tvůrci zprávy v oslabení dohledu nad kulturněpolitickou náplní distribuce ze strany krajských národních výborů a krajských i okresních stranických orgánů. Na základě této zprávy bylo přijato usnesení sekretariátu ÚV KSČ, jež ukládalo ministru školství a kultury Františku Kahudovi, aby zajistil dodržování ministerstvem stanoveného pravidla neuvádět více než pětatřicet procent západních filmů.⁴⁵

Je tedy patrné, že decentralizace vnesla do distribučního systému výraznější konflikt zájmů – na jedné straně stály ideologické požadavky komunistického aparátu, na druhé pak snaha národních výborů získat příjmy do rozpočtu a potřeba krajských filmových podniků plnit plán. Vedle kontroly činnosti krajských filmových podniků ze strany stranických a správních orgánů se hlavním regulačním nástrojem stalo kvantitativní omezení počtu uváděných filmů z kapitalistických zemí. Ústředním kritériem distribuční praxe se pro příští léta stala hranice pětatřiceti procent, která ovšem určovala až do roku 1964 nejen počet filmů, ale také množství představení a podíl diváků.⁴⁶

Ono krátké období oslabení kontroly nad filmovou distribucí v roce 1957 bylo také momentem, kdy bylo dosaženo nejvyšší návštěvnosti v českých kinech.

---

44 Stalo se tak vládním nařízením z 16.1.1957 o organizaci filmového podnikání (viz HAVELKA, Jiří: *Čs. filmové hospodářství 1956–1960*. Praha, Československý filmový ústav 1973, s. 184).

45 NA, f. 1261/0/14 (Ústřední výbor KSČ 1945–1989, Praha – sekretariát 1954–1962), sv. 130, arch. j. 192, bod 3, Informativní zpráva pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ, podaná IV. oddělením ÚV KSČ, o současných kulturněpolitických problémech filmové distribuce.

46 O co vlastně jde? O diváka – o peníze – o ...? In: *Divadelní a filmové noviny*, roč. 9, č. 13 (1965–66), s. 1 a 3–5.

Následující tři roky pak klesal podíl západní produkce na počtu představení a naopak prudce rostl podíl sovětských filmů.⁴⁷ Tomu odpovídá také pokles celkové návštěvnosti.⁴⁸

Snahu skoncovat s krátkodobým uvolněním a diferenciací distribuční nabídky potvrdilo vystoupení ministra školství a kultury Františka Kahudy na celostátní konferenci o filmové distribuci v říjnu 1958. Kahuda ve svém referátu vyhlásil úkol „očistit program kin od braku a zvýšit ideovou účinnost a výchovné působení filmu“.⁴⁹ V souladu s tím se mělo postupně upouštět od uvádění filmů formou rozšířených programů. Jestliže rozšířené programy nakonec přetrvaly, mohla za to československá kinematografie snad vděčit tomu, že obdobná forma se plánovala v Sovětském svazu jako takzvaný Velký filmový program a časopis *Filmová ekonomika* si pospíšil s překladem článku ze sovětského časopisu *Iskusstvo kino*, který o něm referoval.⁵⁰ Dalším přijatým opatřením byla redukce celkového počtu filmových představení s odůvodněním, že je potřeba snížit počet nerentabilních představení, která zvyšují mzdové výdaje.⁵¹ Reálně ovšem toto snižování postihlo vysoce navštěvované produkce západních států, zatímco počet představení sovětských filmů nadále rostl.

Stejně důvody – snaha potlačit diferenciaci nabídky a obnovit ideologickou kontrolu nad distribucí filmů – stály za odmítavým stanoviskem k zakládání filmových klubů. Ministr Kahuda přitom argumentoval, že filmové kluby, které už začaly vznikat, nemají v našich podmínkách žádný význam – narozdíl od západních zemí, kde plní „pokrokovou úlohu“ a uvádějí filmy, které by se jinak do distribuce „z komerčních nebo diskriminačních důvodů nedostaly“, v Československu údajně slouží celá síť kin kulturněpolitickým zájmům státu.⁵² S těmito závěry se pak ztotožnila i Ústřední správa československého filmu: protože celá distribuce je vedena zájmem kulturněpolitické výchovy diváka, není třeba zřizovat filmové kluby jako zvláštní zařízení.⁵³

---

47 Viz graf č. 1 na konci této studie.

48 Viz graf č. 2 na konci této studie.

49 Zvýšit ideovou účinnost a výchovné působení filmu, všestranně zkvalitnit činnost kin: Referát ministra školství a kultury Františka Kahudy. In: *Celostátní konference o filmové distribuci*. Praha, b. n. 1958, s. 6.

50 Zelená novým metodám. In: *Filmová ekonomika*, roč. 7, č. 10 (1961). Článek byl přeložen ze sovětského časopisu *Iskusstvo kino*, roč. 25, č. 8 (1960). Rozšířené programy nejenže přetrvaly, ale namísto „kulturněpoliticky hodnotných“ dokumentů se spolu s nimi jako dodatky promítaly především filmy o populárních českých hercích.

51 *Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc*, f. KNV Olomouc 1949–1960, k. 1491, inv. č. 2068, Oběžníky a pokyny vydávané ÚPF o činnosti stálých kin dle krajů.

52 Zvýšit ideovou účinnost a výchovné působení filmu, všestranně zkvalitnit činnost kin, s. 11 (viz pozn. 49).

53 NA, f. 994 (Ministerstvo školství a kultury), 34 III, Ústřední správa čs. filmu 1958–59, k. 2000, signatura 33.

Základní referenční bod těchto opatření přitom výslovně tvořil jedenáctý sjezd KSČ a na něj navazující úkol podílet se na „dovršení kulturní revoluce“. Sešňerování filmové distribuce a utužení ideologického dozoru nad kinematografií bylo součástí celkového trendu kulturní politiky v období 1957 až 1960, a je třeba tento pohyb chápat v souvislosti s přípravou na vyhlášení úspěšného přechodu Československa k socialismu.⁵⁴ Jak ale ukázala prověrka distribuce prováděná v jednotlivých krajských, nebyly plněny stanovené cíle, zejména zvyšování návštěvnosti „ideově a umělecky závažných filmů“. Kolegium ministra školství a kultury označilo za jednu z hlavních příčin tohoto stavu fakt, že programová oddělení krajských filmových podniků preferují filmy kapitalistické produkce a nasazují je na nedělní a sváteční termíny. I pracovníci kin často žádali po krajských filmových podnicích „filmy únikové a ideově závadné“ včetně těch, které již byly staženy z oběhu.⁵⁵ V situaci, kdy základní linie formulovaná konferencí o distribuci byla v rozporu s důrazem na hospodářské výsledky – a kdy se nepodařilo „vyrovnat nebo podstatně snížit rozdíl v průměrné návštěvnosti na představení kulturněpoliticky významných filmů a tzv. atraktivních filmů doplňkových“ – měly kontrolu správné skladby programů kin vykonávat odbory školství a kultury krajských národních výborů.⁵⁶

V následujících letech docházelo k postupnému uvolňování distribuce z tlaku kulturněpolitických kritérií, což lze kvantitativně postihnout změnami ve skladbě premiérových filmů a počtu představení z produkce jednotlivých kinematografií. Současně ovšem toto oslabování ideologických omezení produkovalo silnější napětí mezi hospodářskými zájmy Ústřední půjčovny filmů (celkové tržby, vynucované ročními plány), krajských filmových podniků (podnikový zisk) a národních výborů (odvody z tržeb do rozpočtu národních výborů).

Od „dovršení socialismu“ k ekonomickým reformám (1961–1968)

V tomto období byla provedena řada dílčích úprav filmové distribuce a v celkově liberálnější atmosféře se začaly ekonomické problémy distribuce otevřeně diskutovat v tisku. Žádná zásadní změna v její struktuře ovšem nenastala, přestože se vedly poměrně ostré debaty o tom, komu by měla patřit kina. Spolu s tím, jak se

54 Srv. např. Hlavní úkoly kulturní revoluce: Z usnesení XI. sjezdu KSČ (červen 1958). In: ŠTÁBLA, Zdeněk – TAUSSIG, Pavel (ed.): *KSČ a československá kinematografie: Výbor dokumentů z let 1945–1980*. Praha, Československý filmový ústav 1981, s. 77 n.; viz také KLIMEŠ, Ivan (ed.): Banská Bystrica 1959: Dokumenty ke kontextům I. festivalu československého filmu. In: *Iluminace*, roč. 16, č. 4 (2004), s. 139–220, dokument č. 21 – Zpráva pro ideologickou komisi ÚV KSČ o současné situaci v hraném filmu, 12.11.1959, s. 200–209. Zprávu předložil člen ideologické komise a pracovník sekretariátu ÚV KSČ Zdeněk Urban.

55 NA, f. 994, Zasedání kolegia ministra 1956–1966, kolegium č. 32, 13.8.1959.

56 *Tamtéž*, kolegium č. 42, Zpráva o plnění úkolů z celostátní konference o filmové distribuci, předkládaná kolegiu ministra školství a kultury, 28.10.1959.

filmová distribuce postupně osvobozovala od kurately kulturněpolitických preferencí, rostly tržby. Tato tendence vyvrcholila až v roce 1969, kdy tržby dokonce překročily úroveň z roku 1957, přestože celková návštěvnost filmových představení po celou dobu nepřetržitě klesala (s výjimkou právě roku 1969, kdy mírně překročila výsledek z minulého roku).⁵⁷ Příčinou růstu tržeb z biografů, který posiloval zájem národních výborů na udržení kin ve svém vlastnictví, bylo především zvyšování vstupného na rozšířené programy a dvojprogramy, na širokoúhlé filmy a na představení v letních kinech.

Statistická data ukazují v šedesátých letech na poměrně jednoznačný lineární trend. Především výrazně rostl počet představení filmů zařazených do kategorie „ostatní“, a to ze 182 681 v roce 1960 na 322 323 v roce 1966 (kdy se vzestup na dva roky zastavil); tomu odpovídal podobně rychlý pád počtu představení sovětských filmů z 240 982 v roce 1960 na 59 548 v roce 1967 (a pokračoval ještě v dalších dvou letech až na pouhých 19 356 představení, zde ovšem také zapůsobily mimořádné politické důvody).⁵⁸ Po celou dobu klesal celkový počet představení, ale výrazně pomaleji, než by odpovídalo poklesu počtu diváků. A navzdory neustálému snižování celkové návštěvnosti vzrůstal počet diváků u filmů kategorie „ostatní“ z 36 milionů 268 tisíc v roce 1960 na 49 milionů 525 tisíc v roce 1966.⁵⁹

Kromě toho, že rostla návštěvnost filmů z kapitalistických zemí, jejich ekonomický význam byl ještě podtržen tím, že byly uváděny za zvýšené vstupné. V roce 1962 činila u sovětských filmů průměrná tržba na jednoho diváka 1,94 Kčs, počet diváků dosáhl jednatřiceti milionů a celkové tržby měly hodnotu devětašedesát milionů korun. U filmů z dalších „zemí socialistického tábora“ byla průměrná tržba na diváka 3,04 Kčs a při mnohem nižší návštěvě (třiadvacet milionů diváků) dosáhly celkové tržby dokonce o něco větší částky, sedmdesát milionů korun. Filmy z kapitalistické ciziny měly návštěvu jednapadesát milionů diváků s průměrnou tržbou 3,75 Kčs na osobu a celkové tržby činily 191 milionů korun – tedy více než za filmy sovětské a další socialistické produkce dohromady.⁶⁰ Tato situace, kdy na kapitalistickou, z větší části „kulturněpoliticky nevhodnou“ produkci připadal vyso-

57 Během 60. let prudce rostl počet televizních přijímačů v domácnostech (v roce 1957 připadalo na jeden televizní přijímač 57,3 obyvatel, o deset let později to bylo 4,8 obyvatel), což bylo tradičně udáváno jako hlavní příčina razantního poklesu počtu návštěvníků kin (pro dobovou analýzu situace srv. např. ŠLECHTA, Jiří: Řešení vzájemných vztahů mezi filmem a televizí v ČSSR. In: *Finance a úvěr*, roč. 10, č. 8 (1962), s. 469–478). Spíše výjimečně zaznívaly názory, že je možné diváky v kinech udržet zvýšením kvality služeb – lepším vybavením kin, kvalitní zvukovou a obrazovou reprodukcí apod., tedy výraznější diferenciací od domácí televizní zkušenosti (srv. KAVKA, Miroslav: Pokles návštěvnosti v kinech je možno zastavit. In: *Film a doba*, roč. 10, č. 8 (1964), s. 448 n.).

58 Viz graf č. 1 na konci této studie.

59 Viz graf č. 2 na konci této studie.

60 NA, f. 1261/0/15 (ÚV KSČ, sekretariát 1962–1966), sv. 26, arch. j. 48, bod 1, Dovození a vývozní politika Čs. filmu za období 1957–1963.

ký podíl návštěv filmových představení a ještě vyšší podíl na odvedených tržbách, posilovala konflikt zájmů mezi stranickými a vládními strážci ideové linie kultury na jedné straně a subjekty s výrazně ekonomickými zájmy (Ústřední půjčovnou filmů a krajskými filmovými podniky) na straně druhé. Rozpory se ovšem projevovaly i mezi podniky zapojenými do distribuce, neboť vlastníkům kin se nezamlouvalo, že odvádějí Ústřední půjčovně filmů vyšší půjčovné za lépe navštěvované snímky západní produkce.⁶¹ Zpráva ideologického oddělení ÚV KSČ pro sekretariát ústředního výboru z roku 1964 kriticky upozorňovala na to, že ekonomické výsledky jsou většinou rozhodujícím kritériem činnosti kin a „na kino mají mnohdy větší vliv finanční a plánovací odbory NV než školské a kulturní komise“. Problém spočívající ve využívání tržeb pro rozpočty národních výborů, které přitom neinvestovaly do dalšího rozvoje kin, byl považován za natolik závažný, že zpráva dokonce navrhovala převést kina zpět pod správu společnosti Československý film.⁶² Spor o kina se ve druhé polovině šedesátých let dostával stále častěji na stránky tisku, kde především zástupci filmových podniků využívali argument „kulturněpolitické hodnoty“ tentokrát ve svůj prospěch a tvrdili, že současná praxe je nutí programovat nevhodné, umělecky i ideově bezcenné filmy – odstrašujícím příkladem „braku“, který se dostává díky současné situaci na plátna kin, se v těchto debatách stal především západoněmecký film *Tajemství čínského karafiátu*.⁶³

V první polovině šedesátých let nadále zůstávala v platnosti omezení, která měla zajistit „ideově hodnotným“ filmům dostatečný prostor v kinech. V roce 1961 se tak na poradě brněnského Krajského podniku pro film, koncerty a estrády (KPFKE)⁶⁴ konstatovalo, že „atraktivní filmy kapitalistické produkce nesmí být hrány více jak 5–6 týdnů. Vyšší procento zařazených kapitalistických filmů musí být vyrovnáno produkcí hlavně ČSSR a sovětskou.“⁶⁵ Porušování tohoto pravidla se stávalo předmětem kritiky ze strany školských a kulturních komisí krajských národních výborů,⁶⁶ krajské

61 O co vlastně jde? (viz pozn. 46).

62 NA, f. 1261/0/15, sv. 26, arch. j. 20, bod 3, Současný stav filmové distribuce a návrh zásad dalšího rozvoje. Takové opatření bylo pokusně realizováno v Plzni, kde místní kina získal do správy tamní Krajský podnik pro film, koncerty a estrády (viz ŽENÍŠEK, Ladislav: Abychom mohli hledat souřadnice. In: *Kulturní tvorba*, roč. 4, č. 17 (1966), s. 4 n.). Dřinou výjimku představoval Filmový podnik Hlavního města Prahy, který také spravoval kina.

63 Viz tamtéž; O co vlastně jde? (viz pozn. 46); NESVEDA, Albert: Současné ekonomické problémy naší kinematografie. In: *Filmovým objektivem*, roč. 5, č. 5 (1965), s. 112; Hovoří ředitel pražského filmového podniku Jiří Bernard. In: *Film a doba*, roč. 13, č. 3 (1967), s. 152–157.

64 Krajské podniky pro film, koncerty a estrády vznikly v roce 1960 sloučením krajských filmových podniků, estrádních a koncertních jednatelství a hudebních artistických ústředí.

65 MZA, f. G 604, zápis z porady KFP Brno z 15.2.1961.

66 Konkrétně Krajskému filmovému podniku v Brně bylo vytýkáno uvádění francouzského historického filmu *Hrbáč* (tamtéž, zápis z porady KFP Brno z 9.3.1961).

výbory KSČ pak dokonce zakazovaly uvádění některých filmů.⁶⁷ Zápisy z porad KPFKE Brno jsou cenným materiálem, který ukazuje konkrétní praktiky, jimiž se podnik snažil formálně dodržet stanovená omezení, a současně plnit plán návštěvnosti i tržeb: Snižování podílu západní produkce pod pětaticetiprocentní hranici dosahoval především reprízováním českých filmů (namísto ztrátových snímků sovětských nebo „lidovědemokratických“);⁶⁸ západní filmy, které měly úspěch i po povolených pěti týdnech promítání, se vracely do programu po několikátýdenní pauze;⁶⁹ navrhovalo se omezovat počet představení v malých kinech a v takto „uspořených“ termínech pořádat divácky atraktivní přehlídky, například úspěšných veseloher nebo filmů s Gérardem Philipem;⁷⁰ atraktivní filmy a rozšířené programy se běžně zařazovaly do kapacitních letních kin, popřípadě se promítaly na nočních představeních.⁷¹

Často se také využívaly širokoúhlé nebo sedmdesátimilimetrové západní filmy, na které bylo stanoveno vyšší vstupné. Ekonomicky motivovaná a komunistickými orgány jen slabě přibrzďovaná vlna zájmu o tyto formáty byla v ostrém protikladu k postojům zaujímaným ještě koncem padesátých let. Tehdy ministr školství a kultury František Kahuda na celostátní konferenci o otázkách filmové distribuce (v roce 1958) tvrdil, že se nebude přistupovat k širokoúhlým filmům z komerčního hlediska jako na Západě, kde jde o „nadbíhání zaostalému vkusu“, takže „je pro nás velmi málo širokoúhlých filmů ze Západu přijatelných“. Jeho varování, že „v nejbližších letech nebudeme ještě mít dostatek vhodných širokoúhlých filmů“, znamenalo faktické zastavení jejich dovozu do roku 1960, tedy do okamžiku dovršení „přechodu k socialismu“.⁷²

Běžnější využívání širokoúhlých formátů v první polovině šedesátých let ovlivnilo také změnu v roli putovních kin, která po decentralizaci v roce 1957 provozovaly „chozrasčotní“ krajské filmové podniky. Přestože jejich počet neustále klesal, mohla se putovní kina stát důležitým zdrojem příjmů – například brněnský filmový podnik programoval do putovních kin často širokoúhlé filmy za vyšší vstupné, což představovalo důležitý přísun tržeb. Změna v přístupu k programování je patrná například z kritiky adresované brněnskému KPFKE v roce 1963 za „promítání hlavně únikových filmů kapitalistické produkce“.⁷³

V roce 1964 lze zaznamenat ve filmové distribuci určité zrychlení trendu vymahování hospodářských hledisek z ideologických limitů. Hranice pro podíl západní

67 Brněnský KV KSČ takto např. zakázal promítání britského kriminálního filmu *Korunní svědek* (tamtéž, záznamy z porad KFP Brno 22.5.1961 a 5.6.1961).

68 Tamtéž, zápis z porady KFP Brno 22.5.1961.

69 Tamtéž.

70 Tamtéž, zápis z porady KFP Brno 20.7.1962.

71 Tamtéž, zápis z porady KFP Brno 28.5.1963.

72 Zvýšit ideovou účinnost a výchovné působení filmu, všestranně zkvalitnit činnost kin, s. 7 (viz pozn. 49).

73 MZA, f. G 604, zápis z podnikové porady Krajského podniku pro film, koncerty a estrády v Brně 19.2.1963.

produkce stanovená na pětadvacet procent se nadále vztahovala už jen na počet titulů uvedených v daném roce do distribuce (a nikoli na počet představení a diváků), a navíc byly vyňaty z této kategorie kinematografie takzvaných rozvojových zemí.⁷⁴ Oproti roku 1963, kterým vrcholila třetím rokem probíhající krize celého československého hospodářství a kdy se definitivně zhroutil pětiletý plán,⁷⁵ se o rok později výrazně zvýšil dovoz filmů z kapitalistických států. I přes přetrvávající nedostatek devizových prostředků považoval sekretariát ÚV KSČ za vhodné, aby se v „odůvodněných případech“ uvolňovaly zvláštní devizové přiděly pro nákup velkofilmů, jejichž cena je sice vyšší, které ale dosáhnou v distribuci mimořádných výnosů.⁷⁶ Oproti čtyřem filmům koupeným ze Spojených států v roce 1963 bylo přijato do distribuce amerických filmů osm, mezi nimi „hity“ jako *Velká země*, *Někdo to rád horké*, *Prázdniny v Římě* a *Šedm statečných*.⁷⁷

Postupně přenášený důraz na roli hospodářských výsledků filmové distribuce byl od poloviny šedesátých let rámcově podpořen počínající ekonomickou reformou a zásadami nové soustavy řízení národního hospodářství, schválenými v roce 1965. Ty byly v oblasti kinematografie zavedeny sice až v roce 1969, atmosféra i konkrétní důsledky reformy se ale pochopitelně v distribuční oblasti projevovaly. Už v roce 1965 využil náměstek ředitele Ústřední půjčovny filmů Albert Nesveda probíhající přípravy na zavedení nového způsobu řízení, které „kladou zvýšený důraz na hmotnou zainteresovanost“ a „upevňují zbožně peněžní vztahy“, ke kritice decentralizace z roku 1957. Navrhl vytvořit „existence schopné hospodářské organizace, kde bude možné uplatňovat pokrokové metody řízení“ – což mělo ve skutečnosti znamenat především převedení kin do správy krajských podniků pro film, koncerty a estrády a obnovení modelu, který velmi krátce fungoval na začátku roku 1957. Nesveda tedy v rámci tehdejšího soupeření o správu kin využil reformní rétoriku k podpoře snahy odřezat kina od rozpočtů národních výborů.⁷⁸ Tato snaha ovšem (až na výše zmíněný pokus podniknutý v Plzni) nevedla k cíli.

Po zavedení nové soustavy ekonomického řízení kinematografie začátkem roku 1969, která posilovala ohled na hospodářské výsledky filmové distribuce, dosáhl Československý film v tomto roce nejvyšších tržeb v historii a také počet představení filmů z kategorie „ostatní“ byl nejvyšší za celé poválečné období. Návštěvnost této produkce sice nepřekonal rok 1947, ale byla vyšší než v roce 1957, kdy při-

74 O co vlastně jde? (viz pozn. 46); NA, f. 994, Zasedání kolegia ministra 1956–1966, zápis z jednání kolegia č. 32 z 13.8.1959; *tamtéž*, f. 1261/0/15, sv. 26, arch. j. 20, bod 3, Současný stav filmové distribuce a návrh zásad dalšího rozvoje.

75 K tomu srv. SIRŮČEK, Pavel a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie: Vývoj – současnost – výhledy*. Slaný, Melandrium 2007, s. 193–197; KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*, sv. 2: *Reforma trvale nemocné ekonomiky*. Brno, Doplněk 2000, s. 234–306.

76 NA, f. 1261/0/15, sv. 26, arch. j. 48, bod 1, Dovození a vývozní politika Čs. filmu za období 1957–1963.

77 *Velkou zemi* uvádělo premiérové kino Světozor celkem 19 týdnů.

78 NESVEDA, A.: Současné ekonomické problémy naší kinematografie (viz pozn. 65).

šlo do kin celkově vůbec nejméně diváků. Ovšem prudký výkyv návštěvnosti a počtu představení „západních“ filmů na jedné straně a sovětských a „lidovědemokratických“ snímků na straně druhé byl v první řadě důsledkem reakce jak publika, tak distribuce na vpád intervenčních vojsk v srpnu 1968. Zápis z porady brněnského KPFKE sice uvádí, že vláda požádala o zařazování „umělecky hodnotných filmů 5 zemí“ do programů,⁷⁹ současně ale vyjevuje pasivní, v důsledku spíše negativní postoj k tomuto požadavku: filmy „je možné zařazovat, ale jen na výslovnou žádost a po dohodě s vedoucím kina“.⁸⁰ V květnu 1969 se pak brněnský krajský podnik na poradě hájil proti tvrzení o neochotě kulturních organizací „normalizovat se“ argumentem, že snahu má, ale ekonomické zájmy jej nutí zařazovat západní filmy, které dosahují vyšších tržeb. Současně ovšem obdržela programová oddělení KPFKE příkaz zařazovat měsíčně jeden film z produkce Sovětského svazu nebo dalších socialistických zemí, a to bez ohledu na přání vedoucích kin.⁸¹

Uvedené odvolávání na ekonomické zájmy bylo jedním z posledních příkladů otevřeného rozporu mezi ideologickými a hospodářskými požadavky na filmovou distribuci – „normalizátoři“ jej zanedlouho „vyřešili“ ve prospěch kritérií ideologických. Tento přístup je jasně obsažen již ve „Zprávě o situaci v československé kinematografii“, kterou 6. ledna 1970 předložil tajemník Ústředního výboru KSČ Jan Fojtík. Podle jeho autoritativního soudu „ekonomická zainteresovanost pracovníků distribuce na výsledcích vede k tomu, že jsou především preferovány komerční filmy, a tím je celková skladba filmů uváděných distribucí posunována do oblasti zábavných, dobrodružných a jinak únikových filmů“.⁸² S tím se nebylo možno smířit, a tak již pro následující rok byla distribuční nabídka „očistěna“ vyřazením dvaatřiceti západních filmů.⁸³

Závěrem

Filmová distribuce byla v období komunistického režimu v Československu v základních obrysech určována ideologickými požadavky, které definoval stranický aparát. Jejich realizace byla zajišťována a kontrolována soustavou institucí a orgánů komunistické strany, vlády, státní správy či specializovaných podniků. Distribuční mechanismy byly v první fázi nastaveny k dosažení hlavního cíle, kterým mělo být vytvoření nového typu národní filmové kultury, očištěné od přítomnosti produkce západních kinematografií (a v nejradiálnější podobě od jakékoli „únikové“ produkce) a nasycované soběstačnou tvorbou zemí východního bloku. Distribuční nabídka i konkrétní praktiky musely postupně reagovat na utopičnost tohoto

79 Tedy pěti států, které se podílely na intervenci v srpnu 1968.

80 MZA, f. G 604, zápis z porady KFP Brno 18.12.1968.

81 Tamtéž, zápis z porady KFP Brno 22.5.1969.

82 HOPPE, J. (ed.): Jan Fojtík předsednictvu ÚV KSČ, s. 167 (viz pozn. 5).

83 Tamtéž, s. 191–199.

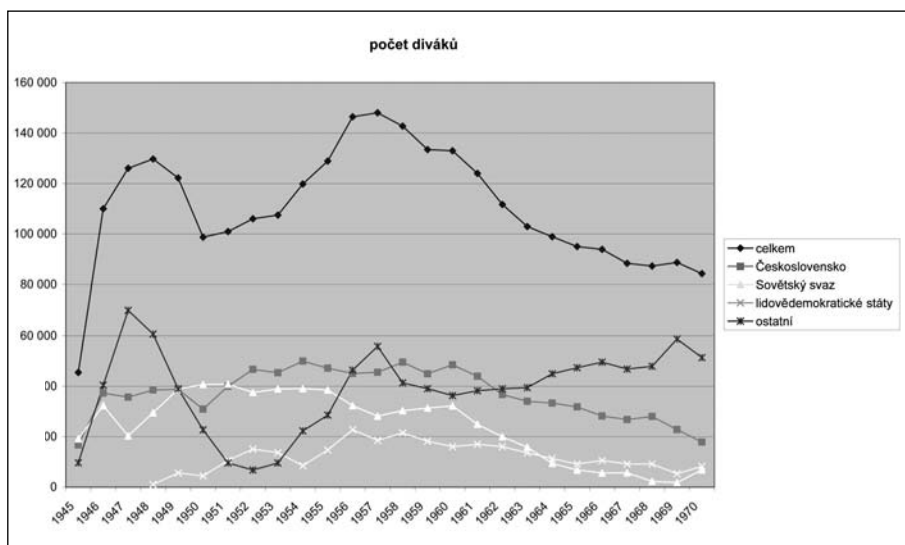
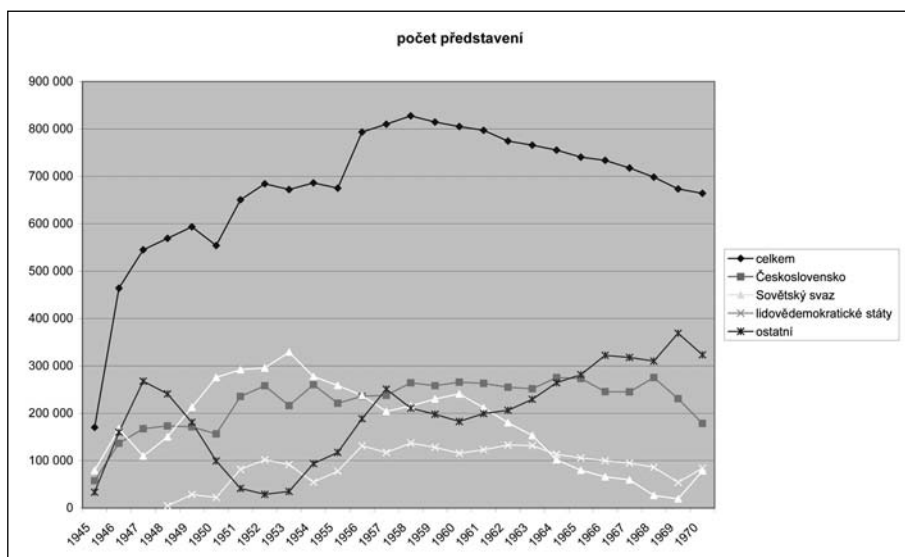
modelu, která vyplývala ze dvou vzájemně spjatých faktorů: neúspěchu v budování nového modelu filmového diváctví a hospodářských požadavků filmového průmyslu. Situace v ostatních socialistických státech byla alespoň v základních parametrech obdobná, a takto ji popisují i filmoví historici. Například východoněmecká distribuční společnost Progress-Film se stala od 1. července 1955 národním podnikem (do té doby distribuci zajišťovala, popřípadě se na ní později podílela, sovětská společnost Sovexportfilm), a musela tedy – slovy německého historika Larse Karla – „na jednu stranu plnit finanční plán, což bylo možné jen s pomocí západních filmů, které z velké části neodpovídaly kulturněpolitickým požadavkům kladeným režimem na filmovou tvorbu ... a z druhé strany byl podnik nucen plnit kulturněpolitické zadání prostřednictvím přednostního uvádění ‘progresivních’ filmů, které ovšem obvykle přitáhly jen málo diváků“.⁸⁴ Obdobně popisuje Ewa Gębicka situaci v Polsku jako postupné prohlubování konfliktu mezi programovými úkoly, vyplývajícími z kulturní politiky a zadávanými kinům Ústřední půjčovnou filmů, a úkoly ekonomickými, určenými hospodářskými odděleními krajských národních rad.⁸⁵

Komplexnější zhodnocení celého distribučního systému v zemích východního bloku, míry jeho koordinace a „sovětizace“, specifičnosti národních podmínek a přetrvávání lokálních struktur a mechanismů si bude vyžadovat rozsáhlejší komparativní výzkum, který se neobejde bez materiálů ze sovětských archivů.⁸⁶ Tento příspěvek se ovšem pokusil načrtnout vývoj určitého historického modelu filmové distribuce ve formativním konfliktu ideologických požadavků s ekonomickými kritérii, a to v konkrétní národní perspektivě a ze specifického hlediska zájmů jednotlivých institucí a subjektů, které určovaly jak základní mechanismy distribuce, tak její konkrétní praktiky. Dějiny filmové distribuce se v tomto napětí mezi hospodářskými a ideologickými zájmy a jejich protagonisty neukazují ani tak jako hladce fungující nástroj prosazování mocenských a ideologických cílů stranických a vládních orgánů, ale spíše jako prostor střetů a uplatňování účelových praktik. Určující změny hlavních tendencí byly po roce 1948 jistě diktovány především mocenským centrem, avšak ideologické formování filmové distribuce bylo nuceno reagovat na hospodářské požadavky a realitu výkonu, což vytvářelo v distribučním sektoru evidentní napětí a činilo z něj oblast skrytých a někdy i otevřených střetů.

84 KARL, Lars: „O gerjach i ljudach...“ *Sovetskoje kino o vojně. Vzgljad iz GDR*. Moskva, Pamjatniki istoričeskoj mysli 2008, s. 136.

85 GĘBICKA, Ewa: Sieć kin i rozpowszechnianie filmów. In: ZAJICEK, Edward (ed.): *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku: Film i kinematografia*. Warszawa, Instytut Kultury – Komitet Kinematografii 1994, s. 415–451.

86 Autor tohoto textu na alespoň dílčím komparativním výzkumu takového charakteru v současnosti pracuje: projekt „Film, kulturní politika a socialistická modernita: Komparativní perspektiva dějin filmové distribuce, filmového uvádění a filmové kultury v NDR a Československu v letech 1949–1970“ (*Cinema, Cultural Policy, and the Socialist Modernity. A Comparative Perspective on the History of Film Distribution, Film Exhibition and Cinema Culture in GDR and Czechoslovakia, 1949–1970*) je realizován s podporou Humboldtovy nadace.

Tato studie vznikla díky podpoře Grantové agentury České republiky (grantový projekt registrován pod číslem 408/07/P174).

Proti „fašistickým bandám UPA“

Ukrajinci v propagandě lidového Polska

Luboš Veselý

Nejrůznějšími aspekty spletutých dějin polsko-ukrajinských vztahů se zabývá řada autorů z Polska i Ukrajiny a literatura věnovaná tomuto tématu je co do přístupu a hodnocení předmětné problematiky značně rozmanitá. Rozdíly se přitom neprojevují pouze mezi historiky obou zemí, kdy je na obou stranách často patrná mimořádná citlivost na bezpráví spáchané „těmi druhými“ na vlastním národě a zároveň mimořádná neochota připustit, že by se příslušníci vlastního národa mohli dopouštět bezpráví na druhých; naprosto odlišné názory můžeme sledovat i uvnitř jak polské, tak ukrajinské historické komunity.

Širší souvislosti tématu ve svých monografiích sledují polští historici ukrajinského původu Roman Drozd a Igor Hałagida,¹ kratší pasáže najdeme v knihách významného polského historika Ryszarda Torzeckého a Bohdana Skaradzińskiego.² Značnou pozornost problematice polsko-ukrajinských vztahů věnuje mladší polský historik Grzegorz Motyka, autor tří obsáhlých monografií.³ Pro dané téma jsou významné i publikace pojednávající o Akci „Visla“, během níž na jaře a v létě

---

1 DROZD, Roman: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*. Warszawa, Zakład Wydawniczy Tyrsa 2001; HAŁAGIDA, Igor: *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*. Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej (IPN) 2002.

2 TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa, Polskie Wydawnictwo Naukowe 1993; SKARADZIŃSKI, Bohdan: *Białorusini, Litwini, Ukraińcy*. Białystok, Versus 1990.

3 MOTYKA, Grzegorz: *Tak było w Bieszczadach: Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*. Warszawa, Volumen 1999; TYŻ: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*. Warszawa, Instytut Studiów Politycz-

roku 1947 bezpečnostní aparát lidového Polska násilně vysídlil z jihovýchodní části země na její opačný konec téměř sto padesát tisíc Ukrajinců.⁴ Několik stovek jich přitom přišlo o život a přes tři tisíce byly uvězněny v koncentračním táboře Jaworzno. Další byli zabiti v bojích polské armády proti oddílům Ukrajinské povstalecké armády (*Ukrainska povstanska armija* – UPA),⁵ jež probíhaly jako součást Akce „Wisla“. Rozsáhlou studii založenou na archivním výzkumu, která přibližuje detaily provedení celé operace, zveřejnila v roce 1992 Aldona Chojnowska v původně exilovém časopise *Zeszyty Historyczne*, jež vydává Polský literární ústav v Paříži.⁶ Sborník dokumentů vztahujících se k vojenským i politickým aspektům této operace uspořádal a počátkem devadesátých let vydal polský historik ukrajinského původu Eugeniusz Misilo.⁷ Významným shrnutím výsledků dosavadního výzkumu je sborník z konference věnované Akci „Wisla“, kterou uspořádal polský Ústav národní paměti v dubnu 2002 u příležitosti pětapadesátého výročí jejího zahájení.⁸ Poválečným vysídlením Ukrajinců do Sovětského svazu se zabývá mladý ukrajinský historik Volodymyr Kycak.⁹ Cenný materiál přinášejí také sborníky příspěvků a následných diskusí polských a ukrajinských historiků vydávané péčí obecně prospěšné společnosti pro dokumentaci a popularizaci soudobých dějin Polska a východní

---

nych Polskiej Akademii Nauk – Rytm 2006; TYŹ: *W kregu „Lun w Bieszczadach“*. Warszawa, Rytm 2009. Z pera tohoto autora pochází i rozsáhlá kapitola v kolektivní práci *Tavici kotel narodů* (TYŹ: *Postawy wobec konfliktu Polsko-Ukraińskiego w 1939–1953 w zalezności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej*. In: JASIEWICZ, Krzysztof (ed.): *Tygiel narodów / Melting Pot of Nations: Stosunki społeczne i narodowościowe w latach 1939–1953 / Social and Ethnic Relations in the Former Eastern Borderlands of the Second Polish Republic 1939–1953*. Warszawa – Londyn, Rytm – Polonia Aid Foundation Trust 2002, s. 279–407) a několik článků věnovaných zobrazení bojovníků UPA v soudobé propagandě a polsko-ukrajinskému konfliktu obecně.

- 4 Akce se týkala i Bojků, Huculů a Lemků, kteří byli považováni za ukrajinské regionální skupiny.
- 5 Ukrajinská povstalecká armáda vznikla koncem roku 1943 na Ukrajině jako ozbrojená složka frakce Organizace ukrajinských nacionalistů vedené Stepanem Banderou (odtud označení jejich příslušníků „banderovci“). Bojovala za ukrajinskou nezávislost hlavně na území Volyně a Haliče proti Sovětům, Polákům i Němcům (s nimiž občas účelově spolupracovala). Její oddíly na Ukrajině byly postupně zlikvidovány během první poloviny 50. let.
- 6 CHOJNOWSKA, Aldona: *Operacja „Wisła“: Przesiedlenie ludności ukraińskiej na ziemie zachodnie i północne w 1947 r.* In: *Zeszyty Historyczne*, č. 102 (1992), s. 3–102. Dva články k tématu se objevily v tomto periodiku již koncem 80. let: OLSZAŃSKI, Tadeusz A.: *Walki polsko-ukraińskie 1943–1947*. In: *Tamtéž*, č. 90 (1989), s. 196 n.; EBERHARD, Piotr: *Jak kształtowała się wschodnia granica PRL*. In: *Tamtéž*, s. 23.
- 7 MISIŁO, Eugeniusz (ed.): *Akcja „Wisła“: Dokumenty*. Warszawa, Archiwum Ukraińskie – Zakład Wydawniczy Tyrsa 1993. Ukrajinský překlad vyšel pod stejným názvem v roce 1997.
- 8 PISULIŃSKI, Jan (ed.): *Akcja „Wisła“*. Warszawa, IPN 2003.
- 9 KYCAK, Volodymyr: *Deportacja Ukrajinców z Polšci w URSS u 1944–1946 rr. ta jich socialno-ekonomiczna adaptacja*. Černivci, Černiveckij nacionalnyj universytet 2003.

Evropy Středisko KARTA (*Ośrodek KARTA*) pod společným názvem *Polska-Ukraina: Trudne pytania*. Jiní než polští a ukrajinští historici se danému tématu věnují naprosto výjimečně a okrajově,¹⁰ což platí i pro českou historiografii.¹¹

Ukrajinským motivům v polské komunistické propagandě nebyla zatím v Polsku ani na Ukrajině věnována větší pozornost, přestože poválečné boje proti Ukrajinské povstalecké armádě a „ukrajinským nacionalistům“ byly stálou součástí propagandistického repertoáru režimu Polské lidové republiky. Existuje dosud pouze několik málo článků na toto téma, i ty však danou problematiku pojednávají útržkovitě či zkratkovitě.

Podle polské autorky Małgorzaty Kmitové měla tato propaganda, která po druhé světové válce v polské společnosti utvrzovala a prohlubovala negativní stereotyp Ukrajince, „jasný cíl – rychlejší asimilaci rozprášené diaspory, již se Ukrajinci stali v důsledku Akce ‘Visla’“.¹² Toto tvrzení je přinejmenším sporné a rozhodně značně zjednodušující. Podle Grzegorze Motyky propaganda vytvářela obraz dvou Ukrajinců, „dobrého“ a „špatného“. „Dobrý“ měl být Ukrajinec s levicovým přesvědčením, často zápasící již s buržoazním útlakem v meziválečné polské republice (*II Rzeczpospolita*) a od roku 1941 bojující v sovětském partyzánském hnutí. „Špatnými“ Ukrajinci jsou bez výjimky všichni ti, kteří si přejí Ukrajinu nezávislou, *samostijnou*. Právě oni spolupracují s nacisty, nejrafinovanějšími způsoby vraždí Poláky, Židy i komunisty a k tomu terorizují vlastní levicově orientovaný nevinný národ. Jako špatní Ukrajinci vedle sebe stojí nejen Andrij Melnyk a Stepan Bandera, ale také Simon Petljura a Andrij Šeptyckyj.¹³ Samotné slovo *samostijnost'* se stává invektivou

---

10 Jednou z výjimek je článek německého historika Philippa Thera publikovaný v časopise *Soudobé dějiny* (THER, Philipp: Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947: Srovnávací poznámky k česko-sudetoněmeckému konfliktu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 2 (2002), s. 249–258).

11 Mnoho užítku v tomto směru nepřináší nepříliš kvalitní kniha Jána Mlynárika *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve* (Praha, Libri 2005). K danému tématu vydal v poslední době spíše populárně-naučný text publicista Milan Syruček, i přes slibný název a snahu demaskovat některé mýty komunistické propagandy se však jedná spíše o poněkud nesourodý soubor autorových poznámek a dojmů k dějinám Ukrajiny (SYRUČEK, Milan: *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* Praha, Pražská vydavatelská společnost – Epoque, 2008).

12 KMITA, Małgorzata: Propaganda antyukraińska w czasach PRL. In: MOKRY, Władysław (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po przesiedleńczej Akcji Wisła w 1947 roku*. Kraków, Szwajpolt Fiol 1997, s. 71.

13 Andrij Melnyk (1880–1964) se na podzim 1918 stal jedním z členů vlády nezávislé Ukrajinské národní republiky. Po její likvidaci působil v ukrajinském exilovém hnutí a v roce 1938 byl zvolen vůdcem Organizace ukrajinských nacionalistů (po rozkolu v roce 1940 vytvořil konkurenční frakci Stepan Bandera). Spolupracoval s Němci a po útoku na SSSR v létě 1941 proklamoval nezávislou ukrajinskou vládu, kterou Němci rozehnali. Od konce roku 1943 do podzimu 1944 vězněn, po válce pokračoval v hnutí za ukrajinskou nezávislost na Západě. – Stepan Bandera (1909–1959) již od konce 20. let vedl v Polsku ozbrojený boj za samostatnou Ukrajinu. V roce 1934 odsouzen k trestu smrti (trest změněn na doživotí), v prvních dnech německé okupace na podzim 1939 vězení opustil. Postavil se do čela frakce Organizace ukrajinských

a ukrajinský znak – trojzubec – zločineckým symbolem podobně jako svastika.¹⁴ Podle Motyky tak byl „špatným“ Ukrajincem především Ukrajinec-nacionalista. K tomu je nutné dodat, že až do roku 1989 fungovala daná dichotomie tím způsobem, že „dobří“ Ukrajinci buď přesídlili do Sovětského svazu nebo se asimilovali, takže nebylo třeba o nich psát, a jako námět propagandy pak zůstali pouze „špatní“ Ukrajinci.

Jak se tato propaganda projevovala v tisku, literatuře, filmu a historických pracích a zda výsledky jejího působení můžeme zaznamenat i v době po rozpadu sovětského bloku, se snaží vyložit následující řádky.

Nacionální konflikty o území a protiukrajinská propaganda

Soužití Poláků a Ukrajinců na území dnešní západní Ukrajiny a jihovýchodního Polska, které bylo před první světovou válkou centrem jejich národního života, bylo vesměs konfliktní a bolestné. Na jejím konci se zde střetla armáda nově nezávislého Polska s oddíly usilujícími o založení samostatné Ukrajiny, a poté co silnější Poláci zvítězili, přičlenili toto území ke svému státu. Zdejší Ukrajinci v něm sice nebyli vystaveni takovým represím jako v sousední sovětské Ukrajině, jejich situace se však ve srovnání s dobou vlády Habsburků v mnohém zhoršila. Po vypuknutí druhé světové války obsadili východní Halič a Volyň na základě paktu Ribbentrop–Molotov Sověti, kteří vyhlásili údajné osvobození Ukrajinců od kapitalismu a národnostního útlaku. Následující okupace těchto území nacistickým Německem vzájemné vztahy mezi Poláky a Ukrajinci dále zhoršila. Ještě před koncem války Ukrajinská povstalecká armáda zahájila otevřený a brutální boj proti Polákům s cílem vyhnat je z „ukrajinské země“, na což neméně krutě reagovaly odvetnými akcemi oddíly polského podzemí a poté i polské armády.

---

nacionalistů, jež považovala spolupráci s třetí říší pouze za prostředek dosažení nezávislosti (OUN-B – banderovci), narozdíl od tzv. melnykovců (OUN-M), kteří ve spojení s nacistickým Německem viděli strategický cíl. Po německém útoku na SSSR v létě 1941 proklamoval ve Lvově nezávislou ukrajinskou vládu, načež byl zatčen a vězněn do podzimu 1944. Poté stál v čele ukrajinského exilu až do října 1959, kdy byl zavražděn v Mnichově sovětským agentem. – Simon Petljura (1879–1926) se na podzim 1918 stal hlavním atamanem (prezidentem) nezávislé Ukrajinské národní republiky. Po jejím zániku působil v ukrajinském hnutí v polském a západoevropském exilu, v roce 1926 byl v Paříži zastřelen sovětským agentem. – Andrij Šeptyckyj (1865–1944) byl od roku 1900 řeckokatolickým metropolitou haličsko-lvovským. Usíloval o ukrajinskou nezávislost, ale také o smíření Ukrajinců s Poláky. Po okupaci Polska se nevyhнул spolupráci s Němci, apeloval však proti projevům masového teroru a poskytoval pomoc Židům.

14 MOTYKA, Grzegorz: Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989. In: MOTYKA, Grzegorz – KOSIEWSKI, Piotr (ed.): *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*. Kraków, Universitas 2000, s. 167 n.

Oddíl Ukrajinské povstalecké armády v lese na jihu Polska

Již před válkou existovaly v Polsku plány na násilné přesídlení Ukrajinců v rámci země a tento postup navrhovaly v jejím průběhu různé politické strany. Uskutečnila je však až vláda pod vedením komunistů v době, kdy to již z bezpečnostního hlediska nebylo natolik naléhavé. Jak říká polská historička Krystyna Kerstenová, paradoxně to byli komunisté, kteří uskutečnili sny o návratu k „piastovskému“ Polsku,¹⁵ přestože právě oni v meziválečném období hlásali právo Ukrajinců na sebeurčení až po odtržení od „buržoazního“ Polska. Zde se nabízí zajímavá paralela s komunisty českými, kteří takto změnili svůj postoj k menšině německé. Ještě na počátku války se stavěli proti snahám Edvarda Beneše o vysídlení německého obyvatelstva z Československa, později se ale přiklonili na Benešovu stranu a stali se velkými zastánci „odsunu“. Podle výstižného soudu Detlefa Brandese „v tom, že je třeba vyhnat Němce, byly zajedno všechny povolené politické strany, nejhlasitěji k tomu však vyzývali národní socialisté a komunisté“.¹⁶ Etnická očista země a znovuosidlování Sudet se také staly jedním z námětů komunistické propagandy a legitimizačních nástrojů KSČ. Sovětští komunisté si zase podobně počínali vůči Polákům na západní Ukrajině, když ji po společném útoku s nacistickým Německem na Polsko na podzim

15 KERSTEN, Krystyna: Forced Migration and the Transformation of Polish Society in the Postwar Period. In: THER, Philipp – SILJAK, Ana: (ed.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944 – 1948*. Lanham (Maryland) – Boulder (Colorado) – New York – Oxford, Rowman & Littlefield 2001, s. 80.

16 BRANDES, Detlef: „Otázka transferu... To je tady Kolumbovo vejce“: Českoslovenští komunisté a vyhnání Němců. In: *Český časopis historický*, roč. 103, č. 1 (2005), s. 112.

1939 „osvobodili od cizích utlačovatelů“.¹⁷ Jejich propaganda vykreslovala Poláky jako „třidu a národ vykořisťovatelů“ a Ukrajince výslovně vyzývala, aby „bili polské pány“ a zbavili je jejich postavení.¹⁸ Později toto „osvobození“ líčila jako velkou zásluhu sovětského zřízení a vyvinula ukrajinský termín *vozdjednanja*, jenž by se dal přeložit jako „znovusjednocení“. To se stalo námětem četných uměleckých děl, jako například obrazu „prvního sovětského traktoru ve lvovské oblasti v roce 1940“ či nadšeného davu lačnického po „prvních sovětských novinách v září 1939“.¹⁹

Ve všech třech případech se komunistické strany úspěšně chopily nacionalistické rétoriky k vlastnímu prospěchu. Polští komunisté – podobně jako jejich spřízněnci v Československu pokud šlo o česko-německé vztahy – bezohledně využívali polsko-ukrajinské antagonismy, značně vyostřené válkou, jak při svém nástupu k moci a její stabilizaci na konci čtyřicátých let, tak při úsilí o legitimizaci své vlády v následujících desetiletích. Vysídlení půlmilionu Ukrajinců do Sovětského svazu a následné deportace dalších sto padesáti tisíc na sever a západ Polska v rámci Akce „Visla“ nebyly v jejich politice vlastním cílem, ale spíše působivým prostředkem. Boj proti jednotkám Ukrajinské povstalecké armády pak v dalších letech sloužil jako jeden ze zakladatelských mýtů režimu a věčné téma jeho propagandy. Podobně jako v Sovětském svazu i komunistickém Československu se propaganda Polské lidové republiky snažila pomocí vědomých lží a manipulací zdiskreditovat myšlenku ukrajinské nezávislosti a všechny její zastánce.

Analogicky jako v případě německé menšiny v Československu se největší pozornost polské propagandy upírala na boj proti Ukrajinské povstalecké armádě ve druhé polovině čtyřicátých let, kdy jednak tyto ozbrojené střety aktuálně probíhaly a jednak se komunisté snažili strhnout na sebe moc. I v poválečném Polsku to byli oni, kdo v tomto směru vyvíjel nejhrořlivější činnost, ostatní strany jim však sekundovaly. Ostatně proti UPA bojovaly i oddíly polského antikomunistického podzemí a jejich spolupráce s Ukrajinci proti společnému nepříteli byla naprosto výjimečná. Koncem čtyřicátých let se pak propagandistické úsilí soustředilo na budování mýtu zavražděného generála Karola Świerczewského, zatímco tematika bojů proti UPA se vytrácela. Vrátila se až koncem padesátých let v souvislosti se zřetelnou snahou propagovat dobré jméno armády a její zásluhy o Polsko, což byla patrně reakce na diskreditaci armády v červnu 1956, kdy krvavě ztlumila revoltu dělníků v Poznani, a na propouštění z jejich řad v procesu destalinizace odstartované v témže roce polským Říjnem, kdy se moci ujal Władysław Gomułka. Ve druhé polovině šedesátých let podporovala propagandu ve stejném duchu šovinistická a antisemitská skupina takzvaných partyzánů (bývalých příslušníků prosovětských ozbrojených skupin na sklonku druhé světové války) spojená s ministrem vnitra Mieczysławem

17 Viz *Radjanska encyklopedija istoriji Ukrajiny*, sv. 1. Kyjiv, Holovna redakcija Ukrajinskoji radjanskoji encyklopedii 1969, s. 337.

18 THER, P.: *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947*, s. 251 (viz pozn. 10).

19 *Radjanska encyklopedija istoriji Ukrajiny*, sv. 1, heslo *vozdjednanja* (Возз'єднання).

Moczarem. Její další oživení nastalo po vyhlášení výjimečného stavu v prosinci 1981, kdy moc v zemi převzal generál Wojciech Jaruzelski; ostatně sám generál se na bojích proti UPA koncem čtyřicátých let podílel a o dvacet let později byl jako náčelník generálního štábu polské armády také počítán ke skupině „partyzánů“.

Obsah, argumenty ani vyznění protiukrajinské propagandy se od konce války až do roku 1989 v podstatě neměnily. Bojovníci Ukrajinské povstalecké armády a vůbec všichni, kdo si přáli samostatnou Ukrajinu, byli ztotožňováni s fašisty a nepřáteli Polska. Tento obraz si zafixovala velká část polské společnosti a vztahovala jej víceméně na Ukrajince jako takové. Překonávat ho začali až představitelé demokratické opozice v osmdesátých letech, inspirováni koncepcemi smíření Julia Mieroszewského a exilového časopisu *Kultura*.

Smrt a mýtus generála „Waltera“

V době, kdy Ukrajinská povstalecká armáda byla již značně oslabená a dohromady disponovala méně než patnácti sty muži, byl na inspekční cestě v jihovýchodním Polsku 28. března 1947 u Baligrodu zastřelen náměstek ministra obrany generál Karol „Walter“ Świerczewski.²⁰ Padl v léčce, pravděpodobně kvůli nedostatečné osobní ochraně a panice, již jeho doprovod po útoku propadl. Útočníky byli zřejmě bojovníci UPA, kolem smrti sovětského, španělského a polského generála a bývalého interbrigadisty však dodnes panuje řada nejasností a dohadů, mezi nimiž nechybí ani verze obviňující z podílu na jeho smrti sovětské tajné služby.²¹

Ačkoli se nepodařilo zjistit, kdo byl pachatelem vraždy generála Świerczewského a o spojitosti s Ukrajinskou povstaleckou armádou se bylo možné jen domnívat (k tomu dospěla ve své zprávě z 22. dubna i oficiální vyšetřovací komise), pro Ústřední výbor Polské dělnické strany (*Polska Partia Robotnicza* – PPR) se tato událost stala vhodnou záminkou k zahájení již připravované akce. V noci na druhý den oznámil polský rozhlas, že Świerczewski zahynul „zákeřnými střelami ukrajinských fašistů UPA“.²² Den nato se sešlo politbyro Ústředního výboru PPR, které rozhodlo

---

20 Karol Waclaw Świerczewski (1897–1947), od španělské občanské války přezdívaný „Walter“, se narodil ve Varšavě, od roku 1915 pobýval v Rusku, v listopadu 1917 vstoupil do Rudé armády a o rok později do bolševické strany. V roce 1920 se na vlastní žádost zúčastnil polsko-sovětské války na straně Sovětů. Po absolvování Frunzeho vojenské akademie v roce 1927 působil v různých velitelských a štábních funkcích. V letech 1936–1938 se účastnil bojů ve Španělsku. Roku 1941 se stal velitelem 248. divize pěchoty sovětské armády, poté přednášel na vojenských školách. V roce 1943 byl jmenován generálem Rudé armády a působil ve velitelských funkcích v 1., později ve 2. polské armádě. Od září 1944 byl členem Polské dělnické strany a zároveň členem jejího ústředního výboru. V únoru 1946 se stal druhým náměstkem ministra národní obrany a poté se podílel na represích proti příslušníkům Zemské armády (*Armia Krajowa* – AK).

21 Viz MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 382–388 (viz pozn. 3).

22 KOCHANOWSKI, Jerzy: O micie, który się faktom nie kłaniał. In: *Polityka*, roč. 46, č. 13 (30.3.2002), s. 80–84. Viz také http://www.historia.terraemail.pl/prasa/o_micie_ktory_sie_faktom_nie_klanial.html.

Generál Karol Waclaw Świerczewski (1897–1947) se pravděpodobně stal obětí útoku ukrajinských nacionalistů, k němuž došlo 28. března 1947 v obci Jabłonki na jihovýchodě Polska

vyznamenat padlého generála řádem *Virtuti Militari* I. třídy *in memoriam*, zorganizovat státní pohřeb a vyměřit rodině penzi, dále zbudovat jeho pomníky na Lužické Nise na nových západních hranicích Polska, na hřbitově 2. polské armády a v místě smrti, jakož i pojmenovat po generálovi jednu varšavskou ulici, továrnu a stipendium na vojenské akademii. Hned poté bylo „v rámci represivní akce proti ukrajinskému obyvatelstvu rozhodnuto urychleně přesídlit Ukrajince a smíšené rodiny na Znovuzískaná území (především severní Prusko), aniž by vznikly souvislé skupiny, a ne blíže než 100 km od hranic; akci vysídlení dojednat s vládou Sovětského svazu a Československa“.²³

Téhož dne (29. března) komentáře polského rozhlasu i deníku *Życie Warszawy* ztotožnily Świerczewského vrahy s „ukrajinskými fašisty“ a Divizí SS „Galizien“, jež se podle jejich slov podílela na „podřezání 200 tisíc Poláků na Volyni“ a „vraždiva ženy a děti povstalecké Varšavy“ (což nebyla pravda). Byla zorganizována četná shromáždění a schůze v továrnách, na vesnicích, v úřadech a školách,

jejichž účastníci volali po „likvidaci band“.²⁴ Na pompézním pohřbu generála Świerczewského dne 1. dubna 1947 pronesl tehdejší první tajemník Polské dělnické strany, vicepremiér a ministr pro „znovuzískaná území“ Władysław Gomułka patetickou přísahu: „Pomstíme Tvou smrt, vyhubíme do posledního všechny fašistické pohrobky, kdekoli by byli.“ Generálův bývalý podřízený ze španělské občanské války, budoucí ministr výstavby a poté dlouholetý místopředseda vlády plukovník Eugeniusz Szyr ho v tomto duchu doplnil: „Kulky banditské UPA Tě zabily, generále. Zahynul jsi kulkami soukmenovců Franka, Anderse, Živkoviče, kreatur gestapa, zahynul jsi kulkami mezinárodního fašismu.“²⁵

23 Viz MISIŁO, E. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 65, dokument č. 19 – z protokolu č. 3 zasedání politického byra ÚV PPR dne 29.3.1947 ve Varšavě (viz pozn. 7). Jako Znovuzískaná území (*Ziemia Odzyskane*) bylo oficiálně označováno území připojené k Polsku v roce 1945.

24 DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, s. 68 (viz pozn. 1).

25 Citováno podle: SEMKÓW, Piotr: Rok 1947 w stosunkach polsko-ukraińskich na łamach „Żołnierza Polskiego“. In: DROZD, Roman (ed.): *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–*

Necelé dva týdny po státním pohřbu, kde ostatně komunistického generála na poslední cestě doprovázela před dělovou lafetou skupina katolických kněží, zaznělo na plénu Ústředního výboru PDS, že je „třeba postavit generála Świerczewského jako vzor bojovníka za svobodu národa. (...) Propaganda ÚV dohlédne, aby se na to navazovalo organizovaným a promyšleným způsobem.“²⁶ Na přelomu let 1947 a 1948 doporučovalo oddělení vzdělávání a kultury Ústředního výboru PDS v „Tématech pro uměleckou tvorbu“ osobnost generála společně s dalšími „hrdiny nové doby“ – komunistickými odbojáři Marianem Buczkem, Pawłem Finderem, Hankou Sawickou a Jankem Krasickým, kteří padli za války. V roce 1948 byla vyhlášena soutěž Domu Polské armády a Odborů polských spisovatelů na poému o zavražděném generálovi. První cenu získal Władysław Broniewski s *Pověstí o životě a smrti Karola Waltera Świerczewského – Dělníka a Generála*. Slova „Ne o každém zpívají píseň / avšak toto jméno opěvovat budou / ono se dokáže povznést / nad dějiny legendou“ se vryla do kolektivního vědomí Poláků a skvěla se na většinu Świerczewského pomníků.²⁷ Vznikla také první životopisná brožura, jež byla od března 1948 doporučena k četbě do škol a družin. V témže roce ztvárnila generálovu biografii populární spisovatelka Janina Broniewska ve čtivé knize pro děti *O člověku, který kulkám neuhýbal* (O człowieku, który się kulom nie kłaniał). Do roku 1987 byla vydána několikrát v celkovém nákladu převyšujícím milion výtisků, přičemž do počátku osmdesátých let patřila mezi povinnou školní četbu. Podle historika Jerzyho Kochanowského se „nezávisle na několika jiných knihách a brožurách o generálovi Walterovi právě tato podílela nejvýrazněji na vytváření legendy a výraz použitý v jejím názvu se stal jednou ze slovních ikon PLR, spojením, jež rozeznávala jistě většina společnosti“.²⁸

V květnu 1948 špičky nyní již Polské sjednocené dělnické strany (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – PZPR) rozhodly o natočení životopisného filmu. Ačkoliv zpočátku scénář filmu kritizoval jak ministr obrany maršál Konstantin Rokossovskij, tak prezident Bolesław Bierut, byl dvoudílný snímek *Voják vítězství* (*Żołnierz zwycięstwa*) v režii Wandy Jakubowské nakonec s přihlédnutím k Bierutovým výtkám vyroben a od května 1953 promítán. V té době se Karol Świerczewski stal jednou z ikon komunistického Polska. V padesátých letech byl patronem komunis-

---

1989, sv. 2: *Akcja „Wisła“*. Warszawa, Związek Ukraińców w Polsce – Tyrsa 2005, s. 76. – Hans Frank (1900–1946) byl generálním guvernérem okupovaného Polska, na základě rozsudku Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku byl popraven. Generál Władysław Anders (1892–1970) byl v posledních měsících války vrchním velitelem polských ozbrojených sil a po jejím skončení zůstal v Londýně jako představitel protikomunistické exilové vlády. Generál Petar Živkovič (1879–1947) byl ministrem obrany a v letech 1929–1932 ministerským předsedou Jugoslávie, po německé okupaci uprchl a stal se členem jugoslávské exilové vlády, roku 1946 byl ve vlasti odsouzen v nepřítomnosti k trestu smrti, zemřel v pařížském exilu.

26 KOCHANOWSKI, J.: O micie, który się faktem nie kłaniał (viz pozn. 22).

27 „Nie o każdym śpiewają pieśń / lecz to imię opiewać będą / ono potrafi się wznieść / ponad historię legendą“ (viz tamtéž).

28 Tamtéž.

tického mládežnického hnutí walterowců a kromě ulice, kde se narodil, a továrny, kde pracoval před první světovou válkou, po něm byla pojmenována řada dalších ulic (včetně dnešní Aleje Solidarity ve Varšavě), náměstí, základních a středních škol, sídliště v Poznani i továrna na cukrovinky (ta si v roce 1992 šalamounsky vybrala jako nového patrona generála Zemské armády Zygmunta Waltera-Jankeho, kterého v roce 1949 komunisté odsoudili k smrti, poté mu však trest změnili na doživotní vězení, z něhož byl propuštěn v roce 1956).

Świerczewski se stal také patronem Vojenské technické akademie, Akademie tělesné výchovy a Akademie generálního štábu. Byl hrdinou řady básní i hudebních skladeb.²⁹ V lidovém Polsku stály desítky jeho pomníků, jeho portrét se několikrát objevil na polských známkách a v sedmdesátých i osmdesátých letech se jeho podobizna skvěla na bankovce o hodnotě padesát zlotých. V anketě o největšího Poláka historie obsadil v roce 1987 deváté místo a čtvrté mezi Poláky žijícími ve 20. století.³⁰ Kuriózní, svým způsobem však i příznačný pro období historických převratů je osud některých z oněch pomníků či portrétů, jejich zrod a přeměny: často vznikaly z již existujících monumentů a vyobrazení „hrdinů staré doby“, které nová moc vyřadila ze svého panteonu (například v Poznani oslavě Świerczewského posloužil pomník pruského generála Nollendorfa, jeho portrétům zase poskytoval podobu maršálek Edward Rydz-Śmigły), aby se po roce 1989 přetvřily do pomníků podobně plešatého antikomunistického generála Władysława Anderse.³¹

Akce „Visla“ jako „odplata“

Dobře připravená propagandistická kampaň v tisku provázela přípravy na provedení výše zmíněné vysídlovací Akce „Visla“. Nejpoučlivější byly reportáže, jejichž počet narostl v druhé polovině roku 1946. V lednu 1947 publikoval populární měsíčník *Żołnierz Polski*, vydávaný Hlavní politickovýchovnou správou polské armády, článek s názvem „Armáda v boji se zločinem“, popisující působení několika protikomunistických partyzánských oddílů na území Polska. Anonymní pisatel přitom tvrdil, že organizace „Svoboda a nezávislost (*Wolność i Niezawisłość* – pozn. autora), UPA, NSZ (*Narodowe Siły Zbrojne* – pozn. autora) a Werwolf spolupracují proti Polsku“, a společně je označil za „fašistické bandy“. V souladu s tím čtenáře informoval o údajných esesmanech bojujících v oddílech Ukrajinské povstalecké armády. O dva měsíce později pak týdeník upozorňoval, že „zákon o amnestii se nevztahuje na hitlerovské zločince a ukrajinské fašisty“.³²

29 Viz KOZŁOWSKI, Bartłomiej: Śmierć gen. Karola Świerczewskiego – Waltera. In: <http://wiadomosci.polska.pl/kalendarz/kalendarium/article.htm?id=94512> (staženo 3.12.2010).

30 Tamtéž.

31 Viz KOCHANOWSKI, J.: O micie, który się faktom nie kłaniał.

32 Citováno podle: SEMKÓW, P.: Rok 1947 w stosunkach polsko-ukraińskich na łamach „Żołnierza Polskiego”, s. 76 (viz pozn. 25).

Příslušníci polské armády na společném snímku pořázeném při příležitosti ukončení Akce „Visla“ ve městě Sanok v jihovýchodním Polsku. Uprostřed fotografie pózuje patrně generál Stefan Mossor, velitel této vojenské operace

Bezprostředně před zahájením Akce „Visla“, 24. dubna 1947, deník Polské dělnické strany *Głos Ludu* otiskl první ze série reportáží svého zvláštního korespondenta z oblasti bojů s Ukrajinskou povstaleckou armádou. Reportáž „Po stopách UPA“, líčící ozbrojené střety polské armády s oddíly UPA, podle Mariusze Zajączkowského měla vyjít v první den Akce „Visla“, ta však začala kvůli logistickým problémům až 28. dubna. O přípravě této propagandistické akce podle autora svědčí i to, že stejný název nesl článek zveřejněný měsíčníkem *Żołnierz Polski* a propagandistický film natočený v téže době.³³

Nejvíce článků plnilo stránky polského tisku v průběhu Akce „Visla“, některé přitom obsahovaly „již mnohem více podrobných informací týkajících se geneze, politického programu a organizace UPA a Organizace ukrajinských nacionalistů“.³⁴ Nikde se však nezmiňoval název operace, jména jejích velitelů ani to, že jejím cílem

33 Viz ZAJĄCZKOWSKI, Mariusz: Propagandowe uzasadnienie akcji „Wisła“ w óczesnej prasie polskiej. In: PISULIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 181 (viz pozn. 8).

34 CZERNATOWICZ, Dorota: Obraz Ukraińskiej Powstańczej Armii na łamach prasy polskiej w latach 1945–1947: Społeczne i poznawcze konsekwencje propagandy prasowej. In: *Komunikaty Warmińsko-Mazurskie*, č. 1 (1997), s. 73 n.

je vysídlení desítek tisíc Ukrajinců z jihovýchodního Polska.³⁵ Zprávy a reportáže z bojů proti ukrajinským povstalcům se objevovaly pravidelně až do skončení Akce „Wisła“ a v oblastech bojů působilo několik „válečných zpravodajů“.

Důraz se v těchto víceméně propagandistických článcích kladl především na příčiny a smysl boje s ukrajinským podzemím. Úmyslné navyšování počtu jeho příslušníků, zdůrazňování zločinných metod jejich boje a karikování tváře banderovců mělo obrátit pozornost veřejnosti na hrozbu ze strany fanatického protivníka, který maří úsilí o poválečnou normalizaci života v jihovýchodní části země, a patřičně ji zveličít.³⁶ Oblíbenou metodou práce tehdejších polských novinářů, pro něž se v tomto případě hodí spíše označení propagandisté, bylo upravování, či přímo vymyšlení dokumentů a výpovědí příslušníků Ukrajinské povstalecké armády. Inscenovány byly rovněž fotografie „z bojových akcí“, a to jak vojáků polské armády, tak ukrajinských povstalců. Stejným způsobem se vyráběly i „dokumentární“ filmové scény, jejichž několik verzí našel v Archivu Ateliéru dokumentárních a hraných filmů ve Varšavě (*Archiwum Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych*) historik Tomasz Gleb.³⁷ Bojovníci UPA byli všeobecně zobrazováni a popisováni zásadně jako špinaví zarostlí jedinci, odění do hadrů, s tupým pohledem plným nenávisti, avšak vybavení dokonale ošetřenou zbraní a odhodlaní ke všemu. Nejčastěji byli označováni za bandity, banderovce a ukrajinské fašisty, dostávalo se jim ale také přívisek vrahů Poláků, ukrajinských lotrů či ukrajinských nacionalistů.³⁸ Často byli rovněž přirovnáváni ke klasickým zbojníkům. Do kontrastu k nim byl stavěn pozitivní obraz těch Ukrajinců, kteří v letech 1946 a 1947 odjeli v rámci výměny obyvatelstva na sovětskou Ukrajinu.³⁹

Tisk Polské dělnické strany přitom připisoval společné negativní vlastnosti oddílům Ukrajinské povstalecké armády a polského protikomunistického podzemí. V souvislosti s tím útočil i na opoziční Polskou lidovou stranu (*Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL*), jak dokládá úryvek z výše citovaného článku „Armáda v boji se zločinem“: „...v boji proti republice (*Rzeczpospolita*), proti demokracii. Lesní zbojníci, lidé ruin – proti těm, kteří budují. (...) Pistolníci z WiN se setkávají s představiteli ukrajinských band. (...) WiN a NSZ se domlouvají s PSL, PSL dává průkazky. Odporné bahno.“⁴⁰

V protikomunistickém táboře však nebylo zaujetí vůči polským Ukrajincům o moc menší. Například *Gazeta Ludowa*, spojená právě s Mikołajczykowou Polskou lidovou stranou, podobně odsuzovala všechny Ukrajince, kteří odmítali opustit Polsko,

35 Viz ZAJĄCZKOWSKI, M.: Propagandowe uzasadnienie akcji „Wisła“ w óczesnej prasie polskiej, s. 178.

36 Tamtéž, s. 182.

37 Viz GLEB, Tomasz: Ujęcie. In: *Kwartalnik historyczny „Karta“*, č. 26 (1998), s. 143–145.

38 CZERNATOWICZ, D.: Obraz Ukraińskiej Powstańczej Armii na łamach prasy polskiej w latach 1945–1947, s. 75–77 (viz pozn. 34).

39 ZAJĄCZKOWSKI, M.: Propagandowe uzasadnienie akcji „Wisła“ w óczesnej prasie polskiej, s. 180–182 (viz pozn. 33).

40 Viz tamtéž, s. 179 n.

jako „bulbovce“⁴¹ a „banderovce“ a často používala i tradiční pejorativní označení *hajdamacy a rezuny*.⁴² V červenci 1947 například psala: „Ukrajiniští nacionalisté pod znakem Hitlera, Kubijovyče a Konovalce se zařídili v Krynici⁴³ – jako hned po Němcích privilegovaná společenská skupina. Pod kuratelou Němců ... vznikla neobyčejná ukrajinsko-hitlerovská selanka, a korunovací této činnosti byly násilné odvody do SS-Division Galizien.“⁴⁴ Kritika přesídlovací akce se objevovala v demokratickém tisku zřídka a omezovala se na zdokonalení jejích metod. Armáda byla kritizována za to, že dopouští, aby „bandy ukrajinských teroristů“ pálily bývalá ukrajinská hospodářství. Lidovci se také obávali, aby na územích obývaných Ukrajinci nevznikly místo rodinných hospodářství kolchozy.⁴⁵

Jak už bylo výše řečeno, více místa v propagandě začala zaujímat tematika bojů s Ukrajinskou povstaleckou armádou opět až po roce 1956, respektive po skončení krátkého období uvolnění. Akce „Wisla“ se tehdy „znovu dostala na světlo jako ‘odplata’ za smrt generála Świerczewského a výraz ‘oprávněného hněvu’ polského národa“. Historik Tadeusz Olszański se domnívá, že tato skutečnost mohla souviset s „nástupem šovinistické frakce a ideologie ve vedení PZPR, které si časem získaly adekvátní pojmenování ‘endokomuna’“ (čímž má na mysli spojení ideologie polské předválečné národní demokracie – takzvané *endecje* – a komunismu).⁴⁶

Łuny w Bieszczadach – „zlí Ukrajinci“ v beletrii a ve filmu

Do roku 1959 se o bojích s Ukrajinskou povstaleckou armádou psalo téměř výlučně v publicistických článcích (většina jich spadala do období propagandistické

41 S odkazem na legendárního kozáckého atamana Tarase Bulbu.

42 Jako *hajdamak* byl označován ukrajinský selský povstalec v 18. století proti polské šlechtě. Výraz *rezun* ve staropolštině znamenal „vrah“, „zabiják“; odvozen byl z ukrajinského slova *rizun* (řezník).

43 Volodymyr Kubijovyč (1900–1985) byl ukrajinský etnograf a geograf (od roku 1940 profesor Svobodné ukrajinské univerzity v Praze). Zároveň se zapojil do ukrajinského nacionálního hnutí. Po okupaci Polska se stal předsedou Ústředního ukrajinského národního výboru v Krakově, který byl orgánem reprezentujícím Ukrajince vůči německým úřadům. Ve spolupráci s nimi organizoval ukrajinské jednotky bojující na východní frontě. Po válce se věnoval vědecké činnosti v SRN. – Jevhen Konovalc (1891–1938) byl jedním z velitelů Armády Ukrajinské národní republiky, která bojovala po bolševické revoluci v Rusku za nezávislou Ukrajinu. V roce 1929 na zakládajícím kongresu Organizace ukrajinských nacionalistů ve Vídni byl zvolen jejím vůdcem. V květnu 1938 byl v Holandsku zavražděn sovětským agentem. – Krynicí jsou myšleny známé lázně Krynica Zdrój na jihovýchodě Polska.

44 WNUK, Rafał: Stosunek polskiego podziemia niepodległościowego i legalnej opozycji do mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1947. In: PISULIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 105 (viz pozn. 33).

45 Viz tamtéž, s. 106 n.

46 OLSZAŃSKI, Tadeusz Andrzej: Wokół akcji „Wisła“. In: MOKRY, W. (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wisła“ 1947 roku*, s. 183 (viz pozn. 12).

kampaně z let 1945–1947). Změna nastala s publikací statě „Účast polské armády v boji o upevnění lidové vlády: Boje s bandami UPA“ v prvním čísle *Vojenského historického přehledu* z roku 1959, jejímž autorem byl velitel odboru propagandy Hlavní politické správy polské armády Ignacy Blum. Proč se článek objevil právě tehdy a z jakého důvodu ho sepsal sám šéf vojenské propagandy, není zřejmé. Blum své obšírné líčení podílu polské armády na bojích proti ukrajinským povstalcům opatřil patřičným ideologickým rámcem, plně v souladu s tím, že jeho statě tvořila první část seriálu přibližujícího „upevňování lidové vlády“ Polsku. Podle něj „bandy představovaly vážné nebezpečí pro mladé lidové zřízení. Toto nebezpečí umocňovala ještě skutečnost otevřené spolupráce UPA s polským reakčním podzemím, a zejména s organizací WiN.“⁴⁷ Početní stav ukrajinských oddílů odhadl pro rok 1947 na dva a půl tisíce osob, což však považoval jen za špičku ledovce, neboť civilní Organizace ukrajinských nacionalistů (*Orhanizacja Ukraińskich Nacionalistów* – OUN) měla dalších „mnoho tisíc členů“.⁴⁸ Článek uzavřel optimistickým hodnocením, že „jednotky polské armády, KBW a MO splnily dobře svůj úkol. Období boje za upevnění lidové vlády, boje s polskou reakcí a ukrajinským fašistickým podzemím navždy vstoupí do dějin polské armády jako jedna z jejích krásných kapitol.“⁴⁹

Zanedlouho se ve třetím čísle téhož ročníku časopisu objevil článek Jana Gerharda „Další podrobnosti bojů s bandami UPA a WiN na jihovýchodním území Polska“. Narozdíl od relativně věcného tónu Blumova článku bylo toto jeho pokračování daleko útočnější v očerňování Ukrajinské povstalecké armády a vůbec ukrajinských snah o nezávislost. Autor se soustředil na komentování knihy Petro Mirčuka *Ukrajinská povstalecká armáda*, vydané v mnichovském exilu. Kromě spojení ukrajinských povstalců s fašismem a spolupráce s polskou organizací Svoboda a nezávislost zdůraznil „teroristickou“ povahu jejich akcí a krutosti, jež údajně páchali na civilním obyvatelstvu, polském i ukrajinském.⁵⁰ Jan Gerhard však především ještě

47 BLUM, Ignacy: Udział Wojska polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej: Walki z bandami UPA. In: *Wojskowy Przegląd Historyczny*, roč. 4, č. 1 (1959), s. 13.

48 Tamtéž, s. 18. Organizace ukrajinských nacionalistů byla založena na kongresu ukrajinských exilových činitelů a skupin roku 1929 ve Vídni s cílem dosažení nezávislé Ukrajiny, jejím představitelem se stal Jevhen Konovalec. Ve 30. letech organizovala na území polské Haliče a sovětské Volyně ozbrojený odpor proti státní správě a po nástupu Hitlera k moci spolupracovala s třetí říší. V roce 1940 se rozdělila do dvou frakcí pod vedením Andrije Melnyka a Stepana Bandery. Po útoku na SSSR vyhlásila ve Lvově samostatnou Ukrajinu, načež byla většina jejího vedení Němci internována. Po válce její činnost postupně ztrácela na významu.

49 Tamtéž, s. 29. – KBW (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) – Sbor vnitřní bezpečnosti, ozbrojená formace zřízená k potírání protikomunistického podzemního hnutí, ukrajinských povstalců a německého Werwolfu; MO (*Milicja Obywatelska*) – Občanská milice, plnila roli běžné policie po celou dobu existence PLR.

50 GERHARD, Jan: Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WiN na południowo-wschodnich obszarach Polski. In: *Tamtéž*, č. 3, s. 305–335.

v roce 1959 vydal knihu *Záře v Beskydech* (Łuny w Bieszczadach),⁵¹ která zaznamenala mimořádný úspěch a vycházela opakovaně ve vysokých nákladech. Jelikož sehrála v zobrazování polsko-ukrajinského konfliktu ohromnou roli,⁵² představme si stručně jejího autora.

Narodil se v roce 1921 ve Lvově jako Wiktor Lew Bardach, za druhé světové války se zapojil do komunistického odboje ve Francii a poté se stal vojákem polské armády. Jako velitel 34. pěšího pluku 8. pěší divize se od června 1946 do listopadu 1947 účastnil bojů s ukrajinskými povstalci v Beskydech, v březnu 1947 byl svědkem atentátu na generála Karola Świerczewského. V roce 1952 ho zasáhla vlna stalinských čistek, byl zatčen a dva roky vězněn za údajnou protistátní činnost. Poté se stal redaktorem Polské tiskové kanceláře (PAP) a jejím zpravodajem v Paříži. Od roku 1965 byl šéfredaktorem nově založeného týdeníku *Forum*, který publikoval překlady článků ze zahraničního tisku, a zároveň vydával knihy v Nakladatelství ministerstva národní obrany. Roku 1969 byl zvolen poslancem polského Sejmu a podle nepotvrzeného svědectví publikovaného Grzegorzem Motykou se měl později stát členem komise, která měla znovu prošetřit okolnosti smrti generála Świerczewského. V srpnu 1971 byl však zavražděn ve svém bytě za ne zcela vyjasněných okolností, které dodnes budí řadu spekulací. Za pachatele činu byl označen snoubenec Gerhardovy dcery, který byl i se svým údajným komplicem odsouzen k trestu smrti a v červnu 1972 popraven.⁵³

Kniha *Łuny w Bieszczadach*, která byla prezentována jako dokumentární záznam bojů v Beskydech, vyšla v lidovém Polsku celkem ve dvanácti vydáních v nákladu převyšujícím půl milionu výtisků. Za věrné vylíčení událostí je považována nezřídka i dnes a k četbě ji ve svém dvoudílném zpracování dějin Polska *Boží hřiště* (Boże igrzysko) doporučuje i proslulý britský historik Norman Davies.⁵⁴ Gerhard,

Knížka populární spisovatelky Janiny Broniewské O člověku, který kulkám neuhýbal, publikovaná již rok po tragické smrti generála Świerczewského v roce 1948, byla prvním životopisem generála a v řadě vydání vydatně přispěla k šíření jeho mýtu

51 TÝŽ: *Łuny w Bieszczadach*. Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) 1959.

52 Viz MOTYKA, Grzegorz: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*. In: MOKRY, W. (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wisła“ 1947 roku*, s. 214 (viz pozn. 12).

53 MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 387 n. (viz pozn. 3).

54 TÝŽ: „Łuny w Bieszczadach“ Jana Gerharda a prawda historyczna. In: MOKRY, W. (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wisła“ 1947 roku*, s. 161 (viz pozn. 12).

jehož kniha se stala již v roce 1960 v Polsku bestsellerem, popisuje jak boje proti Ukrajinské povstalecké armádě, tak proti polskému protikomunistickému podzemí. Obsahuje ovšem řadu polopравd, manipulací i vědomých lží. Autor například tvrdí, že Akce „Visla“ probíhala spořádaně a že „současně bylo likvidováno materiální zázemí banditů – vesnice, které jim poskytovaly potraviny a úkryt“⁵⁵ – přitom o několik desítek stran dříve sám jednu z těchto vesnic (Mików) vylíčil jako „vesnici postižených morem, v níž panuje hlad a mrtvolný zápach“ a lidé jsou „strašní“, „černí“.⁵⁶

Kniha Jana Gerharda byla také záhy zfilmována – snímek *Střelmistr Kaleń* (Ogniomistrz Kaleń) byl vyroben v roce 1961. Od literární předlohy se příliš nelišil a pokračoval v šíření negativních stereotypů, když ukazoval, jak Ukrajinská povstalecká armáda, podporovaná polským protikomunistickým podzemím, vyvolává tvrdé a krvavé boje. Ironií osudu byli při některých záběrech jako kompars využiti Ukrajinci, kteří nebyli vysídleni z Beskyd, kde se film natáčel. Ačkoli část polské filmové kritiky dílo nepřijala pozitivně a významný kritik Konrad Eberhardt přímo napsal, že „vznikl film rozcilujících polopравd“, mezi diváky si získal popularitu.⁵⁷

Film režíroval spolu se svou ženou Ewou prorežimní tvůrce Czesław Petelski, který již v roce 1958 natočil snímek podle vlastního scénáře *Základna zemřelých lidí* (Baza ludzi umarłych – premiéra se konala v srpnu 1959), který svým námětem a zpracováním připomíná pozdější Vláčilův film *Stíny horkého léta*. Jako literární předloha filmu, který byl narozdíl od *Střelmistra Kaleně* pozitivně hodnocen kritikou, posloužila povídka známého polského spisovatele Marka Hłasko *Další do ráje* (Następny do raju) z roku 1957, kterou však Petelski doplnil o motiv bojů s oddíly UPA. Hłasko poté nesouhlasil s uvedením svého jména v titulcích, oficiálně kvůli změněnému závěru filmu, jemuž Petelski dodal optimistické vyznění.⁵⁸

O významu kinematografie jako mimořádně účinného prostředku propagandy věděli již sovětská bolševici před druhou světovou válkou a dobře si jej uvědomovaly i komunistické režimy v zemích střední a východní Evropy po ní. Od počátku proto kontrolovaly a ovlivňovaly obsah a výrobu dokumentárních i hraných filmů a neváhaly na ně vynakládat značné finanční částky. K *Základně zemřelých lidí* a *Střelmistru Kaleňovi* tak přibýly další snímky s tematikou bojů proti Ukrajinské

55 GERHARD, J.: *Łuny w Bieszczadach*. Lublin, Wydawnictwo Lublinskie 1973, s. 555 (11. vydání).

56 Viz ULIASZ, Stanisław: *Obrazy Ukrainy i Ukraińców w literaturze polskiej*. In: *TÝŻ: O literaturze kresów i pogranicza kultur: Rozprawy i szkice*. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2001. Viz také <http://www.olijp.p9.pl/lit/Uliazs.doc> (staženo 2.12.2010).

57 Viz DABERT, Dobrochna: *Wątki ukraińskie w polskim filmie: Wstępny rekonesans*. In: BAKULA, Bogusław (ed.): *Porównanie jako dowód: Polsko-ukraińskie relacje kulturalne, literackie, historyczne 1890–1999*. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza – Wydawnictwo Naukowe 2001.

58 Tamtéž.

povstalecké armádě. V roce 1963 to byl *Stržený most* (Zerwany most) v režii Jerzyho Passendorfera podle povídky Romana Bratného *Śněhy płynou* (Śniegi płyną). Jeho hlavní hrdina poručík Mossur, jenž umí ukrajinsky, pronikne do jednoho z ukrajinských povstaleckých oddílů, za což je po válce obviněn z kolaborace. V roce 1968 pak vznikl další dobrodružný film *Vlčí ozvěny* (Wilcze echa), jehož režie se ujal Alexander Ścibor-Rylski.⁵⁹

Jak si všiml filmový historik Jakub Zajdel, v polských filmech z té doby zobrazujících poválečná léta se děj odehrává zásadně na jihu země, zvláště pak na jihovýchodě a jihozápadě. Zatímco severní a střední oblasti Polska pozornost filmařů vůbec nepřitahovaly, jejich velké oblíbené se těšily naopak Beskydy, přičemž „tato volba umožňovala vyvolání nacionalistických nálad mezi diváky“. Často se přitom ve filmech spojovaly boje proti ukrajinským nacionalistům a protikomunistickému podzemí podle schématu: „Polská armáda bojovala proti UPA, která byla nacionalisticko-fašistickým seskupením, a tudíž každý, kdo vystupoval proti polské armádě, byl nacionalistou a fašistou. Takto se otevírala možnost jednoznačně zobrazit organizace Svoboda a nezávislost či Národní ozbrojené síly, aniž by bylo třeba vysvětlovat jejich postoje.“⁶⁰ Teze o bojích s nacionalisticko-fašistickými bandami nacházela na „znovuzískaných územích“ efektní kulisu umožňující představit vojáky polské armády jako národní patrioty, kteří brání hranice země. Tajemné Beskydy, které v polském kolektivním vědomí nahradily „divoké Kresy“ (nejvýchodnější část předválečného Polska, tedy oblast dnešní západní Ukrajiny a Běloruska), tvořily také vděčné prostředí pro westernově dobrodružné ladění řady filmů. „Využívala se za tím účelem rafinovaná stylizace, ukazující jezdce na koni jako pionýra dobývajícího divokou zemi.“⁶¹ Dalšími „westernovými“ motivy byli osadníci vystavení nepřátelskému okolí, osamocení hrdina bojující s bezprávím a kontrapunkt dobra a zla. „Opravdoví chlapi“ vystupující v těchto filmech jsou téměř typickými hrdiny westernu, kteří vždy přesně střílejí, dokonale jezdí na koni, převyšují ostatní silou pěsti a snadno, ač mimochodem, získávají dívčí srdce.“⁶²

S pomocí kinematografie se tak utvářela kolektivní paměť počátků lidové vlády v Polsku. Podle Jakuba Zajdela spočívala na třech hlavních mýtech: roli polské armády upevňující lidové zřízení, permanentním ohrožením ze strany fašismu a jednotě podle hesla „kdo není s námi, je proti nám“.⁶³

Záře v Beskydech Jana Gerharda stála na počátku skutečné exploze publikací zachycujících boje Poláků proti ukrajinským nacionalistům. Ještě v roce 1959 vydalo ministerstvo národní obrany knihu vzpomínek z bojů Mikołaje Kunického, jednoho

---

59 Tamtéž.

60 ZAJDEL, Jakub: Filmowy obraz Polski powojennej. In: MICZKA, Tadeusz – MADEJ, Alina (ed.): *Syndrom konformizmu? Kino polskie lat sześćdziesiątych*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1994, s. 102–104.

61 Tamtéž, s. 105.

62 Tamtéž, s. 115.

63 Tamtéž, s. 120–123.

Spisovatelka Wanda Żółkiewska slavila úspěch se svým románem pro mládež *Stopy rysích tlap (1965), pojednávajícím o poválečných bojích s banderovci v polských Beskydech*

z velitelů sovětsko-polských partyzánských oddílů, *Deník „Mouchy“* (Pamiętnik „Muchy“). V lidovém Polsku pak vyšlo dalších minimálně osmapadesát vědeckých a populárněvědeckých prací, padesát memoárových titulů, deset svazků populární edice „Žlutý tygr“ a přes šedesát románů s touto tematikou.⁶⁴ Pro formování negativního obrazu Ukrajinců u dorůstajících generací Poláků mělo velký význam zařazení několika těchto titulů mezi povinnou školní četbu. Kromě zmiňované dětské knížky o generálovi Świerczewském z pera Janiny Broniewské a Gerhardovy *Záře v Beskydech* to byla i kniha Wandy Żółkiewské *Stopy rysích drápů* (*Ślady rysich pazurów*), která byla až do roku 1989 jedním z šesti titulů povinné četby pro žáky pátých tříd základních škol (společně s díly klasiků Bolesława Prusa, Elizy Orzeszkové, Henryka Sienkiewicze, Marie Konopnické a Gustawa Morcinka).

Román Wandy Żółkiewské vyšel poprvé v roce 1965 (opět v Nakladatelství ministerstva národní obrany) a do roku 1989 byla vydán nejméně sedmkrát. Podle metodických pokynů k využívání této knihy při vyučování, které na Vyšší pedagogické škole

v Zelené Hoře sepsala ještě v roce 1987 Ewa Przygodová, bylo toto dílo „i přes nesporné umělecké a výchovné hodnoty do roku 1982 zcela vynecháváno nebo přesouváno do doplňkové četby“.⁶⁵ Autorka neuvádí, jakou cézuru zde znamenal rok 1982, může však souviset s posilováním motivů poválečných bojů v propagandě po převzetí moci generálem Wojciechem Jaruzelským, o kterém se zmiňuje ve výše citovaném článku Jerzy Kochanowski.⁶⁶ (Svědčily by o tom i velké náklady takto zaměřených a značně konformních knih Edwarda Prusa a Artura Baty právě v tomto období.)⁶⁷

64 Viz MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 (viz pozn. 52).

65 PRZYGODA-NODZYŃSKA, Ewa: Wanda Żółkiewska: *Ślady rysich pazurów*. In: PASTERNAK, Wojciech (ed.): *Dzieło literackie w klasie piątej szkoły podstawowej*. Zielona Góra, Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1987, s. 137.

66 KOCHANOWSKI, J.: *O micie, który się faktom nie kłaniał* (viz pozn. 22).

67 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 (viz pozn. 52).

V pokynech pro vedení výuky Przygodová sugeruje: „Léta čtyřicátá byla dějištěm velkých přeměn: docházelo k migracím obyvatelstva, probíhala obnova země ze zkázy způsobené válkou, téměř všechny oblasti trpěly teroristickými akcemi podzemí. (...) Považujme text (knihy Żółkiewské – pozn. autora) za hlavní zdroj historických informací při rekonstruování tohoto období minulosti a zůstaňme u závěrů a interpretací autorky.“ Žáci měli podle metodických pokynů pracovat s citáty: „Takoví strašní lidé, ne lidé – stvůry“, „Rozumíš, jací to jsou satani!“, „V bandách bylo vše nejhorší, co zůstalo z války“, „Bojuješ s rysy a duchy“. „Shromážděný materiál využijeme jako východisko k diskusi, v níž probereme společně zpracovaná témata: – Kdo to byli banderovci a k čemu směřovala jejich činnost? – Proč je lidé označovali za rysy a duchy? – Díky čemu bylo možné bandy zlikvidovat a ohroženým oblastem Řešovska vrátit klid?“ A dále: „Odpovědi žáků, z nichž každá musí být podložena předem připraveným citátem, se budou týkat zejména druhého okruhu. Uváděním takových skutečností ze zločinného působení band, jako byla pacifikace vesnic, útoky na strážnice WOP (*Wojska Ochrony Pogranicza* – pozn. autora), únosy nevinných lidí nebo vraždy ze zálohy, si žáci všimnou, že to byly činy vlastní divokým zvířatům, která zaútočí náhle a poté se skryjí v lesních, dokonale zamaskovaných úkrytech.“⁶⁸

Autorka se věnuje i interpretaci postavy Stefana Słojaka, který „z přesvědčení, že jeho matka zahynula rukou polských vojáků, slouží ideji národnostní nesnášlivosti, podlehne vlivu banderovců, stane se jejich špiónem“. K tomu, aby se žáci zajímali o rozpornou Stefanovu postavu, autorka nabízí k využití několik citátů z knihy Wandy Żółkiewské, mezi nimiž je i tento: „Poslechni – řekl, stoje nad Stefanem – Předstíráš to, nebo jsi opravdu už tak zlý, že nevíš, co děláš? Kdo ty vlastně jsi, Polák, nebo Ukrajinec?“ Na závěr si žáci z hodiny měli odnést následující poučení, které je příkladem klasického motivu navrácení zbloudilé ovečky: „Osudy Stefka Słojaka vypovídají o tragédii všeho obyvatelstva obývajících ve čtyřicátých letech beskydskou zemi. Podváděný, mámený banderovci, byl jen nástrojem v jejich rukách. Zažil rodinnou tragédii, která zanechala hluboké stopy v jeho mysli. Jen díky pomoci Tomka Milewského a dalších nápomocných osob může Stefan získat zpět radost ze života a důvěru k lidem, může se opět stát hodnotným člověkem.“⁶⁹

Společným rysem všech těchto publikací, ať už se jednalo o školní četbu, romány, vzpomínkové knihy nebo historickou produkci, bylo zamlčování jedněch a nepoměrné vyzdvihování jiných skutečností. „Takto se zveličovala role sovětských partyzánů při obraně polského obyvatelstva a zdůrazňoval velký počet Poláků mezi nimi. O Zemské armádě ve východní Haliči se oproti tomu nepsalo vůbec. (...) Mlčelo se také o všech skutečnostech týkajících se UPA, které by mohli Poláci hodnotit pozitivně, jako byl například jejich boj s Němci a dlouhodobý odpor vůči SSSR na Ukrajině v letech 1944–1954. Zdůrazňovaly se zato všechny případy německo-

68 PRZYGODA-NODZYŃSKA, E.: Wanda Żółkiewska, s. 148 n.

69 Tamtéž, s. 150–152.

-ukrajinské spolupráce a vybrané, obzvláště kruté vraždy Poláků.⁷⁰ Ukrajinský exilový publicista Myroslav Truchan tento obraz shrnul následovně: „Rozhodující roli v zakořenění negativního obrazu Ukrajince v polských myslích a srdcích sehrála polská poválečná literatura, která pravidelně představovala vztahy mezi oběma národy v černobílém schématu a opakovala do znudění jediný scénář: nevinní Poláci byli donuceni bránit se agresivním ozbrojeným Ukrajincům.“⁷¹

Jakým způsobem vládnoucí režim ovlivňoval obsah těchto publikací, je dobře patrné z připomínek inspektora 2. oddělení III. odboru ministerstva vnitra k rukopisu knihy Władysława Szelağowského *Pseudonym „Myron“* z 22. prosince 1971, které zveřejnili historici Mariusz Zajaczkowski a Grzegorz Motyka.⁷² Podle tvůrce dokumentu kapitána Zygała „v Polsku doposud vydávané publikace s tematikou OUN a UPA budí velký zájem nejen v Polsku, ale také, a to především, mezi ukrajinskými nacionalistickými centry na Západě. Paradoxem přitom je, že nezdědka tyto publikace nahrávají propagandě těchto center ve prospěch OUN a UPA. (...) Zároveň někteří polští autoři pro průměrného, nepoučeného čtenáře nedostatečně zřetelným způsobem v textech svých publikací ukazují, že se činnost OUN a UPA opírá pouze o poměrně malou hrstku Ukrajinců, omámených zdegenerovanou ideologií fašismu, a v žádném případě se nemůže vztahovat na celý ukrajinský národ.“ Recenzent pozitivně hodnotil Szelağowského rukopis za zvolenou formu „autentického deníku upovce“ a zároveň navrhl rozšířit úvod, v němž by autor „měl příležitost zřetelně zdůraznit negativní vztah zdrcující většiny ukrajinského národa k hrstce upovců“. Požadoval však rovněž „přehodnocení“ těch částí textu, které popisovaly „vulgární ‘vystřelování si’ podvodným způsobem z oddílů polských, sovětských, MO a SB,⁷³ které banderovce stíhaly“. Navíc chtěl po autorovi, aby odstranil z textu zmínky o oslavách výročí vzniku Steckovy vlády,⁷⁴ o činnosti Ukrajinské povstalecké armády po roce 1950 a životopisných portrétů některých vůdců Organizace ukrajinských nacionalistů. Po zapracování požadovaných změn byla kniha v roce 1974 vydána.⁷⁵

70 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 n. (viz pozn. 52).

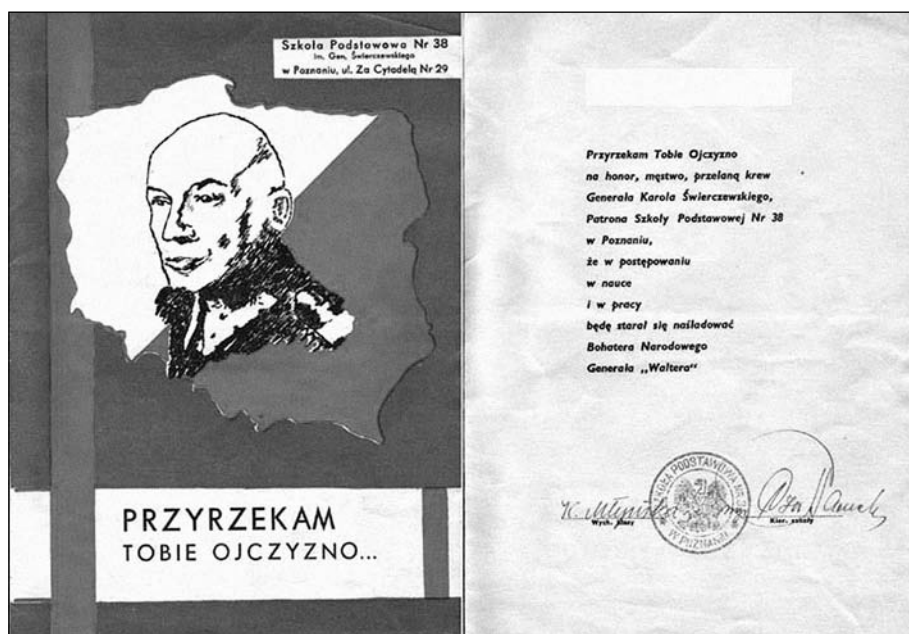
71 TRUCHAN, Myroslav: *Nehatvnyj stereotyp Ukrajinca v polskoj pisljavojnnyj literaturi*. Mjunchen – Lviv 1992, s. 9.

72 MOTYKA, Grzegorz – ZAJACZKOWSKI, Mariusz: Jak w PRL historię poprawiano. In: MOTYKA, Grzegorz (ed): *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989): Z warsztatów badawczych*. Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej 2005, s. 270–297 (zde s. 287–289).

73 SB (*Służba Bezpieczeństwa*) – Bezpečnostní služba, fungující v PLR jako politická policie.

74 Jaroslav Stecko (1912–1986) se po německém útoku na SSSR v červnu 1941 jako činitel Organizace ukrajinských nacionalistů podílel na vyhlášení nezávislosti Ukrajiny a stal se nakrátko jejím premiérem. Poté byl zatčen německými orgány, a když odmítl deklaraci nezávislosti odvolat, vězněn v koncentračním táboře. Po propuštění v roce 1944 pomáhal organizovat jednotky UPA, po válce působil ve vedení OUN v mnichovském exilu.

75 SZELAĞOWSKI, Władysław: *Pseudonim „Myron“*. Warszawa, Iskry 1974.

Řada základních škol se hrdě hlásila k odkazu generála Świerczewského a přijímala podle něj pojmenování. Ve slavnostním slibu žáka této poznaňské školy se pravi: „Slibuji Ti, Vlasti, na čest, statečnost a prolitou krev generála Karola Świerczewského, patrona základní školy č. 38 v Poznani, že v chování, učení i v práci se budu snažit následovat Národního Hrdinu Generála “Waltera”“ (foto z archivu autora)

Zajączkowski s Motykou upozorňují v citované práci na množství zásadních rozdílů a zfalšovaných pasáží v publikované knize oproti původnímu znění kroniky ukrajinské roty (sotně), která nesla název Vlci (Vovky). Kroniku v roce 1948 a poté znovu roku 1957 vydali i příznivci UPA na Západě, a to v „autocenzurované“ podobě.⁷⁶ Jak v tomto ukrajinském, tak v polském vydání jsou například vynechány zmínky o Zemské armádě.

Řada polských knih pojednávajících o boji proti Ukrajinské povstalecké armádě byla také přeložena do češtiny či slovenštiny a vydávána v komunistickém Československu, kde poválečné střety s „banderovci“ tvořily oslavovanou kapitolu z počátků „lidovědemokratické“ republiky. Zřejmě nejznámějším příkladem propagan-

76 NOVYNA, P.: Frahmenty z chroniky odnoho viddilu UPA „Vovky“. In: *Ukrajnska Povstanska Armija: Zbirka dokumentiv za 1942–1950 r.*, sv. 1. B.m., b.n. 1957. Viz také http://chtyvo.org.ua/authors/Novyna_P/Vovky/ (staženo 5.12.2010).

distického zpracování tohoto tématu v Československu je epizoda *Rubínové kříže* ze seriálu *Třicet případů majora Zemana* a dokumentární film *Akce B*, až do roku 1989 však vycházely i různé publikace včetně beletrie, většinou v nakladatelství Naše vojsko. A právě překlady z polštiny mezi nimi měly přední místo. V roce 1953 zde vyšel překlad oslavné knížky pro mládež Janiny Broniewské *Generál Karel Świerczewski, bohatýr polského osvobození*, i s oceněnou poémmou jejího manžela Władysława Broniewského (slovenský překlad knížky pod původním názvem *Človek, ktorý sa neuhýbal gulčám* vyšel již roku 1951 v Bratislavě). V roce 1958 v Našem vojsku následoval překlad knihy *Boj* Wacława Bilińskiego, v roce 1962 pak nakladatelství vydalo pod názvem *Požáry v Karpatech* a v nákladu patnáct tisíc výtisků *Luny w Bieszczadach* Jana Gerharda. (Naše vojsko ve stejném nákladu vydalo k tématu „banderovců“ v roce 1965 rovněž značně tendenční publikaci spolupracovníka ministerstva vnitra Františka Kauckého a zaměstnance téhož ministerstva Ladislava Vandúrka *Ve znamení trojzubce*.) Roku 1972 se objevil překlad knihy Władysława Jarnického *Spálená země*, o rok později Stanisław Myśliński pro české vydání doplnil a rozšířil svou knihu *Strzały pod Cisną: Bieszczady 1946*, která v Našem vojsku vyšla pod názvem *Ve stínu trojzubce*. Roku 1980 se dočkal slovenského překladu i román Wandy Żółkiewské, když jej s názvem *Stopy rysích pazúrov* publikovalo Východoslovenské vydavateľstvo v Košicích.

Dějepisectví, či propaganda?

Narozdíl od knih určených širokému publiku, v nichž se realita značně přibarvovala a všechny zločiny připisovaly Ukrajinské povstalecké armádě, si historici mohli „dovolit luxus nefalšovat skutečnost“, pokud nepolemizovali s oficiální propagandou.⁷⁷ Grzegorz Motyka uvádí příklad Henryka Dominiczaka, který ve své odborné práci *Vojska Pohraniční strážě v letech 1945–1948*⁷⁸ v souladu se skutečností napsal, že poručík pohraničních vojsk Jarecki po svém zajetí příslušníky UPA byl zase propuštěn, zatímco v románu *Vojáci hraničních cest*⁷⁹ dramaticky vylíčil, jak poručík ze zajetí hrdinně prchá, přičemž skolí několik Ukrajinců.⁸⁰

V lidovém Polsku nicméně fungoval mechanismus kontroly i u historických prací. Mariusz Zajączkowski s Grzegorzem Motykou publikovali dobové posudky vypracované úředníky ministerstva vnitra na dvě historické studie pojednávající o ukrajinském nacionalistickém hnutí.⁸¹ První posudek pochází z prosince 1969 a týká se práce Edwarda Prusa *OUN-UPA: Historická skica* (OUN-UPA: Szkic histo-

77 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 217 (viz pozn. 52).

78 DOMINICZAK, Henryk: *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1948*. Warszawa, Wydawnictwo MON 1971.

79 TÝŽ: *Żołnierze granicznych dróg*. Warszawa, Wydawnictwo MON 1984.

80 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 217 (viz pozn. 52).

81 MOTYKA, G. – ZAJĄCZKOWSKI, M.: *Jak w PRL historiię poprawiano* (viz pozn. 72).

ryczny). Autor recenze vůči ní uplatnil četné výhrady, protože podle něj obsahovala řadu „věcných a politických“ chyb. Požadoval například doplnit práci o popis „hospodářských a společensko-politických poměrů“ předválečného jihovýchodního Polska, což by „učinilo pochopitelnějším, proč nacionalistická hesla našla širokou odezvu mezi tamním ukrajinským obyvatelstvem“, nebo zdůraznit spojení Organizace ukrajinských nacionalistů s „hitlerovským Abwehrem“.⁸² Kritizoval rovněž označení Rudé armády v letech 1939 a 1940 za spojence Německa či pozitivní hodnocení schopností Ukrajinské povstalecké armády a některých jejích velitelů, což je údajně „povyšuje na národní hrdiny, kteří bojují za správnou věc“.⁸³ Práce (která nakonec nevyšla, nepochybně s přihlédnutím k danému posudku) by se podle recenzenta v případě vydání „ocitla v domě každého ukrajinského nacionalisty žijícího v Polsku a byla by legální učebnicí nacionalismu“.⁸⁴

Poznámky k práci historiků Antoniho B. Szcześniaka a Wiesława Szoty *Cesta nikam* (Droga donikąd) zpracoval pro polské ministerstvo vnitra v květnu 1973 tajný spolupracovník ukrajinské národnosti s krycím jménem „Huragan“. Knihu zhodnotil jako „cenné zpracování dějin OUN-UPA, které doposud v Polsku nebylo k dispozici, pozitivní a svědomité, pokud jde o popisy a fakta, a objektivní“. Ovšem pokud by dostal knihu do rukou čtenář, dojde podle „Huragana“ k „nepotřebnému zmatení pojmů, protože bandy UPA (v podání recenzované knihy – pozn. autora), to nebyli jen nějakí ‘rizuni’ bez cíle, ale organizace, která se vyznačovala skvělým vnitřním uspořádáním, vznešenou ideologií a dosti utajenou strukturou. Bandy UPA ve své taktice využívaly heslo boje o ‘Samostijnou Ukrajinu’ proti komunismu a v tomto boji se setkávaly s pochopením a také spolupracovaly s domácím polským podzemím. Organizace OUN-UPA suverénně vládla na území své působnosti a boj s ní byl velice těžký. Dokázala dokonce paralyzovat vysídlovací akci na východ a jistou dobu torpédovala vysídlovací akci na západ.“ Podle pisatele posudku „průměrný občan věděl a dodnes ví, že na jihovýchodních územích Polska se potulovaly bandy UPA, že to byly bandy ukrajinských fašistů, kteří vraždili polské obyvatelstvo a loupili a pálili vesnice. Takový dojem o bandách věrně vytvořil film ‘Łuny w Bieszczadach’. Věděl ještě, že Polská armáda ... místo toho, aby po skončení válečných operací šla do civilu, musí bojovat s bandami UPA. (...) Takový rozsah znalostí o ukrajinském území průměrnému občanovi naprosto stačil a stačí dodnes. V této věci lidová vláda občanovi nic nedluží a není třeba v této oblasti rozšiřovat rozsah informací.“⁸⁵

Přestože „Huragan“ doporučil, aby se kniha nedostala na pulty knihkupectví, ale byla využívána jen jako učebnice pro školení kádrů ministerstva obrany a speciálních jednotek, toto ministerstvo ji v nákladu tří a půl tisíce výtisků vydalo.⁸⁶ Záhy

---

82 Tamtéž, s. 279.

83 Tamtéž, s. 281.

84 Tamtéž, s. 285.

85 Tamtéž, s. 295.

86 SZCZEŚNIAK, Antoni B. – SZOTA, Wiesław Z.: *Droga donikąd: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacionalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa, Wydawnictwo MON 1973.

Świerczewského pomník zbudovaný v roce 1962 v obci Jabłonki, kde generál zahynul, zůstává pravděpodobně posledním existujícím monumentem připomínajícím jeho památku. Hora Woronikówka v pozadí za Polské lidové republiky nesla název „Walter“ podle generálova pseudonymu (foto z archivu autora)

však byla stažena a část nákladu zničena – navzdory tomu, že odpovídala požadavkům propagandy a v jejím úvodu autoři ujišťovali, že hodlají působit proti legendám „o Vladimírově trojzubci,⁸⁷ o Petljurovi, Konovalcovi, Melnykovi a Banderovi, jejich boji o ‘Samostijnou Ukrajinu’ atd.“⁸⁸ Podle Grzegorza Motyky byla kniha stažena na žádost sovětského velvyslanectví v Polsku,⁸⁹ což je důvod uváděný také exilovým ukrajinským publicistou a bývalým příslušníkem UPA Jevhenem Štenderou. Ten se domnívá, že kniha „mimovolně popírá sovětskou propagandu, jelikož je v ní obsažena řada informací a předmětná problematika je popisována věcně na základě faktů a historického zkoumání. Autoři například citují programové dokumenty UHVR,⁹⁰ UPA a OUN, podzemní rozkazy, instrukce a publikace, z nichž jasně vyplývá, že se jedná o politické hnutí za nezávislost se společensky pokrokovým a demokratickým programem.“⁹¹ Kniha také podle Štendery „odbíhá od oficiální vládní ukrajinofobie v PLR. Aby se odvrátila pozornost od porobení Polska bolševickým Ruskem, bylo ostří propagandy v PLR namířeno proti Němcům a ... Ukrajincům. V Polsku se píše velice mnoho o jednotkách německé armády složených z Ukrajinců, ale téměř se nezmiňují vlasovci

(nebo vůbec Rusové v německých službách).“⁹² Jiní historikové stažení publikace přičítají rozhodnutí Moczarovy skupiny takzvaných partyzánů, kteří se prý obávali eroze mýtu o svých zásluhách v poválečných bojích. Přesto byla kniha dostupná ve vědeckých knihovnách i u soukromých osob. Podle historika Andrzeje L. Sowy, kte-

87 Vladimírův trojzubec, odkazující na sjednotitele Kyjevské Rusi knížete Vladimíra Velikého, byl odznakem Ukrajinské povstalecké armády.

88 Citováno podle: ŠTENDERA, Jevhen: *Badania nad dziejami UPA w PRL*. In: *Sučasnist*, č. 1–2 (1985), s. 125.

89 MOTYKA, G.: *Obraz Ukrainca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 (viz pozn. 52).

90 UHVR (*Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada*) – Ukrajinská hlavní osvobozenecká rada, zřízená v roce 1944 jako parlamentní orgán ukrajinského podzemního hnutí.

91 ŠTENDERA, Je.: *Badania nad dziejami UPA w PRL*, s. 143 n.

92 Tamtéž, s. 144.

rý vidí příčinu snahy stáhnout knihu v koncepci budování národnostně jednotitého státu prvního tajemníka polských komunistů Edwarda Gierka, závisela dostupnost *Cesty nikam* také na „politické horlivosti ředitelství jednotlivých knihoven“.⁹³ Grzegorz Motyka se domnívá, že cílem propagandistického využití bojů proti Ukrajinské povstalecké armádě bylo kromě zmíněného vytváření stereotypu „dobrého“ a „špatného“ Ukrajince také „ukojení stesku Poláků vysídlených z Kresů“ konstrukcí jejich náhrady v Beskydech a rovněž legitimizace lidového Polska. „Boje s UPA, jež svádějí WP, WOP, MO a UB-SB,⁹⁴ dovolují dívat se na členy těchto formací pokud ne jako na hrdiny, tak přinejmenším jako na patrioty, kteří nezapomínají na polské národní zájmy.“⁹⁵ Příznačné je, že podobně jako v socialistickém Československu se neuváděl skutečný počet obětí. Zřejmě z toho důvodu, že pro potřeby propagandy nebyla tato čísla dost velká – z dvou tisíc dvou set poválečných obětí ukrajinských povstalců bylo jen asi šest set civilistů.⁹⁶

Současné interpretace a spory

Po zhroutilí komunistického režimu v Polsku v roce 1989 a vzniku nezávislé Ukrajiny o dva roky později skončila doba oficiálního a závazného výkladu událostí z let 1944 až 1947, který do značné míry určovaly vládnoucí komunistické režimy a instrumentálně jej využívaly v politické propagandě. Svobodné podmínky umožnily historikům a publicistům prezentovat řadu pohledů a názorů, jakož i pouštět se do více či méně vědeckých sporů a disputací. Nicméně se ukázalo, že mnozí autoři – třeba mimovolně – opakují mýty a stereotypy komunistické propagandy. Nejvíce se s ní paradoxně ztotožnili autoři považující se za národně a pravicově orientované.

Typologii různých přístupů k tematice polsko-ukrajinského konfliktu nabídli již historici Grzegorz Motyka, Rafał Wnuk a Ihor Cependa. První z nich navrhuje jejich rozdělení do čtyř proudů: revizionistického, tradičního, proudu polských Ukrajinců a nevědeckého. Revizionisté podle něj obracejí pozornost na lži obsažené v literatuře lidového Polska a jejich ukazováním se snaží (nikoli nutně záměrně) revidovat negativní obraz Ukrajinců v Polsku. Tradicionalisté jsou ti, kteří reagují především na zamlčování násilných událostí na Volyni a ve východní Haliči, a to často jako jejich přímí svědkové. Zvláštní skupinu tvoří podle Motyky práce polských Ukrajinců, které jsou blízké proudu revizionistů (s výjimkou Mikołaje Siwického a Wiktora Poliszczuka). Publikace autorů nevědeckého proudu, kam Motyka počítá Edwarda Prusa, Aleksandra Kormana či Jacka Wilczura, jsou podle něj ve značné míře po-

93 SOWA, Andrzej L.: Akcja „Wisła“ w polskiej historiografii: Aktualne problemy badawcze. In: PISULIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 16 (viz pozn. 8).

94 WP (*Wojsko Polskie*) – Polská armáda; UB (*Urząd Bezpieczeństwa*, oficiální název *Ministerstwo Publicznego Bezpieczeństwa*) – ministerstvo veřejné bezpečnosti.

95 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 221 (viz pozn. 52).

96 SZCZEŚNIAK, A. B. – SZOTA, W. Z.: *Droga donikąd*, s. 423 (viz pozn. 86).

kračováním propagandistických titulů z časů lidového Polska.⁹⁷ Oproti tomu Rafał Wnuk navrhuje dělení na autory, kteří nepřístupují k látce jen z jedné perspektivy, a na „monoperspektivisty“. Do první skupiny zařazuje revizionisty typu Grzegorza Motyky a některé polské Ukrajince (například Romana Drozda a Igora Hałagidu, stejně jako polského Bělorusa Eugeniusze Mironowicze). Představitelem druhého proudu je podle něj jiný polský Ukrajinec, Eugeniusz Misiło. Zcela mimo stojí podle něj díla „nevědecká“.⁹⁸ Ukrajinský historik Ihor Cependa dělí polské kolegy podle toho, jak hodnotí Akci „Visla“, na zastánce tradičního pohledu a revizionisty, kteří se prostřednictvím nových pramenů a nové interpretace známých dokumentů snaží revidovat dřívější výklady.⁹⁹

Níže nabízená alternativní typologie se snaží zařadit rovněž nejvýznamnější historiky ukrajinské, nehodnotí texty podle původu autora, ale podle jejich obsahu a sdělení, a nevychleňuje stranou díla „nevědecká“, jelikož ta mívají zpravidla větší náklady a vliv na společnost než práce „vědecké“. Ve třech následujících kategoriích jsou samozřejmě shrnuta díla různé povahy a kvality, přičemž hranice mezi jednotlivými skupinami jsou spíše prostupné.

Interpretace „nacionalisticko-komunistická“

Počátek pomyslné osy, na níž se různé interpretace pohybují, je možné vyznačit oficiálně platným výkladem v době vlády komunistického režimu. Považují jej za shodný s interpretací extrémně nacionalistickou až šovinistickou, jelikož se v obou případech vědomě vytváří obraz nepřítele a negativní vztah k jinému národu za účelem získání vlastního prospěchu. Komunisté se sice pokusili vyjmout ideologicky definované části tohoto národa, avšak se stejným efektem, jako kdyby tak neučinili vůbec. (Sovětský režim na druhé straně postupoval analogicky a obdobou „ukrajinských fašistů“ v jeho propagandě byli „polští sedláci“.) U některých starších autorů, kteří popisované události sami zažili, je možné připustit, že jejich práce slouží především k upevnění vlastního obrazu prožitých bojů a správnosti jejich tehdejšího konání. Nic to ale nemění na tom, že záměrně vytvářejí negativní obraz Ukrajinců a že si toho jsou či musí být vědomi. Kromě filmů a beletristických knih promítaných a vydávaných v dobách lidového Polska se to týkalo i většiny historických prací. Navazovaly přitom na hesla polské pravice, která například v srpnu 1943 v svolání k Polákům na východním území předválečného Polska, podepsaném Národní stranou (*Stronnictwo Narodowe*) a Národně-radikálním tá-

97 MOTYKA, Grzegorz: Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989. In: MOTYKA, Grzegorz – KOSIEWSKI, Piotr (ed.): *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*. Kraków, Universitas 2000, s. 169–173.

98 WNUK, Rafał: Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its aftermath. In: ece.columbia.edu/research/intermarium/vol7no1/wnuk.pdf (staženo 2.12.2010), s. 5.

99 CEPENDA, Ihor E.: Operacija „Visla“ v pilskoj istoriografiji. In: *Ukrajinski istoričny žurnal*, č. 3 (2002), s. 85.

V roce 1975 byla dána do oběhu bankovka v nominální hodnotě padesát zlotých s portrétem generála Świerczewského. O deset let později následovala ještě poštovní známka s jeho vyobrazením

borem (*Obóz Narodowo-Radykalny*), slibovala: „Od počátku této války celé ukrajinské hnutí stanulo v jedné řadě s nejhoršími vrahy lidstva. (...) Špatní Ukrajinci se sami odsuzují k vysídlení do sovětské Ukrajiny výměnou za Poláky, kteří se navrátí do vlasti.“¹⁰⁰

Práce podobné povahy vycházejí i v současné době a ve shodě s Motykou je možné tvrdit, že jsou pokračováním propagandy Polské lidové republiky. Nejproduktivnějším představitelem tohoto proudu je bezpochyby Edward Prus, autor více než pětadvaceti knih, které se většinou věnují Ukrajinské povstalecké armádě a polsko-ukrajinskému konfliktu. Ač vzděláním historik, zachází s fakty tak, že jeho práce nelze označit jinak než jako vědomé manipulace. Ve své pseudovědecké knize *Operace „Visla“: Fakta – fikce – reflexe*, která od roku 1994 vyšla již třikrát ve vratslavském nakladatelství Nortom, specializovaném na šovinistickou národoveckou a často i antisemitskou literaturu, například píše: „Pro UPA nebylo rozdílu, vraždila všechny, které pokládala za své nepřátele. (...) Bezpečnostní služba trestala smrtí každého, kdo se špatně vyjadřoval o UPA a jejích aktivitách. (...) Bylo možné se dál dívat, jak se na polské půdě naparují banderovci a vražděním ‘bojují’ o svou Ukrajinu?“¹⁰¹ A dále: „Jak dlouho bylo možné tolerovat to cizí těleso v lůně polského národa? Jak dlouho měla banderovská rakovina ničit naše jihovýchodní území? (...) S UPA se dlouho „mazlilo“, až bylo konečně přijato těžké, v tehdejší době ale jediné možné rozhodnutí konečného vypořádání s UPA. Začaly se dokonce objevovat projevy nespokojenosti

100 ŻEBROWSKI, Leszek (ed.): *Narodowe Siły Zbrojne: Dokumenty, struktury, personalia*, sv. 1. Warszawa, Burchard Edition 1994, s. 74 n. (citováno podle: WNUK, Rafał: *Stosunek polskiego podziemia niepodległościowego i legalnej opozycji do mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1947*, s. 100 – viz pozn. 44).

101 PRUS, Edward: *Operacja „Wisła“: Fakty – Fikcje – Refleksje*. Wrocław, Nortom 2002, s. 39.

mezi Poláky, Západ byl také nespokojený se situací v Polsku. Mohlo to ukazovat, že Polsko není schopno zajistit stabilitu ani u sebe, ani navenek. Celý ten nepořádek ohrožoval evropský klid.¹⁰² Celá akce podle něj probíhala „v rámci možností dobře a chování vojáků, kteří na ‘akci’ dohlíželi, nebudilo výhrady. ...na nástupních stanicích vysídlené obyvatelstvo děkovalo armádě za pomoc a dobré zacházení.“¹⁰³

Interpretace „národní“

Za interpretace národní považují takové, jež ve svém pohledu stavějí do středu vlastní národ, a události, k nimž na konci války a po ní došlo, hodnotí především jako boj jednoho národa proti druhému. Autoři, které do této skupiny zařazují, přitom nevytvářejí – přinejmenším ne záměrně – negativní obraz druhého národa a nepřikládají většinou význam tomu, že jak v Polsku, tak v Sovětském svazu vládly komunistické režimy. Na polské straně bych sem zařadil manžele Siemaszkowy, Włodzimierze Filara či Zbigniewa Palského. Právě jeho následující soud může „národní“ přístup dobře charakterizovat: „Státní moc musela zabránit pokusům o ukrajinskou iredentu. Není nijak podstatné, zda to byla moc komunistická nebo jakákoli jiná. (...) Provedení akce bylo jedinou metodou, jak odvrátit další eskalaci polsko-ukrajinského konfliktu, ukončit prolévání krve. (...) Vysídlení ukrajinského obyvatelstva a jeho rozprášení na severu a západu země odvrátilo opětovný vznik ukrajinského nacionalistického podzemí, k němuž by nepochybně došlo v případě méně rozhodných akcí.“¹⁰⁴

Do této kategorie řadím i polské Ukrajince, kteří se v různé míře soustředí na křivdy a zločiny způsobené Ukrajincům a o krutostech spáchaných Ukrajinci na Polácích píší buďto pouze okrajově nebo vůbec. Patří sem například Włodzimierz Mokry či Eugeniusz Misiło. Ten se věnuje pouze polsko-ukrajinskému konfliktu na území dnešního Polska a ponechává stranou antipolské akce Ukrajinské povstalecké armády na Volyni a ve východní Haliči stejně jako spolupráci polského a ukrajinského podzemí v roce 1945 v bojích proti komunistům. Operaci „Wisla“ vnímá jako zcela polskou iniciativu, v níž Ukrajincům připadla pouze role obětí.¹⁰⁵ Ještě ostřeji ji hodnotí další historik z této skupiny Mikołaj Siwicki, podle nějž byla Akce „Wisla“ zločinem a postup proti Ukrajincům „genocidou“.¹⁰⁶

102 *Tamtéž*, s. 61.

103 *Tamtéž*, s. 69 n.

104 PALSKI, Zbigniew: Polityczne, economiczne i narodowościowo-demograficzne następstwa operacji „Wisła“. In: NIEDZIELKO, Romuald (ed.): *Polska-Ukraina: Trudne pytania*, sv. 8: *Materiały VIII Międzynarodowego Seminarium Historycznego „Stosunki Polsko-Ukraińskie w latach II wojny światowej“*. Warszawa, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej – Związek Ukraińców w Polsce 2001, s. 190 n.

105 WNUK, R.: *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its aftermath* (viz pozn. 98).

106 SIWICKI, Mikołaj: *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, sv. 3. Warszawa, vlastním nákladem 1994, s. 431.

K představitelům „národní“ interpretace náleží i většina autorů ukrajinských. Jejich přístup může souviset se vznikem Ukrajiny jako nového státu a s hledáním jeho „zakladatelských mýtů“. Jak píše Władysław Serczyk, po osamostatnění ukrajinské republiky na počátku devadesátých let „byla Akce ‘Wisla’ postavena do jedné řady se sovětskými vyhlazovacími akcemi, přičemž se zřetelným přeháněním, příznačným pro budování nové vlastní verze minulosti, byla nazvána ukrajinským ‘holokaustem’“.107 Z podobných pohnutek (i když neúmyslných) mladý ukrajinský historik Volodymyr Kycak tvrdí, že Ukrajinská povstalecká armáda nemohla zastavit proces vysídlování, nehledě na její „heroismus a oběti“.108 Krystalický příklad „národní“ interpretace dějin představuje Jaroslav Daškevič, podle nějž „objektivní historická pravda spočívá v tom, že Polsko, které bylo několik století okupantem Ukrajiny, spáchalo mnoho zločinů proti ukrajinskému národu. Posledním článkem tohoto dlouhého řetězu zločinů byly deportace Ukrajinců ze západních okrajů ukrajinského území v letech 1944–1947. Posledním akordem byla operace ‘Wisla’ – konečná likvidace ukrajinského etnického území.“109 Ukrajinský historik Juryj Šapoval vyjadřuje mírnějšími slovy podobný názor: „Je celkem zřejmé, že mohli (vojáci operační skupiny „Wisla“ – pozn. autora) porazit ukrajinské povstalce bez strašné deportace obyvatelstva. Mohli, kdyby chtěli, ale strategie byla jiná. Ve skutečnosti byla cílem deukrajinizace Polska.“110

Na pomezí „národní“ a „revizionistické“ interpretace bych situoval významného kanadského historika ukrajinského původu Oresta Subtelného, narozeného za druhé světové války v Krakově. Zastává názor, že oddělením obou národů „zmizely možnosti etnického konfliktu“, což byla „zřejmě cena, jakou bylo třeba zaplatit za mír a stabilitu na polsko-ukrajinské hranici. (...) Zdá se, že oddělení těchto dvou národů bylo nezbytnou podmínkou pro rozvoj dobrých vztahů mezi nimi.“111

Interpretace „revizionistická“

Interpretací „revizionistickou“ rozumím snahu o revizi dosavadních názorů na polsko-ukrajinský konflikt, jež zakořenily působením komunistické propagandy a které ostatní (byť často mimoděk) opakují. Tuto skupinu autorů nevymezuji jako Motyka tím, že se snaží „revidovat negativní obraz Ukrajince v Polsku“, ale

107 SERCZYK, Władysław A.: Podręczniki na temat akcji „Wisła“: Obraz postulowany. In: PISU-LIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 202 (viz pozn. 8).

108 KYCAK, V. M.: *Deportacija Ukrajinciv z Polšči v URSR...*, s. 11 (viz pozn. 9).

109 DAŠKEVIČ, Jaroslav: Podzvinne operaciji „Wisla“. In: <http://www.ji.lviv.ua/n10texts/dashkevych.htm> (staženo 5.12.2010).

110 ŠAPOVAL, Juryj: Akcija „Wisla“: Kryvave ričišče pamjati. In: *Den* (21.5.2002). (Uvedené periodikum je ukrajinský deník.)

111 SUBTELNY, Orest: Expulsion, Resettlement, Civil Strife: The Fate of Poland’s Ukrainians, 1944–1947. In: THER, P. – SILJAK, A.: (ed.): *Redrawing Nations*, s. 169 (viz pozn. 15).

Za svůj znak přijala Ukrajinská povstalecká armáda Vladimírův trojzubec, odkazující na sjednotitele Kyjevské Rusi knížete Vladimíra Velikého

jejich schopností nedívat se na dějiny pouze prizmatem „příběhu vlastního národa“ a pochopit motivy a úhel pohledu „druhé strany“. Pro tuto skupinu je charakteristické, že její představitelé upozorňují na roli vládnoucích komunistických režimů, i když je to u polských historiků, jako je Ryszard Torzecki nebo Grzegorz Motyka, často považováno za snahu „zbavit vlastní národ odpovědnosti za spáchané zločiny“. Autorů reprezentujících tuto kategorii je bohužel dosud nejméně. Příznačné je, že se často jedná o historiky mladší, kteří popisované události nezažili ani nebyli ovlivněni komunistickou propagandou v padesátých a šedesátých letech, a že tento směr historického myšlení má své kořeny v okruhu pařížské exilové revue *Kultura* a Nezávislého odborového svazu Solidarita.

Za „revizionisty“ ve výše naznačeném smyslu pokládám Bohdana Osadczuka, Bohdana Skaradzińskiego, Tadeusze Olszańského, Ryszarda Torzeckiego, Grzegorza Motyku, Andrzeje L. Sowu, Rafała Wnuka a Romana Drozda. O stanoviskách těchto

autorů celkem výstižně vypovídají dva úryvky ze studie Tadeusze Olszańského: „Ukrajinská povstalecká armáda, to nebyly – jak se všeobecně píše – bandy, a dokonce nebyla ani volným seskupením partyzánských oddílů, ale vojenskou formací, která měla ústřední velení a realizovala direktivy politického vedení. Neznamená to však, že neexistovaly bandy, jak ukrajinské, tak i polské. Každá válka způsobuje rozvolnění společenských vazeb, zvyšuje dostupnost zbraní a prospívá tak rozvoji banditismu.“¹¹² Na Akci „Wisla“ a její důsledky pohlíží Olszański velmi kriticky: „Bilance Akce ‘Wisla’ byla strašná. (...) Ukrajinci v Polsku se stali rozprášenou diasporou. (...) Rány z oněch let jsou velice hluboké a nesmyslná – nebo také promyšlená – antiukrajinská propaganda stále podněcuje i odůvodňuje nedůvěru (Ukrajinců – pozn. autora) vůči Polsku a Polákům. Vinu za to všechno nemůžeme svalit pouze na vládu. Akce ‘Wisla’, poslední v dlouhé řadě násilných činů v dějinách našich dvou národů, prošla bez jakéhokoli protestu z polské strany, za všeobecného tichého souhlasu. Později jsme zase považovali – ne vláda, ale národ – Ukrajince, kteří pobývali mezi námi, za nutné zlo a stavěli jsme se k nim nepřátelsky a pohrdavě. Nechtěli jsme mít mezi sebou Ukrajince, a co horšího – chtěli jsme věřit, že je to národ vrahů, hajdamaků atd.“¹¹³

112 OLSZAŃSKI, T. A.: Wokół akcji „Wisła“, s. 177 (viz pozn. 46).

113 Tamtéž, s. 183.

Sporné otázky v současnosti

Diskusí a sporů v otázkách spojených s polsko-ukrajinským konfliktem obecně a s Akcí „Visla“ samotnou je celá řada, táhnou se již od počátku devadesátých let a nepochybně budou ještě několik roků vděčným námětem pro více či méně zdařilé, hodnotné či smysluplné články a spisky. Cílem následujících řádek proto není analyzovat jednotlivé texty a polemiky, které se v dané souvislosti objevily, ale přiblížit hlavní nezodpovězené otázky a věcné spory (jichž je bohužel mnohem méně než emotivních konfrontací).

Ačkoli to není nejčastějším předmětem diskusí, nejzásadnější spor se dle mého soudu vede o to, kdo byl zodpovědný za rozhodnutí o provedení Akce „Visla“. Ryszard Torzecki, Grzegorz Motyka, Jurij Šapoval, Ivan Bilas a někteří další autoři tvrdí, že toto rozhodnutí padlo v Moskvě. Například podle Torzeckého tato „operace byla zahájena v SSSR. Rozhodnutí padlo v únoru 1947. Operační plány připravil z pověření soudruhů Beriji a Merkulova generál Savčenko, šéf ministerstva bezpečnosti USSR.“¹¹⁴ Tento názor sdílí také Marek Jasiak, podle nějž „nebylo v letech 1944–1947 pro polskou stranickou elitu a státní správu možné přijmout zcela suverénní a nezávislé rozhodnutí, zejména ve věci ozbrojeného podzemí a ukrajinské populace. (...) Archivní dokumenty, které budou jednou zveřejněny, se jistě ukáží jako zajímavé.“¹¹⁵ Jasiak rovněž v této souvislosti klade otázku, zda smrt generála Świerczewského 28. března 1947 byla jen tragickou náhodou nebo součástí plánované posloupnosti událostí. Naproti tomu ukrajinský historik Jurij Slyvka je přesvědčen, že „Visla“ byla společnou polsko-sovětskou akcí. Tentýž názor sdílí jeho kolega Bohdan Zabrovarnyj, který dodává, že „příprava a provedení vysídlení autochtonního ukrajinského obyvatelstva ze Zakerzoní¹¹⁶ vyplývaly z dohody dvou totalitních režimů“.¹¹⁷ Podle Romana Drozda však „dostupné dokumenty dovolují tvrdit, že tato deportace se uskutečnila z iniciativy polské moci se souhlasem sovětské strany – narozdíl od přesídlování z let 1944–1946, kde činitelem, od nějž

---

114 TORZECKI, Ryszard: „Wisła“ zaczęła się w Moskwie. In: *Gazeta Wyborcza* (20.5.1997), s. 22.

115 JASIAK, Marek: Overcoming Ukrainian Resistance: The Deportation of Ukrainians within Poland in 1947. In: THER, P – SILJAK, A.: (ed.): *Redrawing Nations*, s. 189 (viz pozn. 15).

116 Termínem *Zakerzonja* (Закерзоння) OUN a někteří exiloví i současní ukrajinští historici označovali či označují podle jejich názoru „etnicky ukrajinské země“, které se po druhé světové válce staly součástí Polska. Název je odvozen od tzv. Curzonovy linie, kterou v roce 1920 navrhl britský ministr zahraničí lord Curzon jako demarkační čáru mezi polskými a bolševickými vojsky. V důsledku válečných operací se nakonec polsko-sovětská meziválečná hranice ustálila asi o 200 km na východ, SSSR ji však vzal za základ svých požadavků na vytyčení polsko-sovětské hranice na sklonku druhé světové války. S pozdějšími úpravami znevýhodňujícími Poláky (zejména v otázce Lvova) se *de facto* stala polsko-sovětskou poválečnou hranicí.

117 ZABROVARNYJ, Bohdan: *Geneza i przebieg akcji „Wisła“*. In: NIEDZIELKO, R. (ed.): *Polska-Ukraina: Trudne pytania*, sv. 8, s. 172 (viz pozn. 104).

vzešla iniciativa a který rozhodoval v klíčových věcech, byl Kreml¹¹⁸. Také podle Jaroslava Daškeviče a některých dalších historiků není názor o rozhodující roli Moskvy podložen žádnými dokumenty a zodpovědnost za provedení Akce „Visla“ tak leží plně na polské komunistické straně či vládě.

Různí se také názory na otázku, zda bylo provedení Akce „Visla“ nezbytné. Část polských historiků, jako například Marek Jasiak či Zbigniew Palski, zastává názor, že ano. Navazují tím na oficiálně platné zdůvodnění akce z časů lidového Polska, že se jednalo o rozhodnutí „nezvykle bolestivé pro část přesídleného obyvatelstva, ale jediné, které mohlo v tomto období zajistit klid na jihovýchodním území Polska“.¹¹⁹ Prvně jmenovaný současný polský historik tvrdí, že „diverzně-teroristická činnost OUN-UPA proti polskému státu a obyvatelstvu v letech 1944–1947 ... donutila tehdejší představitele strany a vlády přijmout radikální opatření s cílem likvidace ozbrojeného podzemí OUN-UPA. Jejich smyslem bylo zajištění bezpečnosti a pořádku v jihovýchodních oblastech Polska. Přesídlení ukrajinského obyvatelstva v rámci Akce ‘Visla’ je možné odůvodnit polským národním zájmem. Vláda žádné země nemůže připustit na svém území existenci ozbrojeného podzemí, které usiluje o to odtrhnout část tohoto území a vytvořit na něm vlastní národní stát.“¹²⁰ Opačného názoru je Tadeusz Olszański (který jej pod pseudonymem publikoval již v roce 1989 v pařížském exilovém časopise),¹²¹ Igor Hałagida, Roman Drozd či Grzegorz Motyka. Ten tvrdí, že „místo toho, aby moc bojovala proti UPA pomocí rozhodných a dobře připravených operací, uchýlila se k eticky nepřipustnému masovému vysídlování civilního obyvatelstva. Teze, že to byla jediná šance na likvidaci UPA, je s jistotou nepravdivá.“¹²² Zlikvidovat ukrajinské podzemí, respektive donutit jeho vedení k rozpuštění oddílů, bylo podle něj možné v zimě 1946/1947, kdy se však polská armáda věnovala propagandistickým akcím proti „polským reakcionářům“ a falšování parlamentních voleb.¹²³ Vysídlovací operace z let 1944 až 1946 i Akce „Visla“ byly podle jeho soudu „součástí velké přestavby střední Evropy podle sovětského přání a došlo by k nim nezávisle na předchozích akcích banderovců. Banderovci jediné dodali komunistům skvělou záminku pro jejich počínání, což tito neváhali využít.“¹²⁴ Prakticky

118 DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, s. 61 n. (viz pozn. 1).

119 ŁUKASIEWICZ, Genowefa: Wokół genezy i przebiegu Akcji „Wisła“ (1947 rok). In: *Dzieje Najnowsze*, roč. 6, č. 4 (1974), s. 35–51.

120 JASIAK, Marek: Geneza i przebieg akcji „Wisła“. In: NIEDZIELKO, R. (ed.): *Polska-Ukraina: Trudne pytania*, sv. 8, s. 151 (viz pozn. 104; v citovaném sborníku se vyskytují dvě studie různých autorů, B. Zabrovarného a M. Jasiaka, se stejným názvem).

121 ŁUKASZÓW, Jan [= OLSZAŃSKI, Tadeusz]: Walki Polsko-Ukraińskie 1943–1947. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 90 (1989), s. 159–199.

122 MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 482 (viz pozn. 3).

123 *Tamtéž*, s. 481.

124 TÝŽ: Postawy wobec konfliktu Polsko-Ukraińskiego w 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej, s. 407 (viz pozn. 3).

všichni ukrajinští historici pak provedení Akce „Wisła“ odsuzují a považují ji za „nelidskou“, protože byl při ní „použit princip kolektivní viny a zaměřena byla hlavně proti civilnímu obyvatelstvu“.¹²⁵ Myroslav Truchan k tomu dodává, že „působení UPA bylo spíše záminkou k přesídlení, a ne jeho příčinou“.¹²⁶

Na předchozí problém bezprostředně navazuje další sporná otázka, a sice jaký byl skutečný důvod a záměr Akce „Wisła“. Bohdan Zabrovarnyj je podobně jako většina historiků ukrajinské národnosti přesvědčen, že jejím cílem bylo „jednoduše očistění jihovýchodního území Polska od ukrajinského obyvatelstva. (...) Vládnoucí polské kruhy chtěly vykořenit ukrajinský prvek, což odpovídalo jejich ideji budování národního státu.“¹²⁷ Podle Tadeusze Olszańského

„skrytým cílem této akce nemohlo být nic jiného než vytvoření podmínek pro rychlou asimilaci Ukrajinců – přinejmenším zdánlivou – a tudíž likvidaci ukrajinské otázky v naší zemi jednou provždy“.¹²⁸ Grzegorz Motyka nabízí hypotézu, že vzhledem k tomu, že polská armáda během Akce „Wisła“ vysídlovala i Poláky z řad politických odpůrců Polské dělnické strany a podílela se na dosazování členů této strany do orgánů místní samosprávy a dalších důležitých funkcí, například v továrnách a školách, bylo hlavním cílem armády „politické ovládnutí“ území, na němž operace probíhala.¹²⁹ Motyka tuto akci vnímá také jako „součást širší operace, jejímž cílem bylo ovládnutí střední Evropy komunisty“.¹³⁰

Pomník generála Świerczewského z roku 1979 v Poznani se tyčil do výše šestnácti metrů. Po třiceti letech své existence byl v roce 2009 stržen (foto z archivu autora)

125 SERCZYK, W. A.: Podręczniki na temat akcji „Wisła“, s. 202 (viz pozn. 107).

126 TRUCHAN, Myroslav: *Ukrajinci v Polšči pislja druhoji svitovoji viny 1944–1984*. New York – Paris – Sydney – Toronto, Shevchenko Scientific Society 1990, s. 29.

127 ZABROVARNYJ, B.: Geneza i przebieg akcji „Wisła“, s. 162 n. (viz pozn. 117).

128 OLSZAŃSKI, T. A.: Wokół akcji „Wisła“, s. 179 (viz pozn. 46).

129 MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 414–416 (viz pozn. 3).

130 TÝŽ: Co ma „Wisła“ do Wołynia? In: *Gazeta Wyborcza*, příloha „Gazeta Świąteczna“ (24.3.2001), s. 18.

Hrdinové, nebo zločinci?

Zobrazení Ukrajinské povstalecké armády i samotných Ukrajinců a mechanismy fungování propagandy využívající této tematiky byly v Polsku téměř identické jako v Sovětském svazu a Československu. V SSSR byla obzvláště zdůrazňovaným motivem spolupráce UPA s Němci a s rozvědkami západních zemí a propagandistickým záměrem legitimizace sovětské vlády na Ukrajině prostřednictvím diskreditace všech nekomunistických složek ukrajinské společnosti (řeckokatolická církev, haličská inteligence). Příznačné přitom je, že se připomínaly hlavně ukrajinské oběti banderovců a o polských se mlčelo.¹³¹ Komunisté v Československu nejprve v roce 1947 využili přítomnosti jednotek UPA na území republiky k posílení svých pozic v armádě a k útoku na národní socialisty a poté i na Demokratickou stranu. Podobně jako komunisté polští přitom své protivníky diskreditovali obviněním ze společenství či podpory „ukrajinských fašistů“. Ve všech třech zemích také byli ukrajínští bojovníci s různou intenzitou, závislou na vnitropolitickém vývoji, prakticky až do zhroucení komunismu využíváni k legitimizaci komunistické vlády a k vytváření obrazu nepřítel, který – často s pomocí západních tajných služeb – ohrožuje nejen vládnoucí režim, ale celý stát.

Zobrazení Ukrajinců v tisku a propagandě lidového Polska významně ovlivnilo i hodnocení a interpretaci polsko-ukrajinských vztahů po zhroucení komunismu. Jak píše Grzegorz Motyka: „Často si ani neuvědomujeme, v jaké míře je řada dnešních pohledů na polsko-ukrajinský konflikt výsledkem dlouhodobé komunistické propagandy. Pronikla hlavně do kolektivního vědomí, ale odrazila se i v názorech historiků.“¹³²

Jedním z projevů jejího působení je i pokračující politizace této otázky, a především odkazu Stepana Bandery na Ukrajině i v Polsku. Zatímco většina Poláků ho stále nekriticky hodnotí jako zločince, Ukrajina zůstává v pohledu na tohoto bojovníka za ukrajinskou nezávislost rozpolcena. Na východě, jenž se stále nevymanil ze sovětských myšlenkových vzorců a stereotypů, zůstává taktéž zločincem, přičemž zde paradoxně vzbuzuje větší emoce než v Polsku, proti kterému svého času vedl odbojovou činnost. Oč méně populární je Bandera na východě země, tím větší pozornosti se těší u obyvatel západní Ukrajiny, kteří spontánně budují jeho pomníky a vyvěšují na domech i za okénky svých automobilů jeho portréty nebo rudo-červené vlajky UPA.

O rehabilitaci Organizace ukrajinských nacionalistů i samotného Bandery se různými způsoby snažil i bývalý prezident Viktor Juščenko, avšak nezvolil příliš

131 TÝŽ: Obraz UPA w sowieckiej historiografii i literaturze. In: *Przegląd Wschodni*, roč. 10, č. 1 (2000), s. 301 n.

132 TÝŽ: O niektórych trudnościach badania konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1943–1947. In: *Kultura i Społeczeństwo*, roč. 37, č. 4 (1993), s. 166.

šťastný způsob, a tomu odpovídaly i výsledky. Jedním ze svých posledních dekretů jmenoval 20. ledna 2010 posmrtně Banderu „Hrdinou Ukrajiny“¹³³ (již v roce 2007 takto vyznamenal velitele UPA Romana Šuচেvyče).¹³⁴ Juščenkův krok vzbudil nadšení na západě země a tomu přímo úměrné rozhořčení na východě Ukrajiny a také v Polsku. Nový ukrajinský prezident Viktor Janukovyč, pocházející z východu země, sice neměl odvahu dekret svého předchůdce zrušit, avšak soud v Doněcku a poté i Vrchní správní soud označily Juščenkovo rozhodnutí za nezákonné. Polští poslanci Evropského parlamentu na čele s historikem a bývalým náměstkem ministra zahraničních věcí Pawłem Kowalem dokonce iniciovali rezoluci, která prohlášení Banderu „Hrdinou Ukrajiny“ odsoudila, vyzvala nové státní vedení k revizi tohoto kroku a Banderu označila za kolaboranta s nacistickým Německem.¹³⁵ Naopak na západě země vyvolalo rozhodnutí o zrušení dekretu přiznávajícího Banderovi titul „Hrdina Ukrajiny“ vlnu nevole. Oblastní zastupitelstva Lvovské, Ternopilské a Ivano-Frankivské oblasti přijala prohlášení odsuzující tento krok, přičemž ve Lvově se přijímalo v půli ledna pod širým nebem u Banderova pomníku...

U příležitosti stého výročí narození a padesátého výročí úmrtí Stepana Bandery (1909–1959) vydala ukrajinská pošta edici známek s jeho portrétem

133 Ukaz prezidenta Ukrainy: Pro pisvojennja S. Banderi zvannja Geroj Ukrainy. In: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=46%2F2010> (staženo 15.12.2010).

134 Ukaz prezidenta Ukrainy No 965/2007: Pro pisvojennja R. Šuচেvyču zvannja Geroj Ukrainy. In: <http://www.president.gov.ua/documents/6808.html> (staženo 15.12.2010).

135 European Parliament resolution of 25 February 2010 on the situation in Ukraine. In: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2010-0035&language=EN&ring=P7-RC-2010-0116> (staženo 15.12.2010).

Recenze

Překvapivě pestrý obraz života za „normalizace“

„Obyčejní lidé“ ve výzkumu orální historie

Martin Franc

VANĚK, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, sv. 1–3. Praha, Academia 2009, 531+1304 s.

Nové rozsáhlé třísvazkové dílo o více než osmnácti stech stranách je dokladem neutuchající píle Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., pod vedením Miroslava Vaňka a dalších spolupracovníků, z nichž mnozí se podíleli i na předchozím projektu věnovaném politickým elitám a disentu za takzvané normalizace.¹ I tentokrát byly předmětem výzkumu dvě odlišné (byť v tomto případě již nikoli polaritně vyhocené) společenské skupiny – dělníci a inteligence. Vzhledem k tématu se pozornost tazatelů soustředila především na každodennost, na pracovní prostředí i rodinný život, na různé životní strategie používané při

---

1 VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Porážení? Životopisná interview*, sv. 1: *Disent v období tzv. normalizace*; sv. 2: *Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2005; VANĚK, Miroslav (ed.): *Mocní? A bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretativní studie životopisných interview*. Praha, Prostor 2006. Recenze v tomto časopise viz FRANC, Martin: Otazníky nad „opus magnum“ české orální historie. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13, č. 3–4 (2006), s. 475–479.

řešení problémů, které přinášela doba. Grant, na jehož základě publikace vznikla, se sice soustřeďoval na období „normalizace“, realizovaná životopisná vyprávění však obvykle nabízejí i vhled do životních příběhů před tímto obdobím a také po něm, zejména do velmi složité a dynamické éry transformace v devadesátých letech, která představuje pro badatele velmi atraktivní téma. I když se autoři většinou snažili věnovat pozornost oběma studovaným sociálním skupinám, vcelku pochopitelně více zájmu budí rozhovory s dělníky, tedy z prostředí, které je historikům obvykle dost vzdálené. Myslím si ale, že velký potenciál pro poznání života v českých zemích v období „normalizace“ se skrývá i v další společenské skupině – řadových příslušnících správního aparátu. Zatímco jejich osudy a vzorce chování v 19. století se staly předmětem řady zásadních historických prací, pro „normalizaci“ podobné studie chybějí. Budiž to tedy podnětem pro některý z dalších počínů orálních historiků.

Při úvahách o publikaci se těžko ubráníme srovnání s výsledky předešlého obdobného projektu Centra orální historie, tedy s rozsáhlým souborem vydaných rozhovorů pod názvem *Vítězové? Poražení?* a doprovodným sborníkem interpretačních studií *Mocní? A bezmocní?* Jako pozitivní posun je třeba hodnotit, že tentokrát je edice rozhovorů pevně propojena s historickými studii. I v metodické úrovni interpretací je možno pozorovat určité poučení předchozím dílem. Výsledek však bohužel stále zůstává poněkud rozpačitý. Přístupy jednotlivých autorů k údajům, jež získali z rozhovorů v rámci projektu, se výrazně liší a stále jen malá pozornost je věnována kritice samotného pramene, detailnímu rozboru, jací lidé byli ochotni se projektu zúčastnit a jací nikoliv, jak k jednotlivým dotazům přistupovali a co vlastně sdělovali. Obecně lze říci, že stále nevíme, kdo z oné mlčící většiny zmiňované v podtitulu publikace se rozhodl mlčet i nadále. Často chybí také důkladnější komparace s jiným typem pramene a zhodnocení paralel či naopak diferencí v informování narátorů o určitém problému. Namísto by jistě byla i úvaha o možnostech zobecnění a problémech s reprezentativností výpovědí. Přitom právě rozhovory v rámci projektu jasně ukázaly na velké rozdíly ve vnímání a hodnocení mnoha dobových jevů jednotlivými narátory, což by si zasloužilo hlubší zamyšlení. Určitě je třeba v této souvislosti ocenit, že se ve sborníku interpretačních studií objevila alespoň lingvistická analýza provedených rozhovorů od Dany Gablasové, i když se koncentrovala vlastně jen na určitý úsek výpovědí. Některé další studie však víceméně stále pracují s rozhovory jako s jakousi studnou dat o jednotlivých problémech, která pouze slepují dohromady. Zdaleka ne všichni badatelé se pokusili také o komparaci s výpovědí jiných pramenů, případně o zasazení rozhovorů do širšího dobového kontextu. Jako pozitivní příklady v tomto směru bych uvedl třeba práci Hany Pelikánové věnovanou bydlení nebo studii Pavla Urbáška pojednávající o učitelích a prostředí na vysokých školách.

Trochu mne zklamal příspěvek Pavla Mückeho zabývající se lákavým tématem – obrazem cizinců a cizích zemí v paměti dělníků a inteligence, přestože i tento autor se pokusil nejdříve celou problematiku zarámovat s použitím dalších typů pramenů. Mücke odkazuje na některé studie z oblasti moderních dějin pojednávající o „obrazu druhého“, domnívám se ale, že četné další zajímavé podněty by mu

poskytly i práce studující tuto problematiku pro období raného novověku. Hlavní slabinu jeho příspěvku však vidím v častém odbíhání od základního tématu a ve vytváření různých „oslích můstků“, překlenujících navzájem nesouvisějící výroky, což platí zejména pro kapitolu nazvanou „Kontury obrazu(ů)“. Mám za to, že výpovědi narátorů prostě neposkytly dostatečnou základnu pro ucelený text, který se tak drobí na jednotlivá sklíčka mozaiky. Za zajímavou považuji skutečnost, že zcela nereflextována zde zůstala role západního spotřebního a potravinářského zboží jakožto reprezentace životního stylu kapitalistických zemí.

Úvodní studie Zdeňka Doskočila věnovaná životu v severních Čechách za „normalizace“ je pak podle mého názoru trochu problematicky koncipovaná, neboť ukázky z rozhovorů autorovi slouží spíše jen jako ilustrace dříve stanovených závěrů. Přitom bych s ním ne zcela souhlasil v tvrzení, že tehdejší bytová výstavba svědčí o rezignaci na estetiku bydlení. Zcela jiný pohled přináší například proslulý televizní seriál ze sedmdesátých let *Muž na radnici* – i sídlištní výstavba nahrazující staré budovy mohla být chápána jako výraz moderní socialistické estetiky.

Závěrečná studie vedoucího celého projektu Miroslava Vaňka zprostředkovává některé klíčové poznatky, jež orálněhistorický výzkum dělnictva a inteligence přinesl. Především bych vyzvedl zpochybnění často tradovaných představ o dvacetiletí „normalizace“ jako éry, kdy vlastně nikdo pořádně nepracoval a lidé se v zaměstnání prakticky jenom „flákali“.

Není mi úplně jasné, proč je kniha interpretačních studií zařazena jako první svazek – logika by spíše velela nabídnout nejprve výběr z provedených rozhovorů a pak teprve interpretovat. Nikdo ale nemůže čtenáři zamezit, aby tuto variantu zvolil sám.

Způsob vedení rozhovorů prozrazuje, že mnozí tazatelé už mají nemalé zkušenosti ve svém oboru a dokáží dobře podněcovat dotazované, aniž by jim příliš vnucovali nějakou vlastní optiku. Na druhé straně však někteří tazatelé poněkud podcenili nutnost přípravy na rozhovor a k informacím narátorů přistupovali bez dostatečných znalostí o situaci na jejich pracovišti, charakteru jejich práce a podobně. Promyšlenější postup by přitom mohl odkrýt ještě mnoho cenných souvislostí. Možnou obavu, že by důkladnější přípravné studium dostupných archivních materiálů či případně dobových periodik deformovalo předem tazatelův postoj a ohrozilo tak jeho nestrannost, považuji za lichou, protože by míra osobní zainteresovanosti nijak významně nestoupla.²

---

2 Za podstatně složitější považuji situaci, kdy je tazatel nějak osobně spjat s institucí, jejíž pracovníky zpovídá. Získá tím sice na jednu stranu hluboký vhled do problematiky a perfektně se orientuje i v různých dobových historkách apod., často si však počíná značně „stranicky“ a klade sugestivní otázky. V této souvislosti může jako příklad sloužit publikace: HOLÝ, Jiří – VOLNÁ, Katka (ed.): *Tato fakulta bude rudá! Katedra české literatury Filozofické fakulty Karlovy univerzity očima pamětníků a v dokumentech*. Praha, Akropolis 2010 (2. vydání).

Z hlediska čtenáře pak považují za problematické, že editoři nevěnovali příliš velkou pozornost vysvětlujícím poznámkám. Kvůli tomu jsou některé pasáže dostatečně srozumitelné jen pamětníkům či lidem dobře zorientovaným v daném časovém období, případně těm, kteří působili ve stejném oboru jako narátor. Občas se přitom nemohu zbavit dojmu, že ani editoři některé detailní reálie neznají a nedohledali si je. Jako příklad bych uvedl proslulou lyžařku a olympijskou medailistku z Lake Placid a ze Sarajeva Květu Jeriovou-Peckovou, která je ve třetím svazku chybně uváděna jako Jerijová (s. 983).

Samozřejmě sehnat vhodné narátory, zejména z prostředí dělnictva, byl velmi složitý úkol. Nelze se divit, že si tazatelé často vybírali z okruhu rodiny. To ale pochopitelně vedlo k určitým problémům, kdy dotazovaný počítal se znalostí určitých informací (například různých historek či postav z okruhu rodiny), kterou není možné očekávat u širšího okruhu čtenářů. Bohužel editoři tento fakt často nijak nezohlednili. Zrovna tak se neuvádí ani samotná existence příbuzenského vztahu mezi tazatelem a narátorem, přestože tato okolnost je pro podobu rozhovoru mnohdy velmi důležitá.

Editované rozhovory ukazují, že si tým Miroslava Vaňka uvědomoval, nakolik vágní je vymezení obou reflektovaných skupin obyvatel, tedy dělníků a (ještě více) inteligence. Překlenout se to snažil co nejpestřejším výběrem narátorů, aby byly pokud možno co nejlépe reprezentovány jednotlivé profesní podskupiny. Jako příslušníci inteligence v publikaci tedy hovoří například lékařka, učitelka, vysokoškolský pedagog, technik, psycholog. Jednotvárně nepůsobí ani sestava dělníků a dělnic. Je přitom samozřejmě trochu škoda, že narozdíl od *Vítězů? Porážení?* nejsou tentokrát zastoupeni narátoři ze Slovenska.

Obraz zdejší společnosti sedmdesátých a osmdesátých let, jak jej zprostředkovávají rozhovory, je i tak velmi neostří a spíše zpochybňuje snahy o nadměrné zobecňování. Výsledná velká rozmanitost osobních příběhů z doby takzvané normalizace tak popírá vizi zcela nivelizované a šedivé společnosti. Z tohoto hlediska ve mně trochu rozpaky vzbuzuje obrazový doprovod. Vynikající snímky proslulého fotografa Jindřicha Štreita nabízejí hluboký vhled do života „obyčejných lidí“ za „normalizace“. Jenže je vytvářel jeden člověk a předkládají jediné pojetí. Vzhledem k charakteru publikace by asi adekvátnější byl pestřejší obrazový doprovod, i když by jednotlivé fotografie nejspíš neměly vždy tak vysokou kvalitu. Doba „normalizace“ se po prostudování celého konvolutu rozhovorů jeví mnohem živější, než by napovídalo několik omletých frází, jimiž je tehdejší život v Československu často odbýván. Právě jasný poukaz na obrovskou pestrost možných úhlů pohledu na minulost také považují za velký přínos recenzované publikace. Je jen otázka, zda bude dostatečně rozpoznán. Kolik se najde lidí, kteří skutečně přečtou skoro třináct set stránek uveřejněných rozhovorů? Jednotlivá interview přitom většinou nenabízejí nějakou vysloveně strhující „story“. Vzhledem k absenci věcného rejstříku (který by podle mého názoru zvláště tomuto typu publikace velice prospěl) se čtenář ani nemůže omezit na sledování určitých jevů podle vlastního zájmu.

Je jasné, že česká orální historie si musí položit otázku, jak dál. Nabízí se samozřejmě možnost dále posílit a prohloubit interpretační stránku výzkumů. Nedomní-

vám se však, že by bylo vhodné zároveň rezignovat na editování rozhovorů nebo je drasticky omezit pouze na několik málo výňatků „toho nejzajímavějšího“. Ani sebeširší tým interpretů by nedokázal podchytit všechny důležité rysy výpovědí a zprostředkovat jejich vnitřní stavbu. Možná by však bylo namístě u příštích výsledků podobně rozsáhle koncipovaných projektů zvážit kombinaci klasické interpretační publikace s přílohou v podobě CD, na níž by byly uloženy texty interview. Za přednost takového řešení přitom považuji, že na CD by se daly jednoduchým způsobem vyhledávat jednotlivé výrazy a tím by se poněkud zmenšila nevýhoda plynoucí z absence věcných rejstříků. I v tomto případě by však bylo nutné důkladnější ediční zpracování rozhovorů včetně vysvětlujícího poznámkového aparátu. Takže shrnuto do jedné věty – nové „opus magnum“ české orální historie znamená krok vpřed, i když možná ne tak velký, jaký být mohl.

Recenze

Krátké 20. století, které změnilo Ouběnice a tradiční venkov

Petr Sedlák

PETRÁŇ, Josef: *Dvacáté století v Ouběnicích: Soumrak tradičního venkova*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2009, 576 stran.

Lokální historie má v českém dějepiscectví značnou tradici. Nesčetné množství publikací o těchto dějinách dokládá autorský i čtenářský zájem o minulost (rodných) obcí. Nejde pouze o faktografický přehled a výklad místních událostí a dobových realit, byť se nabídka a poptávka mnohdy omezuje na reprezentativní knihy s bohatou fotografickou výpravou, která je zarámována do popularizačního textu. Autoři i čtenáři chtějí mnohdy více. Vždyť člověk se prostřednictvím znalosti lokální historie s určitým místem individuálně i kolektivně ztotožňuje.¹

Mezi autory lokálních dějin se uvedl též Josef Petráň, uznávaný specialista na historii 16. až 18. století a znalec osudů pražské univerzity. Stalo se tak před deseti lety zdařilou a čtenářsky velmi úspěšnou prací (dočkala se dvou dotisků) o jeho rodišti, vsi Ouběnice na Benešovsku, od raného osídlení do roku 1918.² V roce 2009

---

1 Viz např. VOREL, Petr (ed.): *Metodika výzkumu a interpretace písemných pramenů regionálních dějin*. Pardubice, Univerzita Pardubice 2005.

2 PETRÁŇ, Josef: *Příběh Ouběnic: Mikrohistorie české vesnice*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, 250 s. (2., doplněné vydání). Kniha je rozšířenou verzí publikace *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)*. Vlašim – Ouběnice – Bystřice, Muzeum okresu Benešov – Tělocvičná jednota Sokol Ouběnice – Město Bystřice 2000, 209 s.

přišel Petráň s druhou knihou, v níž dotahuje historii obce do současnosti. Autorův méně tradiční přístup, charakterizovaný termínem „mikrohistorie“ v podtitulu předešlé publikace, stahuje pozornost i k jejímu pokračování. Vzbuzuje očekávání, že i výklad historie Ouběnic v běhu „krátkého“ 20. století bude teoreticky ukotven a podán prostřednictvím zajímavé, navíc v českém prostředí dosud nezdомácnělé metody. Petráňova kniha skutečně představuje v rámci žánru lokálních dějin do jisté míry kvalitativní posun.

Josef Petráň uvozuje knihu teoreticky v kapitole „O paměti a zapomínání“. Čtenáři zde minulost představuje ve dvou reprezentativních rovinách, jak je chápána ze strany veřejnosti a konstituována v tradičním dějepisectví. Petráň upozorňuje na napětí mezi oběma rovinami, respektive na svěbytné prožívání takzvaných velkých dějin v každodenním životě široké veřejnosti. Snáší přitom (dnes již poměrně zažité) poznatky o poměru mezi zdánlivě objektivním dějinným výkladem a subjektivním osvojováním historického času lidskou pamětí. Připomíná, že obraz minulosti, jaký si lidé vytvářejí, zakládá cyklické vnímání času, které neodpovídá lineární periodizaci času v tradičním dějepisectví. První kapitolu knihy lze proto doporučit jako jeden z česky psaných úvodů do výkladového modelu o (oficiálních) „dějinách“ a (veřejné) „paměti“.³

Duální povaha každého výkladového modelu s sebou nese riziko hodnotové vymezení. Svádí totiž k projekci kladných znaků preferovaného pólu vůči (domněle) záporným vlastnostem jeho opozita. Riziko platí i pro reprezentanty takových přístupů k minulosti, kteří v nich deklarativně zohledňují sociální poměry a perspektivu dobových aktérů. Tyto přístupy totiž mohou vymezovat často v hodnotové opozici a vynášet je jako alternativu vůči tradičnímu dějepisectví, klasifikovanému jakožto pozitivismus. Tato tendence se v dějepisectví rýsovala již od počátků jeho profesionalizace v druhé polovině 19. století, naplno se však projevuje až v souvislosti s postmoderní kritikou v sociálních vědách od šedesátých let 20. století. Někteří historici jako by se pasovali na ochránce údajně obyčejných a dosud marginalizovaných, rozuměj utlačovaných lidí a bránili je vůči „dominanci shora“, ze strany státu a institucí, trhu či systému.⁴

3 Viz např. NORA, Pierre: Mezi pamětí a historií. In: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. (Cahiers du CeFRÉS, č. 13.) Praha, CeFRÉS 1998, s. 7–31; KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005, s. 44–48. Srv. též teze Dušana Třeštíka „O dějinách a paměti“. In: <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/5HDFTestik.htm> (staženo 10.1.2010). Srv. též ironizující výklad v knížce Patrika Ouředníka *Europeana: Stručné dějiny dvacátého věku* (Praha, Paseka 2001, s. 35).

4 Viz LÖFGREN, Orvar: Everyday Life, Anthropology of. In: *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, sv. 7. Amsterdam – New York – Paris – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo, Elsevier 2001, s. 4969. Toto vymezení je však nutné chápat v souvislosti s podstatně hlubším a starším odcizením současné osvícenské civilizaci, resp. v ní dominujícímu racionálnímu myšlení (srv. IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 21).

Josef Petráň reflektuje pronikání kulturně založených a antropologicky orientovaných dějepisných pojetí ze Západu do českých zemí a datuje je do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. I v tuzemsku je možné sledovat trend vymezovat nové kulturní dějiny vůči politicky orientovanému, jakoby již překonanému psaní dějin, respektive promítat lidskou zkušenost a paměť jako antipod „velkých“ dějin a sociálních procesů. Nemálo k tomu přispělo eklektické přebírání tezí z četných zahraničních prací, překládaných po roce 1989 i do češtiny, v mnohdy unáhlené snaze vyrovnat rychle dosavadní převahu tradičního výkladu minulosti a kompenzovat deficit alternativních přístupů.⁵ Petráň neopomíná vztáhnout své úvodní mikrohistorické meditace k naznačeným myšlenkovým zdrojům v sociálních vědách poslední třetiny 20. století.⁶ Odkazuje přitom jak na nosné práce využívající mikrohistorické postupy v dějepisné praxi, tak na historiografické komentáře těchto postupů.⁷ Petráň si uvědomuje rizika využití postmoderně založených teorií a ani se k nim programově nehlásí. Nové přístupy nezpochybňuje a považuje „za užitečné, ba nezbytné, sledovat je jako výzvy ... k dobrodružství historické vědy“. Upozorňuje však, že by neměly být přijímány jako „nová dogmata nebo módní šablony“ (s. 10). V úvodním textu tak například vyzývá odklon od tradičního objektivistického popisu minulosti k mikrohistorické analýze prožitku dobových aktérů. Nemíní tím však povýšit historickou paměť nad historickou vědu, jak mimo jiné upřesňuje, když říká: „Nekladu každodennost ... jako protiklad dějin.“ (s. 7) Člověk se podle něj k ustavenému konstruktu dějinného času vztahuje proto, aby se povznesl nad „normální“ každodennost a nalezl v něm prostředek ke svému dotvoření jako „subjektu duchovního“ (tamtéž). Svůj teoretický postoj autor konkretizuje odkazem na pragmatickou zásadu Jana Křena, deklarovanou v knize *Dvě století střední Evropy*, že výklad minulosti by měl operovat s určitými teoriemi a paradigmaty vždy podle toho, jak je to nejužitečnější v tom kterém případě. Tento přístup Křen vyzvedává jako „interpretační kombinatoriku“, platnější pro poznání minulosti „spíše než postmoderní eklektika“.⁸

Jak se daří Petráňovi aplikovat konkrétní mikrohistorické postupy v praxi? Historie či příběh obce Ouběnice jsou rozloženy do devatenácti kapitol. Druhá kapi-

5 K současnému dějepisnému diskurzu v českých zemích a roli sociálních dějin v jeho rámci viz např. PULLMANN, Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3–4 (2008), s. 701–717.

6 Srv. IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století*, s. 95–110.

7 Z českojazyčných prací viz např. BOROVSÝ, Tomáš – HANUŠ, Jiří – ŘEPA, Milan (ed.): *Kultura jako téma a problém dějepisectví*. Brno, Matice moravská – Historický ústav AV ČR – Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy 2006; BURKE, Peter: *Variety kulturních dějin*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006; DÜLMEN, Richard van: *Historická antropologie: Vývoj, problémy, úkoly*. Praha, Dokořán 2002; RATAJ, Tomáš: Mezi Zibřtem a Geertzem: Úvaha o předmětu kulturních dějin. In: *Kuděj*, roč. 7, č. 1–2 (2005), s. 142–158; NODL, Martin – TINKOVÁ, Daniela (ed.): *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha, Argo 2007.

8 KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*, s. 38.

tola představuje tvůrce příběhu, tj. ouběnické osobnosti, jejichž zápisky, deníky a paměti autor využil k historické dokumentaci. Všechny další kapitoly přináší ve volné chronologii poskládaný soubor témat, jež považuje autor za typická, určující či ilustrativní pro jednotlivá období historie obce v minulém století: Liberalismus po selsku, Čestní občané, Válečný úděl, Kolportovaná demokracie, Utkání TJ Sokol versus farář Sedláček, Urbanizace na obzoru, Živobyti, Čapkův námět z Podhrází, Z pohledu četníků, Národní sjednocení, Za protektorátu, Heydrichiáda, Lidé ze zabraného a konec války, Necelá tři léta iluzí, Nástup, Zánik starobylého světa, Jedna z osad střediskové obce Bystřice, Závěr století s otevřenou přítomností.

Přijde-li na teoretické aplikace, autor vysvětluje dílčí skutečnosti z historie obce v kontextu tamního mikrohistorického prostředí, do něhož pronikají aktuální makrohistorické události a procesy jen zřídka. Pokud na ně upře pozornost, nevykládá poměr mezi „malými“ a „velkými“ dějinami jednoznačně – s ohledem na konkrétní situaci napětí mezi nimi jednou umenšuje, jindy zdůrazňuje až do protikladnosti. Například demokracie první republiky (dle Petráně „kolportovaná“) se v obci reprezentovala stejně jako jinde především prostřednictvím veřejných manifestací. Jeho teoretický komentář zní následovně: „Nové politické memoriální rituály, organizované za republiky učiteli pro veřejnost příškolených obcí, vyzdvihovaly etické ideály a vyvolávaly dojem dějinných zdrojů politické moci přesahujících lidskou existenci. Jimi se jednotlivec emočně identifikoval se zdůrazňovanými meznicími a osobnostmi v historii společenství a upevňoval národní vědomí. Bez toho lze sotva pochopit politickou motivaci v dění třicátých let u nás.“ (s. 261) Tento proces přitom autor hodnotí jako nenásilný. Podstatně hůře pohlíží na ideologicky motivované zásahy do místního společenství po skončení druhé světové války; zvláště to platí o kolektivizaci, která byla v přímém rozporu se selskou mentalitou zdejších lidí.

Nepříliš teoreticky odstíněn či blíže komentován zůstává přímý pohled zevnitř, „zespodu“, tj. jak vnímali a vykládali si velké dějinné okamžiky a pohyby obyvatel obce. Petráně připomíná reakce společnosti na události první a druhé světové války, neboť ty rozleptaly dosavadní hodnotový tmel lidských společenství, obec Ouběnice a její sousedské uspořádání nevyjímaje. Konkrétní projevy radikalizace části obyvatel a společenské paralýzy v obci a okolí v roce 1919 vypravěč vysvětluje ale pouze s odkazem na dobovou korespondenci a publicistiku Aloise Rašína, v níž si tento politik postěžoval na „těžké choroby pocházející z poválečného rozvratu“ (s. 166 n.). Přijde-li na negativní vlivy kolektivizace ve venkovském společenství, jejich příčiny nechává autor vysvětlit pouze nejmenovaného zemědělského odborníka: „Smutné je to, že k použití nesprávných metod a prostředků přispěly obvyklé negativní vlastnosti vesnice, závist, sousedská řevnivost a někdy i msta...“ (s. 414).

Přímých teoretických odkazů a interpretací není v Petránově knize mnoho. Její jádro nespočívá v přímé teoretické aplikaci, ale stejně jako ve většině jeho předchozích studií ve vyčerpávajícím a volném výkladu kvantitativních pramenů. Značnou část textu tvoří rozbor demografických údajů, evidenčních a matričních záznamů včetně účetních dokladů, vyvozené závěry jsou přitom pečlivě doloženy i archivními prameny místního původu a (auto)biografickými záznamy. Kapitoly a pasáže,

v nichž autor rekonstruuje podstatné změny ve skladbě a jednání místního obyvatelstva v souvislosti s celospolečenskými trendy (počet obyvatel a členů domácností, jejich stárnutí či úbytek školních dětí), lze považovat za vůbec nejpovedenější. Výraznou proměnu životního stylu Petráň dokládá na základě konzumních návyků obyvatel obce, jejich bydlení a majetkové vybavenosti nebo i vlastnictví motorových vozidel, a to zvláště ve třicátých a sedmdesátých letech (na jejich konci chyběl v obci televizor už jen v některých chalupách vlastněných rekreanty). Petráňova znalost dostupných pramenů je přitom obdivuhodná. Vedle pečlivého archivního výzkumu je nutné ji připočítat i jeho místním znalostem jako zdejšího rodáka. Nabízí se též otázka, zda se nezachovalo pro Ouběnice nadstandardní množství neoficiálních pramenů a záznamů. Cit autora pro detailní a plastické dokreslení společenských trendů na základě dokladů o hmotné kultuře, zvláště pokud jde o životní styl, je ovšem nepopíratelný.

Dvacáté století v Ouběnicích není izolovaným a revolučním počinem v Petráňově dějepisné tvorbě. Knihu je ale možné chápat jako rozšíření a vrchol jeho přístupu k hmotné kultuře v podání lokální historie. Mikrohistorie zde vystupuje v souvztáženosti s makrohistorií jako teoretické východisko či inspirace, metodu uplatněnou při výkladu pramenů je ale možné charakterizovat spíše jako mikroanalýzu. Teoretické uvedení tématu a průběžné teoretické komentáře každopádně prospívají sevřenosti výkladu. Příběh vsi Ouběnice ve 20. století se odvíjí před čtenářem sice jako sled mnoha dílčích a detailních informací z jejího života, avšak odvisle od politických událostí a všeobecných sociálních pohybů v české společnosti. Autorovi se tak daří plnit jeho záměr předložit nikoli dějiny Ouběnic ve 20. století, ale sledovat 20. století v konkrétní obci (s. 11). Čím více se příběh Ouběnic uzavírá, tím více se mu dostává smyslu jako sevřenému celku s počátkem a otevřeným koncem. Příběh zde graduje a zpětně jej lze přehlédnout jako nepřilíš známé, ale velmi zajímavé drama. Tím je proměna každodenního života tradičního českého venkova během 20. století, jak ji založily především dvě skutečnosti: urbanizace životního stylu jeho obyvatel a útlum jejich tradiční obživy v zemědělství. Samotné politické dějiny zde hrají spíše roli urychlovače společenských procesů. Platí to zvláště pro diktát pounorového režimu. Kolektivizace a centralistické direktivy na českém venkově mimo jiné uspíšily celosvětový trend industrializace zemědělské výroby, probíhající zde s konečnou platností od sedmdesátých let.

Jak napovídá podtitul knihy, vypsaná historie Ouběnic je příběhem radikální proměny tradičního venkova, jeho soumrakem. Autor knihu trefně uzavírá poukazem na zásadní změnu v uspořádání hodnot zdejších obyvatel, na průnik masové společnosti – „oněch neosobních formálních mechanismů industriální ‘masové společnosti’ s anonymitou izolovaného jednotlivce“ (dle sociologa Ferdinanda Tönniese) – do venkovského prostředí (s. 423). Tento koncept autor zdůrazňuje i závěrečnou periodizací 20. století jako samostatné časové jednotky, jako „krátkého století“, během něž (od konce první světové války do sedmdesátých let) došlo k všestranné proměně venkovské společnosti v českých zemích.

Shrnuto, Josef Petráň stahuje pozornost ke skutečnostem určujícím život Ouběnic nikoliv odtažitým teoretizováním, ale vyprávěním příběhu inspirovaného teorií.

Nebrání se zároveň osobnímu přístupu, s děním v obci se ztotožňuje nebo se vůči němu vymezuje, často užívá ich-formy. Kniha je tudíž i dokladem o vyrovnávání rodáka a pamětníka s fenomenální proměnou „jeho“ obce během 20. století. Autor si je pochopitelně vědom hodnotového rozměru této proměny, nesnaží se ale o jeho rozsouzení – pomůže si opět odkazem na teorii, když proti sobě staví dvě protichůdné teze: „Nepomímám přitom nivelizující působení masové kultury úzce spjaté s rozšířením masové komunikace, již umožnila zejména televize. Názory na to se dnes neshodnou. Jedni takové přizpůsobování nazývají městskou socializací, oceňují šíření kulturních hodnot osvojených nejširším publikem (A. Kloskowská), jiní v tom vidí konzumní zploštění a zpovrchnění života masové společnosti (E. van den Haag).“ (s. 457) Sám Petráň vyjadřuje svůj osobní postoj k pronikání spíše velkých procesů než velkých dějin do konstituce obce snad nejvýrazněji v následujícím emotivním zvolání: „Bože chraň, že bych chtěl s resentimentem vzpomínat časů, kdy strouhy u silnic, vysoké meze a lesní paseky kdysi chudé domkářky vyžíňaly srpem pro každý kousek trávy. Nehovořil bych o tom, kdyby to nebyl, jak se ukazuje, pozoruhodný jev obecný, související s vývojem zemědělství, jeho rozhodujícím přelomem v sedmdesátých letech, kdy se rovněž u nás přiblížilo vysoce mechanizovanému průmyslu.“ (s. 445)

Knihu Josefa Petráňe *Ouběnice ve 20. století* lze vnímat jako významný posun českého dějepiscectví na poli lokální historie. Je tomu tak jistě i díky teoretickým inspiracím, byť o jejich metodickou aplikaci usiloval autor jen v omezené míře. Je to kniha samotná, co představuje svého druhu inspiraci – třeba k tomu, jak shromáždit a vyložit jinak nezáživná a vyčerpávající data o minulosti, aby získala rozměr něčeho, co lze pochopit jako historicky závažný celek a co zároveň zůstává živou (žitou) skutečností s otevřeným koncem. Téměř okamžité rozebrání výtisků knihy svědčí o tom, že širší veřejnost takové podání minulosti vítá.

Recenze

Čechoslováci na válečných polích Indočíny

Jan Bečka

KUDRNA, Ladislav: *Bojovali a umírali v Indočíně: První vietnamská válka a Čechoslováci v cizinecké legii*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Naše vojsko 2010, 400 stran.

Druhá světová válka a následný nástup komunistické strany k moci v únoru 1948 dramaticky zasáhly do života mnoha občanů Československa. Zvláště zřetelně je to vidět na osudech těch Čechoslováků, kteří opustili nelegálně svou vlast, z různých důvodů se nechali najmout do francouzské Cizinecké legie a posléze se ocitli na bojišti v Indočíně, kde mnozí z nich zahynuli. Kniha Ladislava Kudrny ukazuje na příkladu jednadvaceti těchto mladých mužů strastiplnost cesty z Československa do Vietnamu a zpět, nástrahy, jimž museli příslušníci Cizinecké legie čelit, tvrdý režim, jemuž byli podrobeni, stejně jako zacházení, kterému byli vystaveni po repatriaci zpět do země svého původu.

Téma, které si autor zvolil, nebylo dosud v odborné literatuře podobným způsobem pojednáno, a dá se tedy říci, že se jedná o dílo z tohoto pohledu objevené. Existující práce jsou věnovány Cizinecké legii jako celku, přičemž v některých je okrajově zmíněna i role českých a slovenských legionářů a jejich bojové nasazení. Kudrnova kniha je však skutečně detailní sondou do života těchto legionářů, která přesvědčivě dokumentuje jejich prvotní motivaci k odchodu do zahraničí, jejich postupně narůstající rozčarování z podmínek panujících v legii i jejich rozdílné vnímání indočínského konfliktu. Autor zevrubně prostudoval dostupné české ar-

chivní zdroje¹ i memoáry bývalých legionářů, a v případech, kdy to bylo možné, dosud žijící legionáře i vyzpovídal. Propojením těchto pramenů v širší celek a jejich vzájemnou konfrontací pak dospěl k poměrně věrné rekonstrukci událostí, přičemž zároveň sledoval i dopady, které měla na osudy legionářů vyhrocená mezinárodně-politická atmosféra první poloviny padesátých let.

Vzhledem k tomu, že autor soustředil svůj výzkum na pouhých jednadvacet legionářů, kteří boje v Indočíně přežili a byli posléze repatriováni do vlasti, se nabízí otázka, do jaké míry tato skupina tvoří reprezentativní vzorek československé komunity nasazené v rámci Cizinecké legie do těchto bojů. Ladislav Kudrna uvádí, že v první indočínské válce takto bojovaly více než dva tisíce legionářů z Československa, z nichž více než pět set v bojích padlo. Zkušenost legionářů, kteří přežili a vrátili se zpět do vlasti, je specifická a lze tedy namítnout, že ostatní Čechoslováci mohli vidět konflikt jinými očima a že jejich názory mohly být diametrálně odlišné. Na druhou stranu však je nutno podotknout, že oněch jednadvacet mladých mužů pocházelo z rozdílných oblastí Československa a z různých společenských vrstev a že je k útěku vedly různé důvody. Z tohoto pohledu lze argumentovat, že reprezentativní vzorek v zásadě představovat mohou. I zkušenosti, které měli s výcvikem v Africe a se samotným bojovým nasazením v Indočíně, jsou dosti různorodé (sloužili u odlišných jednotek, přijížděli s různými transporty), takže se dá říci, že jejich příklad může posloužit k určitému zobecnění. Poněkud nepochopitelně nicméně působí v této souvislosti v názvu knihy slovo „umírali“. Osou narativu Kudrnova textu jsou totiž příběhy mužů, z nichž v Indočíně nepadl ani jeden...

Publikaci lze rozdělit do několika větších tematických celků. V prvním z nich (s. 7–66) autor představuje skupinu mladých mužů, jejichž osudy v knize líčí, a vysvětluje jejich motivace pro odchod z Československa. Z Kudrnova zkoumání poměrně jednoznačně vyplývá, že u řady z nich převažovaly spíše důvody ekonomické či osobní, myšlenka na boj proti komunismu nebyla ve většině případů rozhodujícím faktorem pro emigraci. Stejně tak do Cizinecké legie se mnozí přihlásili až poté, co zjistili, že je to jedna z mála možností, jak uniknout z bídy uprchlických táborů ve válkou poničeném Německu. Uvědomíme-li si tyto často prozaické důvody, které nakonec přivedly mladé Čechoslováky do Indočíny, poněkud to oslabuje možný náhled na ně jako na příslušníky protikomunistického odboje,² zároveň ovšem pochopitelně vyvrací i tvrzení komunistické propagandy, která měla tendenci vykreslovat jejich nasazení na indočínském bojišti jako dílo západních tajných služeb a která přičítala velkou míru zodpovědnosti za verbování československých občanů do legie i zahraničnímu exilu, zejména Petru Zenklovi, který stál od roku 1949 v čele Rady svobodného Československa (RSC). V první části knihy pak Kudrna podrobně

---

1 Jednalo se zejména o Archiv bezpečnostních složek, Archiv ministerstva zahraničí ČR a Národní archiv, v němž jsou deponovány např. materiály mezinárodního oddělení či politického sekretariátu ÚV KSČ.

2 Takto se je snažil prezentovat např. československý exil v zahraničí (s. 278).

popisuje i výcvik rekrutů v severní Africe a často velice tvrdé, až kruté zacházení, kterému zde byli vystaveni.

V následující krátké kapitole podává autor nástin prvního indočínského konfliktu a jeho hlavních momentů (s. 67–95). Zařazení tohoto exkurzu, byť stručného, je přínosné, neboť umožňuje i čtenáři, který není s problematikou bojů na indočínském válčisti podrobněji obeznámen, lépe proniknout do podstaty konfliktu i jeho širších souvislostí. Autor by měl ovšem omezit využívání internetových zdrojů (zejména Wikipedie, která není vhodným zdrojem informací pro odborně zaměřené práce), respektive od jejich použití zcela upustit a spokojit se s existující odbornou literaturou k tématu,³ zvláště když je široce dostupná a když s ní autor i pracoval. Rovněž u pasáží, které jsou téměř doslovně převzaty z jiných prací, by bylo vhodné uvést přesnou citaci přímo v poznámce pod čarou, i když se citované publikace samozřejmě objevují v seznamu literatury na konci kapitoly i na konci celé knihy. Celkově však tento nástin představuje čtivý a zároveň ucelený přehled první indočínské války, který zde má nepochybně své opodstatnění a pro zájemce může být vhodným východiskem k dalšímu studiu.

Po zmíněném exkurzu Kudrna detailně rozebírá nasazení československých legionářů do bojových operací v Indočíně (s. 96–210). Všech jednadvacet Čechoslováků, kteří jsou protagonisty líčení, nakonec skončilo ve vietnamském zajetí – někteří dobrovolně zběhli, jiní bojovali za francouzskou věc až do konce a vzdali se teprve v okamžiku, kdy nebylo jiné volby. Rozlišení na „zajatce“ a „zběhy“ mělo později důsledky i při repatriaci mladých mužů zpět do Československa a jejich výsleších československými bezpečnostními orgány. Mezi „zběhy“ zaujme především osud Ervína Páleše, jemuž se podařilo uniknout do Číny a který pak bojoval v Maových jízdních oddílech i v severovietnamských jednotkách. Výpovědi a vzpomínky téměř všech legionářů ukazují, jak malé povědomí měli o povaze konfliktu, do nějž byli vtaženi, a jak zkrleslé představy měli o svém nepříteli. Dalo se to ovšem celkem očekávat, jelikož jediným zdrojem informací byli často jejich nadřízení důstojníci, kteří z pochopitelných důvodů vykreslovali Vietnamce v nejhorších barvách a celý střet líčili jako boj vyspělé západní civilizace proti nekulturním „barbarům“. Nedílnou součástí války bylo násilí na civilním obyvatelstvu, na kterém se pochopitelně podíleli (a často museli podílet) i někteří Čechoslováci. Toto násilí bylo v řadě případů ještě krutější a bezohlednější než později během druhé indočínské války, nicméně dostávalo se mu mnohem menší mediální pozornosti⁴ – skoro by se zdálo, že bylo bráno jako přirozený průvodní jev války, což vyplývá i z citovaných výpovědí

---

3 Konkrétně právě hesla na Wikipedii jsou stejně většinou zpracována (v lepším případě) právě na základě dostupné odborné literatury a nemají tedy sama o sobě přidanou informační hodnotu.

4 Nelze v této souvislosti nezmínit např. masakr vietnamských civilistů americkou armádou ve vesnici My Lai v březnu 1968 a důsledky, které mělo odhalení podrobností o rok později pro veřejné mínění v USA i po celém světě.

mnoha československých legionářů. Na tuto skutečnost a tento rozdíl mezi první a druhou vietnamskou válkou velice správně upozorňuje i autor.

V samostatné kapitole shrnuje autor pokusy vyreklamovat československé občany z Cizinecké legie (zejména ty, kteří do ní vstoupili jako nezletilí) a hubené výsledky této snahy (s. 214–233). V této souvislosti je důležité si uvědomit, jak podotýká Kudrna, že přes zjevnou tendenci propagandisticky využít vyreklamované Českoslováky měla vláda v Praze nepochybně na zřeteli i lidský rozměr celé záležitosti, jejíž tragičnost dokládaly naléhavé žádosti a dopisy rodičů a příbuzných legionářů adresované odpovědným vládním orgánům. Jednání s francouzskou stranou bylo však od začátku velice komplikované a Paříž si kladla často nerealistické podmínky, které proces repatriace zdržovaly, ba téměř znemožňovaly.⁵ Francouzská vláda neměla s ohledem na své vlastní zájmy příliš důvodů v tomto případě vyvíjet výraznější aktivitu, svou roli navíc sehrálo i zvláštní postavení Cizinecké legie a důraz na anonymitu jejích příslušníků, který byl využíván jako vhodná záminka pro odmítání řady československých požadavků (například při určování skutečného věku, v němž legionář vstupoval do jednotky). Zároveň je nutné mít na paměti, že vztahy Československa s Francií a západními zeměmi obecně byly v první polovině padesátých let na bodu mrazu a vůle dosáhnout kompromisu byla na obou stranách minimální.

V kapitole „Cesta domů“ a následném postskriptu „Jak skončili“ (s. 234–306) je pak vylíčena strastiplná cesta bývalých legionářů přes zajatecké tábory Viet Minhu, Čínu a Sovětský svaz zpět do vlasti a následná stejně klopotná cesta z československých věznic na svobodu. Autor velice dobře vykresluje určitou bezradnost, která na československé straně ohledně přístupu k repatriantům panovala. Na jedné straně zde byla tendence využít jejich případů k propagandistické oslavě komunistického režimu a boje za socialismus a naopak k ostrým útokům proti „prohnilému kapitalismu“ a imperialismu; na straně druhé ovšem měl zastávce názor, že by navrátilí se legionáři měli být potrestáni, jelikož se přechodem hranic, útekem do ciziny a službou v cizím vojsku dopustili porušení platných zákonů.⁶ Jako určitý paradox působí, že o mírné zacházení s repatriovanými legionáři se zasazovali především sami Vietnamci, proti kterým legionáři původně bojovali. Je to však zároveň vcelku pochopitelné, pokud zvážíme situaci Viet Minhu a jeho potřebu širšího mezinárodního uznání. Každá věc, která mohla být ve prospěch severovietnamské kauzy propagandisticky využita (a tím zajetí a posléze propuštění legionářů ze socialistických zemí nesporně bylo), byla pro Ho Či Mina a jeho spolupracovníky nesmírně důležitá. Nepřekvapí proto zřejmá snaha vytěžít v tomto směru z repatriace

---

5 Jako příklad lze uvést požadavek, aby bylo ke každé žádosti o vyreklamování přiloženo osvědčení o státním občanství nezletilých (s. 229) či fotografie, kterou často rodina dotyčného neměla k dispozici (s. 226).

6 Právě tyto zločiny patřily totiž v 50. letech k těm těžším a byly za ně často vynášeny poměrně přísné tresty.

zajatců maximum. Dalším zajímavým momentem, na který Kudrna upozorňuje, je srovnání s okolními komunistickými zeměmi (například Německou demokratickou republikou), které zjevně zvolily ke svým repatriantům z Indočíny poměrně liberální přístup, což může opět svědčit o poměrně značné rigiditě československého režimu v podobných otázkách. Výsledky a vyšetřování jednadvaceti navrátilších se legionářů završil v září 1953 (rok a půl po jejich příjezdu do Československa a okamžitým zatčením) soudní proces, po němž byli všichni záhy propuštěni na svobodu a zapojili se do „budování socialismu“. Stalo se tak ovšem až po intervenci prezidenta Antonína Zápotockého a také následná propagandistická kampaň, která na propuštění navazovala, nebyla asi tak intenzivní a dobře zvládnutá, jak by si komunistické vedení i severovietnamská strana byly představovaly. Příliš úspěšně nevyzněla ani snaha přenést tematiku na pole kulturní a adekvátně ji umělecky ztvárnit (za všechny pokusy lze jmenovat například autorem zmiňovaný film režiséra Vladimíra Čecha *Černý prapor* z roku 1958).

V posledním oddílu knihy Kudrna popisuje vývoj vztahů mezi Československem a Ho Či Minovým Viet Minhem v období první indočínské války (s. 310–358). Podobně jako v případě kapitoly shrnující vývoj vietnamské války i zařazení tohoto exkurzu zaslouží ocenit. Ačkoliv se kauza legionářů do vztahů mezi československou vládou a Ho Či Minovými komunisty promítala pouze okrajově, autorem nastíněný postoj Československa k situaci ve Vietnamu umožňuje lépe pochopit širší souvislosti celé problematiky. Z hlediska československého komunistického vedení podporu Ho Či Mina poněkud komplikovala nejasná situace uvnitř vietnamského komunistického hnutí a obavy o jeho další směřování a „ideologickou čistotu“. Důležitý byl samozřejmě, jako téměř ve všech otázkách v této době, postoj Sovětského svazu. Poté co Moskva vyjádřila Ho Či Minovi podporu, začaly se více angažovat i ostatní „lidové demokracie“ včetně Československa. Pomoc Prahy nebyla zanedbatelná, přičemž bylo jasné, že zejména zpočátku bude vzájemný vztah nevyvážený a že Ho Či Minův Vietnam bude přijímat pomoc, aniž by ji dokázal adekvátně kompenzovat. Z hlediska severního Vietnamu byla podpora „lidových demokracií“ klíčová, a to jak materiálně, tak psychologicky. Po roce 1949 se samozřejmě začala v konfliktu intenzivně angažovat komunistická Čína, což bylo pro Ho Či Mina poněkud dvojsečné. Na jedné straně by se bez čínské pomoci neobešel, na straně druhé ale nechtěl, i s ohledem na historickou animozitu mezi oběma zeměmi,⁷ být automaticky zařazen do čínské „sféry vlivu“.⁸ Proto bylo pro něj tak důležité, aby se co nejvíce rozvíjely styky s ostatními socialistickými zeměmi a aby se Sovětský svaz i jeho satelity ve střední a východní Evropě nějakým

---

7 Tato animozita se ostatně projevila záhy po skončení druhé indočínské války konfliktem mezi Vietnamem a Čínou v únoru a březnu 1979.

8 Určitá vyhýbavost a obezřetnost ve vztahu k Číně je patrná i z Ho Či Minova interview z roku 1949 citovaného autorem, v němž severovietnamský vůdce mimo jiné poměrně jednoznačně odmítl srovnání mezi čínskou a vietnamskou cestou ke komunismu (s. 313).

způsobem zapojily do konfliktu a následné obnovy země a alespoň částečně tak vyvážily vzrůstající vliv Číny.

Závěrem lze říci, že kniha Ladislava Kudrny *Bojovali a umírali v Indočíně* je hodnotným příspěvkem ke zkoumání poválečné československé historie, konkrétně jedné její kapitoly, která doposud nebyla adekvátně v odborné literatuře zpracována. Publikace vychází z důkladného studia archivních materiálů a dalších primárních zdrojů, vhodně doplněných vybranou literaturou. Má vysokou informační hodnotu, je napsána erudovaně a přitom čtivě. Sympatický je i citlivý přístup k transkripci z orientálních jazyků, který stále není v našich zeměpisných šířkách pravidlem. Knihu lze jednoznačně doporučit těm čtenářům, kteří se zajímají o první indočínskou válku či o francouzskou Cizineckou legii a československou stopu v ní, jakož i těm, kteří chtějí lépe proniknout do problematiky československého angažmá ve třetím světě po komunistickém převratu.

Recenze

Síla naděje

Miroslav Kryl

PICK, Miloš: *Naděje se vzdát neumím*. Brno, Doplněk 2010, 123 stran (včetně textových a fotografických příloh).

Od devadesátých let minulého století umožnily změněné politické a společenské poměry otevřít v českých zemích i na Slovensku téma židovské genocidy, a to nejen ve vědecké, ale i v memoárové literatuře. Ti, kteří shodou šťastných okolností unikli záhubě, tak mohli vydat zcela osobní svědectví a nakladatelství v České republice je mohla zpřístupnit širokým čtenářským vrstvám.

To je i případ inženýra Miloše Picka. Jeho vzpomínková kniha se snad od jiných liší tím, že jejím základem (alespoň pokud jde o recenzované vydání) se stal zvukový záznam z kategorie *oral history*, který pro Židovské muzeum v Praze pořídila Anna Lorencová. Stejně jako vypovídající prošla nacisty zřízeným terezínským ghettem a přežila koncentrační tábory. Jak upozornil vydavatel Pickových vzpomínek v ediční poznámce, text nebyl stylisticky upravován a korektury i doplňky byly ponechány zcela na autorově vůli. Jazyk memoárů je tedy na mnoha místech – zejména tam, kde autor líčí drsné a hrůzné zážitky z koncentračních táborů a pochodů smrti na konci války – „neučesaný“ a doslova syrový. Odráží mluvu mužů, kteří byli vystaveni mezním situacím a nekonečnému utrpení, jež pro mnohé z nich skončilo smrtí.

Vydavatel deklaruje toto vydání jako první. Zřejmě proto, že je podstatně přepracované a volně tak navazuje na předchozí česká vydání z let 1997 a 1998, případně na dílčí texty publikované v německé mutaci sborníku *Terezínské studie a doku-*

menty, vydávaného Institutem Tereziánské iniciativy v Praze, a ve sborníku o odboji českých a slovenských Židů, který vyšel v roce 2008 v Berlíně.¹

První kapitoly nepříliš rozsáhlé publikace bych pojmenoval – inspirován názvem Čapkova románu – jako „obyčejný život“ židovské středostavovské rodiny, zcela asimilované a sžité s prostředím městečka Libáně na Jičínsku. Otec Miloše Picka vlastnil malou strojírenskou továrnu, osobně znal všechny zaměstnance a velkou část místních obyvatel. Přelom v životě rodiny přinesla německá okupace. Také zde můžeme hovořit o „obyčejné perzekuci“, jakou zažívaly tisíce českých a moravských Židů, ale i o případech lidské slušnosti a solidarity nežidovských spoluobčanů.

Cenné jsou Pickovy údaje o odbojové činnosti spojené s levicovým proudem české rezistence a konkrétně s pražskou odbojovou skupinou komunistické strany Svět proti Hitlerovi, především pak s Milošem Hájkem, budoucím profesorem historie a odborníkem právě na dějiny KSČ a jejího odboje. Jím vedená organizace mimo jiné pomáhala i perzekvovaným Židům a udržovala přímé osobní kontakty s vězni tereziánského ghetta, kam byla Pickova rodina deportována v lednu 1943. Na stránkách knihy se mihnou jména členů tereziánské odbojové skupiny, levicově nebo přímo komunisticky orientované. Najdeme tu informace o tereziánských aktivitách poválečného historika holokaustu Miroslava Kárného, Jiřího Kosty, experta v oboru makroekonomie a budoucího profesora univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem,² poválečného profesora historie na Karlově univerzitě a později v západoněmeckém exilu působícího medievisty Františka Grause, brněnského sociologa Bruno Zwickra, zavražděného roku 1944 v Osvětimi. Před čtenářem vystoupí i Hanuš Schimmerling, tehdy stoupenec a organizátor sionistické levicové organizace Hašomer Hacair, budoucí rozhlasový reportér Milan Weiner, známý svými pořady v době pražského jara 1968, a další význačné postavy.

Osvětim – to je tak drastická kapitola autorových zážitků, že (jak sám v knize přiznává) od jejího líčení po řadu poválečných desetiletí upouštěl. Objeví se sice i kontrapunkt, v obrazu narychlo zorganizované „masy“ vězňů, jež se dokázala vzepřít teroru zločinných funkcionářů takzvané vězeňské samosprávy v lágru Osvětim-Birkenau (s. 50). Ovšem celkové posouzení tamního duševního rozpolezení obětí je zdrcující: „Ve dne i v noci, každý den, ne 24 hodin, ale každou z těch

1 Ke zveřejnění části svých memoárů přistoupil autor poprvé roku 1996. Některé texty byly publikovány časopisecky, jiné se dočkaly knižního vydání v češtině i němčině. Patrně nejvýznamnější je jeho příspěvek ve sborníku: KOSTA, Jiří – MILOTOVÁ, Jaroslava – ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.): *Tschechische und slowakische Juden im Widerstand 1938–1945* (Berlin, Metropol 2008). Vydání v nakladatelství Doplněk autor přepracoval a doplnil pro ucelenou podobu po stránce obsahové i chronologické. V poznámce pod čarou na s. 16–17 recenzované knihy autor děkuje všem, kteří mu publikování v uplynulých letech umožnili nebo je podpořili.

2 S jeho bratrem Tomášem Kostou, rovněž renomovaným odborníkem v oboru sociálních věd, se Miloš Pick setkal v koncentračních táborech v Německu. Píše o tom Jiří Kosta ve svých memoárech *Život mezi úzkostí a nadějí* (Praha – Litomyšl, Paseka 2002).

86 tisíc vteřin jsme byli vlastně ve frontě na popravu. Tohle nepolevující vědomí bylo ze všeho nejhorší – tohle bylo pro normálního smrtelníka za hranicemi jeho psychických možností. Proto jsme z nabitých drátů odtrhovali frontové plukovníky, kteří to nevydrželi a chtěli to skončit. Tady byl na Acheronu uragán, hnaný hučícími dmychadly krematorií. Všechno, co jsem jinde zažil, je s tímhle nesrovnatelné, i když i tam se zabíjelo. (...) Závidím těm, kteří i dnes tak snadno každý – i poválečný – lágr se zabíjením označují jako vyhlazovací. Nemají ani potuchy, o čem hovoří. Hitlerova vyhlazovací, 'průmyslová velkovýroba' nebyla pouhým 'řemeslným' vražděním dosud 'dostižena.'“ (s. 51)

Po kapitole „Buchenwald – Meuselwitz“, v níž autor líčí otrockou práci v továrně, ke které přiléhá malý tábor, následuje závěr válečných vzpomínek nazvaný „Sudety“. Autor zde evokuje své zážitky, prolnuté s osudy některých terezínských kamarádů, z evakuace pobočného buchenwaldského tábora. Šlo o pověstný „pochod smrti“, zčásti uskutečňovaný v otevřených železničních vagoncích, ale zejména v pěších kolonách. To vše v době agonie „třetí říše“. Všudyprítomné smrti hladem, vysílením, kulkou z pušky esesmanů či německé domobrany (*Volkssturm*) se vězni snažili uniknout útěky, při nichž byli znovu chytáni, často za pomoci domácího německého obyvatelstva. Bylo to už v západním Krušnohoří, oblasti mezi Kraslicemi a Sokolovem; jen zřídka našel uprchlík úkryt u místních obyvatel (jeden takový případ autor vylíčil na straně 69). Zato nebyla nouze o oběšené německé vojáky, dezertéry, které civilisté udali gestapu nebo SS.

Nakonec se Miloši Pickovi útek podařil nedaleko Staňkova, odkud se přes české vesnice dostal do Plzně. Ještě štěstí, že ve vsi Štichově a okolí nebyl naverbován, jak si přál, k polským ozbrojencům, kteří tam „leželi posádkou“. Nešlo totiž o proslulé a nejsilnější polské „podzemní vojsko“, tj. Zemskou armádu (*Armia Krajowa*), jak se autor domnívá (s. 70 n.); ta se nikdy na území Čech neangažovala, snad s výjimkou ojedinělého zpravodajského působení. Miloš Pick se setkal s polskou odštěpeneckou polovojenskou formací, která se zformovala v odporu před postupující Rudou armádou 10. srpna 1944 ve městě Kielce pod názvem Svatokřížská brigáda (podle nedalekých stejnojmenných hor). Neměla tehdy ani tisíc mužů a byla spíše seskupením partyzánských jednotek, které mířily západním směrem v boji nejen s německými vojsky, ale i s komunistickými partyzány z organizace Lidová garda, později Lidová armáda (*Gwardia Ludowa, Armia Ludowa*).

Nelze zde zacházet do podrobností, ale přece jen je nutné alespoň stručně vysvětlit. Od ledna 1945, v důsledku neočekávaně rychlé sovětské ofenzivy, přešly uvedené polské oddíly přes podhůří Krkonoš na české území. Tam se pohybovaly se souhlasem německých okupantů, kteří Poláky chtěli využít k boji proti Rudé armádě. Svatokřížská brigáda se dokonce zčásti přesouvala po železnici a dorazila až do okolí jihomoravských Boskovic. Pak ovšem zamířila na západ, k Plzni a Američanům, s nimiž navázala radiové a letecké spojení.

Je pravda, že příslušníci brigády navázali kontakty s českým odbojem a že také – jak správně uvádí Miloš Pick – osvobodili koncentrační tábor v Holýšově, kde se tou dobou nacházelo sedm set vězeňkyň, z toho asi sto padesát Polek. Na druhé straně nelze popřít úzké styky Svatokřížské brigády s nacisty, motivované jejím

ostře antisovětským postojem, i ojedinělé diverzní akce proti Rudé armádě. Polské jednotky zůstávaly na území Čech až do srpna 1945 a byly jen do určité míry zásobovány americkou armádou. Dostávaly se do konfliktů s československými úřady, kterým byly hlášeny případy krádeží a znásilňování z jejich strany. Ačkoli se polské velitelství snažilo těmto případům čelit, vzájemná nedůvěra narůstala. Došlo také k ozbrojeným střetům, i za účasti vojáků Rudé armády. (Poláci se obávali, že je Češi vydají polské vládě v Lublinu, ustavené pod sovětskou kontrolou. Na území Polska by jim hrozil minimálně mnohaletý žalář.) Nakonec vše skončilo přesunem do Bavorska s podporou americké armády a spojením polských oddílů, rozšířených o osvobozené polské zajatce a vracející se vězně z koncentračních táborů, s polským vojskem na Západě.³

Vrátíme-li se k autorovi sledovaného příběhu, pak se mimoděk vyhnul eventuálním nepříjemnostem ze strany domácích úřadů, a zejména sovětské kontrašpionáže. Jeho osud se pak odvíjel obdobně jako u mnoha jeho vrstevníků: zůstal z celé rodiny sám. Nastoupil na studia v Praze a jeho celoživotním zájmem se stala vědecká práce na poli makroekonomie. V posledních kapitolách o poválečném životě se Miloš Pick poctivě a upřímně snaží vyrovnat i s vlastní minulostí v době únorového převratu roku 1948, s iluzemi o demokratickém socialismu. Líčí svou badatelskou a organizátorskou činnost i politickou angažovanost na reformním křídle ekonomů komunistického Československa. Nazývá to sestupy a pády; tím posledním pádem byl „přiškrcený“ život v období takzvané normalizace, po vyloučení z řad KSČ. V posledním desetiletí předlistopadového režimu přece jen našel uplatnění v Prognostickém ústavu a ani v penzi nezahálel, věren své zálibě v makroekonomickém i sociálním výzkumu.

I poslední kapitoly jsou psány živým, čtivým jazykem a mohou čtenáře upoutat, přimět ho k zamyšlení nad konkrétním lidským osudem ve víru dramatických, a hlavně tragických událostí.

---

3 Podrobně (i s udáním obsáhlé polské historické literatury k tématu) viz FRIEDL, Jiří: Svatočížská brigáda NSZ v Československu: Hlášení čs. styčného důstojníka (červen–červenec 1945). In: *Slovanský přehled*, roč. 91, č. 2 (2005), zejména s. 267–274.

Recenze

Malé dejiny v pohľadoch veľkého historika

Vojtech Čelko

LIPTÁK, Lubomír: *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava, Q111 2008, 159 strán.

Keď sa mi dostala do ruky kniha *Nepre(tr)žité dejiny*, ktorú z textov Lubomíra Liptáka zostavil a úvodným slovom opatril jeho priateľ a spolupracovník Ivan Kamenec, zaujalo ma, že vydavateľstvo Q111 vydalo knižku pri príležitosti deväťdesiateho výročia vzniku Československej republiky. Nestáva sa to často, aby na Slovensku sa aj takýmto spôsobom pripomínal vznik štátu, ktorý pre Slovensko a jeho obyvateľov mal rozhodujúci dejinný význam. Iste je to vďaka nobilese vydavateľky Kvety Daškovej.

V úvodnom slove Ivan Kamenec upozorňuje na Liptákov zástoj v slovenskej historiografii. Rodák z Melčíc, dnešnej časti Trenčína, po maturite na trenčianskom gymnáziu študoval v Prahe žurnalistiku a ekonómiu na Novinárskej fakulte Vysokej školy politických a hospodárskych vied. V roku 1952 nastúpil do Historického ústavu Slovenskej akadémie vied ako redaktor *Historického časopisu* a tam podľa vlastných slov „sa vyučil za historika“.¹

Lubomír Lipták (26. apríla 1930 – 20. októbra 2003) bol so slovenskou historiografiou spätý takmer päťdesiat rokov. Venoval sa moderným dejinám Slovenska s veľmi širokým tematickým záberom. Dôležitým predmetom jeho historického výskumu boli hospodárske dejiny, dejiny priemyslu a špeciálne niektorých jeho od-

---

1 Historik európskej úrovne. In: *Domino fórum*, roč. 9, č. 8 (1999), s. 8.

vetví. Okrem toho ho zaujímala modernizácia Slovenska, premeny smerovania krajiny a slovenského politického života. Na jeho profesionálnych i ľudských osudoch, na jeho vedeckej i popularizačnej, organizačnej i pedagogickej činnosti sa verne, v pozitívnom i negatívnom smere, odzrkadľuje nielen cesta samej historiografie, ale v širšom zmysle slova aj vývoj slovenskej kultúry a jej tvorcov v druhej polovici 20. storočia. Osobitne zdôrazňujem, že bol trenčiansky rodák, lebo mnohé jeho eseje prinášajú príklady z rodného mesta. Zároveň existuje aj monografia mesta Trenčín, ktorá vďaka jeho lektorovaniu patrí k najlepším publikáciám tohto druhu na Slovensku.² Nie raz som svojim známym (a to nielen historikom) odporúčal, aby si prečítali výber jeho statí *Storočie dlhšie ako sto rokov*, ktoré pre popularizáciu slovenskej histórie urobili viac než akákoľvek iná publikácia.³ V Liptákovom prípade ide nielen o odborný obsah, ale aj o skvelé literárne podanie, výšperkované rôznymi prímerkmi, citáciami a aforizmami, tak typickými pre jeho osobnosť.⁴ Po jeho smrti na jeseň 2003 som si neraz pomyslel, aká škoda, že nespísal svoje spomienky, ktoré by mohli byť náprotivkom k jeho knihe *Slovensko v 20. storočí*,⁵ rozšíreným nielen o spätný pohľad na dlhých dvadsať rokov „normalizácie“, kedy nemohol publikovať, ale aj o bezprostredné reflexie prvého desaťročia ponovembrovej histórie.

Lubomír Lipták mal podľa slov Ivana Kamenca vo svojej vedeckej kariére dve hviezdne desaťročia. V šesťdesiatych rokoch aj s ďalšími kolegami z oblasti spoločenských vied využil istú liberalizáciu systému a vzopäl sa k impozantným tvorivým výkonom, vyžadujúcim nielen intelekt, erudíciu, rozhľad, publicistickú pohotovosť, ale aj značnú dávku občianskej odvahy, u vedomia potenciálnych budúcich rizík. Však za svoju rozsiahlu historickú esej *Slovensko v 20. storočí* – a nešlo len o kapitolu „Roky bez mena“, pojednávajúcu o pofebruárovej histórii – po likvidácii pražskej jari trpel takmer dvadsaťročným publikačným zákazom. Lipták sa tu nerozpakoval otvorene písať o politických procesoch, kampani proti takzvaným buržoáznym nacionalistom, perzekúcii cirkvi, dokončení znárodnenia, ktoré išlo nad rámec ústavy z mája 1948, násilnej kolektivizácii. Kriticky poukazoval na politický monopol komunistickej strany, „kult osobnosti“ a likvidáciu mestských stredných

2 *Trenčín: Vlastivedná monografia*, zv. 2. Trenčín – Bratislava, Mesto Trenčín – Alfa-Press 1997.

3 LIPTÁK, Lubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava, Kalligram 1999.

4 Vilém Prečan o ňom povedal, že „v jeho schopnosti vidieť smiešne stránky každého ľudského počínání a sarkasticky je komentovať nebyl ani stín znevažování nebo cynismu. Lubomír Lipták uměl rozpoznat nezištnost a hrdinství, momenty, kdy lidé překonávali strach, vlastní malost, dokázali nemyslet jen na sebe, kdy dorůstali ve svých hvězdných minutách či hodinách k velikosti.“ (PREČAN, Vilém: Český historik nad rakví Lubomíra Liptáka 28. října 2003. In: *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 14, č. 1 (2003), s. 96 n.)

5 LIPTÁK, Lubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1968 (2. vydanie – s podtitulom *Najdiskutovanejšia historická esej o Slovensku* – Bratislava, Kalligram 1998).

vrstiev, živnostníkov i súkromného obchodu ako údajnej „ľahne reakcie“ a „zálohy kapitalizmu“. Spomenul premenu odborov z politickej organizácie pracujúcich na jednu z prevodových pák štátu, určenú na riadenie výroby a mobilizáciu pracovných síl. Skepticky si odpovedal na viac menej rečnícku otázku, či stalinský model mal u nás alternatívu vo vlastnej ceste k socializmu, a to predovšetkým vo vedení Komunistickej strany Československa, keď napísal, že takáto výzva bohom „je v rozpore s celou modernou tradíciou a postavením českého národa, ktorý má mnoho dobrých a cenných vlastností, ale ochota podstúpiť riziko prvolezca medzi nimi nie je“.⁶

Esej *Slovensko v 20. storočí* vyšla znova dvakrát v deväťdesiatych rokoch a okrem aktuálne napísaného úvodu v nej Lipták nemusel zmeniť takmer ani čiarku. Vysvetľoval to slovami, ktoré sú svedectvom o jeho profesionálnej i mravnej konzistencii: „...proti dodatočnému vylepšovaniu textu hovoria aj morálne dôvody, čo je možno prisilné slovo, stačí obyčajná slušnosť. Naša spoločnosť, politika, kultúra a veda sú plné ľudí, ktorí svoje názory a verejné postoje viackrát radikálne zmenili, na čo majú právo: Je veľa ľudí, ktorí v prelomových chvíľach, kedysi dávno, predvčerom alebo iba včera zmúdreli, čo je chvályhodné. Alebo aj nie, ak sa tvária, že sú takí odjakživa. To je nepoctivé, nevierohodné a jednoducho neslušné. Rovnako by bolo s odstupom tridsať rokov vysvetľovať, čo bola akási povinná daň, aby kniha vôbec vyšla, čo neznalosť a čo omyl. Autor je zodpovedný za to, čo napíše, a nie za to, čo si myslí; ‘okolnosti’, ‘doba’, ‘pomery’ môžu niečo vysvetliť, ale nie ospravedlniť. Preto sú v pôvodnom texte v tomto vydaní opravené iba niektoré faktografické, redakčné či tlačové chyby, na ktoré upozornili recenzenti.“⁷

Asi vrcholom Liptákových odborných úvah je referát „Úloha a postavenie historiografie v našej spoločnosti,“ ktorý predniesol na zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v júli 1968 a v knihe *Nepre(tr)žité dejiny* je opätovne publikovaný (s. 11–32). Nevie, čo sa na Slovensku v rámci štúdia histórie prednáša z dejín slovenskej historiografie, ale ja by som v zoznamu odporúčanej literatúry ku skúške či zápočtu na prvom mieste uviedol tento Liptákov referát. Toľko myšlienok v ňom je stále aktuálnych.

Na začiatku „normalizácie“, na vrchole svojich tvorivých síl, musel Lubomír Lipták z Historického ústavu odísť. Celé dvadsaťročie bol potom zamestnaný ako dokumentarista v Historickom múzeu Slovenského národného múzea v Bratislave. O zákaze publikovať už bola reč, pod cudzou identitou (ako Ján Michalec) sa však predsa len podieľal na historickej syntéze slovenských dejín ako autor kapitol o období od počiatku prvej svetovej vojny do vypuknutia Slovenského národného povstania.⁸ Pod vlastným menom začal opätovne publikovať rok pred príchodom demokratických pomerov.

---

6 *Tamže*, s. 296 (1. vydanie).

7 *Tamže*, s. 6 n. (2. vydanie).

8 *Slovensko*, zv. 1: *Dejiny*. Bratislava, Obzor 1971, s. 625–756.

Vtedy, v deväťdesiatom roku, nastalo druhé hviezdne obdobie v Liptákovej dráhe. Po návrate do Historického ústavu SAV sa stal šéfredaktorom *Historického časopisu*, začal prednášať na vysokých školách, podieľal sa na syntézach k slovenským dejinám, referoval na konferenciách a seminároch, publikoval v odbornej i popularizačnej tlači. Výberom jeho najdôležitejších esejí a štúdií vznikla spomínaná kniha *Storočie dlhšie ako sto rokov*, za ktorú obdržal v roku 1999 Cenu Dominika Tatarku. Na margo knihy autor povedal: „Nie je tam ani jedna esej, ktorú by som napísal dobrovoľne, vždy ma k tomu donútila nejaká historická situácia, doba a jej problémy.“⁹

Okrem spomínaného referátu o slovenskej historiografii *Nepre(tr)žité dejiny* obsahujú desať ďalších esejí a statí, pôvodne publikovaných v časopisoch a zborníkoch, ktoré sa dotýkajú predovšetkým takzvaných malých dejín. V štúdiu „Slovenská historiografia po roku 1945“ (s. 33–41) Lipták upozorňuje, že z ôsmich akademikov a členov-korešpondentov akadémie, ktorí tejto hodnosti ako historici na Slovensku dosiahli, šiesti sa zaoberali dejinami po roku 1918. Len dvaja profesori – Daniel Rapant a Branislav Varsík – túto hodnosť však získali za vedu a nie za politiku (hoci len za politiku okolo vedy). Lipták sa v tej súvislosti zaoberá servilnosťou historikov voči vládnej moci a nabáda k nutnosti „zamyslieť sa a preveriť, či antisemitské násilie (v rokoch druhej svetovej vojny – pozn. VČ) nebolo jedným z významných prvkov podlamovania občianskej spoločnosti, morálneho otupenia a metastázy politickej moci, teda javov, bez ktorých by február 1948 v takej podobe, ako sa stal, bol sotva možný“ (s. 40).

Pred dlhými rokmi si Lubomír Lipták ako praktickú pomôcku vypracoval „generáciomer“, ktorý znázorňuje, čo dejiny jednotlivým generáciám i ľuďom naložili. Vychádzal z toho, že dejiny robia a prežívajú živí ľudia a tí sa musia vyrovnávať so svojim údelom podľa svojich skúseností. Vyhodenie tejto nepatentovanej pomôcky nechám podľa návodu autora pre čitateľa krátkeho článku „Generáciomer alebo... Dejiny a jeden ľudský život“ (s. 42–45). Len pre zaujímavosť uvádzam, že autorovi vyšli ako asi najnešťastnejšia generácia v slovenských moderných dejinách ľudia narodení v rokoch 1895 až 1900. Mužov zachytila prvá svetová vojna ako vojakov. Táto generácia bola vychovaná v Uhorsku, ale životné uplatnenie hľadala v prvej republike. Zažila dve hospodárske krízy, dve vojny, dvakrát ťažké roky povojnového nedostatku. Po februári 1948 mnohí prišli o majetok, po menovej reforme roku 1953 o úspory. Ak sa dožili sedemdesiatky, mali za sebou šesť rôznych politických systémov.

V esejí „Oportunisti a či jánošiči“ (s. 46–56) pripomína Lipták tieto dva protikladné rysy slovenského politického života. Poukazuje na prispôsobivosť a politický oportunistizmus, ktorý sa v slovenskej politike prejavoval od čias Milana Hodžu. Veľká časť inteligencie i politicky mysliacich a zaangažovaných ľudí napríklad

9 LIPTÁK, Lubomír: Ešte platí Tatarkova veta, že u nás je všetko a vo všetkom politika. In: *Sme* (19.4.1999).

akceptovala myšlienku čechoslovakizmu a dostala sa tak do rozporu s celými slovenskými dejinami (s. 47). Autor sa snaží niektoré príklady takéhoto konformizmu vysvetliť tradičnou silnou existenčnou závislosťou slovenskej spoločnosti na štátnej moci. Hodžovo heslo z doby jeho pôsobenia vo funkcii premiéra „Slováci do Prahy“ malo liečiť neduhy centralizmu. Slováci mali preniknúť do celoštátnej politiky, aby nebola formovaná len záujmami a hľadiskami Prahy. Je paradoxné, že podobné argumenty prichádzali v roku 1960, keď sa rušili slovenské poverenictva v súvislosti s novou ústavou. Predstavitelia Komunistickej strany Slovenska vtedy tvrdili, že netreba rozširovať samosprávu Slovenska, ale zvyšovať účasť najlepších kádrov zo Slovenska na celoštátnom riadení. Mylnosť obidvoch koncepcií spočívala v tom, že ak Slovensko malo skutočne vplývať na celoštátnu politiku v Prahe, muselo najprv a predovšetkým vládnuť *samo sebe*.

V eseji „Neprežitá dejiny“ (s. 57–68), ktorá dala názov celej knižke, autor píše, že dejiny vstupujú do súčasnosti mnohými bránami; iba jednou z nich je história, kolektívna a individuálna pamäť. Rovnako dôležitá je zdedená reálna minulosť, rôzne inštitúcie, od rodiny po parlament, súbory zákonov, ale aj stav politickej kultúry, mentality, morálky, pravidlá komunikácie a podobne. Lubomír Lipták vždy impoňoval vlastnosťou nazývať veci pravým menom. Z historického aspektu napríklad upozorňuje, že v rámci štatistiky „Ukazovateľa ľudského rozvoja“, ktorú spracovala Organizácia spojených národov v roku 1997, je Slovensko na štyridsiatom siedmom mieste, dodáva však, že nie na základe produktivity, príjmov a výkonnosti, ale zdedenej zdravotníckej starostlivosti a úrovni vzdelania. Keď hodnotí obdobie demokratickej transformácie, na základe konkrétnych hospodárskych čísiel vecne konštatuje, že „v rokoch 1990–1993 prešla ekonomika Slovenska jednou z najhlbších kríz vo svojich dejinách, po nej nasleduje aj najdlhšie a najbolestivejšie obdobie obnovy“. „Sociálna katastrofa ... postihla celé regióny“, pričom „sa už jasne vyčlenila niekoľko stotisícová skupina nielen nezamestnaných, ale aj perspektívne nezamestnateľných“ (s. 66).

V eseji „Malé mesto a veľký svet“ (s. 69–75) poukazuje Lipták na priestor niekdajšieho Uhorska, v ktorom ani štát ani spoločnosť nevytvorili pred rokom 1918 fungujúce vzory, účinné stratégie koexistencie rôznych kultúr a spôsoby správania väčšiny k menšine. Cituje pritom maďarského historika Istvána Bibó, ktorý neúspešné procesy hungarizácie nazval „veľkou kolektívnou lžou“. Na tieto úvahy nadväzuje stať „Život na Slovensku v medzivojnovom období“ (s. 76–96). Podľa Liptáka rozpad uhorského štátu nebol plodom totálnej stagnácie, ale dôsledkom kontrastu zaostávania niektorých oblastí života voči dynamickému vývoju iných. Modernizačná etapa zanechala ako dedičstvo nielen materiálnu základňu v podobe železníc, ciest, výrobných objektov, budov, meliorácií, ale aj komplex zákonov, inštitúcií, úradov, vzdelávacieho systému, ktoré postupne vytvárali rámec pre fungovanie kapitalizmu. Dôležité boli pritom priestorové faktory, ako zmena geopolitického postavenia Slovenska, premeny regionálnych vzťahov vnútri Slovenska, pretrvávanie a posuny v tradičnej relácii mesta a dediny.

Esej „Nehlavné hlavné mesto“ (s. 109–122) si kladie otázku, prečo sa Bratislava stala hlavným mestom Slovenska. Podľa Liptáka v slovenskom národnom hnutí sa

mestskému centru na Slovensku dlho neprikladal veľký význam. Za zjednocujúci prvok sa pokladal jazyk. Bol to až Liptákom citovaný Ľudovít Štúr, ktorý vnímal ako veľký handicap Slovákov, že nemajú „jedno centrálnne mesto, v ktorom by bolo veľa vzdelaných a ochotných mešťanov, mysliacich dobre s nami a národom naším“ (s. 111). V desaťročiach do prvej svetovej vojny sa premýšľalo o viacerých mestách – Martin, Nitra, Liptovský Mikuláš, Zvolen, Banská Bystrica, Brezno. Dokonca i k Budapešti, ako k mestu s najväčšou koncentráciou Slovákov, niektorí hľadeli (podobne ako niektorí Česi k Viedni). O excentricky položenej a rýchlo sa pomaďarčujúcej Bratislave sa neuvažovalo. Na druhej strane, od konca 19. storočia bol vtedajší Prešporok popri Budapešti druhým najpriemyselnejším mestom krajiny. Mal výborné vlakové spojenia, dunajský prístav, nakoniec aj vhodnú budovu pre vládne účely, s čím žiadne iné mesto na Slovensku nedisponovalo.

Na Liptákových skúsenostiach z rodného Trenčína je založená esej „Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období“ (s. 123–144). Na mnohých prípadoch zo Slovenska autor dokladuje, ako vojenská posádka v minulosti posilňovala kultúrny a športový potenciál mesta. Záverečná esej „Zbrojárska urbanizácia“ (s. 145–157) je venovaná budovaniu zbrojárskeho priemyslu na Slovensku, ktorý zažíval svoj „boom“ od polovice tridsiatych rokov do šesťdesiatych rokov a na ktorý potom v deväťdesiatych rokoch doplatili pri reštrukturalizácii mnohé slovenské mestá a ich obyvatelia.

Lubomír Lipták sa svojim dielom podstatným spôsobom zaslúžil o začlenenie slovenskej historiografie do medzinárodného kontextu. *Pro domo* sa svojím brilantným perom snažil priblížiť verejnosti slovenské dejiny. Pri jednej príležitosti povedal, že i na Slovensku by historiografia, aspoň keď sa obracia na verejnosť, mala byť považovaná za literatúru, tak ako to je zvykom v anglosaských krajinách.¹⁰ Túto zásadu naplňuje Lubomír Lipták svojím dielom vrchovato, a dokladajú to aj texty zaradené do knihy *Nepre(tr)žitá dejiny*.

---

10 LIPTÁK, L: Ešte platí Tatarkova veta, že u nás je všetko a vo všetkom politika.

Kronika

Berlínská výstava o Hitlerovi a jeho Němcích

Při své návštěvě Berlína jsem zašel do Německého historického muzea na výstavu „Hitler a Němci, národ a zločin“ (*Hitler und die Deutschen: Volksgemeinschaft und Verbrechen*), která zde byla přístupná od 15. října 2010 do 6. února letošního roku. Nepatřím mezi ty, kteří výstavy programově vyhledávají. Historické muzeum ale patří mezi moje povinné zastávky při návštěvě každého města či státu. Přesto jsem se nedozvěděl o aktuální výstavě „Hitler a Němci“ náhodou, až na místě. Byla to výstava, o níž tu a tam vyplula z informačních kanálů širší veřejnosti upoutávka či komentář.

Výstava má nádech kontroverznosti a nabourává tabu – tak může nejspíše uvíznout v našem vědomí ve stopovém množství informace o podobném podniku. Například novinář Viliam Buchert se o výstavě vzrušeně rozepsal v *Reflexu*.¹ Výstižně přitom lokalizoval vzbuzené emoce v nejednoznačnosti odpovědi na klíčovou otázku: jak je možné, že tak vyspělý národ jako Němci podlehl a následoval někoho tak zvráceného jako Hitlera? Přece jen však ohlas výstavy nepřinesl tak vzepjaté emoce a debaty, jako tomu bylo ve druhé polovině devadesátých let a na počátku nového milénia u putovní expozice „Vyhlazovací válka: Zločiny wehrmachtu 1941–1944“ (*Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*), která na stovkách fotografií dokumentovala popravu a masakry německé armády na okupovaných východních územích.

Osobně bych mediální obraz od náplně samotné výstavy oddělil. Její tvůrci pohlíželi na Hitlerův mocenský vzestup především prizmatem jeho vztahu k tehdejší německé společnosti a obráceně. Výstava však nebyla senzačním odhalením, že

---

1 BUCHERT, Viliam: Proč Hitlera Němci milovali? Nová výstava. In: *Reflex*, č. 44 (4.11.2010), s. 30–35.

Hitler byl vlastně obyčejný člověk, který měl nejen špatné, ale i dobré vlastnosti, díky čemuž ho Němci měli rádi, podporovali ho a podobně. Jednotlivé exponáty a jejich popisky ani nikterak nesměřovaly k nějaké Hitlerově biografické apologetice. O Hitlerovi jako osobnosti z psychologického hlediska se zde návštěvník nedozvěděl vlastně nic. Nemá to být výstava o tom, jaký byl Hitler, ale o tom, za jakých okolností ho většina Němců přijala jako svého vůdce. Sledovala se zde korelace mezi Hitlerovou nabídkou idejí „národního socialismu“ a poptávkou po nich ze strany německé veřejnosti. Příčiny této souvztažnosti přitom nejsou překvapující. Stačí vzpomenout ty nejznámější faktory, proč velká většina Němců tak srdečně Hitlera přijala jako svého vůdce, a to více než nacistický režim a ideologii. Prvořadý význam tu měly otřesené materiální jistoty a kolektivní totožnost Němců ve výmarské republice, ale i univerzálnější projekce lepší budoucnosti do osoby vůdce integrující společnost. Tedy takové faktory, které brilantním způsobem analyzuje britský historik Ian Kershaw ve své knize *Hitlerův mýtus*, která vyšla dokonce už dvakrát v češtině.²

Volba sociálněantropologického východiska výstavy mě nepřekvapila. Němečtí historikové mají v tomto ohledu za sebou desítky let (mikro)historické práce. Nehledě na to, že Němci jsou vůbec odsouzeni hledat příčiny selhání svého společenství mezi sebou samými.

Kurátorům výstavy se každopádně podařilo zvláště dobře ilustrovat politická data o vzestupu nacismu v Německu ve dvacátých a na počátku třicátých let. Přehledně a tematicky uspořádali doklady o tom, jak se nacistická organizace a ideje šířily a vrůstaly do života německé společnosti po nástupu Hitlera k moci. Kurátoři též prokázali, že jsou ochotni podstoupit reflexi své práce, jak o tom svědčí témata přednášek, které výstavu Německého historického muzea průběžně provázely. Přesto je namísto několik kritických poznámek.

Rád věřím, že četné exponáty vypovídající o sociálně-politickém klimatu v německé společnosti mezi válkami zde byly vystaveny poprvé. Nemohu se však zbavit dojmu, že nepůsobily nijak výjimečně oproti jiným výstavám zaměřeným na tehdejší život obyvatel Německa, ať už se jednalo o dobový plakát, hračky, prapory, uniformy a podobně. Ani digitální projekce dobových snímků v prostoru mezi tradičními vitrínami a stropem neohromila.

Zásadnější námitku mám ale proti koncepci výstavy a výběru exponátů vzhledem k jejímu proklamovanému cíli. Kurátoři celkem v osmi sekcích sice zdařile demonstrovali, jak byl veřejný prostor v Německu zahlcen nacistickou ideologií a přítomností, avšak pouze ve dvou z nich (Hitler a společnost, Německá společnost ve válce) nabídli systematictější průhledy do recepce tohoto masivního přívalu v běžném životě obyvatel. Ostatní sekce se vztahovaly spíše ke sféře politických dějin (Hitlerův mýtus a hnutí, Hitler a nacistická strana, Převzetí moci a „národní“

---

2 KERSHAW, Ian: *Hitlerův mýtus: Image a skutečnost v Třetí říši*. Praha, Iris 1999; *Hitlerův mýtus: Obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Praha, Levné knihy 2009.

revoluce, Vůdcovský stát, Hitlerova moc a vyhlazovací válka, Hitler a žádný konec). Doklady o tom, jak oficiální ideologie, její jazyk a aplikace v praxi určovaly myšlení a jednání lidí, byly zde spíše výjimkou: například dopisní blahopřání dětí i dospělých Hitlerovi k jeho narozeninám či školní sešit z předmětu rasové výchovy, který si s dětskou naivitou a úhledností vedl jeden německý školák.

Tuto kritiku rozvíjí podstatně ostřeji publicistka Anneke Hudalla v *Respektu*, když tvrdila, že výstava minula svůj terč.³ Odvolávala se přitom na reakci německé veřejnosti, která byla podle ní „logicky rozpačitá“. Nadhodila přitom více způsobů, jak by bylo možné podchytit mentální vzorce ve vztahu německého Vůdce a jeho národa. Například si myslí, že by takovýto projekt měl přibližovat, „jak ‘normální’ Němci vnímali nestabilitu dvacátých let, a především každodenní, brutální násilí, se kterým se bojovalo o politickou budoucnost výmarské republiky“.⁴ Relativizoval bych však tvrzení, že od důkladného prohlédnutí exponátů a četby jejich popisek mohlo odrazovat množství přihlížejících lidí, které o víkendech prodlužovalo dobu čekání ve frontě u vstupu až pětinasobně – při své návštěvě v sobotu jsem nečekal vůbec. To spíše nepříjemný pro většinu zahraničních návštěvníků mohl být fakt, že většina verbálních komentářů se omezila na němčinu.

Po mém soudu lze jen litovat, že výstava „Hitler a Němci“ nebyla instalována spíše jako stálá expozice. To by totiž umožnilo subjektivní stránku interakce mezi Hitlerovým režimem a společností dodatečně výrazněji zahrnout, třeba prostřednictvím doplňujících výstav, přednášek a podobně. Napomohla by tomu také interaktivita, tak typická pro moderní muzea, tedy možnost některé exponáty si „ohmatat“ nebo seznámit se s historickými reáliemi prostřednictvím rozličných trenažérů, jak je to třeba možné v pozoruhodném množství a kvalitě v nedalekém Muzeu Německé demokratické republiky.

Tyto kritické komentáře nemění nic na mém celkově dobrém dojmu z výstavy. Deklarovaný záměr kurátorů snad zůstal v očích přísných historiků a kriticky naladěné veřejnosti nenaplněn, avšak muzeum má ze své podstaty nabídnout snad především to, co mediální obraz a historické či vůbec literární ztvárnění nacistické minulosti nikdy nemůže – totiž hmotné důkazy pro širší veřejnost; v daném případě o tom, jak snadno může demagogický vůdce zaplnit veřejný prostor, ovládnout jej a zglajchšaltovat, nabídkou iluze přímočarých, lákavých a konečných (nebo alespoň tisíciletých) řešení, pokud většina společnosti se cítí sociálně zdeptaná a mentálně je naladěná jim naslouchat a věřit. Spojení ideologické nabídky utopie s poptávkou lidí, kteří jsou znejistění a touží po stabilitě, je nebezpečné a může mít více podob. Odkazy výše jmenovaných recenzentů výstavy na paralelu s nabídkou komunistické ideologie je zcela namístě.

---

3 HUDALLA, Anneke: Čekání na Hitlera: Nejpopulárnější berlínská výstava současnosti minula svůj terč. In: *Respekt*, roč. 21, č. 45 (8.–14.11.2010), s. 54 n.

4 Tamtéž, s. 55.

Kronika

Třetí ročník Letní školy soudobých dějin

Ve dnech 23. až 25. června 2010 se konal v Praze již třetí ročník Letní školy soudobých dějin, s příznačným názvem „Nebojme se soudobých dějin“. Tato akce, určená učitelům základních a středních škol, se konala ve spolupráci Střediska společných činností Akademie věd ČR, v. v. i., a Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. O zájmu učitelů o soudobé dějiny a jejich výuku svědčila hojná účast. Program byl koncipován tak, aby zohlednil nejen evergreeny soudobých dějin, jako je problematika studené války, třetího odboje či otázka česko-slovenských vztahů, ale aby připomněl i témata jen zdánlivě okrajová, jež se netěší přílišné pozornosti školní výuky. Podobně jako v předcházejících ročnících i letos měli účastníci možnost navštívit jednu z vědeckých či kulturních institucí, jež se soudobými dějinami zabývá. Tentokrát padla řada na Židovské muzeum v Praze.

Program letní školy zahájil příspěvek Jiřího Kociana (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.), který promluvil o české společnosti v letech 1945 až 1948 a jejích poválečných očekáváních. Ve své přednášce se dotkl nejzásadnějších rysů tohoto krátkého, přesto významného období mírového života. Připomněl, že česká i slovenská společnost vstupovala do poválečného života velmi změněná. Na její uvažování mělo vliv několik faktorů – válečný zážitek, prožitek hospodářské krize třicátých let, dále zkušenost Mnichova i dočasný rozpad společného státu. Jak řečník konstatoval, v politickém myšlení mnoha občanů došlo k posunu směrem doleva. Připomněl okolnosti vzniku a fungování poválečné politické scény a neopomněl ani problematiku odsunu německého obyvatelstva z Československa. V této souvislosti konstatoval, že odsun, zvláště ve své „divoké“ fázi, „byl v řadě svých projevů pokračováním znečitlivění a krutosti, které po sobě zanechala válka“. (Citace pochází z písemného textu referátu, stejně jako i v následujících případech.)

Michal Frankl (Židovské muzeum v Praze) zaměřil svůj příspěvek na poválečné osudy českých Židů, respektive na možnosti a limity života Židů v poválečném Československu. Ze zhruba sto dvaceti tisíc Židů evidovaných v době okupace v Protektorátu Čechy a Morava zde válku přežila přibližně čtvrtina. Dalším asi

třiceti tisícům se podařilo prchnout. Ti Židé, kteří se dočkali osvobození, byli podle Franklových slov poznamenáni, často na celý zbytek života, což platí částečně i pro jejich potomky. Pro většinu přeživších představoval návrat domů marné hledání rodinných příslušníků, přátel a známých. Rozčarování přinášelo často bezvysledné úsilí o navrácení zabaveného majetku, jenž pro mnohé z nich znamenal připomínku předválečného života a členů rodiny. Holokaust zproblematizoval předválečnou víru Židů v postup jejich emancipace a v jejich integraci do většinové společnosti. Zároveň ovšem Frankl připomněl, že změnou prošla i většinová společnost, která mimo jiné „zhrubla“ a stala se méně tolerantní v přístupu k menšinám. „Původ této proměny navazoval na změny za druhé republiky, kdy došlo k posunu od uznání menšin k etnické představě národa a občanství. Poválečné vyhnání sudetských Němců pak ovlivňovalo i postavení přeživších Židů, a to nejen z toho důvodu, že někteří byli původně – například na základě předválečného přihlášení k německé národnosti – do odsunu zařazováni, ale také z toho důvodu, že v poválečném Československu nebyla existence žádných menšin uznávána.“

Na závěr prvního dne vystoupila Tereza Dvořáková (Katedra filmových studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) s komentovaným uvedením filmu Otakara Vávry *Nástup*. Tento film, který měl premiéru v květnu 1953, Dvořáková prezentovala jako příklad nacionalistických tendencí v české filmové tvorbě padesátých let. Referentka připomněla názor dobové kritiky, že film by se měl spíše jmenovat „Odsun“, neboť Vávra v něm zdůraznil spíše odsun Němců než pozvolné české osidlování Sudet. Právě vztah Čechů k Němcům a „sovětskému národu“ představuje ústřední téma Vávrova filmu. „*Nástup* se vymyká další československé hrané tvorbě 50. let především množstvím prostoru, jaké v něm zaujímá ožehavá otázka poválečného vyhnání německého obyvatelstva z českého území, a stává se tak zajímavým objektem pro průzkum nacionalistických tendencí v českém filmu té doby.“

Druhý den jednání zahájil příspěvek Tomáše Bursíka (Národní muzeum, Praha) o československém vězeňství v letech 1948 až 1989. Bursík uvedl, že změny v poúnorovém Československu se dotkly i vězeňství. Komunistická moc nahlížela na vězeňství jako na nedílnou součást represivních nástrojů. Pobytem ve vězení byli trestáni lidé z různorodých důvodů – politických, hospodářských, třídních, náboženských a podobně. Kriminalizovány byly původně běžné společenské vztahy a jednání. Po organizační stránce přistoupil poúnorový stát k revizi dosavadní decentralizace československého vězeňství. Usiloval o využití levné trestanecké pracovní síly. Vězeňský ústav v podobě ostatním drátem obehnaného tábora s dřevěnými baráky uvnitř se v mnohém podobal vězeňským táborům v sovětském systému Gulagu. Určitým mezidobím se stala šedesátá léta, kdy došlo k liberalizaci právních předpisů, z nichž podle Bursíka mizel duch třídního boje. Většina táborů při uranových dolech na Jáchymovsku a Hornoslavkovsku tehdy postupně zanikla. Počátek sedmdesátých let ovšem přinesl návrat k některým „osvědčeným“ prostředkům z padesátých let. Vůči politickým vězňům byly znovu zaváděny tvrdší metody zacházení, vrcholící zavedením takzvané politické izolace v roce 1972.

O zajímavé kapitole československých dějin promluvil Zdeněk Doskočil (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.), který vylíčil příběh Gustáva Husáka v šedesát-

tých letech, tedy Husákovu cestu z vězení až na vrchol moci. V úvodu přednášky poukázal na do jisté míry rozdílné vnímání osobnosti Gustáva Husáka v české a slovenské společnosti. Zatímco v českém prostředí je Husák, jako symbol „normalizační“ éry, vnímán jednoznačně negativně, na Slovensku se na něj pohlíží (vzhledem k jeho angažmá ve slovenském povstání a k úsilí o rovnoprávnost Slováků v rámci Československa) o poznání smířlivěji. Zdeněk Doskočil se snažil zodpovědět i otázku, zda výsledná podoba „normalizace“ byla produktem Husákovy cílevědomého koncepčního úsilí nebo spíše soustředěného tlaku Moskvy a domácích konzervativních sil, kterému se Husák pragmaticky přizpůsobil. Referent se přiklonil k druhé variantě. Odpolední program druhého dne tvořila návštěva pražského Židovského muzea.

Závěrečný den Letní školy soudobých dějin zahájil příspěvek Jaroslava Cuhry (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.) o takzvané normalizaci v Československu. V přednášce si nekladl za cíl prezentovat celistvý pohled na dané období. Zaměřil se spíše na způsob nastolení „normalizačního“ režimu a jeho povahu. „Normalizaci“ přitom datoval – poněkud netradičně – již od momentu návratu čelných politiků z Moskvy, neboť již tehdy, více než půl roku před nástupem Gustáva Husáka k moci (v dubnu 1969), začalo komunistické vedení přijímat kroky k „normalizaci“ poměrů. Zdůraznil, že takzvané normalizační období je třeba vnímat v jeho kontinuitě s režimem nastoleným po únoru 1948: „KSČ ve své snaze potlačit liberální prvky vzešlé z druhé poloviny 60. let, a zvláště z krátkého období Pražského jara, vědomě obnovila závaznost pravidel vytvořených již v padesátých letech. Skutečných právních změn bylo málo.“ Návaznost na padesátá léta se poté podle jeho názoru projevila i v míře odporu společnosti. Ten byl zlomen nejen policejní a soudní praxí, ale též otupen „sebekontrolou“ aktérů, kteří se obávali, že KSČ nebude váhat s použitím násilných prostředků k dosažení vlastních cílů. K disciplinaci společnosti posloužily i takzvané prověrky a kádrová politika.

Na závěr akce vystoupil Kamil Činátl (Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) s referátem o problémech výuky soudobých dějin na českých základních i středních školách. Na základě vlastní zkušenosti z odborné praxe konstatoval, že soudobé dějiny se učí mnohem méně než starší historická období a že často chybějí moderní audiovizuální pomůcky. Situaci neprospívá ani nedostatečná příprava budoucích učitelů na pedagogických fakultách. Pro zlepšení situace navrhl několik cest – používání moderních audiovizuálních pomůcek, webové prezentace, internalizaci inovativních metodik, redukci přebujelé faktografie, funkční interdisciplinaritu, diskusní fórum pro výuku dějepisu. Pro potřeby praktické výuky přítomným učitelům připomněl vhodné metodické principy:

- 1) vizualizace: využití ikonických a audiovizuálních materiálů k zefektivnění výuky a k rozvoji interpretativních dovedností žáků, včetně ideologicky deformovaného materiálu, který přináší takzvaný dvojí efekt – reprezentuje minulost i ideologii;

- 2) komprese: maximální snaha o zefektivnění výuky s ohledem na didaktické cíle, neučít fakta pro fakta;

- 3) fragmentace: oslabit kult konzistentní a chronologicky souvislé výuky, neboť

částečná fragmentace může zvýšit motivaci žáků poznat souvislosti (v jiných humanitních předmětech je ostatně běžná);

4) interpretace: dějepis není nauková, ale interpretativní disciplína, která stojí na hodnocení, a nikoli jen reprodukci minulých dějů;

5) ironizace: o často tragických moderních dějinách je zvykem pojednávat s patosem, avšak motivační aspekt vyžaduje ionizaci dějin, jejich prezentaci jako otevřené struktury, vůči níž žáci mohou zaujímat vlastní postoje.

Ze strany účastníků zazněly vesměs kladné ohlasy na průběh akce. Padaly návrhy na další témata, která by měla v budoucnu zaznít. Byla mezi nimi i připomínka, aby se programová skladba nedržela pouze zbytečně úzkého národního rámce, ale zasazovala české soudobé dějiny i do širších mezinárodních souvislostí. Přítomní se rovněž shodli na potřebě organizovat další podniky tohoto druhu – soudobé dějiny mohou totiž pro někoho představovat stále nejisté pole.

Jan Randák

Anotace

BOUŠKA, Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (ed.): *Českoslovenští političtí vězni: Životní příběhy*. Praha, Česká asociace orální historie 2009, 351 s.

Obsáhlá publikace *Českoslovenští političtí vězni* je vyústěním několikaletého projektu studentů společenských věd sdružených na internetové stránce www.politictivezni.cz. Skupina pod vedením Tomáše Boušky, doktoranda politologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, metodou orální historie zaznamenávala výpovědi osob perzekvovaných a vězněných v letech po komunistickém převratu v Československu.

Jádro knihy tvoří sedmnáct rozhovorů s bývalými politickými vězni, které vedli její editoři a které jsou výběrem z širšího souboru interview zveřejněného na uvedeném webu. Šlo se zde jedenáct mužů a šest žen různého sociálního původu i profesí, mimo jiné brigádní generál a osobní tajemník poválečného ministra školství Jaroslava Stránského. Nejznámější postavou je mezi nimi Augustin Bubník, jeden z bývalých hokejových reprezentantů, kteří byli v roce 1950 v procesu s „protistátní skupinou Modrý a spol.“ odsouzeni za smyšlenou velezradu a další zločiny k dlouholetým trestům (Bubník na čtrnáct let, propuštěn byl roku 1955). Většina dotazovaných po únoru 1948 tak či onak aktivně vystupovala proti komunistickému režimu. Tazatelé se pochopitelně soustředili na fakta a prožitky z období per-

zekuce ve vězeních a pracovních táborech, snažili se ale přitom v rozhovorech obsáhnout celou jejich životní dráhu a postihnout blíže pozdější důsledky odsouzení i proces vyrovnávání s touto tragickou životní zkušeností ve společenské i osobní rovině.

Do historických kontextů tato působivá autobiografická vyprávění zasazují čtyři studie, zaujímavější přibližně první čtvrtinu rozsahu publikace. V první z nich (Vývoj československého vězeňství po druhé světové válce) Klára Pinerová nastiňuje rozdíly v pojetí vězeňského systému v demokratických a totalitních režimech, hledá spojitost mezi komunistickými a nacistickými zařízeními tohoto druhu a poskytuje dosti podrobný náhled, jak se vyvíjel vězeňský systém v Československu na konci 40. a začátku 50. let. Druhá kapitola (Vězeňské subkultury ve vzpomínkách politických vězňů) z pera Michala Louče popisuje specifické projevy „normálního“ života uvnitř táborových a vězeňských zařízení. Kristýna Bušková ve třetí kapitole (Ženy v komunistických lágrech: Psychologické dopady politického věznění a způsoby jejich zvládnání) přibližuje dosud nepřilíh zkoumané psychologické aspekty života žen odsouzených z politických důvodů v komunistických kriminálech a táborech. Poslední studii (Vězeňská poezie: Dokument a svědectví) Petra Časlavová obrací pozornost k literárním, zejména básnickým projevům pobytu za mřížemi a zdůrazňuje jejich pozitivní efekt nejen na autory těchto výtvorů, ale i na další spoluvězně.

Ačkoli se autoři snažili jednotlivými studiemi pojednat danou problematiku co nejkomplexněji, chybí zde podle mého názoru samostatná kapitola o politických procesech s duchovními. Ostatně v knize se nevyskytuje ani žádný takovýto rozhovor; jeden je zveřejněn na internetových stránkách projektu, a to jako doplněk, zaznamenaný pro potřeby zcela odlišného projektu (autora této anotace). Zato publikace obsahuje obrazovou přílohu, seznam věznic a trestaneckých táborů v pounorovém Československu, a dokonce speciální kapitolku o vězeňské hantýrce.

Knihla *Českoslovenští političtí vězni* je pouze jedním z příspěvků k těžko vyčerpateľnému tématu, lze ji však vnímat jako cenný přínos nastupující generace badatelů, a to i vzhledem k možnosti didaktického využití ve školách. A především, zasloužila se v „hodině dvanácté“ o zachycení svědectví těch, kteří komunistické kriminály a lágry zažili na vlastní kůži.

Jiří Š. Cieslar

CIGÁNEK, Radim: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Praha, Karolinum 2009, 210 s.

Studie Radima Cigánka je rozšířeným textem rigorózní práce, kterou v roce 2006 obhájil na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Sympatický pokus nese některé rysy začátečnické práce, což se projevuje v poněkud školsky působící struktuře, v omezené pramenné základně i v mírně problematicky vymezeném rámci práce. Je vůbec otázkou, zda o politických sporech o podobu školství v Československu po skončení druhé světové války lze kvalifikovaně pojednat bez detailní znalosti vleklých diskusí, které se odvíjely mezi učitelstvem i širokou veřejností v desítkách let před rokem 1945, i reformních koncepcí, které se rodily mezi pedagogy, vědci a politiky. Sotva čtyřstránkový výklad pokoušející se shrnout vývoj systému školství v českých zemích od poloviny 19. století do roku 1945 naznačuje v tomto směru limity autora.

Z toho patrně plyne i trochu zmatečně působící hodnocení nekomunistických politiků

(např. Jaroslava Stránského, zastávajícího v letech 1946–1948 úřad ministra školství, ale i prezidenta Edvarda Beneše), kteří sice přijímali vizi jednotné školy (termín „jednotná státní škola“, užívaný Cigánkem, se po roce 1945 vyskytoval jen výjimečně), ale měli výhrady ke koncepci prosazované prvním poválečným ministrem školství Zdeňkem Nejedlým a skupinou levicově orientovaných učitelů, kteří zaujali významné postavení při přípravě školského zákona. Tak na jedné straně autor tvrdí, že v podstatě celá politická elita usilovala o prosazení jednotné školy (s. 12), a na straně druhé představuje ministra Stránského jako toho, kdo se aktivně snažil oddálit přijetí zákona o jednotné škole (s. 74), vzápětí ale zase z jeho hodnocení vychází jako „rozumný a umírněný příznivec jednotné školy“ (s. 121).

Kladem anotované práce je solidní a přehledné shrnutí pramenů a faktografie v nich obsažené, byť tento sumář příliš nepřesahuje objem zdrojů využitých již dříve, především v edicích a studiích Karla Kaplana věnovaných církevní problematice. Přínosný a užitečný je rovněž Cigánkův výběr dokumentů do edice, která tvoří součást publikace. Autor v podstatě redukuje polemiku o jednotné škole na dvě otázky: budoucí existence nestátních škol (připomeňme, že na Slovensku byly školy postátněny již v roce 1944) a náboženské výchovy ve školách. To byly otázky jistě podstatné, ale diskuse o reformě školství se jimi v žádném případě nevyčerpávala. Radim Cigánek vůbec, jak se zdá, především obnovuje optiku kritiky koncepce jednotné školy, jak zaznívala z řad katolické církve a Československé strany lidové.

Jisté zúžení zorného úhlu pohledu, které má za následek určité zploštění v hodnocení některých účastníků diskuse, má ovšem i svou výhodu. Autorovo vcítění do ideového světa jedné, poměrně vyhraněné názorové skupiny umožňuje přiblížit se k pochopení její politické koncepce, byť se jednalo o koncepci v dané době zjevně minoritní a povýtce defenzivní. Je nutno říci, že v tomto směru autor ještě zdaleka nevyčerpal své možnosti, a bylo by záslužné, kdyby ve svých výzkumech pokračoval a využil další dostupné

prameny (např. archiv KDU-ČSL). Žádoucí by také bylo zařadit reformu školství v Československu do mezinárodního kontextu, v němž se v poválečném vývoji prosazovaly různým způsobem modernizační tendence.

Radim Cigánek sleduje vývoj politické diskuse o úpravě školství v letech 1945–1949 po chronologické ose, dokonce po jednotlivých rocích (což mimochodem poněkud narušuje plynulost výkladu). Přínosné je, že výběrově zaznamenává ohlasy soupeření v tisku, že využívá i takových pramenů, jako jsou dopisy adresované čelným politikům, a že registruje celou škálu způsobů, jimiž se odpůrci jednotné školy snažili působit na veřejnost (petice, memoranda a dopisové akce, aktivity spolků, návštěvy delegací u politiků, pastýřské listy atd.). K důkladnému poznání Cigánek rovněž přispívá tím, že zmapoval intervence Vatikánu ve prospěch zachování činnosti církevních škol. Poněkud neorganicky ovšem do knihy včleňuje pasáže týkající se sjednocení mládežnických a tělovýchovných organizací. Cenu mají naopak postřehy dokumentující ne zcela bezproblémovou komunikaci mezi katolickou církví a Československou stranou lidovou.

Odmyslíme-li si faktografické či hodnotící nepřesnosti (Zdeněk Nejedlý se nestal členem KSČ ve 20. letech, jak se uvádí na straně 21, ale až v exilu, v létě 1939 v Moskvě; je problematické hodnotit volební kampaň v roce 1946 jako korektní a slušnou (s. 56); k přehodnocení účasti Československa na Marshallově plánu nedošlo až po návratu vládní delegace z Moskvy (s. 104); slovenský politik Husák se jmenoval Gustáv, nikoli Gustav) a obsahově prázdná sdělení („lze se oprávněně domnívat, že poznámky v článkách, které reflektovaly nedostatky stávajícího školského systému, byly míněny naprosto vážně“, viz s. 44), je vydání Cigánkovy knihy třeba uvítat. Stane se užitečnou příručkou pro historiky, archiváře a zájemce o dějiny československého školství i výzvou k dalším výzkumům.

Jiří Křestan

HEROUT, Václav: *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945–1949*. Daruvar, Jednota 2010, 144 s.

Publikace mapující reemigraci chorvatských Čechů z pera historika Václava Herouta představuje další důležitý příspěvek týkající se poválečné reemigrace občanů československého původu. Kniha vydaná v daruvarském nakladatelství Jednota, působícím při Svazu Čechů v Chorvatsku, podává podrobný výklad průběhu a okolností poválečné reemigrace této skupiny československých krajanů, která je považována za jednu z nejméně úspěšných (dle nepřliší přesných statistik se z této oblasti po druhé světové válce mohlo odstěhovat pět až deset tisíc osob). Publikace je chronologicky zarámována na jedné straně obnovováním krajských organizací Čechů v Chorvatsku po osvobození Daruvaru v roce 1944 a na druhé straně oficiálním ukončením reemigrace. Autor věnoval každému roku samostatnou kapitolu a umožnil tak čtenáři, aby krok za krokem sledoval nelehký průběh reemigrace chorvatských (jugoslávských) Čechů.

Téma poválečné reemigrace československých krajanů bylo zpracováno jak historiky (Jaroslav Vaculík, Helena Nosková), tak etnolog (Iva Heroldová, Jana Nosková). Historické práce se tímto obdobím v poválečných dějinách Československa zabývaly spíše obecně (s výjimkou monografií na téma reemigrace volyňských Čechů) a nahlížely na ně především z hlediska poválečné politiky a fungování institucí, které byly pověřeny organizováním reemigrace. Hlavní přínos publikace Václava Herouta leží proto především ve zveřejnění a interpretaci doposud neprobádaných archivních pramenů z Archivu Svazu Čechů (ASČ) v Daruvaru. Svaz, který se definitivně ustavil v roce 1946, se významně podílel na utváření podmínek, jež vedly k zajištění návratu československých krajanů z této oblasti, mj. o reemigraci pravidelně informoval prostřednictvím časopisu *Jednota*. I tak byla reemigrace z Chorvatska odstartována spíše spontánně a náhodně, v okamžiku, kdy pří-

slušníci I. československé brigády Jana Žižky z Trocnova, kteří se podíleli na antifašistickém odboji v Jugoslávii, osídlili vesnici Jiřice na jižní Moravě. Tato „ideální“ forma reemigrace (vyznačovala se splněním všech očekávání krajanů-navrátilců) se nicméně pro většinu reemigrantů z Chorvatska stala záhy nedosažitelnou. Již na konci roku 1946 reemigraci výrazně zkomplikovala neexistence mezistátní dohody, která by definovala podmínky, za nichž mohli být krajané českého a slovenského původu vyvázáni z jugoslávského občanství, a která by regulovala převod jejich majetku. Reemigrační protokol vznikl teprve v roce 1948 a byl poznamenán politickým napětím mezi oběma státy z důvodu vyloučení Jugoslávie ze socialistického bloku. Reemigrační transporty z Chorvatska byly vinou těchto okolností do Československa vypravovány spíše sporadicky.

Václav Herout se v anotované publikaci věnuje otázce reemigrace především z perspektivy činnosti Svazu Čechů v Daruvaru. Na základě archivních pramenů popisuje jeho fungování, aktivitu funkcionářů a komplikovaná jednání se zástupci obou států. Z písemných podkladů v krajauském časopisu *Jednota* (např. z vyhlášek a byrokratických směrnic týkajících se státního občanství a majetkového vyrovnání nebo z pokynů k obsazení jednotlivých transportů) rekonstruuje také organizaci přesídlování a jeho každodenní rozměr. Výklad je doplněn cenným fotomateriálem, který autor z větší části získal od samotných reemigrantů. Součástí knihy je také vyprávění jedenácti krajanů, kteří vzpomínali na okolnosti svého odchodu do „staré“ vlasti, na následnou adaptaci či na pozdější případný návrat do Jugoslávie. Na konci publikace je zařazen dochovaný seznam zájemců o reemigraci přihlášených u Svazu Čechů v Daruvaru a seznam osob, které reemigrovaly do vesnice Jiřice na jižní Moravě.

Čtivá a historicky cenná kniha Václava Herouta, který sám náleží ke komunitě českých krajanů v chorvatské Slavonii, je doposud jedinou publikací zabývající se reemigrací této konkrétní krajauské skupiny.

Lze ji tedy doporučit nejen všem zájemcům o poválečné dějiny Československa a Jugoslávie, ale i osobám zabývajícím se osudem československé menšiny v Chorvatsku.

Hana Pelikánová

HOLEČKOVÁ, Marta Edith: *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*. Praha, Vyšehrad 2009, 217 s.

Katoličtí věřící patřili během komunistické éry mezi nejutlačovanější vrstvy společnosti. Vládnoucí elity se soustředily na omezování vlivu náboženských organizací a římskokatolická církev byla v tomto ohledu ve středu jejich zájmu – kromě množství věřících disponovala i propracovanou vnitřní strukturou a prostřednictvím spojení s Vatikánem i kontakty na Západ. V 80. letech se členská základna římskokatolické církve v důsledku tohoto tlaku značně ztenčila. Přesto však došlo v této době zároveň k jakési renesanci zájmu o katolicismus, spojené zřejmě i s nadějí, kterou přinesl příchod Poláka Karola Wojtyły na papežský stolec. Toto náboženské oživení se projevovalo hlavně v neoficiálních aktivitách.

Práce mladé historičky Marty Edith Holečkové se zabývá specifickým, avšak velmi důležitým aspektem této „podzemní“ činnosti, tedy samizdatem. Přes hrozbu postihů vycházela v Československu samizdatem řada katolických knih, časopisů, studijních příruček a dalších materiálů, které se posléze jednak šířily tajnými cestami mezi další duchovní a věřící, jednak se převážely přes hranice do zahraničí. Množství materiálu putovalo přes hranice i opačným směrem.

Publikace svou strukturou připomíná závěrečné studentské práce. V obecném úvodu sleduje vybrané důležité momenty ve vztahu státní moci a římskokatolické církve v 80. letech, s důrazem na represe vůči „podzemní“ církvi a na omezování činnosti oficiální církve. Poté se věnuje samizdatu jako společenskému fenoménu, který existoval v zemích sovětského bloku, a popisuje jeho tradici, rozvoj a proměny v českém a zčásti

i slovenském prostředí již od konce 40. let. Při popisu katolické samizdatové činnosti se zaměřuje hlavně na její praktickou stránku, tedy na techniku kopírování textů, skrývání před tajnou policií, nejdůležitější takto vydávané tituly apod.

Jádro práce však spočívá v životopisných vyprávěních samotných aktérů katolického samizdatu. Autorka zpracovává materiál nasbíraný při rozhovorech vedených s pamětníky metodou *oral history*, přičemž se soustředí hlavně na vydavatelské centrum sídlící v rodinném domě v Radíkově u Olomouce. I zde klade důraz hlavně na konkrétní mechanismy vytváření a šíření samizdatového tisku, nikoliv na jeho obsah.

Svědectví pamětníků jsou konfrontována s dobovými materiály Státní bezpečnosti, s nimiž Marta Edith Holečková pracuje v úvodních kapitolách knihy. Situace českého katolického samizdatu v 80. letech je tak vykreslena z pohledu obou zainteresovaných stran. Na závěr knihy autorka připojila úryvky z jednotlivých rozhovorů a krátké medailonky katolíků činných v samizdatu, z nichž většina je veřejnosti zcela neznámá.

Tereza Kryšpínová

KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989: Ministři a jejich náměstci*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2009, 232 s.

Anotovaná publikace předkládá biografické portréty celkem pětapadesáti představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. V úvodu vedoucí autorského kolektivu Jan Kalous seznamuje s okolnostmi vzniku slovníku a zamýšlí se nad osudy těch, kteří v komunistickém Československu stáli v čele ministerstva vnitra a podíleli se na jeho řízení. Autoři jednotlivých hesel mohli navázat na přehled ministrů vnitra (resp. národní bezpečnosti) a jejich náměstků, který zveřejnil Petr Cajthaml v prvním čísle revue *Paměť a dějiny* (roč. 1, č. 1 (2007), s. 91–97). Vycházeli ale pochopitelně také

z vlastního bádání v existujících osobních a dalších fondech uložených v Archivu bezpečnostních složek, v Národním archivu, ve Vojenském ústředním archivu, v Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a ve státních oblastních a okresních archívech, které bohužel nejsou v publikaci vyjmenovány. Autoři čerpali také z osobních rozhovorů s protagonisty či jejich příbuznými. V tomto ohledu vykonali časově i odborně náročnou práci, která se projevila kladně na celkové kvalitě publikace.

Slovník je rozdělen do čtyř oddílů. První z nich seznamuje s postupným vývojem organizační struktury ministerstva vnitra (resp. ministerstva národní bezpečnosti) v letech 1945–1989. Klíčovou část pak tvoří abecedně řazené biografické medailony patnácti ministrů a čtyřiceti jejich náměstků. Součástí každého hesla je fotografie, údaje o datu a místu narození a úmrtí, o dosaženém vzdělání, původním povolání a profesní kariéře před jmenováním do ministerských či náměstkovských funkcí a datum těchto jmenování. Okrajově jsou zde zaznamenána i data o rodinném zázemí či kariéře po odchodu z funkce do jiného zaměstnání či do důchodu. Hesla obsahují důležité informace o rozsahu pravomocí ministrů a jejich náměstků a také vymezení odpovědnosti u útvarů, jejichž vedením byla ta která osoba pověřena. Zajímavá jsou fakta o důvodech uvolnění z funkcí některých činitelů. Uvádí se zde i jejich trestní odpovědnost za výkon svěřené funkce, pokud byli vyšetřováni kvůli zneužití pravomocí veřejného činitele nebo omezování osobní svobody. Někteří byli vzati do vazby a odsouzeni, proti jiným bylo trestní stíhání zastaveno z důvodů promlčení nebo úmrtí. Každé heslo uzavírá výčet pramenů a literatury.

Ze slovníku se dočteme, že za komunistického režimu v ministerské funkci nejdéle setrval ministr vnitra České socialistické republiky Josef Jung v letech 1970–1988. Ve funkci o stupínek nižší se to poštěstilo náměstkovi federálního ministra vnitra Jaroslavu Šilhavému ve stejném období a Jindřichu Kotalovi, nejprve jako náměstkovi ministra národní bezpečnosti a poté jako náměstkovi ministra vnitra ČSR a ČSSR

nepřetržitě v letech 1951–1968. Zajímavé je, že jedinou ženou, jež zaujala v období 1948–1989 v resortu špičkový post, byla Drahomíra Palečková, která po krátkou dobu necelé jednoho roku (od srpna 1950 do června 1951) zastávala funkci náměstkyně ministra vnitra ČSR.

V další části slovníku Petr Zeman objasňuje strukturu ministerstva vnitra a v deseti barevných schématech znázorňuje podřízenost jednotlivých složek ministerstva i nejdůležitější organizační změny (na rozkazy ministrů, jimiž byly tyto změny realizovány, odkazuje autor v úvodu statě). Grafy znázorňují strukturu ministerstev po reorganizaci na přelomu let 1947 a 1948, další reorganizaci po převzetí moci KSČ v únoru 1948, organizační uspořádání ministerstva po čistkách v řadách bezpečnostního aparátu v roce 1951, sloučení ministerstva národní bezpečnosti s ministerstvem vnitra v roce 1953, pozdější drobné změny během 50. let, další změny v 60. letech a po vzniku federálního ministerstva vnitra od roku 1969, výrazné zbytnění orgánů ministerstva vnitra od začátku „normalizace“ a z toho plynoucí centralizaci státobezpečnostních složek, reorganizaci v 80. letech a další nárůst administrativního a řídicího aparátu ministerstva, který skončil rokem 1988.

Slovník uzavírá seznam použitých zkratk, který bohužel nebyl doplněn jmenným rejstříkem. V každém případě si však uživatel tohoto biografického slovníku může vytvořit ucelený obraz o historii a fungování ministerstva vnitra po celé období mezi únorem 1948 a listopadem 1989 a – s rozdílnou mírou detailnosti – poznat, kdo je v té době řídil. Publikace tak představuje užitečnou příručku a přínosný studijní materiál pro historiky a archiváře.

Lenka Caltová

WONISCH, Regina (ed.): *Tschechen in Wien: Zwischen nationaler Selbstbehauptung und Assimilation*. Wien, Löcker 2010, 255 s.

V roce 2005 bylo ve Vídni založeno z iniciativy Spolku pro dějiny dělnického hnutí

s podporou města Vídně a dalších partnerů Výzkumné středisko historických menšin (*Das Forschungszentrum für historische Minderheiten*). Ambicí nového pracoviště byl a je zejména vědecký výzkum v oblasti dějin migrace a migračních procesů, vzniku a vývoje krajských komunit v Rakousku a jejich koexistence s většinovou společností a národnostní problematiky v Rakousku obecně v nejširších souvislostech. Shodou okolností se centrum od počátku zaměřuje na dějiny české menšiny v Rakousku (a zejména ve Vídni) jako významného fenoménu v historii města a širšího regionu a jako objektu interdisciplinárního bádání. Středisko buduje rozsáhlou knihovnu, provádí akviziční činnost (za upozornění stojí zejména správa osobních archivů významných představitelů české komunity v Rakousku Karla Matala a Ludvíka Kolína), vydává publikace, pořádá výstavy a do budoucna chystá další vědecké i vzdělávací a osvětové projekty.

Jedním z nejdůležitějších dosavadních výsledků činnosti střediska je vydání anotovaného sborníku studií, jež sepsali kmenoví i spolupracující autoři střediska. Studie přináší obecnější pohledy i konkrétní materiálové analýzy týkající se historie české komunity v Rakousku v období od poloviny 19. století a nabízejí tak další příspěvek k výzkumu této zajímavé kapitoly v dějinách zahraničních Čechů.

Sborník uvádí programová předmluva (s. 7–29), v níž Gero Fischer a Regina Wonischová představují mateřskou instituci, informují o její dosavadní práci, a zejména o budoucí profilaci. Ta by se měla zaměřit v prvé řadě na dějiny české a slovenské migrace, její působení ve Vídni a okolí, příhraniční projekty a další odborné i popularizační aktivity. Michael John navazuje ve studii nazvané „Dlouhý dech migrace: České přistěhovalectví do Vídně v 19. a 20. století“ (s. 31–60) na své předchozí práce a přináší souhrnnou klasifikaci české migrace do rakouské metropole, na základě pramenů statistické povahy se pokouší o její početní vyhodnocení a stranou neponechává ani důvody jednotlivých migračních vln, které přesně charakterizuje. I studie

Margity Jonasové „Dějiny Školského spolku Komenský“ (s. 61–92) sleduje průběh českého přistěhovalectví do Vídně, tentokrát však na pozadí historie jednoho z nejdůležitějších tamních krajaných spolků v době od jeho založení počátkem 70. let 19. století až do obnovení činnosti po roce 1945. Atraktivní námět zvolil jako téma své statě „Papírák: Tanečníci na náměstí“ (*Der Papierene: Tänzer auf dem Platz* – s. 93–111) Wolfgang Maderthaner. Tragický příběh předčasně zemřelého fotbalisty Matthiase Sindelare (Šindeláře) (1903–1939), který pro svou vyhublou postavu získal přezdívku „Der Papierene“ a někdy bývá označován za vůbec nejlepšího rakouského hráče historie, posloužil autorovi k vykreslení národnostního a politického života Vídně na konci 30. let 20. století.

Citát z jistého vídeňského kupletu si pro název své studie, který by v překladu mohl znít „Jakkap si tu Venca představuje nebe“ (*„Wie si da Wenzl'n Himmel vorstellt“*): K mýtům o životě vídeňských Čechů z perspektivy hudební vědy“ (s. 113–128), vypůjčil Viktor Velek. Položil si otázku, nakolik se odrazilo vzájemné vnímání vídeňské české komunity a většinové společnosti v hudbě, resp. v hudebních památkách vzniklých přímo ve vídeňském prostředí. Na základě studia dobového tisku a dalších pramenů se autorovi podařilo najít řadu dokladů o české „depresi“ z vídeňského prostředí a karikovaném vnímání vídeňských Čechů v řadách jejich německých sousedů. Působivě je vystavěn i text Karla Brouska „Falešní Češi“ (*„Die falschen Behm“*): O odporu vídeňských Čechů“ (s. 129–154). Na základě rozhovorů s několika pamětníky z řad české menšiny, kteří působili v protifašistickém odboji (Irma Trksaková, Antonia Bruhová, Fritz Docekal), a dalších pramenů se autor pokouší zjistit politické, ideologické, sociální a další okolnosti, které vedly příslušníky české menšiny k vytváření odbojových skupin a k zapojení do jejich činnosti. Obtížnému a citlivému tématu z historie české komunity v Rakousku se věnuje i Peter Hallama ve studii „Vítězný únor“ 1948 a počátky studené války mezi Čechy ve Víd-

ni“ (s. 155–186), která vychází z jeho textu publikovaného na stránkách *Soudobých dějin* v roce 2007 (roč. 14, č. 4, s. 682–706), dokládajícího snahy KSC po únorovém převratu ovládnout svým vlivem krajanickou vídeňskou menšinu a rozkol, který byl tím způsoben. Na základě pramenů především z českých archivů (zejména z fondů ÚV KSC v Národním archivu) i zde sleduje vývoj české komunity a její rozpad po roce 1948. Po zpracování pramenů uložených právě ve Výzkumném středisku historických menšin nebo v archivu Školského spolku Komenský by autor mohl svou studii ještě doplnit o „vnitrokrajanický“ pohled. Jana Pospíšilová pak ve studii „Život vídeňských Čechů v zrcadle soudobých svědectví“ (s. 187–205) informuje o projektu Etnologického ústavu Akademie věd ČR, který pomocí metody *oral history* vytvořil rozsáhlou kolekci audiovizuálních záznamů rozhovorů s vídeňskými Čechy. Výsledky tohoto výzkumu jsou uloženy v brněnské pobožce ústavu.

Sborník uzavírá pozoruhodný příspěvek editorky Reginy Wonischové „Česká Vídeň – Tschechisches Wien: Poznámky z výstavy“ (s. 207–251), který je vlastně textem z katalogu zahajovací výstavy, již středisko připravilo v roce 2007 při otevření svých prostor v Kohlgrasse v pátém vídeňském okrese. Regina Wonischová vybrala třináct pojmů českého původu, které pronikly do vídeňské němčiny (*copaken, barabern, ditschkeren, dudeln, halawachel, kolatsche, auf lepschi gehen, pawlatsche, pfrnak, povidalen, razumisch, sokol a trischaken*), aby je použila jako odrazový můstek ke komentářům různých aspektů života a historie české komunity v Rakousku. Reprezentativně sestavený sborník je dobrou vizitkou střediska v jeho počátečních letech, přejme mu i do dalších let hodně úspěchů.

Jan Kahuda

Summaries

Writers' Institutions and the Crisis of Democracy, 1934–39

Tomáš Pavlíček

In this article the author discusses certain activist groups in the arts, which were established in Czechoslovakia in an effort to influence current affairs in the 1930s. Their shared feature was the recognition that democracy was in crisis. Unlike other politically oriented arts institutions, for example, the *Levá fronta* (Left Front), these institutions endeavoured to speak out as representatives of all writers and other artists, and also dynamically to shape literary life. The author describes the genesis of writers' public engagement beginning in the late 1920s and the context. He discusses the key people and their ideologies, analyzes their public statements, outlines the responses to them and debates they raised in the press, and seeks to identify their relationship to each other.

The first and best known of the groups, the Community of Czechoslovak Writers (*Obec československých spisovatelů*), was established, in late November 1934, in immediate reaction to the events known as the 'insignia affair' (*insigniáda*). The resistance of students at the German University of Prague to the forced transfer of the ancient insignia of Charles University to the Czech University soon led to large nationalist demonstrations and unrest amongst the Czech right wing. Left-wing arts institutions also became their target. The authors from the liberal democratic centre, around Karel Čapek (1890–1938), together with moderate left-wingers, including writers expelled from the Czechoslovak Communist Party and eminent figures such as the literary critic F. X. Šalda (1867–1937), as well as Communist intellectuals, agreed on a common anti-Fascist manifesto. Roman Catholic writers refused to participate. A total of 261 individuals and 58 different groups or institutions signed the manifesto, but animosity amongst certain groups prevented

unity in the Community of Writers, and the manifesto tended to lead to further internal polarization. The next reports that the author has of the Community of Czechoslovak Writers come from 1937 and 1938, when it established international contacts at anti-Fascist congresses of people in the arts. But the Community did not come out with a public statement till the Munich crisis in autumn 1938. The Community at this point managed to unite members of all groups within it, in order, alone or together with other organizations, to address people outside the country, with rousing appeals for international solidarity with the threatened Republic of Czechoslovakia. After the signing of the Munich Agreement, in the atmosphere of the growing campaigns against First Republic politicians and the Left, the community of writers again began to atomize and this was reflected in the membership and activities of the Community. For various reasons the Roman Catholic, conservative, and ruralist writers quit the Community. On the other hand, some writers of the older generation became members. The planned merging with the Syndicate of Czech Writers (*Syndikát českých spisovatelů*) was called off and, with the German occupation that began on 15 March 1939, the Community became defunct.

In the substantially changed circumstances of the Second Republic (1 October 1938 to 14 March 1939), however, alternative institutions were established, enabling writers to speak out on political affairs. The ephemeral existence of these institutions is also discussed by the author. The most important was the National Arts Council (*Národní kulturní rada*). It was linked to the ideology of the governing National Unity Party (*Strana národní jednoty*), whose programme called for restrictions on the arts and their subordination to government bodies in a traditionalist, nationalist spirit. The National Arts Council soon vanished from the scene, however, only to be replaced, in the last week of the Second Republic, by the Arts Council (*Kulturní rada*) of the National Unity Party, a predominantly political body intended to control the arts.

‘We’ll Get Around to the People in the Coming Quarters’: Leisure in the Bohemian Lands, 1948–56

Martin Franc and Jiří Knapík

The authors consider the changes in the conception, organization, ways of spending, and forms of leisure in the Bohemian Lands from the establishment of the Communist monopoly on power in early 1948 to the second half of the 1950s. (After this point leisure began here began strikingly to change under the influence of consumerist trends.) They consider the topic in the context of the dominant ideology and changes in economic, social, and arts policies. The authors take into account gender differences, contrasts between town and country, and special features of social groups. They pay particular attention to leisure amongst young people and children. The authors do not, however, see the Communist takeover of

February 1948 as a watershed in the sphere of leisure. Instead, they demonstrate both the continuity and differences between the period of limited democracy, from May 1945 to February 1948, and the years that followed. In some cases, they highlight features that were identical in Nazi German and Communist approaches to leisure activities (the rejection of jazz, 'trash' (*brak*) in the arts, and Western influences in general).

The authors discuss how the Communist régime intervened intensively in the way people chose to spend their free time, in its endeavour to shape a new type of man and woman in the new social conditions. At the same time, particularly in the late 1940s and early 1950s, the State so emphasized the importance of the work of building socialism, that leisure was seen as a 'necessary evil', since it used up valuable physical and mental energy that would have been better spent on increasing productivity. For the same aims, but also with regard to the idea of somewhat democratizing the arts, the regime gave preference to activities such as political and vocational self-education as well as the study of selected arts and cultural values. In keeping with the subordination of the individual to the interests of society, collective forms of recreation and the leisure (holidays spent with groups of co-workers, mass group visits to plays, films, concerts, museums, galleries, and, later, Pioneer camps) were given priority. Traditional club activity and individual leisure were seen as 'bourgeois survivals'. Some young people's non-conformist leisure activities met with suspicion from the authorities or with outright repression. Amongst the models of leisure that the régime held worthy of emulation were the Socialist youth building enterprises (*stavby mládeže*), 'volunteer' work, and additional instruction or training. The new organizations, such as the Revolutionary Trade-union Movement (Revoluční odborové hnutí – ROH), the Czechoslovak Youth Organization (Československý svaz mládeže – ČSM), and the Association for Work with the Army (Svaz pro spolupráci s armádou – Svazarm), which took the place of the earlier clubs and associations, comported with the new ideology and provided the required forms of leisure. The authorities endeavoured also to support considerably developed and differentiated hobbies, such as making art, playing board games, and collecting. Special facilities were established to run these activities, including the enterprise-based clubs of the ROH, arts centres (*kulturní domy*), and popular-education organizations (*osvětové besedy*). Forms of universally accessible activity, like chess and phillumeny (collecting matchbox labels), were supported, whereas as financially more demanding hobbies or those linked to private gain, such as philately or numismatics, were marginalized. A slight retreat from the ideologized conception of leisure came with the so-called 'new course' of 1953. But more striking changes were made in the second half of the 1950s. These years, which saw shorter working weeks, a higher standard of living than before, and the emergence of consumerist trends, are described by the authors as a period of the planned expansion of leisure and its gradual individualization.

Ideology or Financial Profit or Both? Film Distribution in the Bohemian Lands and the Conflict between Ideological and Economic Aims, 1945–68

Pavel Skopal

Film distribution in Czechoslovakia under the Communist régime was meant to serve political ends as an instrument in developing a new kind of film culture. The initial failure of this model underscored the tension between the ideological requirements on arts policy and economic demands made on the film industry. Distribution in 1948–68 can therefore usefully be seen not only as an instrument for carrying out the official ideology of the Communist Party, but also as a place where different interests clashed as they were carried out in distribution practices. From this perspective the author considers the changes that took place in the distribution and presentation of films in these years. Even before the February 1948 takeover, an orientation to the USSR within the film industry and pressure from the *apparat* of the Czechoslovak Communist Party were clearly manifested in film distribution. The years from 1948 to 1950 saw the most striking attempt to create a new type of film culture and radically to force the supply of films to conform to this aim. The failure of these efforts, accompanied by financial demands on the Czechoslovak State Film company (Československý státní film), led to a certain differentiation in what was put on offer and also led to the first conflicts between the company and the *apparats* of the State and the Party. According to the author, there was a marked decentralization of distribution in 1957, but shortly afterwards the régime became more rigid and the number and kinds of films that were distributed became more limited. In the 1960s economic criteria of distribution were increasingly taken into account. After the Soviet-led occupation of Czechoslovakia in 1968, the process came to a peak. At the same time, the number of Western-made films shown in Czechoslovakia and the number of people going to see them briefly increased, whereas the number of screenings of Soviet and East bloc films and the size of their audiences declined. The turning-point was caused by restrictions on the arts as part of ‘normalization’ policy (the overall return to hard-line Communism) beginning in 1969. Although fundamental changes in film distribution after 1948 were mostly dictated by the centre of power, its ideological demands in this area ran up against economic demands and the reality of productivity requirements. This created a palpable tension between aspects of arts policy and aspects related to economics, and made the film-distribution sector a sphere of hidden and sometimes even open conflict.

Against the ‘Fascist Gangs of the UPA’: Ukrainians in the Propaganda of the People’s Republic of Poland

Luboš Veselý

The author discusses Ukrainian topics in Polish Communist propaganda, which have till now been largely ignored in both Poland and the Ukraine, even though the post-war struggle against ‘Ukrainian nationalists’ constituted a lasting element of the propaganda repertoire of the Polish People’s Republic. He also discusses how these topics were developed and passed on in Polish periodicals, belles-lettres, film, and historiography and he seeks to explain the impact this has had on Polish public discourse since the collapse of Communism.

This propaganda drew its basic material from the struggle of the Polish armed forces against the partisan divisions of the Ukrainian Insurgent Army (Ukrayins’ka Povstans’ka Armiya – UPA), which operated in southeast Poland beginning in 1945. Before the establishment of the Communist régime, it was mainly the non-Communist political parties and the armed anti-Communist underground who identified with it. After the second half of the 1940s, this propaganda grew quiet, and was not revived until 1956, in connection with endeavours to increase the prestige of the army; in the second half of the 1960s, it was supported by chauvinist and antisemitic members of the Polish Communist leadership. It last intensified when martial law was imposed in Poland in 1981. According to the author, the content, arguments, and gist of the anti-Ukrainian propaganda did not essentially change from the end of the Second World War in mid-1945 to the collapse of Communism in late 1989. The soldiers of the UPA and the proponents of an independent Ukraine were identified with Fascists and enemies of Poland and this picture became fixed in the minds of a large part of Polish society, which more or less identified this image with Ukrainians as a whole. These national stereotypes did not begin to be surmounted till the appearance of the democratic opposition in the 1980s. A special place in these historical images is held by the legend of General Karol Świerczewski, codenamed Walter, who was assassinated, apparently, by Ukrainian nationalists while on a tour of inspection in March 1947. A month later, Operation ‘Vistula’ (*Akcja Wisła*) was launched. The operation, whose aim was the forced resettlement of Ukrainians out of southeast Poland, was then publicly presented as revenge for Świerczewski’s murder. He was turned into a hero, and his legend was cultivated by naming streets, squares, schools and other institutions after him, publishing biographies singing his praises, and erecting monuments to him. A fundamental role in the depiction of the Polish-Ukrainian conflict was, according to the author, played by the novel *Luny w Bieszczadach* (A Blaze in the Beskids, 1959) by Jan Gerhard (born Wiktor Lew Bardach, 1921–1971) which was hugely popular, went into several editions, and triggered a boom of publications on the topic. Whereas fiction went hand in hand with the nationalist distortion of the truth, works of historiography on the topic could, according to the author, allow themselves the luxury of sticking closer to the facts, providing they did not run counter to official propaganda.

In the last part of this article, the author offers his own typology of contemporary interpretations of the Polish-Ukrainian conflict, assessing each of them by genre, content, and approach, rather than by the nationality of the author. His first category includes 'nationalist-Communist' works, which are essentially a continuation of Communist propaganda. He calls an interpretation 'national' if its basic matrix is the nation of the interpreter, without intentionally constructing a negative picture of the other nation. The smallest group, he claims, are the representatives of the 'revisionist' interpretation that consciously seeks to reassess the existing views of the Polish-Ukrainian conflict which have become established as a result of Communist propaganda. At the end of the article, the author lists the main questions that in this context are a subject of contemporary dispute and debate in Poland and the Ukraine. They relate to the necessity, rightness, or uselessness of Operation 'Vistula', the responsibility for carrying it out, its professed and true aims, the methods used in fighting for Ukrainian independence, and the character of Stepan Bandera (1909–1959), the leader of the Ukrainian nationalists.

Reviews

A Surprisingly Colourful Picture of Life under the Régime of 'Normalization': 'Ordinary People' in Oral History Research

Martin Franc

Vaněk, Miroslav (ed.), *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny: Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, vols 1–3. Prague: Academia 2009, 531 + 1,304 pp.

The title of the publication under review translates as 'Ordinary People ...?! A Look at the Life of the "Silent Majority": Biographical Narratives by Workers and Intellectuals'. The book is the fruit of a large project by the Oral History Centre of the Institute of Contemporary History, Prague. The reviewer compares this publication with an earlier, similarly conceived volume from the Centre, which looks at political élites and dissidents in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. He considers it an improvement that the interviews of volumes 2 and 3 of the work under review are linked closely to the articles of volume 1, and that the interpretation is now more professional in terms of method. He notes, however, that on the whole the publication is unimpressive mainly because of the varying approaches that the individual authors have taken towards the information gleaned from the interviews. Moreover, he notes, they lack a critical approach (except when comparing other sources) and fail to recognize the limits of generalization.

Their most interesting finding, he concludes, is that the diversity of the presented life stories and strategies considerably alter our generally received notion of 'normalization' society being 'grey'.

The Short Twentieth Century That Changed Ouběnice and Traditional Rural Life

Petr Sedlák

Petráň, Josef. *Dvacáté století v Ouběnicích: Soumrak tradičního venkova*. Prague: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, 576 pp.

In this work, Josef Petráň (b. 1930) follows on from his earlier publication about the history of the village where he was born, Ouběnice, in the Benešov area, from its earliest recorded history to 1918 (*Příběh Ouběnic: Mikrohistorie české vesnice*. Prague, 2001). In this new volume, he considers the history of Ouběnice from the declaration of Czechoslovak independence in 1918 to the end of the twentieth century. The reviewer discusses Petráň's theoretical starting points and their roots in cultural and anthropological historiography and the extent to which he succeeds in applying microhistorical approaches. In its conception, the publication represents, according to the reviewer, a distinct innovation (at least in the Czech milieu) but its core does not consist only in direct theoretical application; it also includes an exhaustive and fruitful interpretation of statistical sources. The drama of Ouběnice, which is presented as a series of detailed descriptions and pictures, consists in the radical transformation of the countryside and the resultant breakdown of traditional rural life.

Czechoslovaks on the Battle Fields of Indochina

Jan Bečka

Kudrna, Ladislav. *Bojovali a umírali v Indočíně: První vietnamská válka a Českoslováci v cizinecké legii*. Prague: Ústav pro studium totalitních režimů and Naše vojsko, 2010, 400 pp.

The book under review is about Czechoslovaks in the French Foreign Legion fighting in Indochina against the movement for national independence in the first half of the 1950s. The book presents this historic episode by discussing the fates of twenty-one Czechoslovaks in the Foreign Legion, which the author discusses in the context of the war in Indochina and relations between the Czechoslovak Communist régime and the movement led by Ho Chi Minh and the government he established in North Vietnam. The author also discusses the Czechoslovak Legionnaires' return

to their native land and their lives afterwards. The reviewer considers the work a useful contribution to the history of a previously ignored topic.

The Power of Hope

Miroslav Kryl

Pick, Miloš. *Naděje se vzdát neumím*. Brno: Doplněk 2010, 123 pp. + supplementary text and photos.

The book under review, whose title translates as 'I Don't Know How to Give Up Hope', is a memoir-like work by the economist Miloš Pick (b. 1926). The core of the book is a depiction of the dreadful experiences of people interned in Theresienstadt, Auschwitz, and Buchenwald, where Pick, a Jew, had been deported by the Nazi régime. He also describes his experience of a death march at the end of the war. Of particular value, apart from the moving power of his testimony, is the depiction of the 'ordinary life' of a middle-class Jewish family in a small east Bohemian town before the war, the information about the leftwing resistance movement in Theresienstadt, and the help provided by Prague members of the resistance to Theresienstadt inmates. Equally interesting are Pick's reflections on his own post-war illusions about democratic socialism and his involvement in the reform movement of the Prague Spring of 1968, after which he was thrown out of the Czechoslovak Communist Party and was prevented from working in his field.

'Lesser History' through the Eyes of a Great Historian

Vojtech Čelko

Lipták, Lubomír. *Nepre(tr)žitá dejiny*. Bratislava: Q111, 2008, 157 pp.

The reviewer sketches the life and work of the Slovak historian Lubomír Lipták (1930–2003), which spanned the Thaw of the 1960s and, later, the restoration of democracy in the 1990s. Lipták's last published book, whose title translates as 'Uninterrupted/Unlived History', comprises eleven essays or articles on various topics in twentieth-century Slovak history, particularly everyday life. According to the reviewer these articles demonstrate Lipták's ability to consider Slovak topics from a supra-regional perspective and they will succeed in addressing an audience by writing about history in a literary style.

Chronicle

A Berlin Exhibition about Hitler and His Germans

Petr Sedlák reviews the exhibition 'Hitler and the Germans: Nation and Crime', which was held at the German Historical Museum from October 2010 to February 2011. The exhibition, which aimed to illustrate the relationship between German society and Adolf Hitler on his way to power, at war, and ultimately in defeat, managed, according to the reviewer, to demonstrate the ubiquity and effects of Nazi ideology and propaganda in the public sphere, but failed to offer a truly systematic view of their reception by the German population. Nonetheless, the exhibition generally made a good impression.

The Summer School of Contemporary History, Prague, Now in Its Third Year

Jan Randák reports on the Summer School of Contemporary History, which was held in Prague, for the third time. It was organized in collaboration with the Centre for the Administration and Operations of the Czech Academy of Science and the Institute of Czech History at the Faculty of Arts, Charles University. Intended for teachers at primary and secondary schools, and comprising film screenings, museum visits, and papers delivered by experts on contemporary history, the programme met with great interest.

Contributors

Jan Bečka (1981) is a doctoral student and lecturer in the Department of American Studies in the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. His chief research interests are American foreign policy after the Second World War, particularly towards Asia, the Cold War in Asia, and contemporary political, economic, and social developments in Southeast Asia.

Vojtech Čelko (1946) was the Director of the Slovak Cultural Centre in Prague from 1990 to 1993. Since 1994 he has been employed at the Institute of Contemporary History, Prague, in charge mainly of public relations and organizational matters. As a historian he is interested chiefly in the history of twentieth-century Czechoslovak relations and exiles from Czechoslovakia after the Communist takeover of 1948. He has published in Czech and Slovak periodicals on the arts and politics.

Martin Franc (1973) is a senior researcher in the Masaryk Institute and Archive, Prague, and the Institute of Contemporary History, Prague. He is also Editor-in-Chief of *Kuděj*, a periodical of cultural history. His main research interests are the cultural history of the nineteenth and twentieth centuries, particularly the history of dining and consuming and the history of 'lifestyles' after 1945. Apart from a number of articles, his publications include *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století* (Prague, 2003) and *Úderná skupina? Výprava českých lékařů a přírodovědců do SSSR v roce 1950 ve světle dopisů Ivana Málka* (Prague, 2009).

Jiří Knapík (1975) is the head of the Institute of Historical Sciences, Silesian University, Opava. The focus of his research is policy on the arts in Czechoslovakia after 1945, about which he has published a biography, *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinity Gustava Bareše* (Přerov, 2000), a dictionary, *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953* (Prague, 2002), and two monographs, *Únor a kultura:*

Sovětizace české kultury 1948–1950 (Prague, 2004) and *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956* (Prague, 2004). He has also published on twentieth-century Silesia, *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1948* (Prague, 2004) and, with Jarmila Knapíková, “*Slezský konzulát*” v Praze: *Od Slezanu ke Slezskému kulturnímu ústavu 1906–1945* (Opava, 2010).

Miroslav Kryl (1943) is Professor of History in the Department of Political Science and Philosophy at the Faculty of Arts, Purkyně University, Ústí nad Labem. His chief research interests are the history of totalitarian and autocratic régimes and ideologies, particularly racism and antisemitism, the conditions and lives of the prisoners in Theresienstadt concentration camp, and also the life and works of the writer Jiří Weil. His publications include *Osudy vězňů terezínského ghetta* (Brno, 1999).

Tomáš Pavlíček (1972) is a senior lecturer in the Institute of Czech Literature, Prague. His chief research interest is the sociology of literature and the topic of writers and society in the nineteenth and twentieth centuries. He is a contributor to the four-volume *Dějiny české literatury 1945–1989* (Prague, 2007–08).

Petr Sedlák (1980) is a historian and currently teaches at a primary school. His research interests are anthropological and psycho-social perspectives of contemporary history and the history of everyday life right after the Second World War, particularly in Czech society during revolutionary changes and the breakdown of traditional ways of life.

Pavel Skopal (1972) is a senior research assistant in the Institute of Film and Audiovisual Culture at the Faculty of Arts, Masaryk University, Brno, and at the Konrad Wolf Academy of Film and Television, Potsdam. His chief research interest is the history of film reception, the comparative study of film distribution, the presentation and reception of film in Czechoslovakia and East Germany from 1945 to 1970, and local history of Brno film culture.

Luboš Veselý (1978) is a graduate of the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. He works at the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic and is interested chiefly in the modern history of central and eastern Europe.

Contents

Articles

- Tomáš Pavlíček   Writers' Institutions
and the Crisis of Democracy, 1934–39 565
- Martin Franc and   'We'll Get Around to the People in the Coming Quarters':
Jiří Knapík   Leisure in the Bohemian Lands, 1948–56 613
- Pavel Skopal   Ideology or Financial Profit or Both? Film Distribution
in the Bohemian Lands and the Conflict between
Ideological and Economic Aims, 1945–68 641
- Luboš Veselý   Against the 'Fascist Gangs of the UPA': Ukrainians
in the Propaganda of the People's Republic of Poland . . 667

Reviews

- Martin Franc   A Surprisingly Colourful Picture of Life
under the Régime of 'Normalization':
'Ordinary People' in Oral History Research 702
- Petr Sedlák   The Short Twentieth Century That Changed Ouběnice
and Traditional Rural Life 707
- Jan Bečka   Czechoslovaks on the Battle Fields of Indochina 713
- Miroslav Kryl   The Power of Hope 719
- Vojtech Čelko   'Lesser History' through the Eyes
of a Great Historian 723

Chronicle

- A Berlin Exhibition about Hitler and His Germans (Petr Sedlák) 729
- The Summer School of Contemporary History, Prague,
Now in Its Third Year (Jan Randák) 732

Annotations 736

Summaries 743

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Ročník XVII. Doporučená cena ve volném prodeji 88 Kč.

Tomáš Pavlíček Spisovatelské instituce v období krize demokracie (1934–1939)

Martin Franc – „Na člověka najíždíme další čtvrtletí“

Jiří Knapík *Volný čas v českých zemích v letech 1948–1956*

Pavel Skopal Za „vysokou ideovou úroveň“, a/nebo za vyšší tržby?

Filmová distribuce v českých zemích z hlediska konfliktu ideologických a hospodářských cílů (1945–1968)

Luboš Veselý Proti „fašistickým bandám UPA“

Ukrajinci v propagandě lidového Polska

Recenze – Kronika – Anotace